Ilustraţia copertei: Roma, Capiioliu: Triumful lui Marc Aurelia (basorelief, detaliu)

plerre grimal civilizai/a romană
TRADUCERE, PREFAŢĂ ŞI NOTE DE EUGEN C/ZEK
BIBLIOTECA PENTRU TOŢI 1973 EDITURA MINERVA BUCUREŞTI

Pentru versiunea românească, ţoale drepturile rezervate Editurii Minerva (B.P.T.)

Traducerea a fost efectuată după:
RRE GEIMAL, LA CIVILIZAT10N
collection „Les grandes civilisations, Arthaud, Paris, 1998.

PREFAŢĂ

Nu este deloc uşor de prezentat în câteva pagini o civilizaţie tratată în continuare pe sute de pagini. Fenomenul istoric atât de pasionant pe care-l semnifică ampla civilizaţie romană apare atât de complex încât chiar deslușirea liniilor sale directoare reclamă un spaţiu mult mai larg decât cel oferit de o prefaţă. Pe de altă parte, dacă atâtea condeie de cercetători **s-**au ostenit intens să evoce sau să explice „miracolul grec", geneza şi cariera extraordinară a civilizaţiei hellenice, cu atât mai mult am putea fi îndrituiţi să vorbim de un „miracol latin". Într-adevăr, la prima vedere apare ca un prodigiu autentic itinerariul fantastic urmat de o istorie începută foarte modest – am spune chiar timid şi sub imperiul unor vicisitudini care păreau să-i pună repede capăt chiar de la primii săi paşi, în pofida elogiilor enunţate retrospectiv de istoriografii romani – dar care a ajuns să-şi încorporeze întreaga dezvoltare a bazinului Mării Mediterane şi să elibereze potente materiali; şi spirituale impresionante. Nu trebuie uitat niciun moment că statul roman, pornit lent de la cucerirea câtorva sate vecine mai mult decât modeste, a înglobat până la urmă aproape întreaga „lume locuită" a antichităţii (cum îi spuneau grecii) şi a creat în acest context politic o civilizaţi-materială şi o cultură excepţională în raport cu stilul de viaţă anterior masivei expansiuni a cetăţii de pe malurile Tibrului.

Dar miram i adevărate nu există. Întocmai ca „miracolul grec" şi cel latin poate fi în cele din urmă elucidat la o analiză mai profundă. Roma a reuşit să depăşească atâtea obstacole dificile, să-şi creeze un imperiu şi să făurească sistemul coerent al civilizaţiei sale, pentru că istoria însăşi a acelei lumi locuite resimţea necesitatea unui asemenea

fenomen. Romanii au creat un stat atât de amplu nu fiindcă ar fi fost înzestraţi cu cine ştie ce virtuţi insolite, ci deoarece numai în momentul istoric al expansiunii lor a fost cu putinţă un asemenea fenomen.

Atât în zona estică a lumii locuite, unde numai regatul par jilori-a împiedicat pe romani să încorporeze chiarântreaga arie geografică respectivă – cât şi în cea vestică se simţea necesitatea unei asemenea unificări stimulatoare, în restul bazinului mediteranean, deoarece numai **într-**un cadru lărgit îşi puteau depăşi contradicţiile şi divergenţele acute vechile civilizaţii dezvoltate aci, iar în Vest fiindcă astfel puteau păşi mai rapid spre faze istorice superioare populaţiile care trebuiau să elimine reziduurile comunei primitive şi modului de viaţă corespunzător ei. Roma a fosi concomitent un chirurg al istoriei şi un mare constructor de civilizaţie remarcabilă. Dar nu este mai puţin adevărat că preţul plătit de toate aceste popoare a fost foarte ridicat: romanii au înăbuşit civilizaţii locale în plină expansiune şi au reprimai brutal năzuinţele spre o existenţă de sine şi ală (oare.

În clipa când acţiunea Romei **s-**a încheiat, când unificarea oferită de ea n-a mai funcţionat ca stimulativă ci a devenit opresivă, inhibantă, imperiul şi civilizaţia romană **s-**au destrămat ireversibil. Aşa a pierii, aşa-numit uimiracol roman, în fond unul dintre fenomenele fireşti din istoria uman Hăt îi.

noma a apărut la convergenţa aşezărilor etrusce, latine şi sabine de pe malurile Tibrului. Regii etrusei-au patronat, o expansiune urbană remarcabilă întreruptă însă de răscoala iniţiată la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. de proprietarii de pământ din jurul cetăţii, după părerea noastră exagerat calificată ca „revoluţie”. O asemenea revoluţie a fost implicată mai târziu de eliminarea repetată a tiparelor de organizare gentilică a oamenilor liberi, legate de vestigiile comunei primitive, în condiţiile dezvoltării orânduirii sclavagiste.1 Puterea ginţilor scade considerabil însă, pe fundalul acumulării necontenite a sclavilor crud trataţi, se dezvoltă confruntarea socială eh iar în interiorul oamenilor liberi şi anume între patricieni şi plebei. Primii dispuneau de drepturi depline, în timp ce plebei îi rămâneau serviciul militar şi ponderea principală a activităţii economice. Originea aşa-numitei plebs este încă obscură, dar pare cert că iniţial ea mi dispunea de resursele materiale şi de influenţa decisivă a patricienilor. Integrarea plebei în viaţa cetăţii şi obţinerea unor drepturi egale cu

patricienii se realizează treptat, după Un lung şir de lupte, care implică la un moment dat retragerea plebeilor în afara Romei fsecessio). După ce dobândesc în 3G7 î.e.n. accesul la consulat, suprema magistratură a Romei republicane, plebeii ajung, în 287 î.e.n., la egalitatea politică deplină. În prealabil, sunt creaţi exponenţii legali ai plebei, tribunii, investiţi cu inviolabilitatea sacră şi dreptul de a bloca în Roma realizarea în practică a hotărârilor şi propunerilor formulate de magistraţii patricieni. Totodată prestigiul şi puterea efectivă a adunării plebei, conciliu/n; plehis tribwtum, crescu

1 Prin reformele atribuite lui Servius Tullius populaţia ostegrupată după criteriile averii şi teritoriului locuit. Feno-uienul apare amplu analizat în capitolul Ginta şi statul în Roma de Friedrich Engcis, Originea familiei, a proprietăţii private şi a stalului, în Marx-Engels, Opere o. lesevol. 11 ed. a 2-a Bucureşti, 1955, pp. 197 – 300.

VII

sară noi. icetat. Presiunea externă şi conflictele militare necontenite împiedicaseră dizolvarea cetăţii, dar prelungiseră lupta plebeilor în vederea dobândirii drepturilor politice.1

Însă, aceste succese politice au satisfăcut numai stratul plebeilor înstăriţi. Masa nevoiaşă a plebei a continuat să fie apăsată de datorii şi de o inechitate economică şi socială foarte pregnantă. Totodată, în pofida aparenţelor democratice, puterea politică reală aparţinea în principal unei oligarhii formate din patricieni şi din plebei bogaţi, care acaparau din tată în fiu demnităţile cetăţii, şi deci locurile din senat, rămas de fapt principala forţă diriguitoare a Republicii. În jurul exponenţilor acestei oligarhii, numita nobilitas, se dezvoltă un sistem complex de relaţii clientelare, care le asigurau, în calitate de patroni, sprijinul politic al clienţilor săraci, în schimbul asistenţei juridice şi economice. Concomitent, micii proprietari apăsaţi de datorii erau ruinaţi şi deposedaţi sistematic de ogoarele lor, acaparate de vecinii bogaţi.

Spre sfârşitul secolului al II-lea î.e.n. masa cetăţenilor romani săraci susţine acţiunile fruntaşilor facţiunii numite populare, care-i făgăduiau o împărţire echitabilă a pământului arabil, Acţiunile acestor oameni politici erau favorizate şi de presiunea necontenită a aliaţilor italici ai Romei, care aspirau la dobândirea cetăţeniei romane ca şi de masivele răscoale ale sclavilor din Italia şi din Sicilia. Befapt instituţiile

Republicii rămăseseră tributare vechilor tipare făurite pentru uzul unei singure cetăţi, în timp ce puterea romană ajunsese să-şi creeze un vast imperiu mediteranean, între aceste instituţii caduce, menţinute de orânduirea senatorială, şi exigenţele structurii imperiale **dobân**dită de statul roman se ivesc contradicţii profunde, trans

1 Pentru urmărirea diacronic-i interne a Romei republicane se poate încă citi cu folos Gustave Bloch. La Re/nt-blique romaine, J, ea conflicte poliliques et sociaux. Paris, 1925.

formate în contextul permanent al războaielor civile din secolul I î.e.n. Soldaţii legiunilor romane, recrutate acum dintre cei mai săraci cetăţeni, „lumpenproletari", mici proprietari ruinaţi, efectuează ani îndelungaţi serviciul militar în afara Italiei şi se simt legaţi nu de senatul oligarhic pe care aveau toate motivele să-l deteste, ci numai de generalul lor, căci el îi conducea la victorie şi le oferea prăzi considerabile, Mai grav se manifestau alte fapte, în parte semnalate de noi mai sus: revoltele sclavilor se multiplică, nemulţumirile cetăţenilor săraci creează bogaţilor dificultăţi necontenite, iar teritoriile cucerite în afara Italiei sunt prost administrate de guvernatori preocupaţi de sporirea averii lor personale şi nu de o exploatare mai rentabilă pentru Roma, De aceea proprietarii de sclavi din Italia, bogaţi sau săraci, reali sau virtuali, ajung să considere dictatura militară ca soluţia cea mai funcţională pentru toate dificultăţile şi pentru stăvilirea nemulţumirilor.

Dictatura militară a lui Caesar a pregătit instaurarea monarhiei camuflate a lui Octavian August, la sfârşitul. secolului I î.e.n., şi anume după bătălia de la Aclium (ŞI î.e.n.). Ea este universal acceptată ca sfârşit şi rezultat al războaielor civile. Prudent, August deghiza monarhia sub aparenţa conservării instituţiilor republicane. Dar puterea reală n-a mai aparţinut senatului, ci unui singur personaj, pe care toată lumea îl numea princeps. Controlul asupra tuturor legiunilor şi provinciilor (imperium **pro**consulare maius), conducerea religiei tradiţionale fâmpă-raful era Pontifex Maximus) şi puterea tribuniciană în interiorul capitalei (tribun icia potestas) constituiau pârghiile unui sistem de atribuţii desuil de complicat.1 Principele poseda de asemenea o auctoritas, o influenţă potenţată, considerată de unii cercetători ca aptă să se instituţiona

1 Vezi Paul FVtif,!

«pair romainc, Paris, î%7, p, 120.

IX

lizeze1, însă de fapt impusă printre meandrele unor atribuţii foarte labile, permanent confuze.2 În realitate, puterea prectivă a monarhului se baza, după cât se pare, pe sprijinul legiunilor şi pe adaptarea la scară gigantică a vechilor reţele clientelare. Astl el **s-**ar explica de ce August insistă asupra elaborării autorităţii sale per consensum universorum, prin „consimţământul unanim". Întemeietorul Imperiului şi urmaşii săi au dispus de patronatul suprem, de înrâurirea generalizată care revenea în mod firesc primului patron al tuturor locuitorilor statului.3 Nu credem însă că instaurarea regimului monarhic poate fi calificată drept „revoluţie", aşa cum afirmă mai mulţi cercetători occidentali, întrlicK vechea organizare socială este menţinută şi chiar consolidată; sistemul este ameliorat şi nicidecum răsturnat.

Continuitatea structurilor monarhice este însoţită în secolul I e.n. de o agitaţie globală destul de amplă. Efervescenţa socială, eliminarea ireversibilă a principalelor reziduuri republicane, consolidarea bazei sociale a Imperiului, în condiţiile apropierii monarhiei romane de modele greco-orientale, unde puterea regală se afirmase fără menajamente, coincid cu o criză de creştere a sistemului roman eronat considerată de unii autori antici dar şi de anumiţi moderni drept „decadenţă". În realitate se pregătea doar apogeu] civilizaţiei romane atins la sfârşitul secolului I şi în veacul al II-lea e.n. Înflorirea vieţii urbane, dezvoltarea bunurilor materialo şi spirituale, relativa stabilitate instituţională, caracterizează această fază culminantă. Dar în secolele III, IV şi V e.n. civilizaţia romană intră **într-**un

1 André Magdelain, Auctoritas principia, Paris, 1946, pp. 47-i9, 60 – 63; 111 – 113 etc., şi M. Grant. /Vpm Imperium Io Auctoritas. A Historical Study of aes coinage in the Roman Empire 49 B.C.A.D. 14, Cambridge, 1916, pp. 414 şi urm.

2 Vezi J. Beranger, Recherches sur Vaspeet ideologiqiodu Principal, Bale, 1953, pp. 132 şi urm.; Petit, op. cit. pp. 210 – 235 discută judicios problema respectivă.

3 Jrsan Gage î, Les classes socisiles dans l'Empire Roma-in, Paris, 19 o f, pp. 71 – 77.

declin real, pricinuit de disuluţia orânduirii sclavagiste, de

soarta căreia ea era ineluctabil conexată, aşa cum vom arăta mai jos. De altfel, în producţia agricolă locul sclavilor era treptat luat de colorii, arendaşi liberi dar legaţi depământ şi de marii proprietari, ia Occident, statul roman se destramă violent, sub loviturile năvălitorilor, în vreme ce în Răsărit Imperiul lasă loc unei civilizaţii noi, cea bizantină, care îl prelungeşte numai pe anmnile dimensiuni.

Aşa cum subliniază adesea autorul cărţii tălmăcite, în continuare, această civilizaţie a fost prin excelenţă urbană. Fidelă exemplelor etrusce şi greceşti anterioarei, ea a conceput totdeauna cadrul oraşului ca prevalent. Demersul global al Romei a fost mereu citadin. Resursele materiale **s-**au polarizat la oraşe, construcţiile măreţe **–** terme, amfiteatre, palate ca şi foruri elegante **– s-**au realizat numai în centrele urbane. Romanizarea Imperiului a echivalat până la un punct cu urbanizarea lui. Experienţa romană transmisă secolelor care i**-**au succedai a fost eminamente urbană, indiferent dacă este vorba de arhitectură sau de drept, cultură ele. Decadenţa oraşelor a atras inevitabil după sine şi dezagregarea Imperiului, căci villae**-**la fortificate ale marilor moşieri n**-**au putut să-l salveze.

Existenţa rurală a rămas totdeauna foarte penibilă. Ţăranii au beneficiat mai puţin ca oricare alţii de roadele civilizaţiei romane. Chiar diferenţele de condiţie materială din rândurile sclavilor ilustrează pregnanţa acestei opoziţii dintre citadini şi rustici. Teama teribilă a sclavilor din oraşe de a fi trimişi să muncească la ţară, teamă la care se referea Plaut, este foarte concludentă.

Însă, chiar în oraşe, numai anumite categorii de cetăţeni beneficiau realmente de produsele majore ale civilizaţiei romane. Pe de altă parte, romanii **s-**au considerat totdeauna urmaşii deţinătorilor unor virtuţi rustice. Poeţii au elogiat adesea iluzoria beatitudine a vieţii din sate, iar

XI

«forturile de restaurare a vechilor valori morale întreprinse de August implicau aspiraţii spre recuperarea condiţiei rustice a străbunilor şi a disponibilităţilor etice aferente. Caracterul ţărănesc al primelor aşezări romane şi mai ales preeminenţa elementelor rustice înstărite după alungarea regilor de obârşie etruscă au marcat **într-**o anumită măsură vechea morală romană. Scriitorii latini aminteau cu mândrie că generalii romani fuseseră cândva luaţi de la coarnele plugului, şi trimişi în fruntea armatelor. Celebra grauitas romană

datorează ceva antecedentelor rustice, chiar dacă printre cercetătorii problemelor antichităţii s-a manifestat prea des tendinţa de a exagera ponderea constituentului ţărănesc. Deci pe baza unor tradiţii rustice, dar mai ales datorită experienţei istorice marcate de atâtea dificultăţi majore care au trebuit să fie mereu depăşite, romanii au acumulat un cod etic relativ auster. Optica moralizatoare, deosebit, de severă, prin care ci au judecat totdeauna expansiunea civilizaţiei lor este în acest sens ilustrativă. Ei au exagerat considerabil relaxarea moravurilor prilejuită de utilizarea cuceririlor din secolele al III-lea şi al II-lea î.e.n. şi au reprobat necontenit rafinamentele vieţii de oraş din timpul Imperiului. Aşa cum reliefează profesorul Grimal, înlesnirile oferite de civilizaţia romană au fost totdeauna destul de modeste chiar în cercurile aristocratice şi orgiile atât de frecvent incriminate de moralişti erau mult mai puţin stridente decât rezultă din mărturiile antice. Civilizaţia romană s-a dezvoltat în tipare citadine foarte agreabile, care în mediile aristocratice nu excludeau rafinamentele şi risipa, dar ea n-a putut transcende constrângerile tehnologiei modeste a orânduirii sclavagiste. De aceea ea nici n-a putut fi atât de „damnată" – sau dacă vrem moleşită – cum o cred unii, chiar dacă aristocraţia îşi investea câştigurile nu în lărgirea reproducţiei ci în cheltuieli neproductive.

XII

Ansamblul structural al civilizaţiei romane a constituit înainte de toate faza finala a orânduirii sclavagiste, care şi-a realizat şi apoi epuizat în produsele sale toate virtualităţile. El nu este de conceput fără truda intensă a maselor de sclavi care au croat şi întreţinut civilizaţia romană de-a lungul secolelor. De aceea, trebuie considerată ca inadecvată utilizarea unor termeni ca burghezie, naţiune, capitalism pentru a defini fenomene ale sistemului civilizaţiei antice. Este însă adevărat că profesorul Pierre Grimal înţelege prin „burghezie" categoria socială mijlocie din oraşele Imperiului sau chiar elitele municipale locale, în opoziţie cu aristocraţia din Capitală, Războaiele de cucerire au furnizat Romei cantităţi imense de sclavi şi diminuarea lor a creat dificultăţi iremediabile pe solul cărora a crescut criza sa finală. Totodată însă, exploatarea mâinii de lucru servile n-a impulsionat perfecţionarea uneltelor şi era de fapt determinată de stadiul încă modest al dezvoltării mijloacelor de producţie. Conservatorismul tehnologic a subminat structura Imperiului roman.

În condiţiile stagnării tehnice, provinciile şi-au însuşit rapid procedeele de fabricaţie a produselor exportate de Italia şi au dezechilibrat comerţul Romei. Balanţa comercială a peninsulei a intrat **într-**o criză progresivă, care i-a ruinat economia şi i-a diminuat prestigiul politic. Totodată, productivitatea muncii sclavilor şi a colonilor a rămas în permanenţă foarte scăzută. De altfel sclavii, colonii, oamenii liberi săraci au preferat adesea în ultimele secole ale Imperiului să sprijine nu Roma, ci diversele populaţii năvălitoare. Astfel, **s-**au potenţat sensibil tendinţele centrifugale din diversele regiuni ale Imperiului.

Cum am arătat mai sus, tot exigenţele sclavagismului au impus făurirea Imperiului, în funcţie de nevoia depăşirii unor contradicţii, în unele zone, şi de realizarea progresului, în altele. Se demonstrează judicios că romanii au

XIII

exploatat crunt popoarele subjugate şi că ei **s-**au sprijinit pretutindeni pe aristocraţiile locale. Tocmai cercurile locale dominante au fost atrase de preferinţă în procesul de romanizare şi au beneficiat de civilizaţia Romei. De fapt romanii au prezentat totdeauna războaiele lor drept acte de apărare, drept rezultatul unui atac extern şi ei au reuşit să înşele în acest sens şi pe anumiţi cercetători moderni. În realitate, asemenea războaie urmăreau îndeobşte acapararea de noi teritorii, bogate în resurse materiale şi umane, utilizate în folosul Romei. Totuşi, dacă luăm distanţa faţă de fenomenele în cauză şi le plasăm în prisma progresului istoric, trebuie să recunoaştem că Roma a adus cu sine nu numai pagube ci şi foloase. Tocmai pentru că **s-**au identificat cu orânduirea sclavagistă, în orice caz superioară formelor de existenţă istorică anterioare din unele părţi ale Imperiului lor, au izbutit romanii să-şi înfăptuiască statul lor imens. Această corelaţie explică de altfel politica lor abilă de romanizare.

În acest sens, ni se par semnificative două mărturii antice remarcabile, în cartea a şasea a Eneidei, Vergiliu atribuie lui Anehise afirmaţii grăitoare: „Tu adu-ţi aminte, romane, să cârmuieşti cu putere noroadele… să stabileşti, rosturile păcii, să cruţi pe cei ce se supun şi să zdrobeşti pe trufaşi: iată menirea ta” 1. Lăsând de o parte proslăvirea prea sonoră a misiunii romane, putem observa că Vergiliu recomandă alături de reprimarea împotrivirilor tenace, atragerea dibace a celor care acceptă supunerea. Însă aceste versuri coincid cu acţiunea de

remodelare a Imperiului întreprinsă de August, sub semnul organizării sistematice a expansiunii, romane. Într-un fel, sugestiile vergiliene sunt

1 Tu regere imperio populos, Romane, memento. Hac tibi erunt artes, pacique imponere morem, Parcerc subiectis el debellare superos.

Pentru romani, legislaţia lor constituia expresia cea mai adecvată a dreptului natural: cf. Alain Michel, La philosophie politique, Romi, d? Augusto «Marc Aurele, Paris, 1969, p. 80.

XIV

I

reluate de Tac îi tocmai în momentul apogeului maxim al civilizaţiei romane, atins în Timpui domniei lui Traian. Marele prozator recomanda cu o constanţă uimitoare în toate operele sale reprimarea opoziţiilor violente faţă de puterea romană, însă mai ales evitarea lor prin tratarea moderată a provincialilor, prin exploatarea circumspectă, care să evite epuizarea lor şi să le îngăduie un nivel de viaţă lesnicios.

În plină criză finală, scriitori ca Ammianus Mareel-linus, Claudian şi Rutiiius Namatianus cred ferm în eternitatea Imperiului roman, glorifică misiunea lui unificatoare, exprimă fervent fidelitatea lor. Dacă în perioada conflictului dintre creştini şi administraţia imperială, poetul creştin Commodianus întrevedea ruinele fumegânde ale Romei, simbol al corupţiei, şi se bucura intens1, după reconcilierea realizată de Constantin chiar şi autorii legaţi de noua religie devin solidari cu soarta Imperiului.2 Adevărul este că romanizarea a cuprins straturile cele mai largi ale populaţiei din provincii, pătrunzând şi în zonele rurale mai izolate. Procesul de romanizare, impulsionat permanent de urbanizarea Imperiului, dar tinzând s-o depăşească, a atins spre sfârşitul secolului II e, n. apogeul său. Constituţia Antonânâana, legea din 212 e.n., prin care Cara-calla a acordat cetăţenia romană totalităţii sau marii majorităţi a locuitorilor Imperiului este foarte grăitoare. Numai înostul Imperiului, limba latină n-a putut să elimine limba şi cultura greacă, dar şi le-a subordonat într-un fel pe plan politic şi social. De altfel, Claudian şi Amian, mai sus citaţi de noi printre glorificatorii Romei, scriau în limba

1 „Plânge pentru eternitate ea care se lăuda cu eterniladetaşeze de Imperiul roman. Dar în epoca sa, prăbuşirea Imperiului devenise manifestă.

latina, dosi proveneau din Răsăritul hollenic şi vorbiseră greceşte în copilărie.

Însă când orânduirea sclavagista a devenit caducă, locui tendinţelor centripete l-au luat aspiraţiile centrifugale. Imperiul roman şi-a pierdut raţiunea de a fi: de altfel el costa prea scump. Lipsită de suportul ei economic, preeminenţa Italiei a devenit inutilă, în secolul al III-lea e.n., Imperiul intră **într-**o criză profundă, pe care reformele iniţiate de împăraţii Diocleţian şi Constantin n-au putut ă-o oprească definitiv. Criza economică **s-**a extins în provincii rpământurilerămâneaunecultivate, populaţia, inclusiv aristocraţia municipală suferea din pricina sarcinilor financiare excesive, impuse de Imperiu, oraşele se ruinau. Consolidarea şi chiar nuanţarea centralizării Imperiului, potenţate de un sistem administrativ birocratic, de eliminarea definitivă a camuflajului regimului monarhic şi în special de îngheţarea condiţiei sociale a oamenilor, toate realizate în cadrul dominatului, sistemul politic iniţiat de Diocleţian au acţionat iniţial ca paleative care au prelungit temporar existenţa sistemului pentru a se transforma ulterior în factori acceleratori ai destrămării.

Aşa cum am semnalat mai sus, este semnificativ că ţăranii – şi alte pături ale populaţiei de altfel – sprijineau activ pe năvălitori, pe duşmanii externi ai Imperiului. Rolul acestora în dislocarea statului roman trebuie apreciat la măsura lui reală. Ei au determinat nemijlocit dezagregarea Imperiului, dar triumful barbarilor a fost prilejuit de criza internă a statului roman. De altfel, aceeaşi tehnologie rudimentară a romanilor le-a permis barbarilor să egaleze şi chiar să depăşească rapid potenţialul militar al Imperiului.

Totuşi „barbarii" n-au distrus radical civilizaţia romană, căci au împrumutat tipare de organizare politică, de cultură şi de viaţă socială latine. Civilizaţiile care le-au succedat nu sunt de conceput fără precedent în multe pri – XV!

vinţe exemplar al romanilor. El n-a fost preluat decât parţial pentru că o nouă orânduire economico-socială superioară, cea fiuda Jă, se edifica treptat po ruinele Imperiului roman.

*

În pofida timpului relativ scurt în care a /acuptarte din Imperiul roman (165 de ani), Dacia a fost foarte profund marcată de civilizaţia romană, care a lăsat aci numeroase şi adânci vestigii. Chiar dacă

provincia şi, ulterior, provinciile dacice nu au cuprins decât o parte din teritoriul populat de daci – restul fiind atribuit altor provincii – marea majoritate a teritoriului patriei noastre a fost înglobat sub stăpânirea romană.

Datorită unei mărturii epigrafice importante, se ştie acum precis că războaiele dacice erau definitiv încheiate la 11 august 106, după lupte grele în care băştinaşii au opus romanilor o rezistenţă foarte dârză, Traian a mai rămas însă în Dacia până în primăvara anului următor pentru a organiza teritoriile cucerite. El a constituit aci o provincie imperială de rang consular, în care au fost colonizate mase mari de cetăţeni romani şi de alţi locuitori ai zonelor romanizate din Imperiu. În acest sens, Eutropius (8, 6, 2) ne ofe a o mărturie preţioasă, atunci când afirmă că împăratul „adusese acolo mulţimi nesfârşite de oameni din întreaga lume romană, pentru a popula ogoarele şi oraşele" 1. Mărturiile arheologice au dovedit exactitatea afirmaţiilor istoriografului. Dacia a fost populată intens cu romani **pro**v, 'niţi din Italia şi din provincii, îndeosebi din cele unde se vorbea limba latină, căci numărul orientalilor emigraţi aci a fost relativ modest. Coloniştii **s-**au stabilit în oraşe şi la sate, unde au primit loturi întinse din pământul confiscat de la autohtoni. Colonizarea masivă ilustrează atracţia exercitată de bogăţiile Daciei asupra lumii romano şi

1 Tra. ian.us, uicta Dacia „ox tolo orice Iiomano infinitas io copias hominum transtulerat, ad agros et urbes eolendag.

2 XVA toi odată un aspect fundamen l-ai al politicii lui Traian, **care-**şi propunea să reia, acum când Imperiul îşi atinsese apogeu), politica de ofensivă externă care fusese abandonată de Roma, încă de la sfârşitul domniei lui August. Acelaşi Eulropius afirmă că Hadrian, succesorul cuceritorului, a renunţat la planul lui iniţial de abandonare a Daciei, tocmai ca să nu lase pradă barbarilor un număr pro a mare de cetăţeni romani.

Alături de romani – şi mai ales pe ogoarele cele mai puţin rodnice – au continuat să trăiască numeroşi băştinaşi daci. Dar, cu abilitatea lor caracteristică, romanii **i-**au atras treptat în sfera civilizaţiei lor. Ei **s-**au romanizat, au dobândit treptat cetăţenia romană şi au participat activ la propagarea civilizaţiei şi culturii latine, alături de urmaşii direcţi ai cuceritorilor. În Dacia a înflorit rapid o civilizaţie romană foarte activă şi deosebit de complexă.1

Deşi coloniştii, veniţi pe cale oficială (adesea ei era» veterani ai

legiunilor imperiale) sau din iniţiativă particulară, au populat masiv şi zonele rurale, procesul de urbanizare **s-**a impus în Dacia, întocmai ca în celelalte provincii romane. Chiar în vremea lui Traian, veteranii şi alţi colonişti romani au întemeiat metropola provinciei, denumită iniţial, aşa cum rezultă din actul de fundare care ni **s-**tx păstrat, colonia Dacica. Ulterior cetatea a primit numele de colonia Vipia Traiana Augusta Dacica, la care, sub Ifadrian, **s-**a adăugat epitetul Sarmizegetusa, deşi că nu se ridica pe ruinele capitalei lui Decebal. Însă au luat fiinţă curând şi alte centre urbane, ca Drobeta (Turnu Sovrrin) şi Napoca (Cluj), Apulum (Alba jfulia), şi Romula (Reşca, jiul. Olt), Potaissa (Turda) şi Porolissum (Moigrad, jud. 8 ălaj) ele. În toate aceste aglomeraţii urbane se desfăşura o viaţă economică, socială şi culturală foarte intensă: „Se întemeiază oraşe şi alte; \şo/. firi înfloritoare, se ridică

1 Pentru urmărirea dimensiunilor acestei civilizaţii, vezi mai ales Mitiail Macro**-**a, Viaţa în huria roman? Riieureşti, 1969.

edificii publice, vile şi case somptuoase, se fac lucrări edilitare de tot felul, se construiesc drumuri pavate cu piatră, se cultivă intens pământul şi se scormoneşte subsolul pentru a scoate aurul, argintul, fierul, sarea şi alte bogăţii. Se creează peste tot condiţii noi de viaţă şi judecând după urmele materiale rămase, provincia păşeşte de la început pe drumul unei înfloritoare dezvoltări economice, de care beneficiază însă îndeosebi, în afară de fiscul imperial clasa exploatatoare". *

Într-adevăr, controlul resurselor Daciei revenea coloniştilor bogaţi, căci cucerirea romană introdusese orândui**-**rea sclavagistă, cu avantajele dar şi cu larele ei. Totodată o mare parte din pământ făcea parte din domeniul împăratului (palrhnonium Caesaris), unde se integrau mai ales regiunile aurifere din Munţii Apuseni.

Pe lângă agricultură, Dacia era vestită pentru minele sale, hi primul rând pentru cele de aur, exploatate intens de vistieria imperială. Bogăţiile subsolului au fost intens puse în valoare de romani. Totodată Dacia se remarca şi prin**tr-**o excelentă reţea de căi de comunicaţie, care îngăduia exploatarea bogăţiilor.

În acest context, **s-**a dezvoltat o importantă cultură de limbă latină, care a supravieţuit retragerii administraţiei romano, efectuate în timpul domniei împăratului Aurelian. De altfel, în genere, populaţia

daco-romanăn-a urmat această retragere şi a continuat să întreţină relaţii active cu populaţia din Imperiu. De altminteri, pentru a apăra m-ai temeinic ţărmul drept al Dunării, romanii au menţinut capete de pod pe malul stâng şi în anumite perioade au ocupat zone destul de întinse la nord de fluviu. Cercetările arheologice atestă de altminteri o prezenţă daco-romană foarte activă în Dacia, după retragerea Imperiului.2

Macrea, op. cit., p. 253.

2 Teoria formării poporului român **într-**o regiune incertă situată undeva la sudul Dunării, esic ilogică şi n-are bază ştiinţifică.

XIX

Pe această bază **s-**a format poporul român, care a păstrat în istoria şi în cultura sa atâtea clemente moştenite din civilizaţia romană şi a atestat totdeauna o latinitate organică deosebit de vie.

Civilizaţia romană n-a dispărut aproape nicăieri fără urme. Zestrea lăsată de ea a fost valorificată şi permanent revitalizată pe teritoriile unde se vorbesc limbi de origine latină ca şi pretutindeni unde acţionează structuri tributare filoanelor preţioase descoperite în subsolul spiritual al bătrânului nostru continent. Sistemul civilizaţiei romane, cu toate cuceririle strălucite şi umbrele sale, constituie una dintre cele mai importante înfăptuiri elaborate de evoluţia umanităţii.

EUGEN CIZEK

PROFESORUL PIERRE GRIMAL

Primul contact cu profesorul Grimal surprinde din capul locului prin statura impresionantă a savantului. Dar de la cele dintâi cuvinte dezinvoltura şi amabilitatea extraordinară, bunăvoinţa delicată, cu adevărat fermecătoare, incantaţia verbului său elegant, vin să se suprapună imaginii forţei sale fizice excepţionale. Deşi am avut încă din 1954 revelaţia ştiinţei pătrunzătoare a profesorului, revelaţie care mi-a marcat primele cercetări asupra epocii neroniene, n-am fost totuşi mai puţin impresionat deprima convorbire pe care am av**ut-**o cu marele savant **într-**o cancelarie mică din vechea Sorbonă, în primăvara anului 1967.

În iarna anului 1970, când am avut prilejul să-l cunosc mai bine pe profesor, m-au emoţionat în egală măsură sensibilitatea lui atât de gingaşă, conjugată cu înţelegerea completă, non-conformistă a tuturor aspectelor vieţii şi naturii. Este foarte greu de prezentat în câteva fraze personalitatea atât de complexă a profesorului Pierre Grimal. Pasionat

cercetător al antichităţii, animator al revitalizării umanismului latin şi al eforturilor de a utiliza graiul romanilor ca o limbă vie, profesorul Grimal este un adânc cunoscător al Italiei vechi şi moderne, unde a studiat vestigiile antice, timp de mai mulţi ani şi unde îşi petrece vacanţa în fiecare vară.

XXI

Activitalea ştiinţifică aprofesorului Grimal line de dome. niul prodigâului. Dar, aşa cum „miracolul" civilizaţiei romane se poate elucida la o investigaţie mai atentă, şi aefivitatoa extraordinară a celui care **l-**a cercetat, cu afâfa sagacitate, se poate explica prin**tr-**o capacitate uluitoare de muncă şi de înţelegere a realităţilor cele mai concrele ale antichităţii ca date vii, palpabile, contemporane nouă. Lista lucrărilor lui este prea lungă pentru a putea fi reprodusă aci. Cărţile de mare amploare, accesibile unor cercuri mai largi de cititori se împletesc cu studiile cele mai erudite, **într-**un ritm de publicare aproape unic. Pretutindeni eleganţa şi frumuseţea scriitorului se conjugă cu subtilitatea investigaţie! Menţionez aci Les jardins romains, Essai sur ic naturalk inc Roma în Paris, 194 i (reeditată în 1968), dicţionarele şi cercetările asupra mitologiei, prezentarea romanelor antice, numeroase cărţi care înfăţişează viaţa Italiei romane, studiile minuţioase şi cărţile de acces larg asupra lui Horaţiu, Seneca, Cicero, Caesar", despre Scipâoni şi secolul lor, ca şi cele referitoare la poezia franceză a Renaşterii şi la Rabelais. Numărul şi varietatea lor este, repet, neobişnuit de mare.

Totodată savantul Pierre Gr im al este şi un e. veelent profesor. Am urmărit câteva prelegeri ale sale la Sorbona, **într-**un amfiteatru totdeauna plin de studenţi, în care profesorul demonstra subtil evoluţia ideologici politice antice, relevând totodată supratextul marilor mişcări de idei şi descoperind cele mai subtile nuanţe ale frazelor latine, gata oricând să limpezească atât o idee majoră, cât şi o propoziţie relativă în stil indirect, construită altfel decât cele în jaf i**-**şale de manualele obişnuite de gramatică.

Profesorul Grimal este un autentic descendent al savanţilor Renaşterii. Ţoală lumea este de acord să întrevadă XXII

I dintre porsonaliiâfile sjco din **–** dint

Pentru mine ol este Wc-di**-**V™°JUJ ne «viaţa a, anticbităţii Jatine's; a Cunoască °rii în ob. ce, care decerna unor să 4 ff uLT, Ja viei reprezentate de oi (Gausvâr /"? /" /lee? al ştim!

PARTEA ÎNTÂIA

ISTORIA UNEI CIVILIZAŢII

Al ITOLUT.

LEGENDE ŞI REALITĂŢI ALE 1NCBPUTURIU. II

Liman strălucitor lice şi cele, aproape tot atât trămarea Imperiului a an Roma luminează intern secole de istorie nu lipsesc, fără dar, mai ales, nici durabilă bune sigura ialuril din Maroc dus o pace şi acceptata de in munţii Armeniei

Rinului, uneori chr

Bi**ndu-**sepinălahotaicic curge Eufratul. Însă, de acestui imens imperiu o în supuse influenţei sale spiprestigiul său. Cum să ne douăsprezece secole de istorie? bitute cele mai importante îazt umană şi că acţiunea Romu în P transformărilor, expansmmloi **–** perspectivă survenite de un mile este încă resimţită ca viguroase Această acţiune pătrundem structuri naţionale şi preistoriei **ita**tnpacte, înearedes-al lumea occidentala, aproape douăsprezece uăsprezece secole unde zboarele şi crimele, care au **pro**ană, impusă L ciude până la ţărmurile a, lbei, prelun**-**adică acolo unde să adăugăm rudă de state sau fascinate de L atunci că aceste numără printre (În specia

P tuturomtaţiilor deşi jumătate **–** trainică?

domeniile: şi morală, valori de toate felurile, armătură juridică a statelor, obiceiuri şi moravuri ale vieţii cotidiene. Nimic din ceea ce ne înconjoară n**-**ar fi apărut, dacă n**-**ar fi existat Roma1. Viaţa religioasă însăşi conservă pecetea Romei. Căci» u **s-**anăscut oare creştinismul în interiorul Imperiului, n**-**a cucerit primele sale victorii, nu şi**-**a format ierarhia şi, **într-**o anumită măsură, nu şi**-**a decantat aci doctrina sa? 2

După ce încetase a mai funcţiona ca realitate politică, Roma a devenit un mit: regii barbari **s-**au încoronat ca împăraţi ai romanilor. Noţiunea însăşi de imperiu, atât de labilă, atât de complexă, nu se poate înţelege decât **într-**o perspectivă romană. Pentru a deveni cu adevărat validă încoronarea lui Napoleon ca împărat la Notredame din Paris a trebuit să fie celebrată de episcopul Romei. Renaşterea bruscă a ideii romane, pe care oamenii o credeau pentru totdeauna moartă, nu este, la acest început de decembrie 1804, o fantezie a unui tiran, ci intuiţia politică a unui cuceritor care, trecând peste o mie de ani de regalitate franceză, regăseşte sursa vie a gândirii europeene. Ar fi uşor să evocăm alte tentative, mai recente, care tai eşuat, după ce au trezit puternice „ecouri" atunci când un întreg popor a ascultat proclamaţia

n-U>-vierii Imperiului pe „colinele fatale ale Romei”.3

— Notele de subsol aparţin traducătorului.

1 Această apreciere nu este deloc exagerată. Formei? de existenţă şi de gândire ale omului modern au fost prece-Jate în chip necesar de civilizaţia romană.

2 Creştinismul a coexistat în civilizaţia romană din f impui Imperiului cu scepticismul şi eu diverse religii orientale pe care le-a înfrânt după o lungă confruntare.

3 în arsenalu.1 demagogic al fascismului italian resuscitarea Imperiuluâroman a jucat într-adevăr un rol important. Eşecul militar al fasciştilor a revelat însă poporului **ita** Colinele Romei, cele şapte coline, pe care mi quau să le precizeze nici istoricii antici, continuă să se înalţe pe malurile Tibrului. Colbul veacurilor **s-**a îngrămădit, fără îndoială, în văile ce le separă tocind relieful lor şi făcâ**ndu-**le acum să apară mai puţin înalte. Numai efortul arheologilor poate să regăsească geografia Romei primitive. Nu trebuie să considerăm că ar fi vorba de un joc gratuit de erudiţie: cunoaşterea geografici locului din prima sa perioadă de dezvoltare ne ajută considerabil să înţelegem extraordinarul destin al oraşului Roma şi să descurcăm ţesătura complicată a tradiţiilor şi a teoriilor privitoare la începuturile acestui destin.

Cicero, **într-**o pagină celebră din tratatul De republica, îl laudă pe Romulus, fondatorul Romei, pentru că ar fi ales bine locul unde a tras brazda sacră, de fapt cea dintâi imagine a incintei cetăţii. Niciun alt loc, spune Cicero, nu era mai bine adaptat întemeierii unei mari capitale: cu o reală înţelepciune, Romulus refuzase tentaţia stabilirii oraşului său pe ţărmul mării, fapt care ar fi făgăduit o prosperitate facilă. Dar, argumentează Cicero, nu numai că oraşele maritime sunt expuse unor multiple primejdii, din partea piraţilor şi unor năvălitori veniţi pe mare, care recurg la incursiuni totdeauna neaşteptate, ce impun organizarea unei paze permanente, dar apropierea mării comportă prin excelenţă pericole mai grave: marea aduce numeroase influenţe dăunătoare, inovaţii provenite din străinătate, împreună cu mărfurile preţioase, şi gustul nestăvilit pentru lux. Mai mult, marea lian fragilitatea aşa-zisului imperiu mussolinian, bazai pe exploatarea nemiloasă a popoarelor din Africa şi a naţiunii italiene.

— Ca drum veşnic deschis – invită zilnic la cală. torie. Locuitorilor oraşelor maritime nu le plaoo să stea liniştiţi în patria lor;

gândul le zboară întocmai ca pânzele corăbiilor către ţări străine şi împreună cu ele pornesc la drum şi speranţele lor. Perspicacitatea pe care Cicero o atribuie lui Romit-Jus l-ar fi determinat pe acesta să prefere un ţinui aşezat la o distanţă destul de mare de ţărm spre a evita aceste tentaţii, dar îndeajuns de aproape, ca Roma, după ce **s-**a statornicit temeinic, să poată întreţine lesne legături comerciale cuţările străine. Fluviul său, cel mai puternic şi mai regulat din toată Italia centrală, îngăduia transportul mărfurilor grele nu numai între Roma şi mare dar şi spre interiorii] peninsulei; când el înceta a fi navigabil, valea sa constituia totuşi o calo de comunicaţie preţioasă care pătrundea foarte adânc spre nord. În această privinţă, analiza lui Cicero est. e foarte justă: Tibrul a jucat în mod cert un rol esenţial în realizarea măreţiei Romei, căci a permis tânărului stat să aibă foarte devreme un „plămân marin" ce a determinat în parte vocaţia sa de metropolă colonială şi a orientat către ol, **supunându-**le iute controlului său, curentele comerciale şi etnice care converg din văile apenineşi se îndreaptă spre sud.

Totuşi, aceste avantaje pe termen lung nu erau imediat perceptibile şi ar fi trebuit ea Romului să deţină darul unei sagacităţi mai mult decât divine pentru a observa, **într-**o iluminare bruscă, un mecanism ale cărui pârghii nu **s-**au pus în mişcare decât în cursul unei foarte lungi evoluţii. De fapt. fatalităţile geografice nu sunt resimţite decât prin consecinţele lor, şi anume de cel oare urcă în sen* opus curentele istoriei.

Cicero aduce, în plus, pentru a justii ca alegerea lui Romulus, alte argumente caresânt mult mai puţin edificatoare. Şi făcând aceasta, el închide deliberat ochii asupra unui anumit număr de evidenţe. Cicero scrie, de exemplu, că Fondatorii] „a ales un loc bogat în izvoare şi salubru în mijlocul unei regiuni nesănătoase, căci colinele au aer bun şiodau umbră văilor". Însă el uită anumite adevăruri care, astăzi, apar limpezi, după săpăturile arheologic efectuate în For şi pe Palatin. În realitate, Roma primelor timpuri **–** adică cea descoperită în rămăşiţele înscrise în substratul oraşului, colibe sărace din care supravieţuiesc vetrele şi, uneori, urmele ţăruşilor care le alcătuiau armătura **–** această Romă ei a foarte nesănătoasă. Tot centrul viitorului oraş, între Capitoliu şi mica movilită care a purtat mai târziu numele de Velia, nu era decât o mlaştină pe jumătate înecată de Tibru şi acoperită de apă la fiecare inundaţie. Pârâuri coborâte de pe coline stagnau în întreg

Câmpul lui Marte", care nu este format decât din aluviunile fluviului ce şerpuieşte între colinele Vaticanului şi digurile alcătuite pe ţărmul său stâng de către stâncilelapitoliului, Palatinului şi Aventinului. Toate părţile joase ale Romei erau mlăştinoase. Romanii s-au ostenit considerabil să îndiguiască aceste ape capricioase, să închidă Tibrul între maluri stabile şi să asaneze cetatea. Şi – straniu paradox – în această aşezare asediată de elementul lichid ei duceau lipsa apei potabile. Fără îndoială, apa putea fi obţinută prin săparea unor puţuri profunde în părţile joase. Aceste săpături sau şi realizat, căci cercetările arheologilor relevă un număr considerabil

1 Pentru cuvintele urma) o istorie ţi biografic (voi. H).

osicliiţfi, vezi Diriionurul

I

de asemenea foraje în For. Dar pe coline, romanii au fost nevoiţi foarte de timpuriu să construiască cisterne, recurgând deci la un expedient costisitor şi precar. Problema apei a fost cu adevărat soluţionată Ja Roma numai la mijlocul secolului Uf î.e.n., cam cinci sute de ani după întemeiere, când a început construcţia apeductelor.

Din toate acestea rezultă că, probabil, locul pe care s-a ridicat Roma n-a fost ales pentru înlesnirile materiale pe care le-ar fi prezentat sau pentru salubritatea sa, ci pentru alte motive; situată la extremitatea occidentală a unui imens podiş dominat la est de munţii Albani, Roma pare să fi fost iniţial un post avansat, o tentaeula îndreptată spre vest de latinii stabiliţi pe înălţimile Albei. Colonii latini se instalaseră în chip firesc într-un loc întărit; ei aleseseră colinele viitoarei Rome, ce se înalţa în mijlocul unui inextricabil labirint de mlaştini, apărate de Tibrul cu ape iuţi şi adânci, adesea revărsate în afara albiei lor. Li s-au părut, mai ales, prielnice două dintre aceste coline: Capitoliul şi Palatinul, abrupte în toate părţile şi legate de restul ţării numai printr-un drum natural foarte strâmt „S-a repetat adesea că Roma s-ar fi născut pe un vad al Tribului şi că, cel puţin la început, ar fi fost îndeosebi un oraş-pod. Dar este foarte clar că situaţia se prezenta altfel. Roma ocupă, dimpotrivă, singurul punct. f unde, în valea sa joasă, fluviul este greu de trecut. Vadul exista cu adevărat, dar la câteva mile în susul fluviului, lângă Fidena, şi soarta Fidenei n-a semănat deloc cu cea a Romei.

Corespund efectiv spiritului de exclusivitate violentă a romanilor trăsăturile geografice ale acestui oraş, închis în jurul Forului

ca o mână asupra sa însăşi, separat de ţărmul drept al fluviului şi multă

I

vreme fără nicio comunicaţie cu el, curând despărţit chiar de metropola sa albană printr-un uriaş zid de pământ ce izola podişul Esquilinului. Totdeauna – şi chiar în timpul victoriilor repurtate pe meleaguri îndepărtate – romanii s-au simţit asediaţi. Cuceririle lor urmăreau să ţină la distanţă un agresor virtual şi de temut1. Roma nu s-a născut sub auspicii fericite şi nu s-a dezvoltat în linişte; ea s-a aflat totdeauna sub puterea suspiciunii caracteristice unui popor în veşnic război împotriva unei naturi ostile, neliniştit din pricina necesităţii de a-şi asigura viitorul şi izolat de lume.

*

Tradiţia istoricilor antici situează întemeierea Romei în mijlocul secolului VIII î.e.n., în jurul] anului 754. Multă vreme acceptată fără discuţie, apoi aprig criticată, această tradiţie este confirmată de către descoperirile arheologice, dacă se diferenţiază o perioadă preurbană de populare a Romei, înaintea creării oraşului propriu-zis, care trebuie să fi apărut la începutul secolului al VI-lea î.e.n. O foarte veche necropolă din For, explorată la începutul secolului nostru, apoi mai recent, reluarea sistematică a săpăturilor din Palatin, au demonstrat că existau locuitori pe locul iniţia! al oraşului, Împepând de la mijlocul veacului ai VIII-lea î.e.n., adică din epoca instalării primelor

1 Romanii au afirmat totdeauna că ei nu poartă decât războaie de apărare. Dar, după părerea noastră, defensiva a fost adesea un pretext. Începând de la un anumit grad de expansiune (secolul al III-lea î.e.n.) ei au dus în mod deliberat o politică de cucerire sistematică, iar campaniile din Sicilia, Grecia, Spania, Galia şi chiar Africa sunt concludente.

aşezări „istorice" ale colonilor helleni în Italia meridională (Grecia Mare*) şi în Sicilia.

În Italia, situaţia este complexă. Se disting diverse grupuri de popoare instalate în diferite regiuni; totuşi datele brute ale preistoriei şi ale protoistoriei lasă loc unor mari divergenţe de interpretare. Unele par fapte totuşi sigure: un prim val de popoare inci-nerante (adică al celor care-şi ardeau morţii), care cunoşteau întrebuinţarea şi tehnica aramei, apare în Italia de nord la mijlocul mileniului II î.e.n.; ele se grupează în sate de formă regulată (în general un trapez), instalate

adesea pe mlaştini. Aceşti iacineranţi constituie ceea ce se numeşte „civilizaţia terramarelor" şi se admite în general căci reprezintă primii năvălitori indo-europeeni, veniţi în Italia de pe meleagurile transalpine. Un al doilea val, tot de popoare incinerante, **s-**a suprapus mai târziu (la sfârşitul celui de-al doilea mileniu î.e.n.) celui al terramaricolilor. Această civilizaţie, revelată pentru prima oară la mijlocul secolului trecut prin descoperirea bogatei necropole de la Viila-nova, lângă Bologna, este caracterizată de riturile sale funerare: cenuşa morţilor se depunea în mari urne de pământ ars, acoperite cu un fel de strachină, urne care erau puse în fundul unui puţ. Tehnica industrială a villanovienilor marchează un progres faţă de cea a terramaricolilor şi se caracterizează prin utilizarea fierului. Villanovienii au acoperit o zonă mult mai vastă decât predecesorii lor. Se pare că centrul lor derăspândire ar fi fost ţărmul tyrrhenian al Italiei centrate şi că ei n-ar fi atins câmpia Padului decât destul de târziu, în momentul apogeului lor, dar originea lor etnică a fost totuşi septentrională.

Terramaricolii şi villanovienii n-au pătruns **într-**o Italie pustie. Ei au întâlnit acolo alte populaţii

10

probabil de origine mediteraneană, ce continuau civilizaţiile neolitice. Aceşti „primi" locuitori erau înhumaâiţi şi suferiseră **într-**o anumită măsură influenţa egeenilor. În orice caz, aceste populaţii, ia contact cu imigranţii, au evoluat rapid, dând naştere unor civilizaţii originale, diferite după regiuni. Astfel, spre coasta Adriaticii **s-**a dezvoltat o cultură tipică, ce datorează fără îndoială mult relaţiilor stabilite cu populaţiile ilirice. Această civilizaţie numită „piceniană" (căci centrul său se situează în anticul Picenum), este un exemplu de particularism al popoarelor care, în epoca istorică au rezistat cuceririi romane şi nu **s-**au integrat cu adevărat Romei decât la începutul secolului I î.e.n., după lupte sângeroase.

În Laţium, o civilizaţie de tip yillanovian era solid instalată la începutul mileniului I î.e.n. Totuşi seminţia latină, cea din care **s-**a născut Roma, nu constituie un grup etnic pur, ci rezultatul unei sinteze lent realizate, în care năvălitorii indo-europeni **s-**au asimilat mediteraneenilor pentru a făuri un popor nou. Aşa cum se întâmplase în Grecia, a triumfat fără îndoială limba arienilor, dar adoptarea unui anumit dialect nu presupune dispariţia radicală a celor dintâi locuitori

ai ţării. Această realitate complexă este exprimată **într-**o formă mitică de către istoricii romani: ei povesteau că poporul latin a rezultat din fuziunea a doua seminţii, cea a aborigenilor, locuitori primitivi aflaţiumului, vânători pe jumătate nomazi, adoratori ai forţelor pădurii, născuţi ei înşişi din trunchiul arborilor, şi din troieni, tovarăşii lui Enea, veniţi din îndepărtata Frâgie după nenorocirea care le lovise patria. Desigur între această legendă şi datele arheologice există o mare distanţă. Reţinem totuşi această concepţie despre originea mixib a plporului latin, în care elementele „născute din, glie" ar fi fost civilizate şi animate de către străini, în acest fel **s-**a format şi civilizaţia etruscă, vecină apropiată a Romei, chemată să exercite ulterior o influenţă atât de profundă asupra cetăţii care se năştea.

Istoricii nu se pot înţelege asupra originii etruscilor. Datorită cercetărilor arheologice ştim cu siguranţă numai că civilizaţia etruscă apare în Italia centrală, începând cu secolul al VIII**-**lee «î. fi.n., şi că ea succede, fără nicio continuitate aparentă, civilizaţiei villanoviene. Pentru noi „ac**-**tui de naştere" al acestei civilizaţii rezidă în apariţia unei arte orientalizante pe aceleaşi locuri, însă acest fapt nu implică obligatoriu imigraţia misivă a unui popor oriental, eventual venit să se instaleze în Italia centrală, cam în această epocă. Fenomenul pare să se fi desfăşurat mai degrabă pe plan cultural decât pe planul violenţei. fotul se petrece ca şi cum **s-**ar fi dezvoltat pe neaşteptate anumite tendinţe latente, ca nişte seminţe oare încolţesc brusc. O ipoteză, recent formulată, evrplică destul de judicios cum a putut să se producă un asemenea fenomen; civilizaţia orjentalizantă a etruscilor **–** care **s-**ar fi dezvoltai în sânul civilizaţiei villanoviene şi în multe privinţe ca reacţie împotriva ei (ritul înhumării faţă de ritul incineraţiei tipic villanovienilor, gustul bogăţiei şi chiar ai Fastului, în contrast cu sărăcia înmormântărilor aaierioare) **–** ar putea să fie numai o Renaştere, sub influenţa contribuţiilor noi venite din Orient a elementelor etnice imigrate din lumea egeeană cu multe secole în urmă, poate la începutul seco

12

lului al XII-lea î.e.n., sau chiar] a sfârşitul veacului al XIII-lea î.e.n., adică în plină „epocă eroică" 1 În acelaşi mod se modifică ideea tradiţională pe care şi-o fac istoricii cu privire la originea oraşului Roma şi la natura însăşi a noţiunii de „romanitate". În această perspectivă, sinteza postulată de scriitorii antici între elementele

italice şi imigranţii orientali, sinteză simbolizată de către căsătoria între Enea şi Lavinia, fiica regelui Latinus, n-ar reprezenta un vis de poet, ci o realitate. Fără îndoială, poporul roman s-a autodefinit totdeauna în opoziţie cu poporul etrusc; el a opus în chip manifest hărnicia sa săracă, curajul său ge câmpul de luptă opulenţei şi moliciunii etruscilor şi a exprimat adesea dispreţul său faţă de „piraţii tyrenieni", jefuitori fără ideal şi fără lege, dar aceste contraste funcţionează mai ales pentru pe-rioda istorică, atunci când poporul etrusc, îmbogăţit prin comerţ şi prin jaful pe mare, fusese cuprins de o lentă decadenţă. Dacă înaintăm în trecut, pe cursul istoriei, opoziţia devine mai puţin clară, şi putem să ne întrebăm dacă Laţium nu s-a învederat şi el odinioară receptiv faţă de influenţele venite da pe mare şi dacă, chiar în zorii protoistoriei, nu încolţiseră acolo, la gurile Ţi-brului, germenii culturali chemaţi să se dezvolte mult mai târziu, când, în epoca istorică, curentele comerciale emanate din Grecia au început să hel-lenizeze cu adevărat pământul latin.

În orice caz, nu are sens să opunem a priori o

Romă monolitică, de pură esenţă ariană, unei Grecii impregnată de gândire orientală. Dacă indo-europenii, au impus limba lor în Laţium, în vreme ce etrusoii păstrau până la începutul Imperiului veohiuj lor dialect pelasgic, în alte privinţe, ales în materie de credinţă şi de rituri, şi chiar în politică şi în organizarea socială, vechea comunitate mediteraneeană marea prin amprenta sa de neşters ereditatea oraşului care urma să se nască.

Întemeierea Romei este înconjurată de legende.

Istoricii povestesc că Romulus şi Remus, expuşi pe ţărmurile Tibrului, puţine zile după naşterea lor, au fost miraculos alăptaţi de către o lupoaică ieşită din codri. Ea era evident trimisă de către zeul Marte, tatăl gemenilor, şi romanii, până la sfârşitul istoriei lor, se vor numi „fiii Lupoaicei". Salvaţi de către un cioban, bunul Faustulus – al cărui nume reprezintă el singur un augur favorabil pentru că derivă din fauere – Romulus şi Remus au fost crescuţi de soţiaacestuipăstor, Aecalarentia, în spatele numelor lui Faustulus şi al soţiei lui se ascund anumite divinităţi; cel dintâi se apropie foarte mult de numele lui Faunus, zeul pastoral care cutreiera pădurile din Laţium, celălalt aminteşte pe cel al zeilor lari, ocrotitori ai fiecărui cămin roman, şi exista la Roma chiar un cult al unei anumite Mame a larilor, care în definitiv ar fi putut să nu fie alta, decât excelenta doică a Gemenilor –

dacă nu cumva, aşa cum este mai probabil, legenda a împrumutat nume divine pentru a conferi eroilor săi o identitate.

Coliba lui Faustulus se ridica, dacă am da crezare tradiţiei, pe Palatin, şi în timpul lui Cicero romanii o arătau cu mândrie, încă întreagă, cu acoperişul său de paie şi cu zidurile sale de chirpici. Considerăm că legenda lui Faustulus **s-**a legat de această colibă, ultimul vestigiu al celui mai vechi sat de ciobani statornicit pe colină şi păstrat ca martor sacru al inocenţei şi al purităţii primitive. Coliba

14

de pe Palatin nu era de altfel singura care subzista din Roma arhaică. Exista o alta pe Capitoliu, în faţa templului „major" al oraşului, cel al lui Jupiter Foarte Bun şi Foarte Mare şi, cum legendele nu se sinchiseau deloc de coerenţă, se dădeau asigurări că şi această colibă ar fi adăpostit pe Romulus **–** sau chiar pe colegul său de regalitate, sabinul Titus Tatius. De fapt Relicvele sfinte **s-**au multiplicat şi cu alte prilejuri. Amintirile legendare sunt totuşi aci din plin confirmate de arheologie. Rămăşiţele satelor scoase la lumină pe Palatin şi necropola din For provin într-adevăr, cum demonstrează caracterele ceramicii descoperite aci, de la mijlocul secolului VIII î.e.n. şi această dată corespunde într-adevăr primei ocupări a solului roman.

Se ştie că, deveniţi bărbaţi, Gemenii au fost recunoscuţi de bunicul lor, pe care l**-**au pus din nou pe tron şi au întemeiat un oraş pe locul care le fusese atât de prielnic. Pentru a consulta zeii, Romulus alese Palatinul, leagănul copilăriei sale. Între timp Remus se instala în cealaltă parte a văii Marelui Circ, pe Aventin. Zeii se arătară favorabili lui Romulus, trimiţând**-**i prevestirea extraordinară a unui zbor de doisprezece vulturi. În acelaşi timp, Remus n**-**a văzut decât şase. Lui Romulusi**-**a revenit deci gloria întemeierii oraşului. El trecu imediat la fapte, trăgând în jurul Palatinului o brazdă cu un plug; pământul aruncat afară simboliza zidul, brazda însăşi şanţul şi, în locul rezervat porţii, plugul ridicat în sus lăsa o trecere.

Desigur, nu toţi romanii credeau în această poveste, dar totuşi o acceptau; ei ştiau că oraşul lor nu constituia numai un ansamblu de case şi de temple, ci şi o fracţiune de sol consacrat (ceea ce exprimă în cazuri diferite cuvintele de pomerium* şi de templum*), un loc înzestrat cu privilegii religioase.

15

s-PPBPŢI unde puterea divină era în chip deosebit prezent îi şi

sensibilă. Continuarea povestirii afirma **într-**o modalitate dramatică consacrarea oraşului: Remus, batjocoritor, ridiculizase „zidul" de pământ şi şanţul său derizoriu; el le trecuse printr-o săritură, dar Romulus se aruncase asupra lui şi-l omorâse strigând: „Aşa să piară oricine va trece, în viitor, zidul meu!" Gest ambiguu, criminal, abominabil, deoarece implica uciderea unui frate şi arunca asupra celui dintâi rege pata unui paricid, însă gest necesar, întrucât determină mistic viitorul şi asigură, pare-s**e** pentru totdeauna, inviolabilitatea oraşului. Din acest sacrificiu sângeros, primul oferit divinităţii Romei, poporul va păstra totdeauna o amintire de groază. Mai mult de şapte sute de ani după fundarea Romei, Horaţiu îl va considera încă un fel de păcat originar ale cărui consecinţe trebuiau ineluctabil să provoace pierzania cetăţii împm-g**â**nd fiii săi să se masacreze între ei.

În fiecare moment critic al istoriei sale, Roma se va nelinişti, crezând că simte apăsarea unui blestem. Ca şi la naşterea sa, ea nu gusta pacea nici cu oamenii şi nici cu zeii. Această anxietate religioasă va apăsa asupra destinului său. Este uşor**-**preauşor**-**s**-**o opunem bunei conştiinţe aparente a cetăţilor greceşti. Şi totuşi, Atena cunoscuse de asemenea crimele: la originea puterii lui Tezeu se afla sinuciderea lui Egeu. Preistoria mitică a Greciei este tor atât de plină de crime ca şi legenda romană, dar se pare că grecii au considerat ca funcţionarea normală a instituţiilor religioase ajungea pentru a şterge cele mai rele pete. Oricum, Oreste este achitat de Areopag, sub preşedinţia zeilor. Şi. În definitiv, pata impusă de Oedip Tebei dispare prin exilarea criminalului; sângele, ce va curge mai târziu ca ispăşire, nu va fi niciodată cel al Labdacra**lor –** Dimpotrivă, Roma se simte cu deznădejde solidară cu sângele lui Remus. Se pare că-i era imposibil să ajungă la optimismul grecilor; Roma era înspăimântată, aşa cum mai târziu Enea, personaj prin care Vergiliu va simboliza sufletul patriei, va tremura în aşteptarea unui semn divin prevestitor. Legenda începuturilor Romei este plină de semne", descifrate cu osteneală de istoricii de astăzi. Oricare ar fi originea diferitelor legende (răpirea sabinelor –, crima lui Tarquinius, lupta Horaţilor şi a Curiaţilor şi multe altele) şi chiar dacă este vorba de amintiri de fapte reale, de bătrâne ritualuri tălmăcite sau de vestigii încă mai vechi, provenind din teogonii uitate, aceste povestiri reflectă tot atâtea convingeri profunde, tot atâtea atitudini determinante pentru gândirea romană.

De aceea, oricine încearcă să surprindă secretul geniului roman, trebuie să ţină seama de ele, pentru că ele reprezintă tot atâtea stări de conştiinţă, mereu prezente în sufletul colectiv al Romei.

Legenda continuă să nareze cum Romulus a atras în oraş tinerii ciobani din apropiere, apoi pe toţi rătăcitorii, pe toţi exilaţii, pe toţi cei fără patrie din Laţium, însă cum trebuia asigurat viitorul şi corn printre imigranţi, nu existau femei, el născoci organizarea unor jeuri măreţe la care au asistat familiile cetăţilor învecinate. Ulterior, la un semnal şi chiar în mijlocul spectacolului, romanii se azvârlâră asupra tinerelor fete şi, profitând de înghesuială şi de confuzie, le răpiră şi apoi le duseră în casele lor. Acest fapt a stat la originea primului război, de altfel foarte lung, pe care au trebuit să-l susţină răpitorii împotriva părinţilor tinerilor femei. Acestea erau în majoritate sabine, originare din satele aşezate la nordul Romei, şi nu de origine latină. A doua generaţie romană va forma deci o populaţie ou sânge amestecat, cum era deja cea a latinilor.

Se ştie cum **s-**au încheiat lucrurile. Sabinele, bine tratate de soţii lor, **s-**au aruncat între combatanţi şi au readus armonia. Încuviinţând căsătoria, ele au înlăturat violenţa şi încălcarea jurămintelor – Dar trebuie să reflectăm la semnificaţia pe care o dobândeşte această anecdota dramatică la romani. Ea relevă locul acordat femeii în cetate; dacă, aşa cum spun juriştii, femeia este în aparenţă o veşnică minoră, dacă nu poate, în teorie, să aibă pretenţii la aceleaşi drepturi cu bărbaţii, este totuşi depozitara şi chezaşul contractului pe care se bazează cetatea. Pe câmpul de luptă, tocmai femeia a luat act de făgăduielile schimbate între romani şi sabini, şi tradiţia voia ca cei dintâi să se fi angajat categoric să cruţe pe toate soţiile de orice muncă de sclav, lă**sându-**le numai grija de „a toarce lina”. Deci romană ştie, de la origine, că ea nu este o sclavă, ci o tovarăşă, că este o aliată, ocrotită de religia jurământului înainte de a fi protejată de legi: se răsplăteşte astfel pietatea sabinelor, evitând socrilor vărsarea sângelui ginerilor şi acestora din urmă vărsarea celui care urma să curgă în vinele copiilor lor.

Împăcaţi cu tovarăşii lui Romulus, sabinii **s-**au instalat în număr mare la Roma, care a crescut considerabil. În acelaşi timp, un rege sabin. **Ţi-**ius Tatius, a fost invitat să împartă tronul cu Romulus. Însă istoricii vechi, destul de stingheriţi de acest coleg de coroană, nu-i atribuie un rol cu adevărat activ şi se grăbesc să-l escamoteze pentru

a-l lăsa să domnească numai pe Romulus. Fără îndoială, **s-**au ivit întrebări cu privire la sensul acestui episod. Răspunsul cel mai probabil rezidă în

18

faptul că este vorba de proiecţia ia legenda a unui act politic mai recent, împărţirea colegială a magistraturilor. Organizarea consulat ului, în timpul Republicii, afla aci un precedent foarte preţios, însă ansamblul legendei sabine se întemeiază, fără îndoială, pe o amintire exactă, apariţia triburilor sabine pe teritoriul Romei încă din a doua parte a secolului al VIII-lea î.e.n. şi unirea lor cu păstorii latini. Şi aci tradiţia are o valoare efectiv istoricii, într-adevăr, pe solul roman, arheologii cred că pol să descifreze prezenţa unor curente culturale diverse, dintre care unele proveneau din interiorul

După fundarea oraşului, după asigurarea perenităţii populaţiei sale şi organizarea în linii mari a funcţionării cetăţii prin crearea senatorilor **– pa**tres, capii de familie **–** şi a unei adunări a poporului, şi apoi după terminarea unor războaie mai mici, Romulus a dispărut pe timp de furtună înaintea întregului popor adunat în Câmpul lui Marte şi opinia publică **l-**a proclamat zeu. I **s-**a consacrt. t un cult sub numele de Quirinus, veche divinitate care trecea drept sabină şi care avea un sanctuar pe colina Qu în n-ai.

Figura lui Romulus, sinteză complexă de elemente foarte diverse, domină întreaga istorie a oraşului: fondatorul „fericit", filiaţia sa divină contează poate mai puţin decât norocul de necrezut, şansele care marcau cei dintâi ani ai săi şi care făceau să prospere orice acţiune în mâinile sale. Literatura **–** poezia epică şi mai ales teatrul **–** a adăugat legendei elemente romaneşti împrumutate repertoriului nuvelelor mitice din lumea greacă, însă fără a reuşi să disimuleze unele trăsături romane care rămân fundamentate: Romulus este un legislator, un războinic şi un preot. VA întrunea toate aceste calităţi, fără coerenţă deosebită şi **s-**ar căuta zadarnic să se regăsească în actele ce**-**i sunt atribuite unitate de caracter sau de spirit. În primul rând el ne prezintă figura ideală a celui ce se va numi mai târziu imperator, concomitent interpret direct al voinţei zeilor, un fel de personaj fetiş, ce poseda prin sine însuşi o magie eficace, fiind un luptător invincibil, tocmai datorită acestei graţii cu care era investit, şi un arbitru atotputernic ai dreptăţii în rândurile poporului său. Singura unitate a lui Romulus este acest har care va rămâne în toată istoria romană

ataşat mai întâi regilor, apoi, numai prin virtutea aşa numitei renunţiatio (proclamarea lor ca aleşi ai poporului), magistraţilor republicii, în cele din urmă împăraţilor, ce vor fi în esenţă magistraţi investiţi pe viaţă. Ispita de a crea regi va rămâne mereu tot atât de puternică în sânul poporului roman: măsura ei este dată de oroarea ataşată acestui titlu. Exista o temă atât de intensă ca un magis-strat sau un simplu particular să nu pună mâna pe puterea regală tocmai pentru că se simţea, cel puţin confuz, ca această putere poate să renască oricând. Romulus, încarnarea ideală a Romei al cărui nume el îl poartă – obsedează imaginaţiile şi pare gata să se reîncarneze de mai multe ori: în Camillus, în vremea victoriilor obţinute asupra cetăţii Veii, în Scipio, când s-a realizat izbânda asupra Gartaginei, în Sulla, în Caesar şi numai printr-o abilă manevră parlamentară tânărul Oc-tavius, învingătorul lui Antonius, a evitat primejdioasa onoare de a fi proclamat un nou „Romulus".

Cunoaştem destul de puţin modul în care s-a produs creşterea Romei, la începutul său. Importanţa reală a satului statornicit pe Palatin nu pare

20

să fi corespuns preeminenţei ce i-o atribuie legenda. De fapt, începând din a doua parte a secolului al VIII-lea, se pare că ansamblul aşezării a fost ocupat de sate separate: aveau locuitori nu numai Palatinul, cu cele două piscuri ale sale, pe atunci distincte, astăzi reunite prin construcţiile epocii imperiale, dar şi Capitoliul, Quirinalul şi versantele occidentale ale Esquilinului. Valea Forului, secată de timpuriu, alcătuia centrul de viaţă socială şi de viaţă religioasă. Aci – şi nu pe Palatin – s-au descoperit cele mai vechi şi mai importante sanctuare, în special cel al zeiţei Vesta, vatră comună unde s-au păstrat Penaţir poporului roman, misterioase fetişuri legate de soarta oraşului. La oarecare distanţă de acest sanctuar, un altul, numit Regia (adică Palatul regelui), adăpostea pe Marte şi pe zeiţa Ops, care reprezintă personificarea Abundenţei, Acolo se păstrau alte fetişuri, scuturi sacre (despre unul dintre ele se zicea că era căzut din, cer) chezăşii ale mântuirii comune, Tocmai printre aceste locuri de cult trecea Calea Sacră, drumul procesiunilor solemne periodic conduse de rege1, însoţit de poporul său, până la st şoca numită a Căpitoliului, unde domnea Jupiter.

Tradiţia atribuia organizarea religioasă a. Romei regelui Numa,

un sabin care ar fi domnit de la 717 la 673 î.e.n. şi care se spunea că ar fi fost iniţiat în problemele divine de însuşi Pifagora. Istoricii romani remarcaseră şi ei anacronismul: cum ar fi fost posibil ca regele Numa, care trăise la sfârşitul

1 în latină/ «? în realitate un asemenea rex. n-avea nimic comun cu regii moderni şi ora şei" de gintă, de trib sau de uniune tribală, Regii Romei au fost conducătorii cetăţii, până la răscoala de la sfârşitul secoantui ai Vl – ca! e.n.

secolului VIII î.e.n. să-lfi întâlnit pe filosoful te lui propovăduise în Italia meridională înainte de mijlocul secolului VI? însă s-a insistat de asemenea asupra faptului că pitagoreismul din Grecia Mare* concentra elemente religioase anterioare apariţiei lui Pi – tagora şi se poate admite că s-au trecut sub numele pitagoricianului Numa practici, credinţe şi rituri originare din teritoriile sabine, în sens larg, adică din interiorul Italiei, din centrul şi din sudul ei. Numa simbolizează forme de viaţă religioasă diferite de cele dependente de imperatorul Romulus; ele nu se orientează spre acţiune – politică ori militară – ci spre cunoaşterea mai dezinteresată a realităţilor supranaturale. Astfel se exprima una dintre cele mai vii tendinţe ale religiei romane, care recepta lesne toate formele divinului şi ale lucrurilor sfinte. Însă, tocmai din pricina acestei tendinţe în care nu aveau încredere, căci ea putea conduce poporul spre tot felul de slăbiciuni şi de extravaganţe, romanii se străduiau să suscite mii de obstacole menite a asigura stabilitatea tradiţiei. Numa a fost un novator, dar – întocmai ca mai târziu August – el a înscris inovaţiile sale pe li – mă credinţelor ancestrale.

Reformelor lui Numa, tradiţia le atribuie fundarea templului lui Ianus*, edificiu misterios situat pe limita de nord a Forului şi consacrat unei divinităţi cu chip dublu; teologii Romei au deliberat îndelung asupra naturii acestei zeităţi. Sigur este doar făptuirea Ianus nu reprezintă un zeu de tradiţie latină. În afară de aceasta, Numa a împărţit funcţiile sacerdotale între mai multe colegii*, în loc să le lase ca mai înainte legate doar de persoana sa regală. I se atribuia interneiereaflaminilor*, dintre care unul servea cultul lui Jupiter şi celălalt cultul lui Marte. În acest fel, el relua o tradiţie indo-ewopeană, aşa cum atestă chiar numele acestor preoţi, apropiat etimologic de cel al brahmanilor. Dar, alături de flamini, Numa a creat sau a organizat colegiul salienilor; dansurile lor războinice în cinstea lui Marte

constituie un foarte vechi rit italic, atestat în diferite oraşe. Accesoriile lor, îndeosebi scuturile sacre, înzestrate cu o dublă scobitură, ilustrează o îndepărtată influenţă egeeană şi provin din Grecia epocii geometrice, în fapt, arheologia revelează prezenţa scuturilor scobite în diverse puncte ale peninsulei, în jurul anului 700 î.e.n. Şi aci tradiţia păstrează amintirea unui fapt real. Numa a desemnat un şef însărcinat să vegheze asupra îndeplinirii exacte a riturilor şi să împiedice pe viitor pătrunderea abuzivă a noutăţilor străine. Acest şef a fost marele pontif: numele de pontif (pontifex) răcnâne misterios pentru noi. Anticii îl corelau termenului ce desemna podurile şi pontifii ar fi fost în primul rând „constructori de poduri". Însă pare puţin probabil ca Roma, caren-a avut mult timp decât mijloace de comunicaţie foarte precare cu ţărmul drept al Tibrului, să fi putut acorda în viaţa religioasă un loc prevalent unui sacerdot în care urmărea în esenţă să vegheze asupra trecerii fluviului. Dacă nu ne înşală cumva o asemănare aparentă şi dacă pontifii sunt într-adevăr „constructori de punţi", aceşti pontes au fost iniţial drumuri (sens justificat de comparaţia cu alte limbi din domeniul indo-european) şi un mic efort de imaginaţie poate sugera că aceste drumuri au fost tocmai cele care permiteau rugăciunilor şi ritului să ajungă pe meleagurile zeilor.

Oricum, sub domnia lui Numa romanii au **dobân**dit o solidă reputaţie de pietate şi au ridicat un altar al Bunei-Credinţe (Fides), fundament al vieţii sociale, şi de asemenea, al relaţiilor internaţionale.

23

Noi întrevedem de pe acum naşterea unei organizări de formă juridică, urmărind să reglementeze o datâi pentru totdeauna şi în conformitate cu ordinea lumii întreaga viaţă a cetăţii. Roma se autodefineşte în funcţie de un sistem total, armonios înserat în ritmul universului. În această privinţă, ieşie semnificativ şi faptul că Numa a trecut şi drept marele reformator al calendarului: reforma sa tindea spre stabilirea coincidenţei între ciclurile lunare şi cele solare. În acest scop, el a creat un sistem de Juni intercalate, care, în douăzeci de ani, trebuia să restabilească coincidenţa unei anumite date calendaristice cu poziţia determinată a soarelui.

O a treia figură domină formarea Romei, aşa cum a schiţat-o tradiţia şi anume aceea a regelui Serviug Tul Jius. Venit ca al şaselea rege, după Romulus (şi Titus Tatius), după Numa, Tullus Hostilius (aceştia trei din urmă domniseră. potrivit tradiţiei, respectiv de la 672

Ja 641, de la 639 la 616 şi de la 616 la 579 î.e.n.), după Aneus Martius* şi Tarquinivjs cel Bătrân, ei era fiul unei sclave din casa regală. Dar, la naşterea sa, se produsese o minune ce-l desemnase afecţiunii regelui Tarquinius. După tradiţia etruscă care a găsit un ecou în împăratul Claudiu, Servius Tuâlius de fapt era un etrusc numit Mastarna. Devenit rege la moartea lui Tarquinius, el a trecut la reorganizarea societăţii romane. Servius Tullius a repartizat cetăţenii în cinci clase „censi-tare", prima grupând cetăţenii cei mai bogaţi, ultima pe cei mai săraci. Fiecare clasă, la rândul său – în afară de ultima ai cărei membri erau scutiţi de serviciu] militar – era divizată **într-**un număr variabil de centurii.

Această diviziune în centurii avea un carnet-l esenţialmente militar şi corespundea unei specializări a cetăţenilor în interiorul armatei. A? t>l

24

existau centurii de cavaleri, recrutaţi din rândurile aristocraţiei, din cetăţenii din prima clasă, singurii destul de bogaţi pentru a suporta cumpărarea şi echiparea unui cal. Totodată toate clasele (cu excepţia celei de a cincea) au furnizat centuriile de pedestraşi, înarmate în funcţie de averea lor. În plus, regele a format centurii de soldaţi „de geniu", lucrători în lemn sau în fier, pentru serviciul armatei şi chiar centurii de muzicanţi care cântau din corn şi cu trompeta.

Pe lângă aceasta, diviziunea pe centurii a fost adoptată cu prilejul operaţiilor votării, având ca rezultat practic preeminenţa aristocraţiei de avere în cetate. Într-adevăr, cu prilejul scrutinului, fiecare centurie dispunea numai de un singur vot, astfel încât în centuriile ce grupau cel mai mare număr de cetăţeni (cele ale claselor cele mai sărace), votul fiecărui individ avea o greutate mai mică decât în altele. În plus – şi mai ales – operaţiile începeau cu centuriile primei clase şi încetau odată cu obţinerea majorităţii. În acest fel, centuriile ultimelor clase nu votau niciodată.

Acest sistem censitar* **s-**a menţinut până la sfârşitul Republicii şi a supravieţuit chiar sub Imperiu. Comiţiile centuriate, adică poporul convocat în cadrele sale militare, continuau să aleagă, încă în timpul Republicii, magistraţii superiori şi să voteze anumite legi importante. Este foarte probabil ca organizarea claselor serviene să fie cu mult posterioară secolului al VI-lea; dar este semnificativ că tradiţia a atribuit-o unui rege de origine servilă, care cutezase, dacă nu să rupă

vechile cadre sociale, cel puţin să le suprapună o ierarhie bazată pe bogăţie.

Înaintea lui Servius exista un alt sistem care data chiar din timpul domniei lui Romulus: întregul

25

popor era împărţit în trei triburi, care purtau numele arhaice de Ranxa.es (sau Ramnenses), de Tities şi de Luceres. Aşa cum s-a presupus, este posibil ca aceste trei triburi să păstreze amintirea diviziunii tripartite a societăţii, caracteristică popoarelor indo-europene. Dar poate că dimpotrivă este vorba de o împărţire etnică. În orice caz, originea sistemului nu era cunoscută nici romanilor. Fiecare trib forma zece curii şi ansamblul celor treizeci de curii constituia adunarea poporului. La origine, atribuţiile comiţiilor curiatol erau neîndoielnic foarte întinse, dar după reorganizarea serviană, ele se vor restrânge. Cum rolul lor esenţial fusese iniţial cel de a investi regele desemnat pentru sufragiu! lor de către auctorilas a senatului şi de a-i conferi imperium, tot lor le-a aparţinut, încă în vremea Republicii, conferirea aceluiaşi imperium magistraţilor aleşi de comiţiile centuriate. Totodată, comiţiile erau consultate pentru acţiunile juridico care implicau religia, ca, de pildă, adopţiunile. Organizarea curială a cetăţii se baza de fapt pe legal urile religioase, participarea la un cult comun ai curiei, al cărui preot purta numele de cur ion: între membrii aceleiaşi curii funcţiona deci un fel de solidaritate sacră.

(în al treilea sistem de clasificare a cetăţenilor s-a suprapus celor două precedente, când, odată cu progresul ei, plebea a obţinut recunoaşterea oficială a adunărilor sale organice, care au devenit atunci comiţiile tribute. Aceste comiţii au avut drept cadre triburile – nu cele trei triburi ale lui Romii la sci cele patru triburi cu un caracter topografic, în

1 Comiţii, în franceză comkcs, provine de ia substantivul latin (la plural) comilia, care desemna adunările populare (curiate, centuriate, tribute). Pentru detalii vezi dicţionarul istorie şi biografic de la sfârşitul cărţii.

2.

stituitede către Servius Tullius. Aceste patru triburi corespundeau numai celor patrii regiuni (noi am spune „arrondi-ssements") între care acest rege împărţise oraşul. Ulterior,

numărul triburilor a sporit când **s-**au creat, alături de triburile urbane, triburi rustice care grupau cetăţenii aşezaţi pe domeniile lor, în afara Romei.

Complexitatea unui atare sistem era remarcabilă, căci reformele succesive se suprapuseseră fără ca nimeni să se mai gândească de fiecare dată la suprimarea stării vechi de lucruri. De fapt, conservatorismul esenţial al gândirii politice romane n**-**a împiedicat reformele, ci a făcut mai anevoioasă realizarea lor şi mai ales a prilejuit o organizare din ce în ce mai complicată. Totuşi, evoluţia moravurilor, creşterea corpului cetăţenilor au prilejuit anumite simplificări inevitabile. Astfel comiţiile curiate, care nu mai aveau, după instituirea comiţiilor centuriate decât o funcţie formală, **în**trucât se mărgineau la confirmarea deciziilor acestora din urmă, cont eri**ndu-**le un fel de consacrare religioasă, au fost în practică reduse la câţiva figuranţi, un simplu Jietor simbolizând fiecare curie.

Observăm deci că tradiţia atribuia lui Servius o muncă de organizare administrativă ale cărei consecinţe se dezvoltaseră de**-**a lungul întregii istorii a Republicii: odată cu el, cetatea, până atunci constituită din elemente independente de avere şi de domiciliu, a prins brusc rădăcini în solul oraşului şi de asemenea **s-**a laicizat **într-**un fe11. Opera lui Servius poate fi prin urmare considerată ca a treia întemeiere a Romei, de data aceasta pe planul vieţii politice. El a creat census, operaţie care consista.

1 Aceste reforme au ilustrat limitarea elementelor dependenţe de organizarea gentilică a societăţii şi triumful criteriilor sclavagiste de împărţire şi structurare a populaţiei.

4* 27

O dată la cinci ani, în alcătuirea listei de cetăţeni ca scopul de a atribui fiecăruia locul sau adecvat în cetate, după vârsta şi după averea sa şi de asemenea după valoarea sa morală. Acest cens* care ulterior va fi efectuat de anumiţi magistraţi speciali, eensorii*, era în chip firesc însoţit de unele rituri religioase a căror esenţă „rezida în purificarea întregului popor: cetăţenii, adunaţi în Câmpul lui Marte, se aliniau pe centurie, potrivit rangului lor de soldaţi; conducătorul ceremoniei, rege sau, mai târziu, cenzor. trimitea în jurul mulţimii trei animale: o scroafă, o oaie şi un taur. Apoi jertfea zeilor cele trei victime. Cu această ceremonie, începea lustrul, sau perioada de cinci ani, în cursul căreia rămânea valabilă clasificarea stabilită.

Reformele lui Servius Tuilius au fost însoţite de o extindere materială a oraşului şi, după spusele istoricilor vechi, de construcţia unei incinte continue care a purtat numele de zidul servian. Multe controverse **s-**au ivit în jurul acestei incinte, pe care istoricii moderni au datat**-**o mai târziu, **pre**tinzând că în secolul al VI-lea î.e.n., două sute de ani după fundarea sa. Roma nu putea fi suficient de întinsă pentru a umple întreg spaţiul cuprins în interiorul a ceea ce se desemna în epoca clasică sub numele de incinta serviană. În fapt, majoritatea obiecţiilor opuse tradiţiei sunt mai puţin solide decât par la început. Chibzuind bine, este foarte probabil ca un zid continuu să fi fost stabilit în secolul al VI-lea, în timpul regilor etruscă asupra cărora vom reveni în paginile winătoare în aşa fel încât să închidă în cetate nu numai Forul ci şi Capitoliul, Palatinul, Aventinul, Caolius, cea mai mare parte a podişului Esquilinului, Viminalul şi Quirinalul. Acest traseu corespundea în

tr-adevăr necesităţilor militare; numai el putea să asigure o apărare eficace a aşezărilor instalate foarte devreme în văi şi pe coline. Printre numeroasele vestigii descoperite din incinta arhaică, un anumit număr pare a data efectiv din secolul al VI-lea î.e.n. Este însă sigur că nu tot spaţiul astfel ocrotit a fost efectiv ocupat de locuinţe, că au mai rămas vaste terenuri libere. Era chiar necesar să se fi întâmplat astfel, ca oraşul să dea azil, în caz de necesitate, populaţiilor ţărăneşti, şi se constată aproape pretutindeni că oraşele antice, spre deosebire de cetăţile întărite ale Europei medievale, prevedeau în interiorul zidurilor spaţii unde nu se aflau edificii; se ştie că acelaşi lucru se întâmplă în marile oraşe ale lumii musulmane, unde **s-**au păstrat bine tradiţiile antichităţii clasice.

În vremea construcţiei zidului servian, Roma pare să fi fost compusă din**tr-**un anumit număr de aglomeraţii dispersate unde se instalaseră colonii ale diferitelor seminţii. Alături de colonii latini instalaţi pe Palatin, se pare că fiinţa un „sat” sabin pe Quirinal, poate prelungit până la creasta nordică a Capitoliului, o aşezare etruscă pe Caelius şi multe altele, alcătuite din emigranţi italici, pe alte coline. Reforma lui Servius Tullius, sub diversele sale aspecte, ilustrează deci o singură concepţie directoare. Înlocuind vechile cadre religioase **printr-**o dublă organizare concomitent censitară şi topografică, Servius realiza un adevărat sinecism; înzestrând oraşul cu o incintă

comună, traducea pe teren unitatea Romei pe care o consacrau în prealabil diviziunea pe clase şi repartiţia pe triburi geografice. Desigur, este greu să pretindem că această reformă a fost cu adevărat opera unui singur om, dar nu se poate nega istoricilor antici care au dat consistenţă figurii regelui Servius o viziune clară şi coerentă a ceea ce a constituit naşterea Romei ca cetate şi ca stat.

*

Dacă se ia în consideraţie nu numai dezvoltarea instituţiilor ci şi evenimentele care au marcat primele două secole ale Romei, se poate bănui cu ajutorul naraţiei lui Titus Livius şi, datorită descoperirii câtorva fapte arheologice, că oraşul a fost teatrul unor lupte numeroase, deşi tradiţia **s-**a străduit în chip manifest să le minimalizeze importanţa.

Situată la limitele teritoriului latin, în contact cu popoarele etrusce şi ctruscizate, expusă invaziilor periodice ale muntenilor sabini, Roma era o pradă cu adevărat ademenitoare şi caracterul compozit al populaţiei sale făgăduia complicităţi lesnicioase unui duşman, indiferent de unde ar fi venit el. Domnia dublă a lui Romulus şi Titus Ta**-**tius, alternanţa unui rege latin şi unui rege sabin sugerează existenţa unui compromis între cele două elemente etnice mai importante. Însă totodată era limpede că elementele etrusce au exercitat, mai târziu, în cursul secolului al VI – ea î.e.n., o supremaţie de fapt. Cei doi regi, numiţi de tradiţie Tarquinius, sunt, incontestabil etrusci. Faptul este atestat în acelaşi timp de mărturisirile istoricilor antici şi, totodată, de celebra frescă din mormântul François, unde apar un Tarquinius al Romei prezentat printre eroii etrusei şi, i-ără îndoială, Servius Tullius el însuşi, sub numele de Mas**-**tama. Desigur, trebuie să recunoaştem în acest nume titlul latin de magister, „conducător".

30

Titus Livius povesteşte că cel di ut II Tarquinius era fiul unui corintian numit Demaratus, alungat din patria sa de către tulburările politice şi venit să se instaleze în oraşul etrusc Tarquinii. Unul dintre fii, care purta numele de Lucumon (în fapt, acest pretins nume este un titlu în limba etruscă şi înseamnă „şef"), a venit să**-**şi caute norocul la Roma, unde a fost admis în intimitatea regelui An**-**cus Martius. La moartea acestuia, el a devenit candidat la domnie şi poporul, sedus de bogăţia, iscusinţa oratorică şi prestanţa sa, **l-**a ales ca rege. Fără

îndoială, această naraţie „aranjează" considerabil adevărul; este foarte probabil ca acest „lucumon" (care, ajuns la putere, a luat numele de Tarquinius, adică „omul de la Tarquinii") a datorat violenţei urcarea sa pe tron; poate că **s-**a sprijinit pe descendenţii etruscilor imigraţi la Roma, începând cu epoca întemeierii. Oricum, domnia sa ilustrează triumful în tânăra civilizaţie romană al tendinţelor şi obiceiurilor importate din Etruria. Se atribuie primului Tarquiuius războaie împotriva latinilor. Aproximativ în această epocă (la începutul secolului al VI-lea) influenţa etruscă se răspândeşte cu certitudine în Laţium: Roma pare să se fi întors împotriva fraţilor săi de neam şi, după ce fusese bastion înaintat al latinilor, începe să se comporte ca o rivală.

Istoricii romani intercalează, între Tarquinius cel Bătrân şi fiul său Lucius Tarquinius (supranumit Supsrbus din pricina tiraniei sale), domnia lui Servius Tuilius care a fost şi el un condotier toscan; dominaţia regilor etrusci a continuat deci fără întrerupere. Roma nu **s-**a eliberat de un jug străin (străin cel puţin în ochii latinilor şi ai sabinilor din oraş) decât odată cu „revoluţia" care a pus capăt regimului regilor şi a instituit Republica.

31

Această perioadă etruscă, ce corespunde extinderii maxime a imperiului etrusc în Italia centrala (este momentul când etruscii ajung la cetăţile campaniene, ocupă Capua şi se aşază pe ţărmurile golfului Salern), a fost decisivă pentru formarea viitoarei civilizaţii romane şi aci mărturiile arheologiei ne situează pe terenul solid al faptelor atestate. Atunci au fost construite primele mari sanctuare ale oraşului şi în mod special cel ce va deveni simbolul puterii romane, templul de pe Capitoliu al lui Jupiter cel Foarte Bun şi Foarte Mare. Titus Livins arată clar că el fusese promis zeilor de către Tarquinius cel Bătrân şi căedificarea lui amânată sub domnia lui Servius, a fost efectiv întreprinsă de către Tarquinius Superbus (cel trufaş). În acest îel **s-**a instalat pe Capitoliu cultul triadei divine, Jupiter*, însoţit de Junona* şi de Minerva.

Jupiter (al cărui nume indo-european nu osie decât sinteza termenului care desemna Ziua şi a unui epitet ritual pater – tată, aplicat în invocările adresate marilor divinităţi), era deja adorat de către latini şi, fără îndoială, de sabini. În La-ţiiirjQ, el poseda un sanctuar „federal" pe virilii muntelui Alban (actualul Monte Caoo care

domină lacul Nemi şi cel al Albei), unde toate oraşele latine îi consacrau un cult comun. Totodată jupiter aparţinea, sub numele de Tinia, panteonului etrusc şi gruparea divinităţilor pe triade este de asemenea o trăsătură a religiei etrusce, pentru că săpăturile arheologice au revelat, în cetăţile Etruriei, temple cu trei capele. Odată cu fundarea templului capitolin, noi surprindem un episod al lentei sinteze care a generat religia romană din epoca clasică. Vechile divinităţi aduse de năvălitorii indo-europeni se precizează împrumutând trăsături tradiţiilor religioase provenite din toate zonele

Meditw Hue.i. Wă în epoca peeisku-ică, Laţium cunoscuse combinaţii analoage. La Roma, creuzet, al populaţiilor, răspântie a influenţelor – şi aceasta începând de la origini – această orientare s-a accelerat. Romanii n-au renegat niciodată datoria lor religioasă fata de Etruria. Această datorie este dublă: pe de o parte, practica unei teurgii, faţă de care vechile rituri latine nu erau decât contorsiuni rudimentare, şi pe de altă parte sensul ierarhiei divine, cunoaşterea miei „cetăţi a zeilor". Acest sens se suprapunea vechii teologii indo-europene care supravieţuia în religia romană.

Construcţia Capitoliurui a asumat totodată şi o altă semnificaţie: ea a marcat introducerea artei etrusce la Roma şi naşterea unei arte naţionale. Cel puţin de un secol, atelierele etrusce dobândiseră o măiestrie, extraordinară în toate domeniile artelor plastice. Sub influenţa ariei corintiene şi apoi a celei ionione etrusca multiplicaseră mai ales tăbliţele de pământ ars, ornate cu reliefuri şi destinate încastrării pe faţada templelor, unde formau frize… De asemenea ei învăţaseră să ardă statui cită mari dimensiuni, al căror tip desăvârşit rămâne pentru noi Apollo de la Veii, ce datează din ultimii ani ai secolului al VI-lea şi apare prin urmare, contemporan templului clădit de Tarquj. mus Superbus pe Capitoviu. Naraţiile istoricilor, confirmate de rezultatul săpăturilor arheologice, ne asigură că Tarquin rus a recurs la artiştii din Veii pentru a decora templul lui Jupiter. Deci Roma chiar de pe tuuni este deschisă curentelor artei helâeniee; prin intermediul Etruriei, şi datorită preponderenţei momentan, dobândite, chiar în interiorul ei de către elementele etrusce, Roma pătrunde în vasta cum unitate a civilizaţiei modite.

raneene chiar în clipa când, în Grecia polisurilor, se va dezvolta hellenismul.

La sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n., statul roman este constituit:

din punct de vedere material puterea sa a sporit; ea domină tot Laţiumul. Alba, distrusă de un secol, a fost rasă de pe faţa pământului şi locuitorii săi au fost transportaţi la Roma; celelalte cetăţi au trebuit să formeze o confederaţie latină, sub hegemonia romană; la rândul său vechea colonie de păstori a devenit o metropolă. Dar îndeosebi – şi aceasta ne interesează aci mai mult – **s-**a constituit armătura civilizaţiei romane. Cadrele vieţii sale politice sunt formate; puţin câte puţin din regalitatea sa dezmembrată se vor naşte magistraturile republicane. Roma are zeii, templele, riturile sale; de pe acum **s-**au schiţat marile gale forme de gândire. Ea are miturile sale, care vor rămâne prezente în conştiinţa sa până la sfârşit; cu începutul **s-**a constituit un organism original, începând cu elementele diverse pe care noi am încercat să le definim. Acum vom urmări şi dezvoltarea lor de**-**a Imunii secolelor.

1 A.lât OJilJII Iii

DE LA REPUBLICĂ LA IMPERIU

Tradiţia ne informează că în cursul celor din urmă ani ai secolului al VI-lea î.e.n., Roma **s-**a eliberat de jugul lui Tarquinius Superbfis şi a abolit regalitatea. Regii au fost înlocuiţi de către doi magistraţi, pretorr apoi consuli*, aleşi anual. împreună cu regalitatea lua sfârşit preponderenţa elruscilor în Roma. Cam în acelaşi timp, aşa cum se ştie, Atena alunga pe Pisistratizi şi îşi recâştiga libertatea. Această coincidenţă a părut suspectă multor istorici moderni, care au refuzat admiterea datei de 509 î.e.n., atribuită de tradiţie stabilirii Republicii. Dar această coincidenţă nu oferă prin ea însăşi un motiv suficient pentru contestarea unui fapt atât de important şi a cărui dată aproximativă a trebuit să fie cunoscută de toţi.

De altfel, anumite argumente militează împotriva acestui scepticism. Se constată, de exemplu, că influenţa hellenică, atât de sensibilă în Roma etruscă, diminuează în chip manifest în secolul al V**-**lea. Însănoiştim că începutul secolului al V**-**lea ilustrează în Italia regresul puterii etrusce care suferă un prim şir de eşecuri şi care, abandonând cuceririle sale recente, tinde să se închidă din nou în Elruria propriu**-**zisă.

Oricum, Roma. a. pierdut în această epocă o parte din strălucirea şi, poate, din puterea sa. Liga latină, până atunci dominată, după cât se pare, de o Romă puternică şi etrusoizată, şi**-**a reluat independenţa. Pe de altă parte, anumite cetăţi etrusce par să fi fost

ispitite, dacă nu să restaureze Tarquinii la Roma, cel puţin să li se substituie, profitând de complicitatea danului etrusc care se afla acolo. Dar romanii au făcut faţă primejdiei externe au lichidat în interior facţiunile periculoase, au ştiut să menţină relaţii bune cu mai multe oraşe etrusce, ca care, şi să sfareme coaliţia latinilor prin bătălia dată în anul 499, la Iacul Regillus, pe teritoriul cetăţii Tusculum. Totuşi, în pofida avantajelor dobândite, Roma se află în situaţia unui oraş asediat; pacea este totdeauna precară, coaliţiile care o ameninţă renasc fără încetare; ele cuprind popoare de obârşii diferite, ce văd în tânărul stat roman un vrăjmaş de temut. Totodată este probabil că exilaţii împrăştiaţi de către revoluţie au uneltit puţin peste tot şi au contribuit la întreţinerea agitaţiei în Laţium.

Către mijlocul secolului al V-lea î.e.n., s-a încheiat pacea între Roma şi cetăţile latine. Ea era impusă de o ameninţare nouă: într-o anumită măsură peste tot, în Italia centrală şi meridională, pppoarele de munte coboară spre câmpiile de pe ţărm. În Campania, samniţii ocupă Capua şi colonia greacă de la Cumae* şi întemeiază un veritabil stat campanian. Puţin mai târziu fraţii lor de sânge, lucanienii, la sud de promontoriul Salernului, îşi extind dominaţia asupra ţinutului Paestum. Pe ţărmul adriatic, coloniile greceşti, mai prospere şi mai solide decât cele de pe coasta tyrrheniană, izbutesc să reziste valului de invazii sabelice, dar sunt profund zguduite. Laţium nu este cruţat. Să

birui) de fapt o ramură a seminţiei sainnile, ocupă ţinuturile etruscizate de pe valea mijlocie a Tibrului, de exemplu oraşul Falerii. La sud de Roma. ei înaintează până la munţii care mărginesc orizontul oraşului şi ocupă calea Campaniei. O dată mai mult, Roma a reuşit să oprească pe invadatori – cel puţin dacă trebuie să dăm crezare istoricilor antici şi dacă nu admitem o perioadă sabină, aşa cum fusese o perioadă etruscă.

În orice caz, chiar dacă echilibrul interior al oraşului a fost modificat în favoarea sabinilor într-un moment oarecare din secolul al V-lea, Roma n-a pierdut din această pricină nici unitatea şi nici independenţa sa politică şi, trecând la rândul său la ofensivă, a dorit să se apere ocupând oraşul e-trusc Veii. pe ţărmurile Oemerei. Este posibil de altfel ca această ofensivă îndreptată împotriva oraşului Veii să fi avut ca scop nu atât oprirea eventualelor atacuri etrusce, cât

bararea oricăror posibilităţi a sabinilor de a invada Laţiumul pe valea fluviului prin stabilirea unei baze solide pe ţărmul drept al Tibrului. Războiul purtat împotriva cetăţii Veii a fost de lungă durată. Se spune că oraşul a rezistat tot atâta vreme cât Troia; cetatea n-a fost cucerită decât în primii ani ai secolului al IV-lea (în 396, după cronologia Imanii) de către dictatorul Furius Camillus.

În interiorul cetăţii, secolul al V-lea î.e.n. este dominat de o lungă scrie de lupte care au implicat patricienii şi plebeii, cele două clase între care se împarte societatea romană de atunci. Această opoziţie a pus în joc pentru o clipă chiar existenţa statului roman. Bănuim că acest conflict este pricinuit de dorinţa patricienilor de a menţine prerogativele lor politice şi de aspiraţia plebeilor de a cuceri egalitatea în drepturi; dar noi nu ştim cum s-a instituit această stare de fapt şi care sunt exact originile respective ale patriciatului şi ale plebei. Se pare ca litigiul s-a iscat chiar la începuturile Republicii, poate pentru că ea a fost mai întâi – aşa cum s-a întâmplat adesea în cetăţile greceşti – nu o veritabilă democraţie, ci o oligarhie şi pentru că împrejurările în care s-a produs „revoluţia" din 509 au dat puterea unei aristocraţii lent constituită în cursul secolelor anterioare. Într-adevăr se pare că patricienii erau membri ai unor mari familii ale căror tradiţii gentilice au menţinut o organizare cu un caracter arhaic. Şefii marilor familii făceau parte din senat, acest consiliu al bătrânilor instituit de regi şi care a supravieţuit regalităţii. Aceşti patres aveau în jurul lor, pentru a-şi spori influenţa, nu numai rude şi aliaţi, ci şi „clienţi", adică oameni care nu posedau nicio avere şi care depindeau de un „patron" bogat şi nobil, de la care primeau ajutor şi protecţie în schimbul anumitor obligaţii definite. Acest obicei al clientelei (propriu ginţilor patriciene) nu e te de altminteri de loc specific Romei; el se regăseşte de exemplu în diverse societăţi celtice şi am putea presupune că datează din tr-un timp foarte îndepărtat şi de aceea că ginţile patriciene reprezintă un vestigiu al unei foarte vechi stări sociale proprii năvălitorilor indo-europeni şi comun, datorită acestui fapt, latinilor şi sabinilor. Dar trebuie să adăugăm imediat o observaţie restrictivă: la Roma. gentes nu par să fi format, la origine, un cadru oficial al cetăţii. În secolul al V-lea patricienii încep şi apară ca mari proprietari funciari, care se con sacrau mai ales creşterii vitelor. Dimpotrivă, înainte de toate, plebeii sunt cultivatori sau, când lo

cuiau în Roma, meşteşugari, oameni mărunţi care nu susţin şi mi integrează tradiţiile nici unei gens1.

Din punct de vedere religios, patricienii posedă un privilegiu care se va revela preţios: acela de a lua „auspiciile 1*, adică de a interpreta direct voinţa divină, fără ajutorul unui preot. Se poate pricepe importanţa unei asemenea puteri, dacă ne gândim că orice act public trebuie să fie precedat de o înţelegere cu zeii. De aceea, patricienii au revendicat energic monopolul magistral urilor care comportau luarea auspiciilor, adică, în practică, consulatul şi alte magistraturi majore, care au emanat de aci, puţin câte puţin. Acest aspect religios al opoziţiei a contribuit mult la înăsprirea şi la crearea unei diferenţe, curând considerată ca ireductibilă, între cele două jumătăţi ale societăţii romane.

Din motivele pe care le-am expus, „revoluţia" din 509 n-a făcut decât să potenţeze un conflict până atunci latent. Plebea, exclusă de la putere, deoarece nu putea avea acces la consulatul, care înlocuise funcţia regală, a ameninţat că va face secesiune. Ea s-a retras în afara aşa numitului poine-riuni, pe colina sa, Aventinul, la poalele căruia se înălţa templul Cererii, care era prin excelenţă zeiţa plebeienilor, şi a declarat că vrea să întemeieze un oraş separat de Roma. Patricienii au acceptat atunci să se creeze magistraţi plebeieni, însărcinaţi să protejeze plebea împotriva oricărui abuz de putere al altor magistraţi. Astfel s-a constituit un colegiu de tribuni ai plebei, mai întâi în numr de doi, apoi de cinci membri. Aceşti oameni se bucurau de puteri foarte întinse, pentru că aveau dreptul de a bloca acţiunea oricărui magistrat numai prin

1 După opinia noastră, tocmai opoziţiile sociale şi economice au prilejuit conflictul între patricieni şi plebei.

psto-ul lor şi erau ei înşişi inviolabili în persoana şi în bunurile lor. Era una dintre cele mai ciudate instituţii ale Republicii. Consideraţi ca sacri, adică literalmente de neatins, ei vor duce până sub Imperiu o existenţă specifică în ierarhia magistraturilor şi vor rămâne sacrosancţi, chiar şi după ştergerea diferenţelor între plebei şi patricieni.

Înfiinţarea tribunilor a implicat mai multe eon-secinţe; pentru alegerea acestor magistraţi specifici plebei şi a asistenţilor lor, edilii plebeieni, a fost necesară legalizarea unei noi adunări, consiliul plebei

(concilium plebis), care s-a întrunit în cadrul triburilor. Din vremea lui Servius, noi triburi s-au adăugat celor patru mai vechi. Existau acum şaptesprezece triburi, numite rustice deoarece teritoriul lor se întindea în afara Romei, în ţinutul latin. Foarte repede, concilium plebis nu s-a mai mulţumit numai să aleagă magistraţii plebeieni, ci a votat moţiuni cu o semnificaţie generală care, firește, n-aveau forţă de lege, dar tindeau să concureze deciziile comiţiilor centuriate unde patricienii, datorită averii lor şi jocului ierarhiei cen-sitare, exercitau preponderenţa.

În faţa unei plebe astfel organizate, privilegiile legale ale patricienilor nu puteau să se menţină multă vreme. În fapt, plebeii au cerut repede dreptul de a deveni consuli. Patricienii le-au obiectat că era imposibil, deoarece consulul trebuia să ia el însuşi auspiciile, şi au susţinut că această funcţie nu putea fi asumată decât de un patrician. În sfârşit, după destule dificultăţi, s-a adoptat un compromis: consulatul va fi înlocuit de un tribunal militar cu puteri consulare, în care plebeii vor deveni eligibili. Şi de fapt această soluţie n-a fost definitivă; în anumiţi ani au funcţionat doar consuli patricieni, şi s-a recurs la expedientul tribuni

40

lor militari numai în anii când plebea, în mod special agitată, impunea concesii patricienilor.

Tradiţia situează în mijlocul secolului ai VI-lea redactarea unui cod de legi care rămăseseră secrete până atunci, cunoscute numai pontifilor şi magistraţilor patricieni. O comisie de zece jurişti, desigur patricieni, numiţi deceniuiri, care preţ de doi ani a exercitat puterea de fapt la Roma, a fost însărcinată cu această activitate. Rezultatul a fost publicarea a douăsprezece table de legi, care au rămas la baza tuturor legilor viitoare.

*

Roma evolua deci lent spre un regim mai larg democratic, în pofida egoismelor de clasă1 şi de asemenea a piedicilor suscitate de religia prudent tradiţionalistă, când a survenit o catastrofă care, la un moment dat, a părut să pună capăt chiar existenţei sale. Din ultimii ani ai secolului al V-lea î.e.n., grupurile celtice pătrunseseră în Italia de nord, de unde au început să disloce pe ctrusci. Unul dintre aceste grupuri, alcătuit din senoni. s-a pornit cu îndrăzneală spre sud şi a ajuns până la Roma. Concentrată în grabă, armata romană, care

cuprindea aproape toţi oamenii valizi, a pornit împotriva duşmanilor. Ciocnirea a avut loc la o anumită distanţă de Roma, pe ţărmurile fluviului Allia. Romanii au fugit, cuprinşi de panică. Drumul spre Roma era liber. Galii au înaintat bănuitori şi prudenţi. Ei se aşteptau la o puternică rezistenţă, dar curând au trebuit să înţeleagă cum stăteau lucrurile: cu porţile deschise şi zidurile goale, Roma nu se apăra, Atunci duşmanul **s-**a în

1 Do fapt începea să se schiţeze înţelegerea între patricieni şi pătura plebeilor bogaţi, din care masa plebei nu va avea nimic de câştigat.

5 – Civilizaţia romană, vol. I, v., prăştiat în tot oraşul, a jefuit! a incendiat caselo şi templele. Cei ciliva apărători se retrăseseră pe Capitoliu, în citadelă, împreună cu femeile şi bătrânii. Dar asediaţii, copleşiţi de foame, au fost nevoiţi să cumpere, pe un preţ mare, retragerea galilor.

Invazia galilor n**-**a durat mult, însă a lăsat în urma sa înspăimântătoare ruine. Şi ceea ce era încă mai grav, ea zguduise încrederea romanilor în destinul cetăţii, astfel încât mulţi dintre ei se gândiră serios să abandoneze solul profanat şi să se instaleze mai la nord, în Veii recent cucerit. Totuşi patriotismul a biruit, fără îndoială; romanii **s-**au gândit că, întrucât Capitoliul nu fusese ocupat de duşman, onoarea era salvată şi că zeii îşi exprimaseră limpede voinţa de a rămâne acolo unde**-**i instalase fundarea Romei.

În interior ca şi în exterior, o perioadă de tulburări a urmat catastrofei. În interior, problemele tradiţionale continuau să se pună cu acuitate: problema datoriilor, care apăsau greu asupra unei mari părţi a populaţiei, de asemenea cea a utilizării teritoriilor cucerite (ager priblicus) pe care patricienii, crescătorii de vite, aveau tendinţa să le acapareze în detrimentul micilor cultivatori, în fine cea a rezistenţei dârze a patricienilor faţă de accesul plebeienilor la consulat. În cele din urmă, legile liciniene, votate în Ă66, au implicat soluţii cel puţin provizorii şi an marcat un nou progres al plebei. De acum înainte, unul dintre cei doi consuli putea să fie plebeu; curând, această posibilitate a devenit obligaţie, şi cele două jumătăţi ale cetăţii au fost regulat reprezentate în magistratura supremă.

Lărgirea cadrelor verii îi cetăţi a avut \\n rezultat imediat: fiindcă patricienii nu mai aveau mo

nopoiul consulatului, acesta devenea accesibil noilor veniţi în cetatea romană şi oraşele, care acceptau să-şi lege soarta de cea a Romei, erau tratate ca egale. Statul roman devenea mai suplu şi adopta unul din caracterele sale cele mai originale, facultatea de a primi, dacă mi duşmanii, cel puţin pe cei care înainte îi erau străini, oferindu-le toate drepturile.

Concordia asigurată în interior de către legile liciniene1 a permis Romei să depăşească criza exterioară care a constrâns armatele sale să lupte cu vecinii săi, etruscii din Tarquinir şi din care, şi totodată cu latinii. Curând, teritoriul său a fost mărginit de o serie de cetăţi federate, legate de Roma prin tratate de alianţă; la gurile Tibrului, colonia Ostia (întemeiată, poate, sub domnia lui Ancus Martius) joacă un rol important şi colonizarea romană efectivă se întinde de-a lungul coastei în regiunea pontină şi până la Antium şi Terracina.

Cetăţile latine federate au fost până la urmă pur şi simplu anexate. În acelaşi moment, Roma, din ce în ce mai neliniştită de ameninţarea pe care popoarele sabellice o îndreptau asupra câmpiei, intervine în Campania, unde de altfel o chema în ajutor aristocraţia locală. De fapt pentru ea se ivea astfel un prilej nesperat de a-şi consolida cuceririle de-a lungul ţărmului latin şi de a-şi ocroti coloniile. Astfel s-a creat, către 340 î.e.n., un stat romano-campanian, în care cavalerii de la Capua – adică noblețea – obţineau dreptul de cetate roman. Această nouă situaţie nu prezenta numai avantaje pentru Roma; ea îi crea obligaţia trupe

1 După opinia noastră această concordie comporta în special înţelegerea între plebeii bogaţi şi patricieni, baza unui regim social de tip oligarliic.

rioasă de a duce în viitor lupta împotriva samnifilor. Astfel romanii s-au angajat într-un război care a durat aproape şaptezeci de ani şi care a fost marcat de groaznice înfrângeri, ca de pildă, capturarea unei armate romane în trecătoarea de la Caudium* (furcile caudine).

Războaiele samnite au constituit o şcoală aspră pentru armata romană, care a ieşit din ele mult mai solidă, mai uşor de mânuife, pregătită să suporte campanii de lungă durată, foarte diferite de expediţiile organizate împotriva oraşelor vecine cu Roma. Legiunile

încep să parenroo»

*

La sfârşitul secolului al IV-lea î.e.n. Ronu ni se cea mai mare putere din întreaga Campania, ea era în contact cu coloni care vedeau în Roma cea m.

— ««noma chiar un întreg curent filojiwienic, a cărui acţiune asupra gândirii şi vieţii romanilor a fost de timpuriu considerabilă, chior dacă noi nu putem să urmărim decât cu greu diversele ei manifestări. Acest curent a fost poten tat de renaşterea coloniilor greceşti din It iială în ultimele decade ale secolului î.e.n. şi totodată de către noul val de care a înviorat civilizaţia etruscă.

Grecii cunoşteau de mult timp, dar destul de vag. existenţa JRomei. i o considerau ca un oraş grec-fundat în timpurile eroice de către un anumit supravieţuitor al epopeii troiene. Dar grecii au dobândit o cunoaştere mai directă a noii puteri italice, pe măsură ce cetăţenii romani sau federali1 au început să facă negoţ cu statele liellenice. Însă nu trebuie să credem că Roma şi-a creat o flotă comercială, de la o zi la alta. Populaţiile riverane din La (imn aveau corăbierii lor, adesea piraţi, aşa cum erau cei din Antium. După cucerire, drapelul roman a protejat acţiunea lor pacificată şi n-are sens să ne mirăm că, încă din 306, Roma a încheiat un tratat cu rodienii*, care la această epocă erau – şi pentru mai mult de un secol – cei mai activi navigatori din Mediterana orientală. Trei ani mai târziu, un alt tratat, între Roma şi Tarent, interzicea navelor romane să depăşească la est capul Lacinium.

Dar înţelegerea între cetăţile din Grecia Mare şi Roma n-a durat mult. Conflictul a izbucnit la Tarent şi a alcătuit primul război care a opus Roma elenilor. Pretextul invocat de tarentini a fost violarea de către romani a clauzelor tratatului din 3 (X>, prin trimiterea unei flote în Marea Ioniană. În realitate, Tarentul se simţea ameninţat de către progresul Romei care ducea o politică sinuoasă, când alii**ndu**-se cu lucanienii, când sus-finând împotriva lor pe grecii din Tliurii, rivali detestaţi în mod deosebit de către tarentini, şi întemeind pe ţărmul Adriaticii mai muâie colonii care serveau ca baze escadrelor lor. Potrivit unui obicei mai vechi, fcarentinii au chemat în ajutor

1 Do la foederaţi. Termenul desemna pe cei ce (coreiic erau aliaţii Romei; de fapt îi erau subordonaţi, în această accepţie, cuvântul a mai fost iifilizal. şi va apărea şi mai jos.

45

O armată străină; ei **s-**au adresat lui Pyrrin. s* regele Epirului, care pretindea că descinde din Neoptolera, fiul lui Ahile.

Pynhus a sosit la Tarent în 280 î.e.n., hi hur>-tea unei armate de tip hellenistic, care cuprindea – inovaţie tactică impresionantă – elefanţi de luptă. El a obţinut victoria de la Heraeleea de pe Siris. Apoi, încrezător în forţa şi totodată în diplomaţia sa, el a organizat un marş asupra Romei sperând ferm că apropierea sa ar putea provoca răscoala oraşelor subordonate acesteia din urină. Pyrrhus a izbutit într-adevăr să înainteze piuă la Preneste, lângă Roma, dar nu **s-**a produs niciuna dintre defecţiunile sconiale, şi înaintea sa continuau să se mai afle armate romane spre a-i bara drumul. El **s-**a retras în Campania, de unde a trimis o ambasadă, condusă de Cineas, spre a cere pace. Însă fostul cenzor, Appius Claud-i's Caeous*, intervenind în senat, a obţinut respingerea propunerilor de pace. El a arătat că era ruşinos pentru Roma să încheie pace atâta vreme cil mi rege străin se afla în Italia. Începând din asul următor (279 î.e.n.), evoluţia situaţiei a dat dr. – ptate lui Appius Claudius. După bătălia de la Aks-eulum, încheiată fără ca una dintre părţi să fi biruit, Pyrrhus **s-**a retras din război; i **s-**au oft rit alte ambiţii. Sicilienii l-au chemat să organieze lupta împotriva Cartaginei. El a cedat ispitei şi, preţ de trei ani, a fost stăpânul insulei; însă la sfârşitul acestei perioade oraşele siciliene, obosite de el şi de aliaţii lui, **s-**au revoltat, şi Pynhus a reapărut la Tarent, după ce a trecut eu oarecare dificultate strâmtoarea Messina. În absenţa lui, romanii au recăpătat controlul situaţiei şi au încheiat o alianţă cu Cartagina. Pyrrhus a fost înfrânt lângă Benevent şi, de data aceasta, **s-**a dat

4 (3

definitiv bătut. Garnizoana, pe care a lăsat-o la Tarent a capitulat în 272 şi a predat cetatea consulului L. Papirius Cursor. Şase ani mai târziu, în Etruria, cetatea sfântă de la Volsinii, capitala religioasă a confederaţiei, era cucerită şi jefuită de către romani. Aventura lui Pyrrhus, rege-cava-ler rătăcitor şi politician îndrăzneţ, **s-**a isprăvit în avantajul Romei; întărită de succesele sale din Italia meridională, ea a lichidat orice posibilitate de renaştere etruscă şi a rămas stăpâna necontestată a peninsulei, la sud de o linie care mergea cu aproximaţie de la Pisa la Rimini.

Războiul împotriva lui Pyrrhus prefigurează în multe privinţe lunga serie de lupte care ocupă a doua jumătate a secoluhii al III-lea şi

care nu se vor încheia definitiv decât în 146, odată cu distragerea Cartaginei. Această cetate, întemeiată de către tyrieni în secolul al IX-lea î.e.n., reuşise să constituie o vastă thalassocraţie în Mediterana occidentală, adesea în dauna negustorilor şi colonilor greci. În Sicilia, rivalitatea se agravase şi provocase războaie neîncetate între puni şi oraşele greceşti. Intervenţia Romei în Grecia Mare, după victoria asupra lui Pyrrhus, a precipitat conflictul. Locuitorii Messinei*, italici care ocupaseră oraşul grecesc, cu câţiva ani în urmă, au trebuit să facă apel la romani, spre a evita să fie subjugaţi de Cartagina. Nu fără ezitări, romanii acceptară să-i ajute în 254. Astfel începu primul război punic.

Foarte rapid, armata romană a obţinut mari succese în Sicilia, fapt care i-a asigurat alianţa tiranului Syracuzei – Hieron II. Duilius*, care comanda flota romană, a repurtat, la rândul său, o victorie la Mylae, în 260. Încurajaţi, romanii re-luară un proiect al syracuzanului Agatheele* şi organizară o expediţie spre Africa şi spre Cartagina; comanda armatei a fost încredinţată consulului Attilius Regulus. Regulus a izbutit să debarce, dar, deşi la început obţinuse unele succese, a trebuit să capituleze până la urmă. Înfrângerea sa fusese rezultatul acţiunii unui grec, spartanul Xantliipos, un şef de mercenari.

Acest eşec a prelungit războiul. O serie de înfrângeri ale flotelor romane a redat Cartaginei stăpiui-rea mării. În continuare, principalele operaţii militare **s-**au desfăşurat în Sicilia, mai ales în jurul oraşului Palermo. Cartaginezii erau conduşi de Hamilcar Barca*, care, profitând de supremaţia navala a Cartaginei, executa numeroase atacuri împotriva coastelor italiene, până în ziua când Roma, obosită, a construit o flotă nouă cu ajutorul căreia consulul C. Liitatius Catulus a învins pe cartaginezi în chip decisiv la insulele **De-**gafe, în primăvara anului 241. Cartagina, sleită de o luptă care dura de douăzeci şi trei de ani, n-a stăruit şi a făcut pace. Cartaginezii evacuau Sicilia şi se angajau să plătească o grea indemnizaţie de război. În curând, romanii au adăugat alte exigenţe: cartaginezii au fost obligaţi să le cedeze Sardiniaşi Corsiea, şi le-au şi cedat.

Cartaginezii, şi mai ales clanul Barca **s-**au hotărî! să caute compensaţii în altă parte şi să-şi construiască un imperiu în Spania. În anul în care Roma începea ocuparea Sardiniei, Hamilcar întreprindea cucerirea zonelor din interiorul Spaniei. În intenţia sa, era vorba îndeosebi de procurarea unor noi resurse care erau indispensabile

revanşei. Până la urmă, el însuşi a pierit în lupta cu un trib iberic, dar ginerele său, Hasdrubal*, care i-a luat locul.

I

I-a continuat politica, întemeind Nona Cartagină (Cartuagena). Roma a început să se neliniştească. Ea a urmărit progresele cuceririi Barcizi-l or, probabil cu ajutorul informaţiilor date de aliaţii săi din Marsilia. Pentru a se înarma cât mai bine împotriva primejdiei, a obligat pe Has-drubal să semneze tratatul Eforului, care stipula că punii nu trebuiau să depăşească acest fluviu (în fapt, nu Eforul modern, ci râul Jucar), şi nici să impieteze asupra independenţei oraşelor greceşti stabilite pe ţărm.

În timpul acestor ani, care au despărţit primele două războaie punice, Roma nu rămăsese nici ea inactivă. Extinderea activităţii sale maritime o determinase să se amestece în problemele ilirilor. Populaţie turbulentă, ilirii exercitau pirateria în Adriatica şi hărţuiau pe greci fără încetare până în Elida şi în Messenia. La un moment dat, se părea că ei erau pe punctul de a funda un veritabil imperiu iiiric în detrimentul epiroţilor. Pentru a-şi ocroti supuşii, negustori şi navigatori italici care circulau prin aceste meleaguri, Roma a trebuit să trimită o expediţie care a ocupat Apollonia şi Epidamnul. Înspăimântaţi, ilirii au recunoscut protectoratul Romei: aceasta devenea putere preponderentă în Adriatica şi dobândea un cap de pod în peninsula balcanică. Ambasadorii romani au putut să anunţe oficial la Corint sfârşitul coşmarului iliric şi corintienii, în semn de mulţumire, au acordat Romei dreptul de a participa la jocurile istmice.

Cam în aceeaşi perioadă, armatele romane au pătruns mai adânc în Italia de nord, unde se instalaseră năvălitorii gali. Ele au zdrobit o ofensivă galică şi au ocupat Mediolanum (Milano) în 222. Puţin timp mai târziu erau fundate cele două colo

49

nii deja Creroona şi Piacenza, posturi avansate ale ocupaţiei romane în Gal ia eisalpină.

Roma era pe cale să încheie cucerirea Italiei, când voinţa lui Hannibal*, fiul lui Hamiloar, a repus totul în discuţie. Războiul lui Hannibal (aşa au numit romanii cel de al doilea război punic) n-a fost grav numai pentru că existenţa însăşi a statului roman a fost ameninţată, dar şi pentru că întreaga gândire, întreaga civilizaţie a Romei a suferit o criză din care a ieşit profund modificată. Cum se

întâmplă adesea, victoria finală a survenit prea târziu pentru a îngădui, pur şi simplu, revenirea la vechea stare de lucruri. Roma a început războiul în parte pentru a apăra interesele liellenismului occidental, dar **l-**a terminat ca vrăjmaşă sau cel puţin ca rivală a regatelor hellene din Orient. La început, Roma era încă deschisă tuturor curentelor hellenismului; la sfârşit, **s-**a închis în ea însăşi, înăsprită în voinţa sa de rezistenţă, mândră de a fi triumfal asupra lui Hannibal, comandant militar genial format la şcoala tacticienilor greci; Roma căpătase conştiinţa propriilor sale valori tradiţionale şi, în loc să se lase în seama curentului care o împingea de mai multe secole către hellenism, se va strădui acum să confişte în folosul său, mai degrabă decât să asimileze deschis o civilizaţie care va fi împinsă spre declin de către politica romană.

Operaţiile militare au început în urma unei provocări conştiente a lui Hannibal care, în 219, a trecut râul Jucar şi a atacat Saguntul. Senatul a cerut Cartaginei satisfacţie pentru această violare a tratatului. Cartaginezii n-au vrut să condamne acţiunea Barcidului şi acesta **s-**a pus în mişcare de-a lungul coastelor spaniole, în fruntea unei armate formidabile. Câteva ciocniri, şi mai ales

teroarea pe care el o inspira, i-au deschis drumul. Trimişii săi îşi pregătiseră de multă vreme diverşi complici locali. Ei provocaseră, în Galia cisal-pină*, o răscoală a insubrilor şi a galilor boierii, care a încetinit pregătirile romane. Când armata romană a ajuns pe Ron, a aflat că Hannibal trecuse Alpii, fără îndoială prin trecătoarea Petit-Saint-Bernard. Romanii, luaţi din spate, n-au putut să-l oprească în Galia cisalpină şi răzvrătirea galilor le-a dezorganizat complet apărarea. În primăvara anului 217, Hannibal, coborând Apeninul, a apărut în Italia centrală. Unul dintre consuli, C. Flaminius îl aştepta în regiunea Arre-tium (Arezzo), dar armata acestuia a fost surprinsă şi zdrobită la lacul Trasimen. Drumul spre Roma era liber. Totuşi Hannibal **s-**a ferit **–** ca altă dată Pyrrhus **–** să atace frontal L-ai imnul. El **s-**a îndreptat spre ţărmul Adriaticii şi aci a încercat, prin persuasiune sau prin forţă, să atragă de partea sa populaţiile de curând supuse Romei şi îndeosebi pe campanieni. Această politică a dat un oarecare răgaz romanilor care au avut timp să încredinţeze o armată lui Q. Fabius, unul dintre cei mai tradiţionalişti aristocraţi. Fabius*, prin tactica sa prudentă de temporizator, ar fi putut să îmbunătăţească

situaţia, dacă unul dintre consulii din 216, C. Terentius Varro, n-ar fi cedat tentaţiei de a angaja o bătălie pe ţărmurile râului Aufidus. Hannibal a ieşit din nou învingător, de data aceasta pe câmpul de luptă de la Cannae. Această înfrângere, care reprezenta pentru Roma un dezastru fără precedent, a izbutit să înlăture şovăielile campanienilor; întreaga Italie de sud a trecut de partea Cartaginei. Capua şi-a părăsit aliata.

Totuşi romanii nu s-au descurajat. Ei au opus lui Hannibal strategia pământului pârjolit. Carta

31

ginezul, departe de bazele sale, se aproviziona eu mare greutate. Armatele romane au ales Capua ca obiectiv şi cu începutul au închis cercul în jurul ei. Oraşul a fost cucerit în 211: aristocraţia a fost masacrată, plebeii vânduţi ca sclavi, casele ele însele au fost părăsite fără ca Hannibal să fi putut încerca ceva pentru a-şi salva aliatul.

După cucerirea Capuei, Hannibal se gândea să extindă conflictul; întorcându-se către lumea greacă, el a negociat o alianţă cu regele Macedoniei, Filip V. Acest tratat prevedea o adevărată împărţire a lumii între greci şi cartaginezi; primii trebuiau să obţină Orientul, ceilalţi Occidentul. Întâmplător, Roma a fost pusă la curent cu aceste negocieri, fapt care a contribuit la creşterea neîncrederii pe care începea s-o simtă faţă de regatele uellenistice. Mai mult ca oricând, oamenii de stat romani aveau convingerea că luptau pentru apărarea unei civilizaţii ce le era dragă împotriva barbariei punice şi a corupţiei cinice a regilor orientali1.

Totuşi, ajutorul adus de Filip V lui Hannibal s-a dovedit puţin eficace şi soarta războiului s-a hotărât în afara Italiei. Ne referim la Spania, unde Bar-eizii continuau să-şi concentreze întăririle. Tocmai aci li s-a dat prima lovitură. Un bărbat foarte tânăr, P. Cornelius Scipio*, a obţinut de la popor să fie însărcinat cu operaţiile din Spania, unde fuseseră ucişi tatăl şi unchiul său. În câteva Juni, el a răsturnat echilibrul de forţe, a cucerit Carthage, na, dar n-a putut să-l împiedice pe Hasdrubal-fratele mai tânăr al lui Hannibai, să freacă Pirineii cu o armată. Hanaibal se pregătea să se în

1 l): w expansiunea romană spre Orient ora determinată ra; îi ales de puternice mobile politice şi economice.

*$**

drepte spre nord, pornind din regiunea Brultium, unde legiunile

romane îl ţineau la respect. Roma părea pe punctul să se prăbuşească sub acest dublu asalt, organizat simultan de către cei doi fraţi. Dar **s-**a produs un veritabil miiacol, care a salvat Roma. Mesagerii lui Hasdrubal au fost capturaţi de către soldaţii romani. Consulul Claudius Nero*, care avea ca misiune supravegherea lui Hannibal în Apulia, a aflat de sosirea întăririlor din Spania. El le-a ieşit curajos în întâmpinare şi, nelăsând în faţa lui Hannibal decât o perdea de trupe, a operat o joncţiune cu' colegul său, Livius Salina lor, pe ţărmurile. ¥etaurului. Cele două armate romane l-au zdrobit pe Hasdrubal care, deznădăjduit, **s-**a aruncat în mijlocul bătăliei şi a pierit (207). Câteva zile mai târziu, capul său a fost aruncat de romani la picioarele lui IlannibaJ, ea un adevărat mesaj funebru.

În continuare, iniţiativa a aparţinut. Romei. Scipio a obţinut de la senat autorizaţia de a trece în Africa şi, în 204, a debarcat lângă Utiea. Pentru a-şi apăra patria, Hannibal a trebuit să părăsească Italia, dar întreg geniul său n-a putut evita înfrângerea de la Zama, care, în 202, a pus capăt război ului.

Roma a ieşit rănită din cel de al doilea război punic, dar întărită şi împodobită cu un prestigiu extraordinar în întreaga lume mediteraneană. Stăpânea întreaga Italie, după ce transformase Sieilia în provincie, dar n-a putut evita implicarea în afacerile Orientului. Temân**du-**se de constituirea unui vast regat macedonean, care ar fi ameninţat direct Italia de Nord, ea a declarat război lui Filip al V-lea. O victorie decisivă obţinută în

Iii/, la Kynoskefalai, a îngăduit Romei să elibereze cetăţile greceşti de jugul macedonean: la jocurile istmice din 196, oraşele greceşti au fost declarate independente şi libere să se administreze singure.

Această primă intervenţie în Orient a fost urmată de o acţiune îndreptată împotriva regelui Siriei, Antiochos III, care visa şi el să fundeze un maro imperiu. Alungat din Grecia de victoria romanilor de la Termopile, el a fost definitiv înfrânt în 189 în bătălia de la Magnesia.

În interior, senatul, care fusese sufletul luptei, se bucura de un prestigiu reînnoit. După trecerea primejdiei, vechiul spirit oligarhic a reluat iniţiativa şi Scipio, învingătorul lui Hannibal, a trebuit să evite-prin**tr-**un mândru exil la Liternum hărţuielile lui Cato. O bună parte dintre senatori putea să aibă impresia că sarcina Romei era îndeplinită şi că orice efort posibil nu trebuia să tindă decât spre

conservarea acestui echilibru victorios.

Dar, începând din acest moment, prea mulţi factori interveneau în politica romană pentru a se rămâne la această înţelepciune. Soldaţii şi şefii au prins gustul jafului, beţiei pe care o dădea atotputernicia, şi cu încetul romanii au început să întrevadă putinţa unor noi cuceriri. Renaşterea unei Macedonii puternice, sub domnia lui Perseu a creat noi temeri şi a adus un nou război care **s-**a încheiat prin victoria de la Pydna din 167, repurtată de către Paulus Aemilius; aceasta semnifica sfârşitul Macedoniei independente şi curând, în faţa anarhiei în care căzuse Grecia, romanii au trebuit **s-**o transforme în provincie (148) x.

1 Credem că anarhia greacă a fost mai degrabă un pretext decât un motiv pentru realizarea anexiuniirtn. uic.

54

Puţin câte puţin, sub presiunea Romei, echilibrul politic al Orientului hellenistic **s-**a dezagregat. Pentru a zdrobi pe rodieni, senatul a decis să creeze un port liber la Delos, iniţiativă care a ruinat comerţul lor şi a dezvoltat considerabil activitatea neguţătorilor italici, care de atunci au început să îndrume bogăţiile Orientului spre Roma.

Către mijlocul veacului, puterea romană se instalase pe tot circuitul Mediteranei. Cartagina, ruinată de pretenţiile romane, a fost asediată şi cucerită de Scipio Emilianul, al doilea Africanus, cam pe timpul când Corintul fusese ocupat şi pustiit, în Spania, unde rezistenţa populaţiilor indigene a continuat multă vreme, pacificarea **s-**a înfăptuit fără întrerupere.

În Asia, ultimul rege al Pergamului, Attalos III, şi**-**a lăsat regatul moştenire romanilor, care l**-**au primit şi şi**-**au constituit astfel cel dintâi nucleu al provinciei Asia. Însă, această acţiune imensă a avut foarte grave consecinţe asupra politicii interne care, în cele din urmă, trebuiau să aducă st arşitul Republicii şi al regimului oligarhic.

Principalii beneficiari ai cuceririlor fuseseră aristocraţii, care dobândiseră domenii nemărginite, unde sclavii lor cultivau ogoarele şi creşteau vitele, în cele nenumărate. La rândul său, comerţul îmbogăţise cavalerii, care formau o „burghezie" puternică şi activă1. În faţa acestor clase privilegiate, plebea Romei şi a satelor rămânea **într-**o situaţie economică precară. Dezvoltarea econo. miei, rapacitatea afaceriştilor şi a publicanilor*, adesea asociaţi conservatorismului senatorial, pri.

1 Aulenliea burghezie a apărut ullerior, adică în feudalism. Aci

este vorba de o păi ură de mijloc, baza ia pe comerţ şi meşteşuguri.

55

lejuia mizeria micilor proprietari. Chiar în Roma, creşterea Imperiului atrăsese o cantitate de emigranţi fără resurse, italici dezrădăcinaţi, greci în căutare de protectori şi mai ales liberii de toate seminţiile care formau o masă nevoiaşă şi trândavă, Această plebe strâmtoratăşi-a găsit apărători chiar în sânul aristocraţiei, la oamenii înrâuriţi de ideile formulate de filosofii greci, în numele dreptăţii şi al umanităţii.

În 133, Tiberius Gracchus*, nepot. după mama sa, al celui dintâi Scipio Africanul, a fost ales tribun al plebei, şi imediat a luat în mâinile sale cauza săracilor1. El a propus o lege agrară şi a cerut limitarea dreptului de ocupare a aşa-numitului ager pwblicns de către marii proprietari şi atribuirea unor loturi inalienabile de pământ cetăţenilor nevoiaşi. Oligarhii ireductibile au ridicat împotriva lui o răscoală în care el a pierit, Cu o amploare nouă. programul său a fost reluat de Caius Grac-cinis, fratele său. Înţelegând că nu se putea obţine un rezultat serios decât printr-o profundă reformă a statului, el a încercat să limiteze prin diverse măsuri puterile senatului şi să cheme masele italice la obţinerea cetăţeniei romane. Dar ca şi fratele său, Caius a căzut victimă violenţei. Cu toate acestea, acţiunea Gracchilor, destul de modestă, dacă se iau în considerare numai rezultatele practice, s-a revelat foarte importantă, provocând formarea unui partid popular al căror şefi vor hărţii i partidul senatorial, până la sfârşitul Republicii, şi cum agitaţia sporea, în curând a izbucnit o criză care a zguduit fundamentele înseşi ale puterii romane.

1 în lupfa lor, angajată împotriva senatului, fraţii Oracchi s-au sprijinii pe ţăranii deposedaţi de> pământ şi pe toţi cei nemulţumiţi de regimul oligarhic.

Într-adevăr italicii, nemulţumiţi de excluderea din cetatea romană şi ameninţaţi să-şi vadă teritoriile ocupate de către coloni în urma legilor a-erare, s-au răsculat în anul 91. Vechile un s-au aprins din nou. Cei mai înverşunaţi dintre răsculaţi au fost popoarele samnito, care au întemeiat o capitală cu un nume simbolic. Italica, şi au încercat să atragă pe campanieni şi pe etrusci de partea lor. Frica a smuls nobilimii romane concesiile până atunci refuzate. Războiul cu socii1 s-a isprăvit în avantajul Romei, şi Italia a ieşit de aci transformată: vechiul oraş-stat este în curs să devină o „naţiune", naţiunea italică2. În

ansamblul municipiilor*, de acum înainte organizate după modelul metropolei, toţi locuitorii beneficiază integral de drepturile recunoscute cetăţenilor Romei înseşi.

Însă noi tulburări au zguduit Roma. După terminarea războiului împotriva socialor se deschide era războaielor civile, care nu se vor termina decât prin dictatura lui Octavian şi prin instaurarea Imperiului. Se desfăşoară lupte multiforme, fecunde în peripeţii, dar cu o miză unică, oricare ar fi personalitatea protagoniştilor. Era vorba de a şti în folosul cui şi al cărui grup social, al cărui om va fi exploatat imensul domeniu al cetăţii. Roma trece atunci **printr-**o criză de creştere, timp de trei sferturi de veac: cetatea oligarhică, deja zdruncinată de războiul cu socii, se converteşte în Imperiu. Din această cauză instituţiile trebuie să devină mai suple, sau câteodată să se transforme radical, fapt care determină, aşa cum ne putem

1 Adică împotriva aliaţilor Romei (în latineşte: „socii).

2 în accepţia modernă a termenului, naţiunile au apărut abia spre sfârşitul evului mediu.

Închipui, ciocniri grave şi multiplicate. Se reliefează noi interese, odată cu apariţia unei clase mijlocii îmbogăţite prin comerţ (era îndeosebi cazul noilor cetăţeni proveniţi din oraşele italice după războiul cu socii) şi prin perceperea de impozite în provincii; totodată creste fără încetare numărul liberţilor* şi al peregrinilor* care trăiau la Roma; această masă, adesea turbulentă, aflată la discreţia agitatorilor, nu poate fi ignorată. Totodată, istoria acestei perioade, atât de bogată în conflicte personale, atât de fecundă în eroi şi în episoade pitoreşti, prezintă, totuşi, o unitate profundă: vechea lume se clatină pretutindeni, instituţiile tradiţionale nu pot să mai suporte greutatea Imperiului şi, în pofida oscilaţiilor care, uneori, par să oprească evoluţia, transformarea continuă în mod confuz, irezistibil, până ce maşina **s-**a adaptat necesităţilor noi.

Primul episod al războaielor civile a fost lupfa între Mar ins*, exponentul partidului popular, şi Sulla*, învingător în Orient al regelui Pontului, Mitridate (121 – 64). Mar ins, care a început prin strălucite succese în timpul campaniei împotriva lui lugurtlia, descrise de Salustiu*, a salvat ulterior Roma de o dublă invazie barbară, triumfând asupra teutonilor şi cimbrilor la Aix-en-Provenee şi la Vercellae (102 – 101). Sulla beneficia de sprijinul aristocraţilor. În cele din urmă, el a

fost cel care a câştigat în confruntare, dar izbânda sa a costat mult sânge. S-a întâmplat însă ceva şi mai grav. Pentru restaurarea păcii a fost necesar să se suspende jocul normal al instituţiilor republicane şi să se atribuie lui Sulla puteri extraordinare care l-an transformat în rege fără titlu şi care i-au permis să treacă nepedepsit] a prescripţii, adică la asasinarea adversarilor săi politici.

58

care erau şi cei ai oligarhiei senatoriale. Înlăturând obstacolele care se împotriveau de patruzeci de ani administraţiei aristocraţilor, SuFla a încercat să restaureze puterea senatului. De exemplu, el a hotărât ca tribunalele să se compună numai din senatori şi ca să fie excluşi cavalerii – ceea ce asigura automat nepedepsirea guvernatorilor prevaricatori, siguri că vor compărea, dacă ar fi acuzaţi, înaintea egalilor lor, a căror îngăduinţă le era garantată de putinţa răsplătirii ajutorului dat. Puterile tribunilor au fost restrânse, iar plebea a avut impresia că se lichidează secolele de luptă şi că se revine la vremurile cele mai sumbre ale oprimării poporului de către nobili.

După desăvârşirea reformelor sale, Sulia a abdicat de la dictatură (79). El ar fi putut deveni rege, precum monarhii orientali sau, mai curând, să instaureze o „tiranie", ca odinioară în Grecia. Dar a avut înţelepciunea de a renunţa la această ispită, reţinut poate de instinctul unui roman pentru care regalitatea reprezenta un lucru îngrozitor. Oricum acţiunea sa a fost iute anihilată. Era cu neputinţă de urcat în sens invers un curent atât de puternic, cum era cel care condusese cetatea romană la mai multă omenie şi justiţie politică1. În continuare şi până la urcarea pe tron a lui August, se va asista la cele din urmă reacţii ale oligarhiei senatoriale dornică să-şi păstreze privilegiile.

După Sulla, se pun cu acuitate multe din problemele pe care el şi] e închipuise rezolvate. Dictatorul crezuse unificată Italia, deoarece impusese

1 Do fapt şi exigenţele Imperiului respingeau formele de organizare oligarhică, efectiv caduce. Aceste i-orme nu mai ofereau grupurilor sociale şi politice preponderenţe la Roma instrumentele adecvate menţinerii influentei lor şi perfecţionării imensului stat condus de ele.

59

pretutindeni acelaşi tip de constituţie municipală. Or, în Spania,

un italic, Sertorius, se proclama apărătorul compatrioţilor săi împotriva tiraniei romane. În sudul Italiei, sclavii revoltaţi se grupau în jurul tracului Spartacus, şi numai zece legiuni au putut să-i supună. Totodată plebea îşi continua agitaţia şi reclama pământuri şi distribuţii de gr în într-adevăr aprovizionarea Romei nu era asigurată cu o regularitate satisfăcătoare: Roma, tributară provinciilor îndepărtate pentru consumul său, nu putea să reziste decât dacă i se asigura securitatea căilor de comunicaţie maritime. Or, întreaga Mediterană era străbătută de piraţi care interceptau convoaiele.

Ţoale aceste dificultăţi, dintre care niciuna luată separat nu părea să depăşească forţele Romei, prin conjuncţia lor au creat până la urmă o ameninţare mortală, mai ales când. regele Mitridate, re-luând lupta după două războaie nefericite, a încercat să coordoneze eforturile duşmanilor Romei. Eşuase în chip manifest administraţia senatorială, fundată pe alternanţa regulată a magistraturilor între diferite grupuri şi familii aristocratice. Sub presiunea nu numai a „plebei" dar şi a cavalerilor şi de fapt a întregii „burghezii" posedante, senatul a trebuit să accepte concesii din ce în ce mai grave. **S-**au redat tribunilor vechile lor atribuţii, **s-**au deschis din nou cavalerilor tribunalele (scandalul desfăşurat în jurul lui Verres* n-a fost străin de această măsură) şi îndeosebi a trebuit să se încredinţeze unui singur om un vast comandament, care depăşea atribuţiile unui magistrat. Acest om, Pompei*, care se bucura de încrederea cavalerilor şi mai ales de cea a-publicaţiilor (în sarcina lor se afla preţiosul privilegiu de a lua în antrepriză perceperea impozitelor în provincii), era un

60

fost locotenent al lui Sulla şi unul dintre învingătorii lui Sertorius. În câteva luni, el isprăveşte cu piraţii: ulterior Pompei pacifică foarte rapid Orientul şi pune capăt războiului împotriva lui Mitri-date! Sfârşind acţiunea începută cu un secol în urmă, el alungă din Siria pe cei din urmă Seleucizi*, şi transformă ţara în provincie. Începând din acest moment, pe ţărmurile Mediteranei nu se mai afla decât un singur regat liber: Egiptul.

Totuşi, aceste victorii externe nu rezolvau toate problemele stalului şi îndeosebi gra Ara criză economică, care, ca urmare a dezvoltării comerţului cu Orientul, canaliza cea mai mare parte din numerar în întreprinderi de import şi scumpea creditul pentru proprietarii funciari mici şi mijlocii. Nemulţumiţii de tot felul s-au

grupat în jurul lui Catiiina*, un aventurier înzestrat eu un anumit prestigiu, şi în anul 63, fără vigilenţa consulului Cicero, regimul ar fi degenerat în incendii şi în masacre. Simple, măsuri de poliţie luate la vreme au dejucat conjuraţia, dar a fost necesară o bătălie în toată regula pentru a se pune capăt răscoalei provocate de conspiratori în Etruria, printre foştii veterani ai lui Sulla şi printre cele câteva elemente italice totdeauna gata să reia armele împotriva ordinii romane. Se murmura insistent că Seigius Catiiina găsise un complice în persoana unui senator încă tânăr şi mistuit de ambiţie, C. Iu 1 ius Caesar*, candidat la consulat pentru anul următor.

Toate ambiţiile puteau să-şi facă drum în mijlocul carenţei instituţiilor tradiţionale. Începând din anul 60, trei bărbaţi şi anume Pompei, Caesar şi Crassus* (cel mai bogat personaj al epocii), s-au unit în taină pentru a domina viaţa politică şi a conduce statul după bunul lor plac Ei au în

61

cheiat această alianţă, numită primul triumvirat în afara oricărei legalităţi şi numai pentru a-şi sluji interesele particulare. Bizuindu-se pe sprijinul celor doi complici, Caesar a obţinut consulatul pentru anul 59 şi, imediat, a reluat vechea politică a popularilor. El a impus votarea a doua legi agrare şi a limitat privilegiile guvernatorilor de provincii; apoi ca să-şi reconstituie averea secătuită de cheltuielile sale excesive, şi-a atribuit pentru anul următor guvernarea celor două Galii: Galia cisalpină şi Galia transalpină. Însă înainte de plecare, lăsase unuia dintre partizanii săi, demagogul Clodius*, întreaga libertate de acţiune. Clo-dius l-a atacat mai întâi pe Cicero, care a fost exilat şi a obţinut apoi votarea legilor care, în fapt, acordau adunărilor populare preponderenta.

Însă, în vreme ce Caesar, împins într-o aventură a cărui amploare n-a măsurat-o nici el de la început, ocupa unul câte unul centrele galice, Besan-<jon, Bibracte, Avaricum şi în sfârşit Alesia, unde va capitula Vercingétorix*, în toamna lui 52, Pompei dobândea cu încetul primul loc în stat. Crassus, al treilea triumvir, angajat într-o expediţie împotriva părţilor*, a căzut pe câmpul de luptă de la Carrhae, în 53. Rivalitatea a crescut zi de zi între cei doi supravieţuitori. Aristocraţii credeau – şi nu era, desigur, decât o iluzie a lor – că Pompei reprezenta încă cel mai bun chezaş al legalităţii republicane în faţa lui Caesar, cuceritor norocos, dar care se bizuia numai pe puterea armelor

sale.

Conflictul s-a intensificat la începutul anului 40, când senatul a hotărât să-i ia lui Caesar comanda armatelor din Galia. Caesar a refuzat să se supună, a trecut Rubiconul (micul râu care marea, limila provinciei sale, între Ravenna şi

62

Rimini) şi a pornit spre sud. Urmărindu-l pe Pompei, care se retrage şi trece în cele din urmă în Grecia, însoţit de majoritatea senatorilor, Caesar ocupă Roma, obţine ca poporul să-i decerneze dictatura1, apoi consulatul (în forme legale) şi începe „cucerirea" Imperiului. În câteva campanii fulgerătoare, el supune Spania şi zdrobeşte pe Pompei şi armata senatorială la Farsalus. După ce a fost înfrânt, Pompei a fugit în Egipt unde l-a asasinat un eunuc al regelui local. După ce pacificase Orientul, Caesar s-a întors la Roma, apoi în Africa şi din nou în Spania, unde a zdrobit ultimele armate republicane care se refăcuseră aci. În sfârşit lumea romană îşi regăseşte pacea şi Caesar începe reorganizarea statului, aflat în plină descompunere politică. La el se poate bănui o examinare organizată a problemelor fundamentale; a înţeles că vechile forme de viaţă politică s-au perimat, că eşecul regimului provine nu de la oameni, ci de la instituţiile pe care o lungă evoluţie n-a putut să le adapteze necesităţilor imperiale. El a introdus în senat oameni noi, originari din provincii, a acordat cu generozitate cetăţenia romană unor popoare întregi, cum au fost galii cisalpini, a întemeiat colonii în afara Italiei pentru a satisface o parte din plebe şi, în acelaşi timp, a format nuclee de romanizare, a restaurat în altă parte autonomia municipală a unor oraşe provinciale, a reglementat asociaţiile private (colegiile) care, la Roma, provocaseră tot

1 Magistratură excepţională, care în primele veacuri ale Republicii se conferea pe şase Juni unui singur om politic. Ceilalţi magistraţi i se supuneau dictatorului în mod automat. Dictatura a dispărut în secolul al III-lea î.e.n., dar a fost reînfiinţată în secolul I î.e.n. pentru SuFla şi Caesar, care au primit-o pe o perioadă de timp nedeterminată.

63

deauna dezordini, a protejat provincialii împotriva exceselor guvernatorilor şi, mai ales, ale publicăriilor. Pe scurt, Caesar încearcă să pună peste tot ordine şi dreptate. Dar realizarea acestor vaste

planuri se baza numai pe autoritatea sa. Obsedat de amintirea măreaţă a lui Alexandru, el visează la încheierea cuceririi Orientului prin atacarea părţilor, cu scopul de a şterge ruşinea de la Car-rhae şi, poate mai mult, de a depăşi gloria macedoneanului, însă Roma detesta prea mult regii şi la 15 martie 44 Caesar a fost ucis de un grup de conjuraţi.

Uciderea lui Caesar a reprezentat gestul miei minorităţi de aristocraţi, convinşi că persoana tiranului era singurul obstacol care împiedica revenirea la starea politică anterioară. Deoarece nu înţelegeau profunzimea crizei, ei atribuiau unor mobile umane ceea ce era, în realitate, efectul unei cauzalităţi mai puternice. De aceea idele lui Marte n-au schimbat mare lucru din cursul istoriei; cel mult ele au prelungit anarhia şi războaiele r-iyile cu aproximativ cincisprezece ani.

Antonius*, un locţiitor al lui Caesar care era pe atunci consul, **s-**a străduit să salveze ceea ce se mai putea din opera dictatorului şi a obţinut fără mari dificultăţi validarea actelor lui Caesar, adică ratificarea lor de către senat. Astfel cezarismul supravieţuia ideilor lui Marte. Poate s-ar fi ajuns la un compromis între aristocraţi şi cezarieniii care aveau sprijinul total al poporului, al armate, şi al foştilor soldaţi demobilizaţi ai lui Caesar, dacă o ambiţie nouă n-ar fi apărut şi n-ar fi sporit confuzia. În anul precedent, Caesar adoptase pe nepotul său, C. Octavius, care după adopţiunea şo

6 – 1

luase numele de C Iulius Caesar Octavianus; moştenitor legal al dictatorului asasinat, Octavian (tradiţia istoricilor francezi îl numeşte Octave) a revenit de la Apollonia, unde conducea pregătirile pentru expediţia în Orient la care se gândise unchiul său. El nu atinsese încă vârsta de nouăsprezece ani, dar dând ascultare numai ambiţiei sale, n-a şovăit să se comporte ca rival al lui Antonius, Prezentân**du-**se foarte abil ca un aliat al senato-l» jlor şi în special al lui Cicero, pe care **l-**a înşelat fără niciun scrupul **–** a sfârşit prin a se impune lui Antonius. Amândoi, cu ajutorul lui Lepidus, fostul şef al cavaleriei lui Caesar, au constrâns conjuraţii din martie să se exileze în Orient. Războiul a reizbucnit în condiţii analoge celor din 49. Din nou republicanii au fost învinşi **–** de data aceasta la Filippi **–** în luna octombrie 42.

Istoria părea să se repete. Octavian, Antonius şi Lepidus, pentru a lupta împotriva republicanilor, formaseră şi ei un triumvirat, dar de data aceasta n-a mai fost vorba de o asociaţie privată ca aceea a lui Caesar, Pompei şi Crassus, căci titlul de triumvir a fost adoptat-făţiş.

Triumvirii obţinuseră o misiune oficială şi anume cea de a înzestra Roma cu o constituţie nouă şi, în vederea acestui scop, ei deţineau toate puterile.

După victoriile de la Filippi, triumvirii şi-au împărţit lumea. Antonius a obţinut Orientul, unde spera să ducă la bun sfârşit proiectele ambiţioase ale lui Caesar; Lepidus a dobândit Africa, iar Octavian a căpătat restul Occidentului. Apoi în timp ce Lepidus se lăsa dat uitării, Octavian **s-**a pregătit să-l elimine pe Antonius, organizând Occidentul. Antonius **s-**a hărăzit visului unui regat oriental şi a comis greşeli grave, care i-au înstrăinat puţin câte puţin pe toţi partizanii romani.

Octavian, privit mai întâi cu suspiciune, a provocat cu abilitate în jurul său o mare regiupare naţionala şi a prezentat rivalitatea sa cu Antonius ca lupta Romei împotriva unui Orient monstruos, tiranic şi ostil faimosului „nume roman". Confruntarea decisivă a avut loc la Actium la 2 septembrie 31: Antonius şi soţia **–** şi aliata sa **–** Cleopatra*, ultima dintre Ptolemei, au fost înfrânţi pe uscat şi pe mare. Octavian era de acum înainte singurul stăpân al lumii.

După ce şi-a asigurat recucerirea Orientului, Oda-vian a revenit la Roma. El depăşise toate obstacolele care-l separau de putere, dar trebuia să se hotărască în ce mod putea fi folosită puterea dobândită atât de scump. Mai prudent decât Caesar şi prevenit de lecţia idelor lui Marte, Octavian a început prin a câştiga timp. De fapt, el nu avea atunci decât 32 de ani. Cu răbdare şi susţinând că nu are altă dorinţă decât să redevină simplu cetăţean, după restabilirea ordinii în stat, Octavian a concentrat în jurul său rămăşiţele partidului senatorial şi când a trebuit să-şi precizeze poziţia proprie, n-a acceptat decât titlul de Augustus şi nu pe cel de rege pe care anumiţi partizani ai săi nechibzuiţi (sau perfizi) i l-au propus făţiş. Epitetul de Augastus era un vechi cuvânt ritual care exprima caracterul „fericit" şi fecund al persoanei însăşi a lui Octavian. Cuvântul, înrudit cu termenul religios de augur*, învedera că noul stăpân avea puterea divină de a începe orice lucru sub auspicii fericite. Fără a decide dinainte nimic cu privire la forma însăşi a regimului, Augustus izola în ideea de rege ceea ce romanii regretaseră totdeauna în ea şi ceea ce magistraturile republicane încercaseră să conserve, caracterul de neînlocuit şi cvasi-magic al persoanei regale. Şedin [a Senatului ţinută la

16 ianuarie 27, când Octavian fusese numit pentru întâia oară Augnstus capătă astfel valoarea unei a doua întemeieri: un nou pact este încheiat între Cetate şi zeii săi, pact încarnat în persoana sacră a Principelui.

Domnia lui August* a durat 47 de ani, o jumătate de secol, în care timp problema constituţională n-a fost niciodată pusă în chip explicit, dar a fost rezolvată în practică zi de zi. principele1 a ştiut să creeze impresia că nu impunea un sistem politic, dar că Roma descoperea ea însăşi, de fiecare dată, soluţiile necesare. El a avut dibăcia să nu rupă niciodată – aşa cum făcuse Caesar – dialogul cu poporul roman, dialog infinit nuanţat, care implica drept interlocutori, potrivit momentului respectiv, toate ordinele Cetăţii, citeo-dată provincialii, uneori aristocraţii, câteodată „burghezia" italică, uneori soldaţii, chiar sclavii şi liberţii. Geniul lui August s-a tradus în audienţa acordată tuturor glasurilor imensei comunităţi romane, fără a înăbuşi vreunul. Şi s-au găsit, pentru a celebra acest eveniment al unei romanităţi imperiale, poeţi şi gânditori care au ştiut să desluşească ceea ce i se pregătise în tradiţie de multă vreme. De aceea Roma a crezut într-o renaştere, chiar dacă până atunci ea se mărginise doar să viseze chipul care i se arăta. Ambii ia lui August a salvat, fără îndoială, civilizaţia romană şi în acelaşi timp i-a permis să se definească, să se desăvârşească materialmente şi moralmente şi să se

1 Mai corect ni se pare termenul latin de princeps, care desemna întâiotatea, teoretic, mai ales morală, (Jar în pro etică fundamental politică, a împăratului, ca cel dintâi senator şi cel dintâi cetăţean. În orice caz principele roman, de fapt împărat absolut, atât în teorie cât şi în practică, departe de principii medievali, şi moderni.

era

67

Impună destul de multă vreme pentru a lăsa o amprentă durabilă în istoria umană. Echilibrul vechi, care opunea numai cetatea Romei provinciilor cucerite, este înlocuit de o ordine nouă, în care creşte de la o zi la alta ponderea popoarelor supuse. Senatul nu mai este singurul stăpân al Romei: alături de principe el nu reprezintă decât consiliul unde se adună marii funcţionari ai Imperiului. Intrigile subtile între facţiuni încetează a mai constitui unicul resort al vieţii politice; administratorii nu se mai află la discreţia rivalităţilor ambiţioase; de fapt devin agenţii unui regim puternic căruia trebuie

să-i dea socoteală. Şefii armatei nu mai urmăresc cuceriri personale, ca în trecut; ei nu mai constituie decât locţiitorii principelui, im teul imperiilor, unicul deţinător de auspicii, în Imperiul astfel remodelat, unde toate puterile emană. În ultimă analiză, de la persoana lui August, pacea a fost rapid restabilită. Frontierele au fost întărite, provinciile pacificate – fapt care a reclamat uneori lungi eforturi, ca în Spania şi în văile Alpilor – şi, la sfârşitul domniei, după câteva încercări neizbutite de a subjuga Germania, dominaţia Romei părea a fi atins cea mai mare extindere posibilă.

Totuşi slăbiciunea sistemului rezida tocmai în ceea ce îngăduise succesele personale ale lui August: de drept se menţinea Republica cu articulaţiile sale tradiţionale; de fapt totul depindea de împăiat. De aceea totul era repus în discuţie, la i io

1 Forma de guvernătnând întemeiată de August – şi caic se numeşte Principat – s-a întemeiat pe sprijinul diverselor grupuri sociale dornice să conserve, să dezvolte şi să romqdeleze societatea romană tef. mai sus observaţiile privind dialogul Augusţ-poporul roman). Ea se baza. totuşi şi ţie un ansamblu instituţional adecvat promovării infăucare schimbare de domnie. August a înţeles problema şi s-a preocupat în mai multe rânduri de desemnarea unui urmaş; însă lungimea domniei sale a determinat dispariţia, unul după altul, a oamenilor la care se gândea el, înaintea deschiderii succesiunii. În cele din urmă, în 14 o.n., la moartea sa, sarcina de a guverna a revenit fiului său vitreg Tiberiu. Această alegere, impusă de împrejurări, nu era foarte fericită. Se spune că Tiberiu era ni adâncul inimii un republican şi că el a trebuit să biruie o repulsie personală pentru a domina Senatul pentru care, la început, n-avea decât simpatie. Însă dezamăgit în curând, Tiberiu s-a retras în singurătatea de la Capri şi a abandonat cârmuirea prefectului pretorienilor, Seian. Când tirania lui Seian şi mai ales intrigile l-au făcut odios pe acest favorit, Tiberiu n-a şovăit să-l jertfească, iarsfirşitul domniei s-a năruit în teroare, încercările lui Tiberiu de a restaura autoritatea Senatului eşuasem şi din succesiunea domniilor euţei, puterii (în latineşte auctoritas) împăratului. Reţinem, pe lângă unele atribute morale ca titlul de paler patriae, „părinte al patriei", princeps însuşi şi altele (inclusiv diverse curao, „griji"), trei pârghii fundamentale: imperium proconsulare maiug, care asigura principelui comanda supremă a armatei şi controlul administraţiei în întreg Imperiul, cu excepţia Romei, tribunieia pote stas, „puterea

tritmniciană", ce-i garanta inviolabilitatea personală şi controlul vieţii politice din Capitală şi competenţele de ponţi tex maximus, conducător al religiei romane şi deci diriguitor al vieţii spirituale şi chezaş al legalităţii celei mai sacre. Este însă clar că în timpul principalului şi mai ales sub succesorii imediaţi ai lui Octavian August prestigiul personal al împăratului a jucat un rol imens. Aşa cum demonstra savantul france)., lean Gage, principatul implică o uriaşă reţea de raporturi de clientelă: în fond împăratul devenea patronul tuturor romanilor, care-i transmiteau în mod formal puterile lor politice tradiţionale, încredinţându-se ocrotirii lui aşa cum procedau îndeobşte clienţii.

Împăraţilor, până la moartea lui Nero (68), ultimul descendent al lui August, rezultă în ce măsură era iremediabilă decadenţa aristocraţiei romane. Tot mai mult atraşi de formele orientale ale puterii, împăraţii, în pofida câtorva scurte perioade când păreau dispuşi să revină la o concepţie mai tradiţională despre guvernare, îşi exercitau autoritatea prin intermediul cabinetului propriei lor „case", alcătuit din liberţii şi funcţionarii lor particulari recrutaţi dintre cavaleri, şi nu mai lăsau senatorilor decât aparenţele libertăţii. De altfel, administraţia provinciilor era mai bine asigurată şi, dacă lăsăm de o parte anumite răscoale din regiunile încă prea puţin romanizate, ca Britania, pacea şi prosperitatea aduc pretutindeni binefacerile lor. În jurul unei Mediterane străbătute de nenumărate flote de comerţ, schimburile spirituale devin din ce în ce mai intense şi provinciile orientale îşi recuperează cu încetul prestigiul pe care armele odinioară îl compromiseseră. Această revanşă a Estului este foarte sensibilă în multe domenii; chiar împăraţii dau un exemplu în această privinţă. Caligula îmbrăţişează cultele divinităţilor egiptene şi se inspiră din obiceiurile lagide chiar şi în viaţa sa particulară. Nero* este iniţiat în religia raazdeistă de către un prinţ armean şi năzuieşte să fie asimilat Soarelui-Rege1. Însă, concomitent, mulţimea celor de condiţie modestă receptează cu fervoare toate formele exotice de mi. s

1 După opinia noastră, Nero se străduia să realizeze o hellenizare globală a vieţii sociale şi a structurilor politice romane după modelul lagid şi apoi după cel al Arsacizilor-parţi.

ticism. Aristocraţii, mai reticenţi în domeniul religios, se hellenizează prin lectura filosofilor şi mulţi dintre ei se exersează

declamând în greceşte şi rivalizând astfel cu retorii de profesie.

Revoluţia" din 68, care a pus capăt dinastiei coborâte din August, **s-**a produs din mai multe cauze şi rapida succesiune a celor trei împăraţi care au domnit până la urcarea pe tron a lui Vespasian* marchează puternic această diversitate de factori. Moştenită din trecut, tendinţa republicană şi senatorială se află la originea mişcării care **l-**a adus pe Galba la putere. În acelaşi timp, Otho*, care fusese cel dintâi soţ al Poppeoi şi unul dintre intimii lui Nero în vremea tinereţii lor comune, aduna în jurul său speranţele plebei hellenizate care păstrase pentru Nero o admiraţie şi o afecţiune durabile. Dar un al treilea concurent, Vitel-lius*, comandant al armatelor Rinului, **s-**a ridicat împotriva lui Otho: pentru prima oară, cei care pretind să instaleze un împărat pe placul lor sunt soldaţii de la frontiere. Riposfcând acestei pretenţii a camarazilor de arme de pe Rin, soldaţii Orientului, ai Siriei şi ai Dunării, au susţinut un alt general, Vespasian, pe atunci ocupat cu pacificarea Iudeei. În cele din urmă, Vespasian a biruit.

Imperiul n-a pierit în cursul acestui cumplit an, „al celor trei împăraţi". Doar **într-**o privinţă a apărut compromisă unitatea romanităţii: în Galia.

— Mulţi cercetători califică drept revoluţie seria de lovituri militare şi de agitaţii politice, care survin în anii 68 – 70 e.n. Oricâte remodelări structurale ar fi implicat evenimentele respective, noi nu credem că ele echivalează cu o revoluţie, deoarece n-au modificat global ordinea socială şi nici chiar sistemul politic.

71

un batav, Iulius Civilis (al cărui nume relevă ci familia sa datora cetăţenia unuia dintre primii împăraţi), a dat semnalul revoltei şi mişcarea, oy-ploatată de către druizi1, **s-**a amplificat în aşa fel încât rebelii **s-**au proclamat independenţi şi au întemeiat un imperiu al Galiilor*: **s-**a realizat altfel o tentativă curioasă, care atestă persistenta naţionalismului galic, la mai mult de un secol după cucerire. De altl el este posibil ca acest naţionalism să fi datorat unificării romane adoptarea spontană a unei conştiinţe de sine atât de claie. În orice caz, numai **într-**un cadru politic deja roman poate fi concepută secesiunea. Începând de la sfârşitul anului 70 răzvrătiţii au fost zdrobiţi de către Petilius Cerialis, în faţa oraşului Augusta Trevirorum. Insurecţia nu durase decât un an şi tot restul Imperiului îl recunoscuse pe Yespasian.

Deşi Vospasian fusese adus la putere de către voinţa soldaţilor, el n-a întârziat să apară ca împăratul italicilor şi al burgheziei provinciale.

Imperiul nu mai este proprietatea unei singure mari familii romane, ridicate, fără îndoială, deasupra altor gentes ale aristocraţiei, dar rămasă totuşi tributară acestora prin tot trecutul său, prin toate legăturile tradiţiei şi ale culturii şi prin complicităţile cuceririi. Imperiul este încredinţat unui nepot de centurion coborâtor al unei obscure familii sabine şi care nu datorează decât meritului său, poate chiar obscurităţii sale, desemnarea prin aclamaţiile trupelor sale la momentul adecvat. Urcarea pe tron a lui Vespasian marchează sfârşitul iremediabil al dominaţiei cuceritorilor.

Vespasian, care nu era un aristocrat, a vrut mai întâi să restaureze o cumpătare autentic provincială

1 Preoţii cuildor celtice!

În Stat. El 8-a considerat ca administratorul bunurilor Imperiului – un administrator nemilos, în conformitate cu tradiţia vechilor capi de familie din satele italice. Concomitent, el a năzuit spre crearea unei aristocraţii noi, căci a introdus în Senat parveniţi, foşti ofiţeri, provinciali bogaţi; Senatul devine ceea ce începuseră să-l făurească reformele lui August, adică un consiliu de funcţionari, recrutat în tot Imperiul, dar mai ales în Occident. Se pare că Vespasian nutrea o anumită neîncredere faţă de Orient, care fusese totuşi cândva martor binevoitor al întronării sale. El vădea neîncredere şi faţă de filosofi, ale căror îndrăzneli verbale inspiraseră, în trecut, actele multor opozanţi. Dacă ascultase cândva cu plăcere sfaturile lor – şi Filostratos asigura, de pildă, că el a ţinut, seama de cele enunţate în acea vreme de Apollonios din Tyana* – după ce a devenit împărat i-a expulzat din Roma, fapt care l-a determinat pe înţeleptul mai sus citat să-i trimită scrisori destul de ursuze.

Dacă, într-o anumită măsură puterea lui Vespasian era legitimată de faptul că încarna la momentul adecvat tendinţele şi aspiraţiile dominante, era dificil de a extrage din acest fapt un principiu succesoral şi o dată mat mult Imperiul se ciocnea, ca în vremea lui August, de problema unei legitimări „transcendente 1 a principatului. Ca bun tată de familie, Vespasian transmite puterea copiilor săi, lui Titus*, pe care îi asociase, încă în e impui vieţii, conducerii politice, apoi lui Domiţian*, fratele mai tânăr, care a reluat

metodele lui Tiberiu şi a decimat cu cruzime Senatul. Domiţian a pierit asasinat la 16 septembrie 96, dar în prealabil conjuraţii se asiguraseră că puterea va fi asumată de către un senator respectat, Cocceius Nerva.

— Civilizaţia romană, vol.!

73

HM

Nerva* a fost. aclamat ca un eliberator de către Senat. La un moment dat se credea că va roancerg principatul lui August şi că puterea Senatului va renaşte sub autoritatea unui „protector". Dar vremurile se schimbaseră căci trecuse un secol şi jumătate. Nerva era bătrân. Prudent, el **s-**a îngrijit imediat de problema succesiunii, problemă a cărei importanţă primordială nu-i scăpa. Era vorba de a descoperi un principiu pe baza căruia toată lumea să cadă de acord pentru a desemna împăraţii; desemnarea divină a lui August nu fusese în trecut decât o excepţie; filiaţia naturală nu se arătase mai mulţumitoare aşa cum demonstrase tirania lui Domi-l. ian. Nerva a recurs la adopţiune. Fără îndoială August şi iulio**-**claudienii adoptaseră în trecut succesori, dar ei acţionaseră astfel în virtutea unei necesităţi mai degrabă decât pe temeiul unei selecţii, şi fără să iasă din familia lor. Însă Nerva, n**-**a ţinut de loc seama de legăturile de rudenie şi a ales un bărbat în stare să menţină după el coeziunea Imperiului, un împărat care, prin originile şi prin cariera sa anterioară, putea fi capabil să realizeze aceeaşi a unanimitate, acest consimţământ al Romei şi ol provinciilor, fără de care totul degenera în anarhie. Cuvântul de ordine oficial a fost că Imperiul trebuia să aparţină celui mai demn. Fiul adoptiv al lui Nerva, M. Ulpius Traianus (Traian*) era un spaniol care, în 97, servea în calitate de comandant ni legiunilor din Germania superioară. Astfel el unea în persoana sa toate condiţiile necesare: provincial, om de acţiune, călit în viaţa militară, Traian dispunea de întreg prestigiul adecvat. Traian începe o dinastie nouă, cea a Anto anilor* **–** după numele împăratului Autoninus Pius* **–** sub care întreg Imperiul a tvăil vârsta sa de aur (1) 6 – 192).

Uneori, ne mirăm că Antoninii, care par să fi dăruit fericirea lumii romane, erau de fapt suverani absoluţi, tot atât de dornici ca Nerosau Domitian să fie adoraţi drept zei şi foarte puţin dispuşi să lase cea mai modestă iniţiativă senatorilor şi chiar consiliilor municipale din oraşele provinciale. Se poate observa că Pliniu cel Tânăr raportează împăratului probleme care astăzi n**-**ar depăşi competenta

unui consiliu de subprefectură. În sfârşit însuşi Traian, înţeleptul Traian, la sfârşitul domniei sale pozează în Hercule, în vreme ce Roma se scandalizase de îndrăzneala lui Nero când acesta dăduse trăsăturile chipului său unei statui colosale a Soarelui. „Monarhia luminată" a Antoniniler a fost în realitate o dominaţie foarte strictă, care tindea să se bazeze pe un drept divin, aproape întocmai cum încercaseră **s-**o realizeze Caligula, Nero şi Domiţian. Însă împăraţii iulio-claudieni fuseseră condamnaţi de către opinia publică, deoarece na venise încă vremea înfăptuirii intenţiilor lor. În timpul lor, divinizarea împăratului în viaţă nu era încă decât un act de orgoliu. În secolul lui Traian, Hadrian şi Marcus Aurelius, ea echivalează cu afirmaţia că virtuţile îl fac lesne pe principe egalul zeilor, adică al fiinţelor care, pentru o opinie publică formată de filosofi, şi îndeosebi de stoici, sunt imaginea elevaţiei morale ins aşi 1. Dar, ceea ce în ochii elitei cultivate constituie simbol filosofic, alcătuieşte un adevăr literal pentru restul oamenilor: se credea că împăratul posedă cu adevărat un numen*, care-l îi

1 Toluşi, după opinia noastră, Antoninii n-au reluat integral politica de făurire a statului teocratic, de model greco-oriental, practicată de Nero şi Domiţian. Abia Severii şi imperiul târziu vor tinde ferm spre o asemenea politică.

75

dică deasupra celorlalţi oameni. Astfel, în mijlocul dificultăţilor vieţii cotidiene se invocă o divinitate

O divinitate pe care oamenilor Io este teamă să jure Acest respect nu reprezintă numai o prudenţă umană de strajă împotriva delatorilor posibili: persoana împăratului este sacră şi utilizarea numelui său venerat semnifica declanşarea unui mecanism religios cu urmări imprevizibile.

În Imperiu, unde provinciile latine şi provinciile; hellenice sunt considerate absolut egale (în vremea lui

1 [Adrian* erau tot atâţia senatori originari din Orient citi din Galia, Spania sau Africa) ideile circulă liber, fără ca diferenţa delimbă să constituie un obstacol, căci cel puţin la oraşe, toţi romanii culti – aţi sunt bilingvi şi nu există negustor, soldat ori mic proprietar din Occident, care să nu înţeleagă limba greacă. Afluxul de sclavi proveniţi din teritoriile hel-lenizate a avut ea efect obişnuirea occidentalilor nit numai cu înţelegerea vocabularului tehnicilor (de multă vreme medicii, muzicanţii, scribii, bucătarii şi mulţi alţi „tehnicieni",

întrebuinţaţi în marile case introduseseră la Roma limba meseriei lor), dar şi cu modul de a ghidi şi de a simţi al grecilor. Este într-adevăr semnificativ că împăratul Mareus Aurelius*, a cărui familie era de origine spaniolă, a redactat în greacă cartea sa de meditaţii: cu un secol în urmă, Seneca, de asemenea spaniol, stoic şi om de stat, fusese un mare scriitor de lim în latină. Gândirea vie a secolului al II-lea nu se putea parcă exprima altfel decitin marea limbă cultura a a Orientului. Totodată, pe când literatura latină n-a mai produs decât opere fără mare strălucire, în mâinile literaţilor amatori Grecia vede dezvoltîndu-se ceea ce se poate numi a doua sofistică, unde numele lui Plutarh este cel mai important. Concomitent, romanul de dragoste, izvorât dintr-o veche tradiţie

«populară, dobândeşte o nouă strălucire1 şi în marile centre intelectuale, Atena, Pergam, Alexandria, speculaţia filosofilor caută căi noi, care vor conduce în curând spre neoplatonism, în jurul lui Plot în filosofie, în literatură, ca şi în politică, Italia îşi vede diminuată influenţa; totodată apar primele simptome al e decadentei economice care neliniştesc în continuare pe împăraţi.

Regimul Antoninilor, cu administraţia sa minuţioasă şi funcţionarii săi multiplicaţi – cu lăudabilul scop de a face justiţia mai rapidă şi mai accesibilă tuturor – controlul foarte sirictal finanţelor, organizarea unei poşte* oficiale în vederea transmiterii mai eficace a depeşelor şi ordinelor la Roma, totul anunţă de pe acum Imperiul târziu şi ceea ce fusese conceput pentru a ajuta administraţia în sarcinile sale nu va întârzia să echivaleze cu tot atâtea greutăţi rare cu ine el ui vor înăbuşi provinciile.

August năzuise spre sfârşit. ul vieţii să conserve cu rigurozitate limitele Imperiului. De atunci, se efectuaseră ei leva cuceriri noi: cea a Britanici, lent urmărită şi pe care Hadrian a decis s-o limiteze la teritoriile situate la sud de un zid ce mărginea Scoţia*; ceu a Armoniei înfăptuită cu riscul distrugerii echili vrului de fapt care tindea să se stabilească în Orient între romani şi imperiul părţilor. Pe cursul inferior al Dunării, Traian a hotar îl să încheie sfabili-ea unei frontiere solide. Cu încetul, el a fost constrâns să cucerească regatul dacilor, până atunci independent*, şi să-l transforme într-o provincie r. Originea genului este mai complexă, căci integrează şi trauâţnifliteraturii culte greceşti, pe lângă cele populare, i j. sie însă incontestabil că în globo literatura romanescă greacă şi latină

comportă apogeul său tocmai în veacurile «– III c.n.

77

a Imperiului. Totuşi, nu numai preocupările legice l-au atras pe Traian în aceasta. – … Dacia era foarte bogată, căci poseda mine de aur şi de fier. Prada luată de la regele Deccbal a fost coti. siderabilă şi finanţele imperiale au fost salvate (e aurul dacilor. Această pradă a îngăduit cel pui, în – un anumit timp compensarea hemoragiei auriii pe care-l canaliza către parii şi Orientul 1 cu mirodenii şi cu ţesături d pe care-i caualiza către parii şi vjrieniui inuepun; i [comerţul cu mirodenii şi cu ţesături de mătase.

Traian era el însuşi foarte conştient de această ameninţare economică şi a încercat s-o înlăture în tinzând spre est limitele Imperiului, în speranţa j. mitării exorbitantelor taxe de tranzit percepute de popoarele deşertului. El a anexat regatul arabilor nabatei şi a putut astfel să construiască un drum între frontiera Siriei şi Marea Roşie, în scopul asigurării unor comunicaţii rapide şi a transporturilor mai ieftine.

Ruptura dintre Roma şi parii, survenită în 112, trebuie, poate, considerată ca o consecinţă a acestei politici a caravanelor. Părţii erau neliniştiţi din cauza acţiunilor întreprinse în Arabia sau, poate, însuşi Traian a provocat conflictul pentru a dobândi mijlocul de a prelungi spre est drumul mirodeniilor. Oricum, el a invadat în 114 Armenia şi a atins Golful Persic doi ani mai târziu. Provinciile create de el, Mesopotamia, Asiria, marchează momentul celei mai mari expansiuni a Imperiului (115), însă ac.es!? cuceriri n-au fost durabile şi Traian însuşi a trebuit să se mulţumească să instaleze un prinţ part „yro-tejat" pe aceste teritorii care, puţină vreme dn [>; 1 anexare, au ieşit din imperiu.

Începând cu secolul al II-lea, Roma începe să întrevadă o primejdie care, în fond. O ameninţase totdeauna. Această primejdie care sporea fără încet urc şi reprezenta una din calamităţile ce o vor di rida în invaziile barbare. Ea era îndeosebi de îernut Pe frontiera Germaniei şi toate tentaţiile romane de a ocupa cel puţin o parte din acest \nens teritoriu şi de a pacifica triburile de acolo

— Uaseră. Imperiul a izbutit cel mult să stabilească o lar-a fâşie romanizată pe ţărmul drept al Ri-nuluif prin instalarea de colonii şi prin făurirea de drumuri strategice. Hadrian* (117 – 138) a crezut că găsise o soluţie definitivă stabilind un limes*, adică o linie fortificată

continuu de la Andernach la Ratis-bonna. Dar, se putea oare spera că o palisadă, chiar flancată de mici Torturi, ar fi putut rezista împotriva unor hoarde nenumărate? Irezistibil, se face simţită presiunea popoarelor germanice; în 166, sub qnazi şi apoi sub lombarzi, mareomanii încep să coboare spre sud, şi în 167 apar în faţa Aquíleei, marea cetate comercială din Iliria-Împăratul Marcus Au-relius* a venit în persoană să lupte împotriva barbarilor, în fruntea cohortelor pretoriene. Inamicii! n-a încercat să reziste şi s-a repliat, dar a fost nevoie de cel puţin doi ani pentru a elibera definitivprovinciile invadate. Acest rezultat n-a fost suficient pentru împărat, care, înţelegând primejdia, a luat măsuri excepţionale pentru a înjgheba o expediţie destinată să prevină repetarea unor asemenea catastrofe. A fost vândută garderoba imperială, au fost înrolaţi sclavii şi gladiatorii, şi războiul a început. Principalele episoade sunt povestite de către coloana lui Marcus Aurelius, ridicată după modelul celei care glorifica memoria lui Traian şi cucerirea Daciei.

Într-o campanie dusă cu o mare energie, Marcus Aurelius a obţinut capitularea quazilor şi a respins pe marcomani. Însă acest rezultat a fost de scurtă durată. În anul următor, quazii au reluat lupta. Deşi armata romană a înaintat, a masacrat tot mai «ui Hi duşmani şi a obţinut restituirea prizonieri

79

lor romani şi a captivilor luaţi cu prilejul înaintării victorioase a barbarilor, izbânda definitivă apărea mereu tot atât de îndepărtată. Şi iată că revolta lui Cassius, comandantul armatei din Siria, la împiedicat pe împărat să-şi continue efortul. După obţinerea victoriei asupra lui Cassius, Marcus Aurelius a revenit pe frontul danubian, dar a murit în timpul campaniei, doborât de o epidemie de ciumă care bântuia în acea vreme (17 martie 180). Commodus* fiul său, a oprit de îndată războiul interminabil a sporit numărul întăriturilor pe frontiera Dunării şi a încheiat cu popoarele barbare tratate în curmei caduce.

Istoria acestei invazii a quazilor şi marcomanilor este caracteristică pentru starea în care se afla atunci lumea romană. La sfârşitul acestui „secol de aur" al Anto anilor, ameninţările se precizează: Roma rămâne ceea ce se temuse să fie în tot cursul existenţei sale, un oraş asediat. Însă atâta vreme cât teritoriul său păstrase dimensiuni judicioase – Italia, apoi provinciile direct scăldate de Mediteranaea putuse să se apere. Acum, era silită să facă faţă în

toate părţile, şi asediatorii erau nenumăraţi. Ei veneau din fundul imensei câmpii a Germaniei şi a Sciţiei, să atace în valuri din ce în ce mai dense bariera derizorie ce li se opunea. Ar fi trebuit, spre a păstra o speranţă, să fi aruncat în luptă armate mereu împrospătate împotriva acestei marei umane. Or, aşa cum era firesc să se întâmple, romanii se **dezo**bişnuiseră de meseria armelor. Prosperitatea materială a secolului de aur este în bună măsură răspunzătoare de această repulsie. Gând erau lesnicioase negoţul, înavuţirea, traiul paşnic şi îndestulat, cine să mai dorească existenţa precară de soldai? Totodată

80

rmatele, formate integral din oşteai de profesie, un° să constituie o veritabilă clasă socială: indis-nensabile pentru asigurarea protecţiei frontierelor, ele au pretins să intervină din ce în ce mai mult în uata politică. Autoritatea împăraţilor era fără încel re ameninţată de răscoale, de pronunciamenios care-i oblicau să restabilească ordinea, lăsând de o parte orice alta indetelelnicire, chiar dacă era vorba de salvarea Imperiului. Această situaţie îndemna pe **prin**npi să evite concentrările militare şi să dilueze efectivele postate de-a lungul frontierelor în vederea diminuării riscurilor răscoalei militare. Ei încercau să înlocuiască legiunile prin lucrări defensive. Astfel Septimius Severus*, care va pieri la York în împrejurimile zidului lui Hadrian, a iniţiat, după tulburările care îi aduseseră la putere, un mare efori în vederea reluării şi restaurării fortificaţiilor existente. Însă această politică n-a readus stabilitatea la frontiere şi nici în sânul Imperiului. În continuare, sub Severi (193 – 238), apoi în tot secolul al II-lea, dezordinile şi ameninţările se vor amplifica.

Pe termen lung, războaiele externe, dezvoltarea birocraţiei, perioadele de anarhie consecutive răscoalelor militare au sfirait prin a ruina Imperiul. Pretutindeni, oamenii se plângeau de impozite, de sărăcia generală în contras t cu avuţiile imens-e deţ mute de câţiva privilegiaţi, posesori de domenii fără margini. Vechea ordine socială nu mai este decât o amintire1.

1 În producţia agricolă locul sclavilor este treji lat luat de coloni, încep irul chiar cu secolul I c.n. Aceştia erau oameni liberi, dar, cu vremea, neachitarea datoriilor contractate faţă de marii proprietari, care le încredinţau loturi, îi leagă de pământ. De asemenea sporiseră rolul cavalerilor şi puterea militarilor şi funcţionarilor. Dar, când

Imperiul se destramă, în secolul al V-lea e.n., puterea aparţine generalilor mercenari. De asemenea, pe moşiile lor se consolidează influenta latifundiarilor.

Bătrâna aristocraţie a cedat, de multă vreme, locul unor parveniţi de toate felurile şi împăraţii, cirul încearcă restaurarea autorităţii lor, nu pot să se mai sprijine pe ea. Din ce în ce mai mult, regimul tinde spre o monarhie egalitară în timp ce „burghezia" slăbeşte. Sistemele succedează sistemelor, dar nicio reformă nu poate dura destul pentru a fi eficace1.

În timpul domniei câtorva principi energici, sfârşitul secolului al III-lea părea gata să aducă Imperiului o aparenţă de salvare. Aurelian, un ofiţer de origine ilirică, a fost chemat la putere în plină criză (271). Alamanii erau în Italia. O armată romană a fost zdrobită la Placenţia şi panica a cuprins pe romani în aşa măsură încât Aurelian a ordonat construirea grabnică a unei incinte întărite în jurul Romei, cea ale cărei resturi le vedem încă şi astăzi. Apoi, în câteva campanii reuşite, el a alungat duşmanii şi a restabilit pretutindeni prestigiul roman, dar a pierit în Orient, asasinat **într-**un mic oraş din Tracia, în 275. O perioadă de anarhie a urmat până în clipa când, după câteva domnii foarte scurte, puterea a trecut în mâinile lui Diocleţian (284 – 305), de asemenea îi în care a avut răgaz să procedeze la reforme profunde.

Judecând cu sagacitate că Imperiul era prea vast pentru a fi efectiv guvernat de către un singur om, Diocleţian şi-a luat un coleg, pe Maximianus, şi fiecare dintre cei doi împăraţi a adoptat un „cezar" mai tânăr şi menit să-i urmeze la domnie. Acest sistem a căpătat numele de tetrarhie. El avea ca tej divizarea sarcinilor puterii, îngăduind unei per

1 Capacităţile vitale ale economiei sunt complet epuizate. Încercările de a opri destrămarea ordinii socialo istoriceşte caducă prin fixarea oamenilor de condiţia lor abia amână un eşec care, ulterior, se va dovedi şi mai dezastruos.

a ne imperiale să fie prezentă concomitent pe toate f ontiirile. Rezultatele sale au fost iniţial fericite! – r pe termen lung, acest sistem implica pentru **Im**eriu germenul descompunerii. Căci, dacă tetrar-h a lui Diocleţian nu era încă decât o simplă împărţire a responsabilităţilor şi nu a teritoriilor, totuşi ea reprezenta o primă etapă spre dezmembrarea fi. Dacă Diocleţian a ales multiplicarea împăraţilor, în locul simplei asocieri a unor colaboratori, motivul este că tetrarhia constituia totodată şi un sistem teologic care răspundea exigenţelor

unei politici foarte conştiente. În cursul anarhiei din secolul al III-lea, mişcarea care tindea spre divinizarea împăratului inc a în viaţă se accelerase. Toţi principii din această vreme erau' reprezentaţi pe monedele lor, cu creştetul înconjurat de o coroană radială, fapt care exprima pretenţia lor de a fi consideraţi ca divin inităţi solare. Este foarte probabil că această ambiţie, manifestă încă la Nero – i se pot regăsi urmele încă în apollinismul lui August – să fi fost potenţată mai ales după Elagabal*, de către Severi, ale căror afinităţi siriene explică misticismul şi afecţiunea lor deosebită pentru zeul Soare din Emesa. Aurelian stabilise oficial la Roma un cult al Soarelui, al cărui templu măreţ depăşea în amploare pe cele ale vechilor divinităţi naţionale. În această epocă, Soarele, astru binefăcător prin excelenţă, este marele zeu al religiei sincretistice unde se amestecă credinţe mazdeene şi semitice şi împăratul, identificân**du-**se cu el, se afirmă ca Pantocrator, stăpân al universului, al întregului cosmos.

Sub tetrarhie, divinitatea principilor se exprimă nu în termenii teologiei solare, ci în congruenţă cu-n simbolism mai tradiţional şi mai tipic roman. Lhocleţian adoptă titlul de Jwivs (noi am spune

83

Jupiterianul), în vreme ce asociatul său Maximianus* este Hercalius (adică Herculeanul). Hercule (Hora. kles), pe care vechiul mit grec îl considera fiu ai în (Jupiter (Zeus) devenise de timpuriu la Roma simbolul tuturor virtuţilor. Patron al triumfătorilor, el era venerat căci arătase oamenilor drumul cerului şi obţinuse nemurirea la sfârşitul unei vieţi pline de eforturi şi consacrată fericirii muritorilor. Iar lupii ter, origine şi izvor de imperium, era de secole considerat, în concepţia filosofilor, ca zeu suprem darg nu unic şi simbolul sufletului lumii. Apropierea între cele două epitete – Iovius şi Herenlius – reprezintă numai ea o teologie a puterii: „Diocleţian, întocmai ca Jupiter, are pe lângă el pe „fiul" şi „agentul" său, Maximianus, emanaţie a gândirii şi a eficacităţii sale, şi divin ca şi el. Statul roman este oficial erijat în monarhie teoretică şi absolută – după imaginea universului filosofilor – bazată în practică pe forţa armelor şi dirijată de către „divina Providenţă 1 a împăraţilor.

Sub energicul impuls al lui Diocleţian, această Providenţă **s-**a manifestat prin**tr-**o recrudescenţă a activităţii administrative. Agenţii imperiali intervin pretutindeni, guvernatorii se multiplică prin fărâmiţarea provinciilor şi peste aceste provincii diminuate se

suprapune o nouă organizare în douăsprezece dioceze care corespund adesea unităţilor istorice sau etnice menite să se afirme în evoluţia ulterioară. Se constituie astfel o dioceză a Africii (eu-prinzând Maghrebul), o dioceză a Spaniei în interiorul întregii peninsule Iberice, o dublă Italie (dioceză Milanului cu nordul şi cea a Romei cuprinzând jumătatea sudică). Încă de acum se schiţează lumea medievală.

Însă aceste reforme comportă cheltuieli considera bile, şi starea precară a economiei nu se ameliora-C tul vieţii sporea fără încetare, făeind necesară, 01 stabilirea unei reglementări generale a pie-m lor Este vorba de edictul preţului maxim, care lu' mpu8 – nu f & r* mări rozi stonte – constrângeri %hneidioase pentru întreaga economie romană.

Abdicarea lui Diocleţian a deschis o nouă perioadă de tulburări care au încetat (şi atunci foarte relativ) numai după urcarea pe tron a lui Constantin*, devenit unicul stăpân al Imperiului (324). Se ştie mm au o-ăsit în el un mediator cele două mari fracţiuni ale" romanităţii: populaţia pagină, rămasă fidelă cultelor ancestrale, şi creştinii, al căror număr sporea mereu. Cu acest principe, creştin în fapt şi poate şi prin convingere, începe o lume nouă, iar Iun «a dezbinare prilejuită de apariţia arianismului1 anunţă încă de acum războaiele religioase – fenomen până atunci cu totul necunoscut în Imperiu. Se poate adinite că odată cu victoria de la podul Alil-vius* (asupra rivalului său Maxenţiu*) şi cu edictul de la Milan (313), pentru noi încetează civilizaţia romană2. Imperiul roman se menţine încă din punct de vedere material. El nici măcar nu este încă oficial împărţit în două părţi coexistente şi în curând vrăjmaşe, dar Constantin creează o a doua capitală **trans**formând Bizanţul în oraşul său preferat, Constanţi

1 Doc) rină religioasă, răspândită în jurul anului 3: 23 e.n. de un preot de la Alexandria, care se numea Arius. Erezia lui Arius contesta teza trinităţii şi afirma superioritatea absolută a dumnezeului-lală asupra lui Iisus şi duhului sfânt. Conciliul de la Nicoea a condamnat arianismul, dar ulterior anumiţi împăraţi, ca Yakns, l-au susţinut. A fost adoptat şi de unele popoare., barbare", ca şi de mulţi dintre coi pe care îi nemulţumeau structura socială şi politică a Imperiului. A fost zdrobit la sfârşitul secolului al IV-lea şi în veacul următor.

„De fapt civilizaţia romană – sau măcar unele elemente «Pacifice ei – supravieţuiesc pretutindeni dispariţiei Irope-pllll Ml în apusul Europei.

85

nopo.1, viitoarea capitală a imperiului Orientului (380). Şi acest fapt a fost suficient pentru a dovedi în ce măsură legăturile cu trecutul sunt de acum înainte rupte: fără îndoială Constantinopolul datorează în parte raţiunea sa de a fi unor consideraţii strategice. Mai aproape decât Roma de punctele nevralgice ale Imperiului, Constantinopolul constituia un post de comandă mai central, la jumătatea drumului de frontul danubian şi de frontul sirian. Însă totodată aşa cum va arăta limpede soarta sa, acest oraş este instalat în centrul Orientului unde **s-**a format şi de unde se propagă gândirea creştină, în întregime hrănită cu speculaţiile hellenismului şi iudaismului. Desigur civilizaţia romană moare numai în măsura în care ea dă naştere unui alt fenomen decât ea însăşi, menit să-i asigure supravieţuirea până în vremea noastră.

j/ Ki-PARTEA A DOUA

POPORUL ALES

CAPITOLUL III

VIAŢA ŞI OBICEIURILE

În 107 î.e.n., un tânăr hiparh al Ligii aheene1, Polibiu, a fost adus la Roma împreună cu o mie de alţi ostateci acuzaţi de a fi susţinut în Grecia partidul antiroman. Această împrejurare ne-a oferit mărturia unui grec, cu spirit pătrunzător şi înzestrat cu un simţ istoric foarte sigur, care a fost intim amestecat la elaborarea cuceririi romane, **într-**un moment decisiv. În ochii lui Potibiu, un fapt primează asupra tuturor celorlalte ca un autentic miracol: cum a. putut în mai puţin de un veac această cetate italică nu numai să-şi afirme supremaţia sa în peninsulă, ci să şi reziste atacului formidabil al puternicei republici cartagineze, apoi, dusă de elanul ei… demonul's*11 dest;

său propriu, răspunzător de ului-i, totodată, el ştie că interven-a căi omeneşti pentru a-şi atinge a atins atât de iute acest e **care-**i dă dreptate faţă de toţi at ca una dintre cele din urmă **–**., lt. cetăţilor greceşti independente, conducători militari, ofiţeri ai Ligii.

89

duşmanii, pricina rezidă în superioritatea de la>, f asupra celorlalţi oameni, pe care i-o asigură tradj. ţiile şi moravurile sale; austeritatea, disciplina, II. delitatea faţă de promisiunile enunţate, cinstea rj. guroasă o transformă **într-**o cetate unică între toate

celelalte. Cu dezinvoltură, Polibiu constată că un «rec, chiar dacă s-ar fi angajat sub jurământ şi jprezenţa a zece martori, va găsi totdeauna mijlociii de a reveni asupra promisiunii sale, în vreme ce cuvântul unui roman., chiar pretor sau consul", va fi pentru e\ ca o lege sacră. Desigur, această imagine idilică a unui popor virtuos, cultivată de romanii înşişi şi uiehipuită a fi aceea din primele lor vremuri, n-a putut fi absolut autentică. Însă este tot atât de sigur că romanii au atestat totdeauna foarte înalte exigente morale şi că, după ce şi-au fixat un ideal de virtufe, ei l-au proiectat în trecut, conforiadu-i valoarea unui mit de care se străduiau să fie demni.

Această virtute romană este alcătuită din voinţă, din severitate (gravitas, seriozitatea, lipsită de orice frivolitate), din devotamentul faţă de patrie. Poate tocmai acest ultim sentiment determină şi orientează pe toate celelalte: nu seamănă decât în aparenţă cu patriotismul modern, confundat adesea cu el; în esenţa sa, acest devotament se prezintă mai degrabă dropt conştiinţa unei ierarhii care subordonează cu stricteţe individul diferitelor grupuri sociale, şi aceste grupuri ele însele unele altora. Imperativele cele mai puternice emană din cetate, cele mai imediate, din familie. Individul nu contează deloc în afara funcţiei sale în grup: soldatul, aparţine cu trup şi suflet şefului său; plugarul trebuie să valorifici pământul său cât mai bine, în serviciul tatăl» 1 sau stăpânului său, dacă este simplu membru al unei familia, pentru binele acestei familia, prezenta «au viitoare, dacă este tatăl familiei, răspunzător

90

tril im domeniu, oricât de redus ar fi el. Magistrat.

delegat de către cei deopotrivă cu el la o funcţie – i va aduce nici cel mai mic avantaj personal; va trebu i să-i jertfească tot ce-i este scump, lusiv propria sa persoană1.

Conflictele de îndatoriri" care au survenit elteo-i „tă la începutul Republicii au devenit celebre datrită istoricilor. Este celebru sacrificiul lui brutus*, eliberatorul Romei, care a ordonat el însuşi execuţia propriilor săi fii, vinovaţi de a fi conspirat în vederea restaurării regilor, în acelaşi an, celălalt consul Tarquinius Collatinus, se resemnase uşor să fie exilat şi se retrăsese la Lavinium, deoarece persoana sa şi numele ce-l purta erau considerate ca o ameninţare permanentă împotriva libertăţii. Fără îndoială, aceste sacrificii perpetuează amintirea altor forme de „devotament", practicate în

majoritatea societăţilor primitive – devotament întâlnit, de exemplu în legendele attice – sub forma sinuciderii efectuate pentru mântuirea patriei. Exista în Forum un loc numit lacul Curtius, veche mlaştină aproape complet secată, unde se povestea că pământul se deschisese în timpul regilor; toate eforturile de a astupa această falie se dovediseră zadarnice; vrăjitorii consultaţi au răspuns că pământul va rămâne crăpat până ce s-ar fi aruncat în această crăpătură „ceea ce constituia forţa principală a Romei", ca ofrandă zeilor subpământeni. Fiecare se întrebă nedumerit care era sensul oracolului; numai un tânăr, cu numele de Gurtius, a înţeles că puterea principală a Romei rezida în tineretul ei şi s-a aruncat în prăpastia, care s-a închis de îndată.

aceste structuri moral-politice constituie fructul agenţe istorice specifice, descrise pe scurt în anterioare.

91

8.

Acest tip de sacrificiu se numea deuotio; vktl se consacra ea însăşi, spontan, zeilor infernali spre a domoli miiia lor, spre a restabili ordinea lumii căci tulburarea ei ameninţa stabilitatea, chiar existenţa colectivităţii. Deuotio a fost destul de frecvent practicată în epoca istorică de către şefii militari sau de către războinicii importanţi. Oricare ar putea fi originile sale îndepărtate (fără îndoială rădăcinile sale se regăsesc în trecutul magic al regatelor tribalo), deuotio apărea romanilor ca un gest cvasi-nor-mal, întrupat în consumarea solemnă a sacrificiului implicit consimţit de către fiecare membru al comunităţii în chip permanent, în timp de război ca şi în timp de pace. Această concepţie tiranică a datoriei civice a fost probabil impusă de către societatea patriciană care a acaparat puterea în 509 î.e.n.; tocmai gens a contribuit la menţinerea strictei ierarhii a ele-msntelor sociale, asigurând materialmente dependenţa indivizilor de clan, perpetuând autoritatea unui pater farnilias care distribuia hrana cotidiană, inserind membrii casei într-o reţea de practici religioase ce simbolizau caracterul prevalent al aşa numitei gens în raport cu fiecare dintre ei. Tocmai în acest moment s-au impus marile virtuţi romane, izvorâte dintr-un mediu ţărănesc. Virtutea esenţială, cardinală, este la un roman tocmai cea care răspunde mai direct idealului ţărănesc şi anume „virtutea permanenţei". Se va considera adecvat binelui tot ce va avea ca afect menţinerea ordinii existente, rodnicia pământului,

speranţa recoltei îndestulătoare, revenirea repetată a anilor, înnoirea regulată a comunităţii de sânge, stabilitatea proprietăţii. Dimpotrivă se va condamna tot ceea ce este anarhic, novator, tot ceea ce ameninţă regularitatea ritmurilor, tot ceea ce dezrădăcinează. Istoria cuvântului lu'. vus, cuyhit destinat unei cariere importante, îngăduie înţelegeri tei stări de spirit. Termenul a aparţinut mai întâi ffmbiiţărăneşti: el indica vegetaţia spontanee şi ne-Îj rit" icaro prin, indisciplină", compromite recolta. Şi vorba de exuberanţa grânelor încă necoapte, «reastufoase, de exuberanţa viţei plină de frunze, în detrimentul ciorchinilor de struguri. Luxns (sau laxn-fiev) constituie tot ceea ce rupe măsura, aşa cum poate fi de exemplu, saltul brusc al unui cal rău dresat; dar de asemenea, termenul echivalează pentru om cu toate excesele care îndeamnă spre căutarca unei supraabundenţe a plăcerii, sau chiar doar cu tendinţa de a se afirma **într-**un chip prea violent, prin fastul său, veşmintele sale, prin pofta sa de viaţă. Fără îndoială, luxul, în sens modern, este condamnat pentru efectele sale morale, fiindcă el dezvoltă gustul câştigului, îndepărtează individul de la adevăra-telesâle sarcini, favorizează lenevia. Dar aceste acuzaţii sunt secundare; morala romană nu **s-**ar fi învederat atât de severa, faţă de orice abuz în viaţa cotidiană dacă ea nu **s-**ar fi întemeiat pe neîncrederea, esenţiaunenteţirăneascu, în orice noutate, în orice îndepărtare de la disciplina ancestrală, în orice tinde să depăşească cadrul cetăţii. Oricine se dedă luxului atestă prin aceasta incapacitate de a se disciplina singur, de a nu ceda instinctelor sale, atracţiei plăcerii, lăcomiei, trândăviei şi, fără îndoială, de asemenea, când va fi nevoie şi pe câmpul de luptă, spaimei **–** care nu este, în cele din urmă, decât cel mai natural instinct de conservare.

Această morală romană este foarte limpede orientată: ţelul său rezidă în subordonarea persoanei faţă de cetate şi, până în ultimele veacuri ale istoriei romane, idealul varămine acelaşi, în ciuda tuturor **trans**lonnarilor economice şi sociale. Când un roman, încă sub Imperiu, Va vorbi de lurlus (cuvântul de la care am derivat noi termenul de „virtute" şi care înseamnă

93

de fapt calitatea de a fi un bărbat, un), el vainteie –, mai puţin aderenţa la valorile abstracte decât afiv marea în acte, voluntară, a calităţii bărbăteşti prjr excelenţă, stăpânirea de sine **–** nu fără dispreţ,} jsând în seama slăbiciunii feminine iwpotentia sui incapacitatea

dominării naturii sale. În toate acestea, nu se evidenţia nicio valoare care să fie de ordin religios în sensul adoptat de gândirea modernă. Zeii romani n-au promulgat niciodată un decalog şi n [„j societatea n-a adoptat această cale ocolită pentru a impune imperativele sale. Totuşi religia este efectiv prezentă în viaţa morală, dar ea intervine ea o extindere a disciplinei, ca o prelungire a ierarhiei Zeii nu poruncesc oamenilor să se comporte coiidian într-un fel sau altul: ei nu reclamă decât împlinirea riturilor tradiţionale. Cu acest preţ, zeii făgăduiesc menţinerea acţiunii lor binefăcătoare: Jupitev va trimite ploaia şi va inspira pe magistraţii Cetăţii Ops va asigura abundenţa ogoarelor, Ceres va stimula creşterea griului, Pater Liber va coace strugurele şi va fermenta vinul, Marte va ocroti armatele, va lupta alături de romani, va înflăcăra inimile soldaţilor. Însă această acţiune divină se va revela eficace mai ales pentru îndepărtarea miilor de primejdii care ameninţă în fiecare clipă activităţile omeneşti. Robigo, implorată cum se cuvine, va cruţa grâul de rugină, zeiţa Febra va ocroti sănătatea oamenilor, Cloacina va purifica (Trasul de miasme, Faunus şi Pales vor alunga lupii şi îi vor ţine departe de turme.

Considerată din acest punct de vedere, religia romană pare adesea cu adevărat rece, şi istoricii moderni îi reproşează lesne reducerea vieţii religioase 8 împlinirea îndeosebi formală a unui contract într-o m şi divinitate. Ei văd aci unul dintre motive 8 profunde pentru care Roma s-a învederat destul «f mpuriu receptivă faţă de cultele orientale, mai – f. ionante, mai susceptibile să satisfacă nevoile fletului: în alţi t i susceptibil o «otiuiaiaca nevone funde ale sufletului: în alţi termeni, foraia-i mul co\ al religiei romane ar fi preparat calea pstinismului. Când constrângerile sociale au slăbit, Când patriotismul, odată cu mărirea aproape infinită 01 Imperiului şi cu accesul la cetăţenia romană al populaţiilor din ce în ce mai numeroase şi străine tradiţiei naţionale, şi-a pierdut obiectul său, romanii fi reclamat de la un zeu transcendent acest „prim motor" al moralei pe care nu-l mai furniza Cetatea. Dar această optică teoretică nu rezistă deloc analizei. Viaţa religioasă a romanilor era infinit mai complexă decât o relevă cei care nu iau în consideraţie decât religia oficială şi împing în umbră manifestările cotidiene extrem de numeroase şi înzestrate cu o înţelegere a ceea ce este sacru, care n-a lipsit niciodată romanilor.

Chiar termenul de religio este obscur. El nu indică, în primul rând, cultul divinităţilor, ci un sentiment destul de vag, de ordin

instinctiv, care îndeamnă către abţinerea de la un act dat, impresia confuz resimţită de cei ce se află în faţa unei primejdii supranaturale. Acest sentiment este încercat de exemplu când se păşeşte pe un sol sfinţit sau când se pleacă în călătorie; el ţine de presentiment, de intuiţia superstiţioasă. Tocmai un asemenea sentiment determină amânarea acţiunii care nu se prezintă „sub auspicii fericite". Pentru acest lucru este suficient să treacă o pasăre, să se audă un cuvânt rostit la întâmplare şi care este „de rău augur". Această atitudine este universală. Şi oamenii moderni o cunosc destul de cine, căci ea se iveşte spontan în sufletul copiilor şi ori de câte ori Un om copleşit de fantezia şi de ca-Jpeiu Hiinţelor invizibile are impresia că universul evme de neînţeles în jurul său. Or, romanii, resim

9 f>

I

I

ţeau foarte iutons această impresie. Ei bănuiau tot „demoni11, puteri supranaturale adesea fără; tu care se iveau din lumea de dincolo ca să ajute nou, meni şi, poate chiar mai des, ca să-i chinuie. j\f străbunii familiei nu rămâneau închişi în morminj! ei ieşeau de acolo, în anumite zile ale anului. pOr ţi le infernului se-deschideau, şi muritorii".

să liniştească pe aceşti iiumes – care aveau un nuni (menit să-i facă favorabili (manes semnifică într-adevăr cei „buni"), pentru că în realitate se ştia că pot fi foarte răi. În asemenea zile, tatăl familiei, ne când toată casa era la adăpost în jurul căminului ieşea singur în timpul nopţii şi arunca duhurilor rele un pumn de bobi fierţi. În anumite împrejurări morţii reveneau oficial pe pământ. Astfel ei apăreau în cortegiile care însoţeau la rugul funebru pe defuncţi, închipuiţi de actori care purtau măştile străbunilor şi adesea chiar cele ale strămoşilor familiilor aliate. Morţii întâmpinau pe noul venit; acesta era şi el de faţă. Obiceiul prevedea, cel puţin începmddin vremea lui August, dar fără îndoială sub o formă oarecare chiar şi din**tr-**o epocă mai veche, ca un actor, cu figura ascunsă în spatele măştii defunctului, să preceadă Larga pe care se transporta cadavrul şi să imite mersul mortului, felul său de a fi şi oarecum să-i prelungească viaţa până la distrugerea finală a corpului. La ţară, viaţa cotidiană era, mai mult poate decât la oraş, impregnată de religie. Cetatea nu se inter-punea între om şi divinităţi, şi ţăranul însuşi îndeplinea personal gesturile

menite să menţină pacea ţ „liunsa supranaturală. Oamenii îşi închipuiau că în jurul domeniului circulau, agitijidu-se fără încetare. doi zei larr reprezentaţi sub forma unor tineri cu mâinile pline de fructe. Ei îndepărtau demonii i» ale fier şi asigurau prosperitatea în interiorul nat1" 110* niului. De aceea li se oferea, în fiecare lună.

turi lin făină şi cu miere, cu lapte, cu vin, cu flori, 1 ense ale serviciilor aduse de ele. Casa ea **în**rf-Sseda un gmuis* al său, întocmai ca oricare 1 de altfel, demon protector personifiemd de fie-dată forţa divină a cărei prezenţă era bănuită sau CaF ută Şi acest geniu primea ofrande pe altarul do-estic în afara casei şi a domeniului, prezenţa elementelor supranaturale nu era mai puţin pregnanţă. Arborii pierduţi pe câmp, butucii pe care plugul evita cu'°Tijă să-l atingă, pârloagele năpădite de mără-cinh pietrele vechi, pe jumătate îngropate, puse acolo de către mâinile unor fiinţe moarte de multă vreme, reprezentau tot atâtea sanctuare naturale, rezerve vizibile ale elementelor divine care supravieţuiau vremii când întreaga n-ai ură se afla în posesia nediscutată a faunilor şi a nimfelor.

Religia oficială nu se deosebea de acest animism spontan, cel puţin în finalitatea sa practică. Ea urmărea menţinerea ordinii stabilito prin efectuarea ceremoniilor necesare păstrării" unui ochiâibru de altfel mereu instabil, mereu ameninţat, între factorul uman şi cel divin. Romanii reliefau sub numele de pietas atitudinea care consista în respectarea scrupuloasă nu numai a riturilor ci şi a raporturilor dintre fiinţe în interiorul universului însuşi: pietas este în primul rând un fel de jusfiţio a factorului imatoria] care menţinea la locul lor realităţile spirituale, sau care le restabilea de fiecare dată când «n accident relevase o tulburare oarecare. Termenul se află **într-**un strâns raport cu verbul pietre, care indică acţiunea de a şterge o pată, o prevestire rea, o crimă. În ordinea intorioară, pietas va ouuvala cu ascultarea dată de un fiu tatălui său, res. Pe (-taroa, cu tratarea acestuia în conformitate naturală. Un fiu care nu dă ascultare care-l loveşte, este un monstrum, un nici ispăşi în poala îi uciderea…

«; S? J?… il a în urmă faţa se tu tel picias im lfidin a extensiune vziu, cum «e aâimă în cetate şi să dispară. a totodată şi care îae parte – de aceasta.

„» cele Cunvextensiune a aşa»"; Jse afirmă Această «JVT 9* atât de tiră «; de in ne… aprOd-at-roan. [estalde tnP-Uiiâg.n

uneori, ift d îl (lă. gent"» \ (le străim. nnea „— i ea todaloripi

chiar ţ \m, luarea ii – 1TOP Se it di” „Cscuclaruatecon-lnsa ea a mi. când B-a despi”. partenenU

10 iel SS «s ideea „o Sev & rală relaţie d, cepţia de / «» «con8 tituia o adew embrii acelavia, SSG & celei ce legvuatoriri vudenie, ana g ilcull>1 m ci respe (…

leiaşi «bdU, „prietenie sau mă ia în texieK s «Aidaruato, J J ÎŞ1 tace apau\ ţlU, n0V” M o frază laimoaţa a U, (f sonajele sale-nunimic intră. iv Poaî-ienandru,»; „(; a un vers din – CVIV – inte consta-l t! «numi – r lat i

Ei au conv u-iiversala i-ar r fi ac

castă eficacitate dacă evurftsia unui senprin aniâestâr.

respectul ides fig”.

ni it.

vede date, te iaga» >**in**Mi-lâfta u „ifl în respecuu i «y «J r. Capi.

W: undo ea dis

«”» «» «a deveni pr. – UI. Puloro considera ta cele mai rezwc. Ţă de

7 \această fides figurează <h, t. Îki unde ea dispune de templul său* –.”… Ie cel al lui Jupiter cel Foarte Bun şi Foarte Mare Fa se află acolo pentru a garanta încredeiea în **în**treawa viaţă socială. Oficial ea poartă titlul de Fide>s Pomii Romani (Buna-Credinţă a Poporului Roman), şi întocmai ca zeul vecin, Terminus, garantează menţinerea delimitărilor (frontiere ale cetăţii, haturi pe câmp şi tot ce trebuie să rămână pe locul său pentru a salvgarda ordinea lucrurilor). Fides chezăşuieşte raporturile dintre oameni, în contracte ca şi în tratate, şi mai profund încă în contractul implicit, definit de către diferitele obiceiuri, r. are leagă cetăţenii între ei „O Fides Qinrilium\LL „O Bună-Credinţă a cetăţenilor„Strigă personajele din teatrul comic când se abate vreo catastrofă asupra lor. Acest apel la ajutor invocă solidaritatea pe care şi-o datorează unul altuia membrii cetăţii. Abaterea de la această solidaritate echivalează cu compromiterea întregului edificiu social. De aceea se poate înţelege de ce fides constituia una dintre virtuţile cardinale ale moralei romane.

Vmns, pietas, fides, disciplină, respect, fidel it ale? dowcuvântul dat, iată care era idealul roman. Această trilogie domină toate aspectele vieţii: „Mutară, familială, economică şi socială, şi, aşa”. n-a rezultat de mai sus, religia o garanta asigu-jmnt >elicaeitatea dincolo de lumea vizibilă, l u mtreg sistemul lucrurilor. Religia garanta se

vinuţi cardinale, dar ea nu le crea. fotul se

99

oetrece ea şi cum morala ar fi fost dedusă lo «; (a-imperalivele necesare menţinerii ordinii fa (OJ, în domeniile, salvgardării perenităţii valorilor e lente, dar ameninţate de scurgerea timpului, are ambiţia de a lua măsuri de precauţie, cu înţelepciunii şi disciplinei, împotriva suruciej aservirii, morţii. În acest sens. Întreaga sa. moralapare ca esenţ ialmente defensivă – ceea ce, aşa cum am mai arătat, nu exclude recunoaşterea va lorilor altruiste, deoarece eslo apărat nu individul, P; grupul, familia, cetatea.

Pâalon, **într-**o pagină celebră, scrie că dragostea nu constituie altceva decât dorinţa omului de a se eterniza în şi prin frumuseţe: noi putem lesne considera că această exigenţă a sufletului individului ar fi putut apărea atenionilor secolului al V-lea i. c.n. ca raţiunea profundă şi ca scopul oricărei activităţi omeneşti. Însă Roma nu se apără prin frumuseţe împotriva morţii; e; \ realizează* această apărare prin vii-lnţ i şi chiar prin glorie. Pentru un roman nimic nu este mai important decât buna reputaţie în timpul vieţii şi amintirea unei virtuţi nepătate după moarte. Mormântul nu reprezintă pentru el numai un loc de odihnă, unde cenuşa va regăsi „somnul pămiutului" şi unde vor supravieţui în chip obscur manii săi, pe care îi vor reînsufleţi în fiecare an ofrandele rituale, ci, înainte de toate, un monument, un semn pentru oamenii vii şi un mijloc de a perpetua amintirea acţiunilor defunctului. De aceea mormintele se aglomerează al îi de numeroase în jurul porţilor şi de-a lungul drumurilor „l [acces spre oraşe: cu cât vor citi mai mulţi trecători inscripţia funebră pentru a pronunţa, fie şi maşina**!** – numele mortului, cu atât mai mult va fi satisfaci" acesta şi va fi perpetuat „pe buzele oamenii-Aceasta este şi cauza împodobirii nmrmintelf» 1

IOC

cu cu gusturi tăiate după asemănarea celor pe 8 Uj Acoperă, relevând o artă adesoa rudimentară care cupată de idealizarea modelelor «ale, dar Spută să le fixeze în piatră trăsăturile.

Această năzuinţă spre glorie, spre o reputaţie-n; că „alcătuieşte incontestabil revanşa **indivi**\6\ni ne care societatea **l-**a constrâns prin mii de forme, în timpul vieţii: ca magistrat, dacă n-a nutut să-şi continue opera dincolo de anul în care şi-a îndeplinit însărcinarea, ca şef militar, dacă n-a avut norocul obţinerii unei victorii hotărâtoare, în

timp ce eră comandant, şi dacă a trebuit să lase unui urmaş culegerea laurilor. În moarte redevine, în sfârşit, el însuşi, căci viaţa sa dobândeşte o valoare exemplară, în măsura în care a respectat disciplina sub toate formele sale: virtus, pielas şi fides.

*

Această armătură a moralei romane va r. imâne solidă până la sfârşit; ea va rezista tuturor criticilor ce i se vor aduce. Ba chiar, în cele din urmă îşi va asimila doctrinele filosofilor şi le va reînnoi, în pofida tuturor divergenţelor de principiu.

Când, în cursul secolului al II-lea î.e.n., Roma s-a deschis gândirii filosofilor greci, grauitas romană a operat din instinct printre doctrinele filosofice. În vreme ce epicureicii, care aşezau Binele Suprem în Plăcere, rămâneau suspecţi – cu tot ascetismul toarte strict al vieţii lorstoicilor li s-a făcut de la mm început o primire călduroasă. Ei propovăduiau o aocinnă ce părea făurită ca să justific o „prin raţiune morala instinctivă a romanilor. Fără să se! n-dem° la început în subtilităţile dialectice ale Pent Stra le-i romanii au reţinut ideea esenţială: iru stoici fundamentul moralei rezida în con

101

gruenţa cu natura, adică atât cu ceea ce aicai natura proprie a omului, cât şi cu ordinea materiale şi divine, şi de asemenea ou tăioe cetăţii. Sarcina omului constă în efortul de a pe cepe această ordine în toate domeniile şi de a i s-a conforma. Dar, pe când primii stoici puneau aceeatul, îndeosebi pe virtuţile contemplaţiei, pe cunoaşterea teoretică, înainte de toate dialectică apoi ştiinţifică, care conferă accesul la Adevăr şi la gândirea divină, romanii au pus în valoare virtuţile acţiunii: stăpânirea de sine, cumpătarea, justiţia, curajul, pe care teoreticienii greci le considerau dăruite automat înţeleptului cu multă îndemânare, Panaetius, marelo filosof stoic al Romei din a doua jumătate a veacului al II-lea î.e.n., a îndulcit doctrina în sensul dorit de auditorii săi. El a elaborat o comparaţie rămasă celebră, care ilustra clar semnificaţia învăţăturii sale. Virtutea, spunea el, este unica, dar ea comportă diferite aspecte, întocmai ca o ţintă împărţită în sectoare de felurite culori. Dacă se vizează şi se atinge ţinta, nu mai contează sectorul ce va fi străpuns, căci ţintaşul va câştiga oricum. În consecinţă, idealul tradiţional al romanilor, virtus, era înnobilat.1 Însă urmările învăţăturii lui Panaetius nu s-au limitat la încurajarea tradiţionaliştilor. Această învăţătură a contribuit la lărgirea vechilor

concepţii „naţionale" şi datorită ei şi discipolilor ei

1 Din doctrina lui Panaetius deriva diriguirea individualizată, nuanţată a conştiinţelor, întrucât se considera ca fiecare om avea viciile şi înclinaţiile sale personale spre vir-l câte, care trebuiau descoperite-şi utilizate adecvat, adie diferenţiat. Totodată, trebuie arătat că stoicismul mem al lui Panaetius şi Posidonius abandonează utopia s-a primilor stoici, îndeosebi a lui Zenon, care prec»-societatea fără clase diferite, întemeiată pe armonie Ş un statut social egalitar.

102

„Cu şi indirecţi – prinde care se află Cicero –! nanizat Roma. Concepi iile hellenice erau întru

8". f „carantate de către cauţiunea moralităţii ol e-C" t de „stoicism, şi romanii le primeau fără şovăire.

Dunându-şi că în definitiv soarta îi împiedicase

* a atunci să se gândească) a ele, întrucât fuseseră

SSocupati de cucerii ea lumii.

Încă de la începutul secolului I î.e.n., s-a format astfel această largă concepi le a umanismului, pentru noi inseparabilă de literatura şi de gândirea antică. Filosofia greacă n-ar fi putut să se cristalizeze sinemră într-un ideal atât de lesjie accesibil tuturor minţilor umane; în interiorul ei, prea multe tendinţe contradictorii solicitau gândirea. Estetismul său' fundamental, tentaţia anarhiei (căci într-o mare măsură, gânditorii greci, mai ales încep înd cu Socrate, au tins să se elibereze de structurile cetăţii) puteau seduce indivizii, însă o asemenea filosofie nu se putea traduce în fapte, nu putea, „informa" o politică şi o societate, vii amândouă. Eşecului republicii platoniciene i se opune victorios principatul stoicizant al Romei.

Stoicismul s-a generalizat la momentul oportun. Începând cu sfârşitul celui de al doilea război punic, s-a produs o slăbire treptată a constrângerilor colective. Pericolele except. iona. lo întâmpinate de stat au impus măsuri excepţionale de salvare, şi Scipio Africanul a fost cel diniâi chemat să restabilească situaţia din Spania la o vârstă când, în mod normal, el ar fi trebuit să aibă acces numai la Magistraturi inferioare. Puţin care puţin succesele sale j-au ridicat deasupra altor senatori şi persoana a dobândit un prestigiu cvasidivin, pe care îl net6 „°ia dându-se drept un intim al lui lupilor, zeu' Gn – 8 m. gur (: eus în lungi în templul acestui după victoria definitivă, Scipio nu putea să

103

redevină un cetăţean obişnuit, ca atâţia alţii înainf lui. Porsonalitatea sa viguroasă a dominat în continuare politica romană până în ziua când traditj1" egalitarii, reprezentată de „micul burghez" Cato» a izbutit, după multe atacuri, să-l alunge din Roma şi **l-**a constrâns să se închidă la Li termini, **într-**un surghiun ursuz. Dar succesul lui Cato şi a tot ce reprezenta el, nu putea fi decât efemer. Au apărut alţi eroi meniţi să termine cucerirea lumii. Atâta vrem o cât a fost cu putinţă orientarea către câmpivriie de luptă îndepărtate a acestei abundente de şefi regimul tradiţional a putut să se menţină, dar a venit vremea când rebeliunile au devenit mai numeroase: rebeliuni alo Gracchilor, în numele îaimoasei humanitas, eu scopul de a dărui italicilor şi plebei romane mijloacele de existenţă pe care le contesta oligarhia senatorială; de asemenea rebeliunea oamenilor politici ambiţioşi, care nu se mulţumeau să fie doar o rotiţă în jocul cooptărilor, şi au pretins să impună supremaţia lor deformau! funcţionarea legilor. După tribunii răzvrătiţi, a apărut „salvatorul" Marius, care a deţinut în continuare ilegal demnitatea de consul până în momentul când un alt om politic, ambiţios, Sul la şi-a însuşii puterea dictatorială, apoi, când se afla pe punctul di a se proclama rege, a schimbat brusc politica şi a restaurat preeminenţa Senatului. După victoriile! «Caesar, şi poate mai mult după dispariţia sa, Roma părea să devină prada oricărui aventurier care ar fi ştiut să se impună. Tocmai atunci **s-**a format, în cursul războaielor civile, doctrina poliţii care urma să ofere salvarea.

Încă în timpul ultimilor ani ai Republicii aP ruse concepţia unui Stat, unde puterea urma *>»

1 De fapt exponentul celor mai tradilivua] t<— ale oligarhici politice remiâine. A

nu

„Exeroitată de către consulii anuali, non-pro-ţfili ci să fie deţinută de către un „prim cetăţean" „moderator al Statului, protector al d

Lpă moderator ai stauuui, protector a t or ordinelor, desemnat pentru acest rol de *»" «valoarea şi autoritatea sa, de meritele sale şi t todată de către această calitate de nedefinit face din el un om cu o „mână fericită 4, căci să se bucure de ocrotirea vizibilă a divin că un asemenea reg. În trebuia's".

ştii Stoicii dădeau asigurări ca un asemenea reg era posibil, cu condiţia ca „protectorul" ales să fi fost un înţelept. Organic aristocraţi în gândirea lor ei afirmau inegalitatea minţilor de fapt, dacă nu'de drept. Mulţimii neştiutorilor (indocti sau stulţi, proştii pe care îi călăuzeau opiniile iraţionale) ei le-opuneau câteva suflete de elită, posesori ai adevăratei lumini, singurii în stare să conceapă şi să realizeze binele, pentru că numai ei erau capabili să „gândească" ordinea lumii în complexitatea sa.

Multe reforme ale lui August, atât politice câte şi religioase, răspund acestei concepţii despre omul excepţional, însărcinat cu o misiune de către divinitate şi hotărât să asigure echilibrul ameninţat de către excesele care îşi fac loc, venind de pretutindeni. De aceea, August **s-**a străduit să restaureze vechile valori morale, să restrângă luxul dând el în!! le! exemplu de viaţă simplă, să redea căsătoriei trăinicia sa, ameninţată de imoralitatea generalizată şi de practica abuzivă a divorţului, reaşezând! °cvde cruste vechile culte căzute în desuetudine şi însărcinând pe Vergiliu să cânte valenţele sacre UtHP FUsuce adă P°st al purităţii şi al simplităţi" Frinci Patul augustele apărea ca o ten**-**iustin-6 I? venire în urmă pe cursul istoriei, dar lo" prin toate mijloacele posibile această ressromană, vol. 1

103

et a ceea ce fusese în trecut numai şi soartă fericită a romanilor.

Rolul preponderent al senatorilor adepţi ai st. cismuliii în cursul vicisitudinilor regimului ţ? 1" lilic din secolul I e.n. Învederează limpede acord! profund care funcţiona între această filosof; devenită expresia prin excelenţă a vieţii mora A romane, şi principatul augustele. De fiecare dat" când împăraţii deviază de la linia politică augustele/ opoziţia stoică reacţionează; în schimb principii pot să conteze pe colaborarea acestei părţi stoice Senatului, orideciteori revin la principiile lui August. Când, la începutul domniei sale, Nero a afirmat dorinţa de a rupe cu practicile administrative ale lui Claudiu* şi de a guverna în congruenţă cu maximele fondatorului Imperiului, a stârnit entuziasmul Senatului. Seneca, care exercita în fapt puterea în numele tânărului împărat şi care era stoic, apărea tuturor ca un chezaş al sincerităţii lui Nero.1 De aceea primii cinci ani ai domniei lui Nero **s-**au scurs **într-**o atmosferă de concordie şi colaborare leală.2 Dar acest pact implicit a fost rupt când, după căderea lui Seneca **într-**o **semi**dizgraţie, Nero a început să guverneze ca un despot oriental.

Conjuraţia lui Piso* **s-**a format mai puţin în jurul acestui personaj, ales numai pentru vechi

1 într-adevăr în provocarea acestui entuziasm, care a slăbit uneori chiar şi în prima parte a domniei lui Nero, cercul politico-cult ural stoic al Aimaeilor, condus de Seneca, a îndeplinit un rol esenţial. T

3 De fapt o mutaţie decisivă în raporturile dintre JW şi senat a survenit, după părerea noastră, abia în a. nH i: 0. e.n., deci după şapte ani de la întronarea ultimului! claudian. Dar simptome de criză se iviseră de mu-a JL „i cum am semnalat şi în nota anterioară. Prima tensi. apărut în 57 – **5**8 e în, deci după trei şi nu după cânt de armonie autentică.

106

nobleţei sale, cât în jurul lui Sereca, socotit t cel mai înţelept om al timpului său. drep1. ani mai târziu, Galba, unul dintre împăefemeri care **s-**au succedat după prăbuşirea l-ul uj a încercat restaurarea acestei domnii r-ntutii ce părea caracteristică pentru principatul av1 aste ic. Încercarea lui Galba a fost întreruptă a „g răscoala şi prin intervenţia armatelor de pe Rin" din Orient, dar ea a fost reluată după prăbuşirea f; Domiţian, atunci când **s-**au înfăptuit condiţii „emănătoare cel or ce provocaseră revoluţia din 68. rwnnia 4 ntoninilor relevă triumful acestei monarhii luminate de inspiraţie stoica în care a supravieţuit vechiul spirit roman, în ciuda tuturor „revoluţiilor" 1.

Cu toate defectele sale şi chiar cu toate viciile, laşitatea şi servilităţile sale faţă de principi (dar ce poţi să faci împotriva unui stăpân care dispune în exclusivitate de forţă?) Senatul, sub Imperiu, a contribuit la menţinerea vechilor valori morale. Chiar când aristocraţia cu adevărat romană a dispărut, elitele provinciale care au înlocuit-o **s-**au ostenit să perpetueze un ideal care, pentru ele era inseparabil de numele roman. Parveniţii, în timpul lui Domiţian şi al lui Traian, Pliniu cel Tânăr şi Tacit, doi cisalpini (originea celui dintâi este sigură, obârşia celuilalt formează doar obiectul unor conjuncturi2), se arătau mai intransigenţi în respectul tradiţiei decât ultimii exponenţi ai familiilor celebre din timpul lui Hannibal. Fără îndoială, acest senini «A15-seninalat **într-**o nofă] a capitolul anterior cu penzint3 Ia7) Ivea seieloviturimilitare din secolele I şi II nu **repre**ree l, idev.a. r? te revoluţii, chiar dacă schimbau parţial JmDlipailpolltile?; depăşeau „revoluţiile" de palat, căci nu

2 Am în V-tat H social-istorice fundamentale, din sudul Gaâa-Să

cretlem că Tacit provenea mai degrabă

107

4 Wnt ora alimentat de admiraţia Pe carele. O ţiment «a a Rome; de tradiţiile provincial, \7 Sulătoral adesea însufleţite de un idj

Iv-Satcelui al romanilor, dar el le era de asemene* învecinat ceiuid organizat de retori şi &, transmis de Amvdţămintudeboragoră

Fabricius, lui Fabius Cunetator, pe Gracchi şi acuzaseră pe

— «– sera jje \puvu".

Catilina. Vechile valori morale li se impuseseră încă din timpul şcolii şi lecţiile filosofilor au firmat ceea ce se obişnuiseră să privească drept ideM natural al omului. Influenţa învăţământ uhu a fost, desigur, unul din factorii care au contribuit în cea mai mare măsură la stabilizarea şi la conservarea spiritului roman tradiţional. Adresând**u**-se mai ales copiilor claselor „luminate", acest spirit forma pe viitorii guvernatori de provincie, pe marii conducători administrativi, pe şefii militari, pe judeca-lori, pe toţi oamenii care puteau intra odată în senat pentru a reprezenta elita imperiului. Senatorii, formaţi la şcoala lui Titus Livius şi Vergiliu. autori unde idealul roman tradiţional se conjuga cu spiritualitatea hellenică, traduceau în practică – adică chiar în administrarea lumii – acest umanism luminat, care până la urmă se desprinsese lent de vechile constrângeri ale cetăţii şi care **s**-a perpetuat până la noi.

Pentru această elită a umanismului roman, scopul esenţial al omului era înţelepciunea, **de**săvârşirea lăuntrică care conducea spre practica n-arilor virtuţi ca justiţia, energia, curajul în W morţii – şi nu lipsesc exemplele care să ateste «ele au fost efectiv practicate. În acest ideal, lolU; zeilor este cel atribuit lor de filosofi: detaliul peticelor religioase este respectabil în măsura în aparţine ordinii cetăţii şi contribuie la men (1111

108

«îi sociale. Anumite practici religioase au coezi"» certă deoarece răspund unor exigen-o rjne ca rugăciunea, „pronunţată cu o inimă te „l. sacrificiul, care reprezintă ofranda volun-CUIP* omagiul liber acordat de creatură creatorului, ţf – ltfel" acest raţionalism moral nu exclude o mită credinţă în supranatural: Pliniu cel Tânăr ră imperturbabil cele mai stranii naraţiuni f%ve fantome, citează coincidenţe tulburătoare; oamenii cei mai echilibraţi cred cu fermitate în fluenţa astrelor asupra destinului şi chiar asupra sufletelor fiinţelor omeneşti. Stoicismul şi

platonismul postulează în egală măsură schimburi constante între elementul divin şi cel uman. Divinităţile religiei oficiale sunt acceptate ca simboluri sau aproximaţii. Epicureii înşişi, acuzaţi nejustificat de ateism, le consideră simboluri ale fericirii supreme şi apreciază că, de fapt, contemplaţia lor senină poate contribui la călăuzirea sufletului către o satisfacţie plenară. În ce priveşte acele elemente care, azi sunt considerate drept resort al religiei, problema supravieţuirii şi a lumii de apoi totul se lasă pe seama liberei alegeri: recunoaşterea divinului nu implică deloc credinţa în persistenţa persoanei după disoluţia corpului. Doctrinele cele mai spiritualiste iau în consideraţie o divinizare a sufletului eliberat de învelişul său terestru: sufletul «Neajuns de purificat prin practica virtuţii, în«cajuns de disciplinat ca să fie desluşit şi să fi zbn 1 în el Şermenul forţei divine, aşi va lua tern, 1 CaJtre reSiunile înalte ale cerului şi va constoicii 1 vărurile eţerne5 Şi aci, platonismul şi hemuri conver8 §* se unesc pentru a propune todivid-i astrală> adică reîntoarcerea sufletului Peatni nănul Sufletlllui lum» ca răsplată 0 V1 aţă pură. Dar aci, mai mult decât o cre

109

dinţa, intervine un mit, adică o speranţă h\ şi, de altfel, această apoteoză personală-n-ar constitui decât o excepţie; ea este oferită numai fetelor de elită, capabile de realizări şi de virtu' inaccesibile oamenilor de rând. Bărbatul div este marele politician, marele poet, gânditorul" în el se unesc şi se echilibrează înţelepciunea cultura, şi dacă devine zeu cauza trebuie căutat? în faptul că a putut fi un om desăvârşit datorită unor calităţi adecvate energiei şi voinţei sale.

Această expansiune morală şi cvasimistică umanismului roman nu este cu siguranţă decât patrimoniul unei elite, clasa diriguitoare. Însă ne-am înşela dacă am crede că aceasta era prea **res**t însî. În fiecare din oraşele provinciilor, uneori chiar în cele mai mici, cultura era preţuită şi căutată dat fiind că luxul material şi rafinamentele urbanismului aflaseră mijlocul să se infiltreze şi acolo. Nu exista municipalitate, cât de modestă, care să nu fi năzuit să dobândească sprijinul unor buni dascăli pentru copiii burgheziei. Această ambiţie, atestată începând din secolul I e.n. –, va spori până în vremea invaziilor barbare. În această epoca funcţionau câteva veritabile universităţi provinciale, i de exemplu la Autun*, la Bordeaux, la Trèves*; acolo J veneau dascăli ieşiţi din toate regiunile Imperiului, ţ Acolo se întâlneau uneori retori gali, retori spanioli, filosofi atenieni, care vorbeau cu toţii

aceeaşi linyw-iatina, şi predau aceeaşi morală şi aceeaşi esteţi" 1-Datorită lor, doctrinele elaborate în lumea grea':! opt sau nouă secole în urmă, continuau să înrâurel că sufletele. Vergiliu era comentat, Eneidaconsiderată ca biblia romanităţii, era învăţata I dinafară. Se citeau Terenţiu, Lucan-Literaturatină devenise patrimoniu comun al uman11

110

rizate şi supravieţuirea sa pregătea renaşterile

Viotusi alături de elitele capitalei şi ale provinmârW masă a locuitorilor imperiului – chiar V61— nu ţineam seama de ţăranii care duceau adesea – istenţă cvasi-săibatică – îşi aşeza în altă parte 1 el t în Viaţa intelectuală raţiunile existenţei şi cranţelor sale. Mai ales asupra acestei mase au %-ionat religiile orientale, adică practicile şi credinţele originare din Egipt, Siria şi Asia Mică, din provinciile danubiene, care făgăduiau credincioşilor propăşirea în această lume şi mântuirea în alta, ca răsplată pentru credinţa lor. Aceste culte, anterioare cuceririi romane, continuaseră existenta lor în provinciile orientale. Imansul amestec de populaţie, provocat de unitatea Imperiului, împrăştiasecreţiincioşii care îşi aduseseră şi zeii, când se instalaseră **într-**o altă regiune. Egipteană Isis a fost introdusă la Roma pe vremea lui Sulla: încă din această epocă **s-**a format o primă comunitate isi-acă care n-a întârziat să se dezvolte. Curând Isis a dobândit templul său în Câmpul lui Marte, în pofida măsurilor luate împotriva ei în mai multe împrejurări, însă odată cu începutul Imperiului, poate chiar odată cu domnia lui August, Isis este definitiv adoptată de către Roma.

Iniţial credincioşii săi **s-**au recrutat în chip natural printre egiptenii stabiliţi în Italia şi totodată Printre femei, îndeosebi printre liberté, adesea de Origine orientală, care erau în chip special sensibile a tot ceea ce se adresa afectivităţii, în cultul zeiţei.

orienta?? agăreai raPidă a cultelor soterioloorice de origine! ei, febrei q6 – e-j) Jlcă mai ales prin intensificarea efervescente şi rpi; – ei generate de marile tensiuni sociale, mol ligioase din secolul I.

311

Lsis prefera procesiunile lente, imnurile, iv, seducătoare a flautului şi a sistrelor, ritmul taâr rinelor, parfumul aromatelor care ard. De far) f dispunea de preoţii săi, înveşmântaţi în cuc ras, posesori ai tainelor provenite din adânc «l /" murilor, stăpâni ai demonilor, iniţiaţi în mister T «ele mai sacre ale universului. Se considera că ace r

preoţi ar fi inaccesibili slăbiciunilor omeneşt! nu consumau carne şi tot ceea ce avea suflet r i uzau plăcerile dragostei şi, în anumite zile, credin".

derii iubitului pe care îi plângea în fiecare an, înainte să-i regăsească trupul îmbălsămat în cedru. Mamă a durerilor, se arată îngăduitoare faţă de femeile păcătoase care, după ea, cunoşteau voluptăţile penitenţiei şi ale redempţiunii.

Spre st irşitul secolului I e. na început să se răsphulească în Imperiu religia lui Mitlira. Mitlira era un zeu persan, al cărui cult s-a dezvoltat, fără îndoială, pe ţărmurile Pontului Euxin: mai întâi pare să fi fost ocrotitor al soldaţilor şi. În religia sa, s-au amestecat aporturile provenit1— din toate regiunile Asiei Mici, valenţele iraniene încărcându-se de o teologie de origine semitică, 1 1 ochii credincioşilor săi „Mitlira este Soarele-RS1-Soarele-Invincibil. Se povestea că se născuse pe° stâncă în ziua solstiţiului de iarnă şi că păstortiv-ftiseră spontan să-i ofere produsele turmelor J011 Din obârşia sa iraniană, Mithra moştenise o sem".

1 Informaţii preţioase asupra cultului isiac mie; Roman apar în cartea a unsprezecea din romanul Mo» j. j)]; – nur al lui Apuleius, tradus destul de recent? 'n română (vezi „B.P.T". nr. 440).

3 Î2

ficaţie cosmică. Era arătat în luptă cu un taur, pe „re îi ucidea până la urmă, împlântându-i un cuţit în grumaz. Iar sângele sacru al animalului fecunda pământul pe care se împrăştiase. De aci, năşteau plante nutritive. Se afirma că oamenii datorează lui Mithra o infinitate de binefaceri, toate cele pe care le dăruieşte natura, şi că Mithra, precum odinioară Hercule, luptase pentru a îndepărta de pământ calamităţile ce-l pustiau.

Liturghia mâthriacă simboliza diversele peripeţii ale mitului şi, din această pricină, îmbrăca un caracter violent dramatic. Locul de cult era adesea subteran, pentru a putea evoca peştera unde se născuse zeul, în scobitura unei roci. Bolta acestei peşteri simboliza cerul înstelat. Momentul cel mai sacru era omorârea taurului. Începând dintr-o anumită epocă, greu de precizat, sacrificiul a fost completat printr-un rit împrumutat misterelor Cybelei (taurobolul). Atunci taurul era ucis deasupra unui şanţ şi sângele său se revărsa peste unul dintre credincioşii săi, care aştepta acest botez roditor stând în picioare în şanţ.

Credincioşii se grupaseră în veritabile Biserici, sub autoritatea unui cler ierarhizat. Ei jurau credinţă zeului lor şi făgăduiau să respecte ordinele Sale. De fapt nu ştim care erau aceste ordine; bănuim doar că ele formau o morală de inspiraţie foarte elevată bazată pe loialitate, oroare faţade minciună, fraternitate umană şi, de asemenea, pe nevoia de puritate. Aspectul militar al religiei unthnaee putea să seducă pe mulţi romani şi nu l «se mirare că **s-**a descoperit la Roma şi în tot wentul1 (dar nu în Grecia propriu**-**zisă) un mare 1 mithraea instalate aproape pretutindeni Inclusiv în plin eeniru comercial al Londrei!

133

h începând de la sfârşitul secolului I e.n. îs arătat mai sus că această seducţie operase şi lui Nero, pentru că el fusese iniţiat de Tindate misterele lui Mithra şi pentru că năzuise să f* identificat cu Soarele-Rege, începând cu anul 64 ce Am mai subliniat importanţa acestei concep? pentru viitorul cultului imperial care **s-**a transfov.1 mat, cel puţin parţial, în teologie solară. Însă religia lui Mithra a contribuit de asemenea la pregătirea ascensiunii creştinismului, nu numai prin răspândirea monoteismului care, până la el **ră**măsese o doctrină esenţialmente filosofică nelm**-**părtăşită de către masa poporului, ci şi prin popularizarea demonologiei orientale şi prin instaurarea opoziţiei dintre principiul Binelui, reprezentat de către Mithra, şi puterile Răului, în luptă contra lui, Prin caracterul său compozit în care se împletesc elemente mazdeene şi astrologia babiloniană, religia lui Mithra a fost, poate, vehiculul cel mai puternic al acestor idei în Occident, însă concepţii şi credinţe atialoage au pătruns acolo de asemenea pe alte căi, începând cu secolul al II**-**lea î.e.n. Ele au fost aduse iniţial de sclavii sirieni Aunduţi în Italia după războaiele purtate împotriva Seleucizilor. Aceşti sirieni adorau o zeiţă care le era specifică, zeiţa siriană Atargatis, asociată zeului Hadad. Încetul cu încetul aceşti sirieni, mulţumită iscusinţei lor, au dobândit un loc considerabil în viaţa comercială a Imperiului. Exemplul celebru al JUJ Trimaâchio, contemporan cu Nero, învederează pân'ce la ce nivel putea ajunge averea unora dintre ei, după eliberare. În Imperiul roman se întâlnesc pe tutindeni sirieni, instalaţi în toate târgurile şi «J oraşele comerciale. Şi împreună cu ei circulau divinităţile lor. Astfel, în afară de AtargaţisJ Hadad, **s-**a răspândit în Occident cultul lui

114

minut vie-ii şi zeu! vegetaâiei; femeile sale «cleau moartea şi-i cântau reînvierea în fiecare 11 „măvară. Prin sirieni a fost de asemenea populari-pr că astrologia chaldeeană, pe care filosofii de intraţie neo-pitagoreică încercaseră de mai multă Sreme **s-**o fundamenteze din punct de vedere raţional; practicile ei au atins toate păturile socialo încât împăraţii au trebuit să ia, de mai multe ori, măsuri severe împotriva magilor şi a celor numiţi chaldei. Împăraţii nu urmăreau să ocrotească poporul de eroare, ci, convinşi de adevărul acestei ştiinţe astrologice, acţionau în acest fel deoarece se temeau de efectele ei şi doreau **s-**o rezerve pentru uzul lor propriu.

Încă de la originile sale, Roma cunoştea magia deoarece în cele douăsprezece Tabule figurează o lege care interzicea malum Carmen, incantaţia malefică. Practicile magiei orientale au prosperat pe acest teren prielnic. Mai ales femeile s-a u îndeletnicit cu această ocupaţie, pare-se foarte lucrativă. Horaţiu ne-a transmis amintirea înspăimântătoarei Canidia, expertă în necromancie, ce dezgropa din grămezile de oseminte cadavrele pe care le tăia în bucăţi ca să-şi procure ingredientele necesare filtrelor sale şi nu şovăia să lase să moară de foame, îngropându-l până la gât, un copil mic, căci măduva lui se încărca astfel cu virtuţi magice. Aşa cum se întâmplă îndeobşte, aceste vrăjitoare, cărora îi se cerea, a filtre de dragoste, se pricepeau de asemenea, cu ajutorul unor otrăvuri tainice, să suprime soţii stânjenitori sau părinţii care întârziau să

— Toate PM” M1 TtrO.lo Su> X*W™*> S – cotidiană Ji ţelurile> dominau viaţa religioasă recurgea j/11. Prentau specialiştii h care soţ n toate împrejurările. Ni s-au păstrat

multe tăbliţe da vrăjitorie gravate pe lame de plumb, tăbliţe care invocau divinităţile infernale (demonii religiilor orientale): uneori se urmărea asigurarea victoriei unui concurent la cursele de cai, provocâ**ndu-**se eşecul celorlalţi, însă adesea, se solicitau demonilor boala sau moartea unui vrăjmaş**. Într-**o învălmăşeală de nedescitreat, aceste tăbliţe invocă zeii barbari, ale căror nume sunt adesea zgâria, te pe ele. Se întâlnesc de-a valma demoni mazdeişti, zei italici, divinităţi egiptene şi tot ceea ce putea sugera imaginaţia vrăjitorilor. Vechiul anintism roman avea de câştigat din aceste practici: ceea ce rămânea din magia primitivă la religia, oficială fusese de multă vreme disciplinat, făcut inofensiv prin reglementarea pontifilor. Totodată

magia şi cultele orientale ofereau o satisfacţie lesnicioasă tendinţei profunde a italicilor spre animism şi un fel de eliberare de constrângeri.

Religia de stat, controlată de către colegiile sacerdotale oficiale, era mai puţin rigidă decât se afirmă adesea. Ea a admis, îndeosebi în perioadele de criză, inovaţiile cele mai îndrăzneţe. Astfel în vremea lui Hannibal religia oficială a admis introducerea cultului zeiţei frigiene Cybele, cult cu un caracter violent orgiastic, celebrat de către preoţi eunuci, care, în entuziasmul dansurilor sacre, se mutilau biciui**ndu-**se, lovi**ndu-**se cu pumnalul şi lăsând să le curgă propriul sânge. Nimic nu putea să se opună mai direct vechii discipline dictate de virtus. Însă o necesitate mai înaltă pare să fi impus adoptarea Cybelei, ca, şi cum în aceşti ani întunecaţi ai războiului cu Hannibal, divinităţile tradiţionale n**-**ar mai fi fost suficient de înzestrate cu putere sacră şi ca şi cum ar fi trebuit să se ia un contact direct cu forţele orgiastice. Deci romanii au mers să caute în Frigia, la Pessi".

116

g piatra sfântă care reprezenta zoi ţa şi au însta**-**r-o pe Palatin chiar în inima cetăţii lui Romul.is. Totuşi Senatul n**-**a îngăduit celebrarea acestui cult barbar în toată violenţa sa; a fost instituit un cler cravhizat, practicile au fost îndulcite, sărbătorile au devenit mai solemne; beneficiul transferului a fost astfel dobândit, fără primejdiile implicate de el…

Din timp în timp, un val de misticism străbătea peninsula. Se resuscitau riturile cele mai naturaliste, se formau colegii în vederea celebrării în comun a ceremoniilor orgiastice. Dar autorităţile romane interveneau şi restabileau ordinea cu ajutorul unor severe măsuri poliţieneşti. Este cazul, rămas celebru „al religiei dionisiace care, la, începutul secolului al II-lea î.e.n., s-a răspândit neliniştitor la ţară şi în oraşe. Iniţiaţii, bărbaţi şi femei, se întruneau şi se lăsau cuprinşi de elanurile bacehanţilor, mergând, poate, până la săvârşirea unor jertfe omeneşti. Reacţia Senatului roman a fost necruţătorare. Un senatus-c**o**nsultum a interzis formarea asociaţiilor dionisiace, sub ameninţarea pedepsei cu moartea. Însă cultul zeului însuşi n-a fost interzis, cu condiţia de a fi celebrat deschis şi de către un cler supus supravegherii magistraţilor. Cu toate acestea, nu este vorba aci de toleranţa romană. Sentimentul ce însufleţea pe senatori nu rezida, deloc în respectul libertăţii de conştiinţă: i într-o prudenţă elementară

faţă de ceea' ce ei considerau drept o manifestare evidentă a forţei divine. Conştienţi de bogăţia nemărginită a aces-ţi ia, senatorii ştiau că religia oficială n-o epuiza şi erau gât să asigure statului beneficiul oricărei

01 teurgii. ia schimb, doreau ca practicile tole«to să nu pună în primejdie echilibrul şi discihcetăţii.

117

Această stare de spirit, care a persistat pinj 1 sfârşitul Romei, explică, în bună parte, polif urmată de împăraţi faţă de creştinism. În cadrul creştinismului nu exista nimic care să poată jign profund conştiinţa religioasă a romanilor. Şi rgjj gia lui Mitlira afirma un monoteism exclusiv edispunea de ierarhia sa internă, de morala, sa de botezul şi de teologia sa. Totodată, religia isică impunea adepţilor săi practici ascetice, ceremonii zilnice, în anumite împrejurări vin veşmânt special şi tabuuri alimentare. Totuşi nu s-au iniţiat persecuţii nici împotriva lui Mithra şi nici împotriva lui Isis. Se susţine câteodată că predicaţia creştină risca compromiterea organizării sociale, întrucât propovăduia egalitatea tuturor oamenilor în faţa lui Dumnezeu. Dar asemenea idei sunt foarte des exprimate de filosofi şi, sub Imperiu, evoluţia socială tindea prin ea însăşi spre ştergerea barierelor tradiţionale între cuceritori şi cuceriţi, între oameni liberi şi sclavi1 Pricinile persecuţiilor îndreptate împotriva creştinilor au fost diferite; în primul rând aceste cauze rezidă în intoleranţa, creştină, inexistentă în celelalte culte orientale. Foarte adesea, tocmai creştinii s-au arătat a fi agresorii, refuzând să accepte ceea ce devenise principiul esenţial al vieţii politice, divinitatea împăratului, şi rafuzând totodată jurământul militar care era de esenţă religioasă. Însă atunci când împăraţii au încetat lupta între păgânismul oficial, care avea forme atât de variate, şi creştinism, ei au procedat astfel în numele principiului care însufleţise odini

1 Totuşi în mentalitatea romanilor s-a menţinut mereu vie distincţia între romani şi barbari. Abia creştinisniiu subminat decisiv o asemenea optică, desigur tot sub Psiunea contingenţelor istorice.

118

— Ne redactorii senatus-consultului asupra Bac-Noi am hotărât, spune rescriptul lui Licinius blicat în 313 e.n., să aşezăm deasupra oricărui

?" cu ceea ce priveşte cultul divinităţii, şi pentru

„Easta sa acordăm creştinilor, ca la toată lumea, libertatea de a urma religia dorită, astfel ca toate divinităţile din lăcaşul ceresc să fie favorabile şi ropice, atât nouă cât şi tuturor celor ce se află sub autoritatea noastră".

Astfel, se încheie în cea mai pură tradiţie romană, o luptă sîngeroasă, veche în acest moment de aproape trei veacuri.

Am constatat că viaţa de familie alcătuise multă vreme baza societăţii romane. Trebuie să ne întrebăm cum a evoluat, în cursul istoriei civilizaţiei romane, viaţa familială însăşi şi în ce măsură a rămas ea credincioasă vechilor imperative sau dacă **s-**a degajat de ele.

Cum am amintit mai sus, la origine viaţa de familie este dominată de atotputernicia tatălui exercitată legal asupra sclavilor casei, dar totodată şi asupra nevestei şi copiilor săi. Pater familias poate, după. plac, să recunoască copiii pe care îi are de la soţia sa (în momentul naşterii ia copilul în braţele sale şi-l ridică în sus, prin**tr-**un gest care conferă acestuia legitimitate), ori îi expune în afara casei, **abandon îndu-**i cui i**-**ar vrea, ceea ce, w practică, însemna condamnarea la moarte sau, în cel mai bun caz, la sclavaj. Mai mult, chiar fiul recunoscut de către tatăl său poate fi alungat din casă; int să; **într-**un asemenea caz el este vândut „dincolo Ţ Tibru" **–** dar fiul care fusese astfel vândut de cei ori era legal emancipat de patria în cazuri foarte grave, tatăl putea să**-**şi omoare copiii şi nevasta, dar îndeobşte această decizie crudă era luată **într-**un consiliu de familie reunit în mod expres. Se ştie că această veche practică persista, încă în vremea lui Nero, deoarece un senator a cărui nevasta fusese învinuită de „superstiţii străine" a trebuit să întrunească tribunalul a, miliar pentru a o judeca. Statul a evitat până la sfârşitul civilizaţiei romane intervenţiile în sânul familiei şi în consecinţă limitarea autorităţii tatălui

Totuşi, în fapt, moravurile n**-**au întârziat să îndulcească urmările acestei stări juridice. A devenit din ce în ce mai rară vânzarea unui fiu ca sclav de către tatăl său. **S-**a admis că un fiu astfel vândut rămânea liber faţă de lege şi că, spre deosebire de ceilalţi sclavi, el putea depune mărturia **într-**un proces şi chiar să intenteze o acţiune judiciară împotriva noului său stăpân. Pe de altă parte, dacă, de drept, pater familias era totdeauna reprezentantul legal al copiilor şi al soţiei sale, dacă el trebuia să aprobe orice act juridic al lor, pentru ca acesta să poată deveni valabil, începând din secolul al II-lea î.e.n**. s-**a format o

procedură de emancipare care în practică sustrăgea pe beneficiari tutelei tatălui: fiul (sau soţia) emancipat continua să facă parte din familie dar –, căpăta dreptul de a poseda şi de a administra autonom bunurile sale.

Ne putem lesne închipui că **într-**o societate unde celula familială era atât de solidă, căsătoria a fost considerată ca un act deosebit de grav, deoarece avea ca efect introducerea în familie a unui element străin necesar perenităţii sale9 as – tor ia. era hotar îtă de către capul familiei, iar inc» 1" naţiile celor interesaţi nu erau de loc consultate. Alte consideraţii socotite ca mai importante deter

120

leaerea sa. Alianţele politice jucau **într-**un winau al & az un mare rol, cel puţin în nadurile aseme» e celebrată o logodnă, care consti**-**aristocra – ament solemn şi religios al ambelor lui*... p – consultarea zeilor, şi dacă augurii l-am favorabili, se schimbau nişte inele, care aveau crioare simbolică. Uneori aceste inele erau for**-**° u> din două mici cercuri unite între ele prin**tr-**un daltădată inelul era simplu, dar pe montură 110 gravaseră două busturi, cel al logodnicei şi col şi Lodnicului, sau alte imagini exprimând unirea celor doi soţi. Toţi prietenii familiei erau de faţă la logodnă, ca martori ai legământului. Prezenţa la logodnă făcea parte din multiplele officia ale romanului, din obligaţiile vieţii sociale de la care nimeni nu se putea sustrage fără a săvârşi o abatere gravă. Concomitent cu schimbul inelelor, se proceda la semnarea unui contract de căsătorie stipu**-**lind natura şi proporţia dotei adusă de către tânăra soţie. Această logodnă implica urmări juridice: dacă nunta nu era celebrată cum se cuvine în continuare, partea care nu obţinuse satisfacţie putea iatenta împotriva celeilalte o acţiune de reparaţie pentru paguba pricinuită. Orice om legal logodit. 4 acă se logodea a doua oară era considerat bigam. Totodată, o logodnică infidelă era asimilată unei temei adultere, dar legământul său nu era etern. pea logodnicul său nu o luase de nevastă până a termenul prevăzut dinainte, ea era liberă să contracteze ojcăsătorie cu un altui. Dar se întâmpla ogodna, să fie foarte lungă, căci se răspândise copiii încă nevârstnici şi era. pie mai mulţi ani înainte ca nunta J. Poată fi celebrată".

tul de° U mi-nai cetăţenii romani aveau drepa contracta o căsătorie. Ins conubii este se

121

unul din privilegiile inerente cetaţernei. r „ltm Z epoca clasică nu există nicio limitare a acest”! 1? însă tradiţia a păstrat amintirea unei vreni; ca-răei Kf nu puteau. să ia în căsătorie, „, în care p «iw ic, noi interdielii ridicate] H

plebeiană în a» tatea ţ-Te mijlocul secoluu, a de] & y.

de in Crmii bacuri ale Republicii ex. sta.

În 1 ş imeib căsătorie: confarreatio.

concom-n doiu ioi. care

proprie P iupian. Confarrcatio consku căsătoria de ţip Pricigioasă celebrair, ialmf! IXS un terefde făină (Iacul, înaintea ” Sat pe un animal jertfit şi o ou alaciar) «a piesarat arţită (mâncată rrăjitura, tot din alac a… (fa & îndoia!

de cei doi 1801–, Yarl e8 tc evident. El constituia pur latin al acestui „* este o t

Linentul jolejon a „pitoreşti, urmat ţie o w-v.

descrise de autorii antici. a de in ajmul căsătoriei, Jp-f-i i zi, ea imbraea jumătatea superioară a F0, rPbij” terii, ul oau o cunună de flori şi divei e dnic de aur, brăţări. În picioare, sandale de aceeaşi culoare cu /W

122

dona cu celebri dimineaţă, ceremonia începea din zori de auspicii – căsătoria nu putea fi acât în zilele considerate faste – şi apoi M} Cia” la semnarea definitivă a contracţii lui, PrP „i semnau zece martori. Atunci, o femeie

Pe ctH; fi) în vârstă şi care nu se măritase decât o° ră dată – fapt care echivala cu un augur pentru soarta tinerilor soţi – lua în mâinile doi losodnici şi le unea. Această

(pn cât pentru soarta uueniui ouţ

pe cele ale celor doi logodnici şi le unea. Această e a mâinilor (dextrarum iunctio) avea loc în aşa tinerei soţii şi era urmată de un mare – spăţ oferit de tatăl fetei, ospăţ în care se serveau anumite feluri de mâncare tradiţionale. La venirea serii, când strălucea cea dintâi stea, tânăra fată era condusă de un cortegiu spre casa soţului său. Acest eveniment prilejuia anumite gesturi rituale, care înfăţişau o mică dramă: logodnica se prefăcea că se refugiază în braţele mamei sale; era smulsă de acolo şi în aparenţă târâtă cu forţa-Apoi se forma cortegiul. Se aprindeau torţe care prevesteau viitorul prin lumina lor: o văpaie vie anunţa un soţ îndrăgostit, iar o flacără fără vlagă nu prevestea

nimic bun. De aceea purtătorii de torţe le agitau cât puteau de tare pentru a le însufleţi flacăra. Prietenii familiei erau de faţă, cu capul încoronat de frunze, ca şi pronuba şi cavalerii de onoare, trei copii care aveau încă tată şi mamă; doi dintre ei conduceau logodnica de mină, al treilea, m-a«itea. ei, purta o torţă făcută din lemn din măceş, aprins la un altar domestic. Nişte muzicanţi, îndeosebi cântăreţi din flaut, însoţeau cortegiul în’s.e. mece spectatorii, de-a lungul drumului, scoteau cuvinf bun augur> ca misteriosul „tkakssio”, se un sens necunoscut. Totodată, îndeobşte în ră wc. Întece grosolane, violent obscene°” ăla concomitent spre a îndepărta „deochiul” şi spre a asigura fecunditatea tânăru] Totuşi logodnicul azvârlea copiilor daruri mici monede şi în acelaşi timp nuci – alt srrl fecundităţii. °

La poarta casei unde urma să fie stan în „aci înainte, tânăra femeie trebuia iaca să se suunui întreg ritual. Ca să câştigo de partea sa zeii pragului, ea îl împodobea cu flori şi cu b tiţe de lină şi ungea cu ulei pervazul. După în ioi «a acestei ofrande, doi prieteni ai solului Ic” logodnica în braţe şi o treceau deasupra prea» u] se evita astfel un accident religios de temut e ar fi ameninţat viaţa tânărului cuplu dacă, la inf reasa în casă, soţia **s-**ar fi împiedicat în piatra pe prag. Patul nupţial era aşezat în atriuni sau tablinum şi acolo pronuba conducea logodnica pentru consumarea căsătoriei, care uneori nu survenn. decât la capătul mai multor zile.

Acest ritual de căsătorie era de la.pt acelaşi. oricare ar fi fost forma lui. Căsătoria plebeian; adopta forma unei coemptio, simulacru de cumpărare mutuală a soţilor unul de către altul. În sfârşit, exista o a treia formă, derivată din coemptio. căsătoria per usum, care rezulta din**tr-**o stare de fapt; dacă o femeie trăia timp de un an în locuinla unui bărbat, era considerată ca soţia sa la expirare., acestei perioade; dar era necesar ca această coabitai” să fi fost neîntreruptă, căci chiar trei nopţi-onst**-**cutive de absenţă implicau anularea acestei cantorii. Avem aci o aplicare a principiului lui; o1 după care, în anumite condiţii, posesiunea ecmplează cu un titlu (usucapio)., jf (.

Aceste trei forme de căsătorie au fost jnlOC – să „r. cu începutul de o aHa, care a devenit uzuală la silui Republicii şi sub Imperiu. Caracterul… damental al celor clintii rezida în trecerea J11”.

124

I soţii sub mqnus a soţului ei. împreună a tinfriut. ia moravurilor, care respingea din ce în °U ev mult menţinerea femeilor

în acest fel de e<? T'te legala, a fost elaborată o căsătorie sine 5 fi. În care soţia rămânea teoretic sub autori-lMJIU; tatălui, înlocuită cel mai adesea prin cea à la tutore legitim. Dacă soiul păstra gestiunea „Tei soţia era liberă să dobândească bunuri pierzes je şi să le administreze după plac, tutela legală – constituind decât o ficţiune care, de altfel, nu. putea stingheri de fel femeia căsătorită, întrucât, la cererea ei, pretorul putea **s-**o autorizeze să aleagă un alt tutore dacă cel vechi nu **s-**ar fi arătat destul de bun. Mergând mai departe, în unele cazuri legislaţia lui August a scutit integral de tutelă femeile care aveau trei copii. Constrângerile legale slăbesc din ce în ce mai mult, femeia dobândeşte o personalitate liberă şi chiar părinţii nu-şi mai căsătoresc fiicele împotriva voinţei lor. Din formele juridice de căsătorie, nu mai rămâne nimic din ceea ce iniţial era menit să salvgardeze poziţia privilegiată a lui pater familias şi să-i menţină autoritatea legală, în locul unei uniri impuse soţilor, încheiată **printr-**un contract exterior voinţei lor, putem descoperi o căsătorie întemeiată pe consimţământul mutual al celor două pârli şi care nu durează decât pe baza dorinţei comune de a-i prelungi efectele. e, iT-ELtOi-e celalte contracte, căsătoria era revo – icija. Dreptul de a o revoca aparţinea iniţial p ai solului: acesta trebuia doar să solicite în să-i să „nul martor cheile casei de la soţia sa şi j, la/ na i-l să-i transmită prin**tr-**o a treia persoană formiite v, to" (tine-ţi bunurile tale). Această dizolva unirea. Totuşi această repudiere leobşte doar în urma avizului u.

lr>terv, erv

«iluj îndpni f10 tuşi această audiere WPŞ doar în Uma tizului combi-" «care era consultat. Dacă acest

125

I

tribunal domestic hotăra vina soţiei, ea era înapoi tatălui său şi zestrea nu-i era *

În principiu, căsătoria patriciant prin M

era indisolubilă, însă spiritul inventiv al român 1 a făurit o ceremonie numită de ei diffareatio avea un efect contrariu celei dintâi, însă divon k rămas ca ceva excepţional foarte multă. Se cita cazul unui anume P. Sempronius care-şi repudiase nevasta deoarece asistase la C fără îngăduinţa sa, şi acela al lui Sp. CarvmU; Ruga, un senator care şi-o repudiase pe a sa pentru că era sterilă. Totuşi, această stabilitate de la.pt a căsătoriei (istoricii moderni sunt înclinaţi să creadă că realitatea

a fost mai puţin idilică decât o prezintă tradiţia) n-a durat mult timp. Şi aci, începând dina două jumătate a secolului al II-lea î.e.n., s-au transformat moravurile în aşa fel încât, spre sfârşitul Republicii, divorţul devenise extrem de frecvent şi constituia o serioasă ameninţare pentru stabilitatea familiilor.

Autorii vechi ne-au păstrat amintirea unor divorţuri deosebit de scandaloase, care n-aveau alt scop decât asigurarea unei libertăţi de viaţă totala pentru soţie. Se cunoaşte aprecierea lui Seneca despre o femeie „care număra anii nu după numărul consulilor, ci după cel al soţilor" şi anecdota relatată de Hieronymus despre o altă femeie care, Roma, avusese douăzeci şi doi de soţi înainte u a se recăsători din nou – şi cu un bărbat care ay> şese deja douăzeci de soţii! De altfel calculele i „resateparsă fi jucat, ţân multiplicarea clivorţuri – un rol mai important încă decât dorinţa de a PIO jov de viaţă. Întrucât dispuneau practic de ave! °a \, y femeile nu doreau să dea o parte din bogav1 –, unui bărbat care, adesea, era mai puţi11 ws l decât ele. Prefereau să caute un tovarăş

126

1 să le lase o moştenire, ori a cărui avere perclir! IK să le tăgăduiască şi mai mult lux. De ase-soiiala că femeile romane, sub Imperiu me t oStenelile maternităţii. Acest lucru facilita G ura căsniciilor care nu mai erau decât teraporul deoarece prezenţa copiilor nu mai făcea necc-rall prelungirea lor. De aceea sub Imperiu putem Sd esea constata că soţii nu-şi mai repudiau să-l – le ci acestea din urmă pe bărbaţii lor. Textele „ridice ne aduc în această privinţă mărturii foarte Neobişnuite. Se cunoaşte, de exemplu, cazul unei femei romane care, având necazuri băneşti, a împrumutat de la soţul ei. Bărbatul a consimţit s-o împrumute, dar cu condiţia expresă ca femeia să se angajeze să nu-l repudieze! în alte cazuri, soacra a fost cea care a întocmit un legat pentru nora sa dar cu o condiţie: legatul va fi suprimat dacă tânăra femeie se va despărţi de soţul ei. După moartea soacrei şi după încasarea legatului, femeia s-a grăbit să-şi repudieze soţul.

Am putea înmulţi aceste exemple, dar nu trebuie să considerăm că arhivele jurisconsulţilor dau un tablou fidel al societăţii. În orice epocă, grefele tribunalelor, ca şi dosarele avocaţilor, au cunoscut poveşti de familie cel puţin tot atât de triste. Comparând exemplele între ele, istoricul poate să evoce şi alte portrete de femei foarte

diferite de cele de mai sus şi tot atât de adevărate. Nu numai că Tacit celebrează în Annales o întreagă galerie de neveste ei – P0!

— Cel ca Ama, soţia lui Caecma Paetus, care a tont să moară în acelaşi timp cu soţul său, condam-se 1 n? oarte de către>e Claudiu, sau ca Paulina, de-V reneca, care în aceleaşi împrejurări şi-a

— Chis venele şi şi-a datorat salvarea numai inter-ei soldaţilor, dar chiar şi inscripţiile ne rela-poveşti emoţionante de devotament conju

127

gal. Se cunoaşte romanul Turnei, o soţie mod cărei afecţiune **s-**a extins asupra tuturor ce Io care îi iubea soţul său: când acest soţ era prosc trebuia să se ascundă ea **l-**a ajutat să fuog g! s. asigurat salvarea; în sfârşit, şi-a propus & 0 iei! a şi, cum ştia că nu poate să-i gurat salvarea; în surşrt, şi-a propu-n suprema şi, cum ştia că nu poate **să-**i nască un con! i-a oS erit spontan să cedeze locul unei femei maif câte, rămânând totuşi prezentă **într-**o casă unde c – simţea să nu mai fie stăpână. Inscripţia funera" care ne relatează această poveste adaugă că soţul i-a refuzat o astfel de jertfă.

Oferind soţului despărţirea ca să-i asigure descendenţa, Turna se arăta fidelă spiritului autentic al căsătoriei romane. Scopul unirii soţilor constă într-adevăr în procrearea copiilor, apoi în educaţia lor care asigură permanenţa materială şi morală a Cetăţii. Totul trebuie să cedeze, inclusiv căsătoria însăşi, în faţa acestei datorii imperioase. Tocmai în acest spirit trebuie înţeleasă strania aventură a lui Cato din Utica şi a soţiei sale, Marcia, reprodusă de Pharsalia lui Lucan. Mavcia, fiica oratorului L. Marcius Philippus, era a doua soţie a lui Cato, de la care avusese trei capii. Or, iată că Ilortensius*, celebrul orator, prieten al lui Cato, îmbătrânind şi nedorind să moară fără copii i-a cerut ajutor lui Cato, care a acceptat să-i împrumute pe Marcia, în truc îl fecunditatea ei era sigur» Marcia a fost consultată şi a acceptat; a divorţat şi după ce **s-**a căsătorit cu Ilortensius, i-a asşr Je perpetuarea familiei. Apoi, după moartea ce™**. –** n al doilea soţ, ea a revenit la Cato şi **s-**a căsătorit a nou cu ei. Lucan, în descripţia celei de a douac lorii dintre Cato şi Marcia, stăruie asupra aUşire a taţii acestei nunţi care nu a implicat o remn legăturilor trupeşti. Fiecare dintre ei urmaşeeseniimul pe care-l considera indicat de datoria saik

128

meritele lor personale şi în măsură încă mai mica satisfacţia

simţurilor, nu determinaseră de fel conduita lor. Povestea este, desigur, uluitoare şi „poate nedumeri pe orice cititor modern, dar aderă perfect la acea uirlus, la acea autodisciplină, care a reprezentat, după părerea noastră, fundamentul cel mai profund al moralei romane.

În esenţa căsătoriei romane rămâne viu sentimentul exprimat prin formula angajamentului pronunţat, se spune, de tânăra soţie pe când mâna sa se unea cu cea a soţului „Ubi tu Gaius, ego Gaia" – „Acolo unde vei fi tu Gaius, voi fi şi eu, Gaia", formulă de identificare absolută a voinţelor, chiar a întregii fiinţe, pe toată durata unirii conjugale. Trebuie oare să ne mirăm că în practică n-a putut fi totdeauna menţinut acest ideal sublim? Să nu ne mulţumim mai bine cu gândul că acest ideal a putut fi cel pe care şi-l propuneau tinerii soţi în dimineaţa nunţii lor?

CAPITOLUL IV

VIAŢA ŞI LEGILE

Cele mai multe state moderne, cel puţin acelea care, direct sau indirect, au suferit influenţa gândirii filosofilor secolului al XVIII-lea european, datorează enorm Romei. Chiar cuvintele care slujesc să desemneze instituţiile lor sunt împrumutate vocabularului roman, însă identitatea termenilor nu poate masca anumite diferenţe fundamentale, a căror ignorare ne-ar împiedica să înţelegem originalitatea şi istoria însăşi a dreptului roman, organizarea' cetăţii ca şi funcţionarea justiţie şi recunoaşterea drepturilor persoanei. Să nu uităm, de pildă, că dacă pentru noi un magistrat este în esenţă un judecător, la Roma magistratul este concomitent judecător şi personaj care deţine alte puteri, în prezent separate, şi de la Montesqmeu încoace situate unele în categoria executivului, altele în cea a legislativului. Să nu uităm totodaw că noţiunea de lege nu este identică la Roma şi zilele noastre. O lege era atunci o voinţă a P°P°rH g* exprimată potrivit anumitor forme, dar Putl fi se aplice unor obiecte foarte diverse. La Puv trai o declaraţie de război, investitura unui ™ag ca sau o distribuţie a pământurilor, dar şi adop\, ar. de către un simplu particular a unui copil care <!

130

altei familii. Dimpotrivă, măsuri legislative) ne importante nu depind de o anumită lege; tp cazul deciziilor de ordin financiar; nu funcţiona ci un buget oficial, care să fi fost anual supus mrului, CECI

finanţele statului depindeau de gestiunea senatului. Totodată, fiecare magistrat dispunea tio un drept de edict care era, fără îndoială, de ordin legislativ. Pe de altă parte, consulul dispunea de puteri poliţieneşti foarte întinse; el putea, pe propria sa răspundere, să expulzeze din Roma o persoană sau alta, să recruteze trupe etc, dacă judeca – util acest lucru pentru executarea misiunii comportate de sarcina sa. Nici în sectorul civil sau criminal, nici în cel constituţional, nu exista cod scris, ci numai obiceiuri care aveau forţă de lege, deşi ele n-au alcătuit niciodată obiectul unui vot popular. Constituţia romană n-a fost niciodată concepută de către un om sau un grup; ea s-a format după tiparele unei fiinţe vii care se adaptează progresiv condiţiilor schimbătoare create în mediul său şi a reuşit în acest fel să supravieţuiască.

În Roma regilor şi încă foarte mult timp sub Republică, nu fuseseră separate între ele dreptul judiciar şi cel constituţional. Regele, întocmai ca mai târziu consulul, era depozitarul unui ansamblu de reguli menite să fundamenteze raporturile între persoane şi cele alo individului cu cetatea. Funcţia primordială a regelui (apoi a consulului) consista în a e. cunoscute aceste reguli când o cereau nevoile, Potrivit cazurilor care îi erau supuse. El şedea pe unalul său (o estradă ce domina mulţimea) şi cpifun întrebărilor puse de consultanţi. De c'vil – „011 Problomole ridicate erau de ordin ti „s-au criminal: plângerea unui reclamant vicl a Unfii anumite injustiţii sau a ceea ce el con-atare. De altfel, actele administraţiei

131

Îi!

El!!

sale nu depind decât de bucul său plac, moderat doar de obiceiuri. Din această pricină, dreptul pe există legii; regulile constituţionale nu constitur decât un caz particular al acestui drept, de care ele nu se degajează decât foarte încet, foarte târziu şi de fapt incomplet. Aceasta ne explică de ce, pân'à la sfârşitul Imperiului, noi vedem împăraţii legiferând în probleme de tot felul. Ei procedează astfel, nu ca monarhi absoluţi care ar i-i acaparat prerogativele ce aparţineau anterior poporului, ci ca succesori şi magistraţilor republicani şi, înaintea lor, ai re «ilor Oricine deţine o parte din putere are ca misiune fundamentală asigurarea menţinerii ordinii, această ordine a lumii care obseda mintea romanului, aşa cum am văzut mai

sus. Şi, dacă dreptul civil sau criminal are drept scop menţinerea ordinii între persoane, dreptul numit de noi constituţional urmăreşte **s-**o menţină sau **s-**o asigure în raporturile între particulari (ori colectivităţi) şi cetate. Dreptul constituţional emană din dreptul în sine, căci, în definitiv, el nu este decât una dintre aplicările acestuia. Din această pricină, ni se pare necesar să examinăm funcţionarea dreptului, înainte de a expune formarea şi evoluţia sistemului constituţional roman.

Dreptul, la Roma, emană direct din morală, în sensul că el are, ca şi morala, ambiţia asigurării stabilităţii cetăţii. Întocmai ca ea, dreptul a evoluat: obiceiurile moştenite de Roma cu prilejul formării statului nu au rămas fixe, ci **s-**au modificat pe măsura transformării cetăţii însăşi ca să se adapteze unor noi condiţii. Imperativelor absolute ale societăţii le-au succedat legi care lăsau un loc mereu sporit drepturilor persoanelor; legalităţii stril i **s-**a substituit, cu încetul, căutarea echităţii.

132

I

dreptul roman începe pentru noi ibule. Se dă în practica.

aţă cu legea celor douăsprezece Îs pst nume uneii cu Ie8 eri de Je8 i cave> în conformi-alte cu tradiţia antică, ar fi fost redactată către ta?; jocu] gocolâilui al V-lea î.e.n. de către o comisie ăla de zece membri, decemvirii. Ni se spune că ită acţiune fusese hotărâtă la cererea expresă a

Jebei care se plângea că dreptul, întrucât era până atunci puf oral, n-a fost aplicat cu echitate şi că a depins de arbitariul magistraţilor care, în acest timp, erau, obligatoriu, patricieni. Decemvirii ar fi început munca lor cu o anchetă în cetăţile greceşti pentru a profita de experienţa străină. Rezultatul eforturilor lor a fost condensat în douăsprezece tabule gravate şi afişate în For, lângă Rostre1.

Firește, textul însuşi al acestui cod nu ne-a parvenit deloc, dar autorii vechi au citat din el câteva pasaje întinse, încât îl cunoaştem destul de bine. Putem constata că el conţinea reguli numeroase şi cu un caracter foarte divers. Unele ilustrează evidenţa originilor religioase ale dreptului, şi numai faptul că prescripţiile referitoare la rituri figurează alături de legile cu o semnificaţie pur civilă indică limpede că cele două domenii nu sunt încă în întregime separate. **S-**a

remarcat, de pildă, abundenţa regulilor privitoare la înmormântări: interdicţia de a îngropa sau de a arde un cadavru în interiorul aşa numitei Vrbs, de a da la rindea lemnul rugului funebru, de a lăsa, cu prilejul funeraliilor, femeile să-şi sfâşie obrajii şi să urle lamentaţii, de a depune Pe cadavru ofrande de aur, totuşi fără obligaţia de a retrage coroanele de aur care ar fi învelit dinţi mortului. Totodată decemvirii prevedeau cazul cu ci-n™Ci () (îi!: „Ine col sfor" o >d! n Forul roman, împodobite Hnle corăbiilor capturate de la duşmani.

133

I

Ius religios.

sau incantaţiilor cu ajutorii] cărora un vrăjitor transporta, recolta de pe un câmp pe altul., Sp, servă deci că cele douăsprezece Tabu le pgsi amintirile unui trecut foarte îndepărtat. Însă ele sunt comparate cu legile epocii regale din ni **s-**au transmis anumite exemple, putem pe efortul de modernizare şi chiar de laicizare trai de ele.

Cele mai multe din legile atribuite lui şi lui Numa au într-adevăr un caracter Ele se referă la violările interdicţiilor sacre* prevăd cazurile în care intervenţia divină este mnifestă. Astfel citäm tratamentul prevăzut să se aplice cadavrului unui om lovit de trăsnet: „Dacă un om a fost ucis de trăsnet, să nu i se ia cadavrul pe genunchi… şi să nu i se facă funeraliile obişnuite". La fel, în legile regale, pedeapsa cumoarteaj foarte frecvent pronunţată, era concepută ca ceva consacrat zeilor: saccr este alcătuieşte o formulă care revine ca un refren teribil. Vinovatul de o infracţiune nu mai aparţine comunităţii oamenilor, ci zeilor. Pedeapsa nu are deloc un caracter cu adevărat moral, ci reprezintă constatarea unui fapt religios. Altfel cum am putea explica o lege ca aceasta (care figurează printre legile lui Numa): „Oricine va dezgropa o bornă va fi consacrat zeilor, el şi boii săi?" Actul prin el însuşi comportă o pată morală care reprezintă o ameninţare pentru întreaga cetate, căci compromite pa% deorum, acordul desăvârşit cu zeii. Moartea vinovatului, şi a tot ceea ce participă la întinarea săvârşită de el, constituie o măsură de apărare, nu o pedeapsă m° rală…

Supravieţuirea acestei concepţiieste ev-nse încă în cele douăsprezece Tabule. În acest „" explică şi regula „Dacă un patron comite o

III

„Un client, să fie sacer", sau mai ales cea care damna în acelaşi fel paricidul (adică, fără indo? °K ucigaşul unui om liber). Dar o asemenea con-i\e nu m-ai reprezintă principiul dominant ai dreptului penal; ea nu subzistă decât în unele zuri grave, în care noţiunea de violare a unei c. terciicţii religioase rămâne foarte vivace. Mai des „se substituie ideea unei reparaţii pentru dauna pricinuită. Se ştie că această îndulcire a dreptului primitiv a caracterizat de asemenea evoluţia dreptului grec (îndeosebi atenian) la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. şi este posibil ca decemvirii să-i datoreze o asemenea inovaţie, căci găsiseră aplicaţia ei în codurile coloniilor greceşti din Italia meridională. Această inovaţie avea consecinţe importante, împreună cu ea se instala în cetate principiul însuşi al justiţiei: smim cuique tribuere, să dai fiecăruia ceea ce este al său – dacă e cazul, restituirea, restaurarea în toată măsura posibilului a stării anterioare. Ideea însăşi a acestei reparaţii nu era, probabil, necunoscută la Roma înaintea apariţiei influenţei greceşti; dar este de asemenea probabil că această înrâurire hellenică a ajutat pe romani să realizeze semnificaţia clară a ideii de reparaţie şi, ca urmare, să accelereze maturizarea dreptului. Uneori această reparaţie adoptă forma talionului, dar el intervine numai dacă cele două Părţi au căzut de acord asupra unei reparaţii şi Mea şi atunci aproape exclusiv în cazul vătămării iizice – pentru care este dificil de a fixa un barem e reparaţie. Apelul la talion nu este niciodată şti 1°? oluâie disperată; pentru a-l evita, legea iaP" i a cifre Prec se» de pildă „daune şi interese".

1 valoare de trei sute de sesterţi împotriva oricui „r rupe n". –!

, 1

zeci şi sesterţi împotriva oricui n os ai urmă om libep şi de o su) a cinp.

Actinia este un sclav.

535

Uneori putem descoperi pe viu munca le «is], ltrului şi observăm cum noţiunea de responsabilii"?" se separă concomitent de cea de reparaţie şi de de sacrilegiu. Astfel furtul recoltelor, obţinute °cajutorul plugului", dacă are loc noaptea. dete mină consacrarea vinovatului zeiţei Ceres, şi fover" supliciului (culpabilul, legat de stâlp, e st e bătut eu vergile până ce survine moartea) ave o va loar % rituala;

însă aceeaşi crimă comisă de către xm eoni provoacă numai bătaia cu vergile, în urma hotărârii pretorului, şi înapoierea echivalentului furtului sau achitarea dublului acestui echivalent.

Astfel sancţiunea pecuniară însăşi, în cazul copilului, succedaneu al sacrificiului adus zeiţei Ceres, ia forma de pedeapsă în măsura în care depăşeşte valoarea reală a pagubei pricinuite.

Ne-ar plăcea să putem desluşi în cele douăsprezece Tabule diferitele contribuţii ale compozitelor Romei, să dozăm ceea ce aparţine obiceiurilor ginţilor patriciene, ceea ce revine elementelor juridice urbane, tot ce corespunde unei practici ţărăneşti. Din păcate, această analiză n-ar putea fi operată decât cu ajutorul ipotezelor care fac rezultatele foarte nesigure, şi sistemele de explicaţie propuse de către istoricii dreptului se opun unul altuia iară să poată convinge din plin vreodată.

Fără îndoială, multe din prescripţiile celor douăsprezece Tabule au ca obiect laptele vieţii rustice. În aceste prescripţii, este adesea vorba de recolte, de arbori tăiaţi sau care trebuie ocrotiţi, de animale care vatămă ogoarele. Dar toate aceste lucruri apar ca fireşti **într-**o societate cu o economie b-za™ numai pe producţia agricolă. Nimic nu doveileş că aceste elemente ar fi mai vechi decât altei Toată practica juridică este dimpotrivă domi de către utilizarea magistraţilor urbani, a pe

136

nu apare nicio urmă de justiţie ţărănească; lui 1 rasi dreptul gentilic, aparţine unui con-al mplet diferit. Influenţa sa incontestabilă 1 domeniul preistoriei dreptului. În vremea douăsprezece Tabule, dreptul este categoric fapt care se acordă destul de bine cu nara – VF tradiţională a împrejurărilor care au provocat M rărea decemvirilor, dacă este adevărat că°rbei (la cererea – căreia au fost redactate cele două-ţi pzece Tabule) reprezintă prin excelenţă, ele-Etul urban din Populus Romanus. Se pare că, har de la origine, dreptul roman **s-**ar fi născut %n dualitatea esenţială a cetăţii: tocmai pentru că exista o plebe exterioară aşa numitelor gentes a fost necesară intervenţia unui arbitru aşezat deasupra tuturor în stare să asigure reglementarea conflictelor care interveneau nu numai între gentes, ci – şi acest lucru a fost mai important pentru dezvoltarea dreptului – între ele şi indivizii izolaţi, pe care nu-i ocrotea niciun grup intermediar între ei şi stat.

Unul din caracterele cele mai durabile ale dreptului roman, de

fapt cel care a comportat cele mai numeroase consecinţe, rezidă fără îndoială în poziţia privilegiată care revine şefului de gens lui pater familias: el singur este deplin răspunzător, pe deplin proprietar, pe deplin apt să acţioneze în justiţie. Am amintit deja că, în interiorul familiei, fiul şi nevasta nu posedă la origine niciun drept, nicio personalitate juridică-Dacă, în consecinţă, n-ar fi existat decât familii de acest tip, statul ar fi weiuit să reglementeze numai raporturile dintre patres. Tot restul depindea de tribunalul de fami-le> consiliu a cărei existenţă şi rol în unele cazuri fost elucidate mai sus. Dreptul s-ar fi redus la auiaite obiceiuri cunoscute numai de patres şi la

11 – Civilizaţi, romană]

vol. I

regulile religioase catalogate şi conservate de cât> pontifi. Însă existenţa plebei, dezvoltarea sa nvf merică, importanţa sa sporită în viaţa economic" – fiindcă ea părea să fi concentrat în miinju sale de la origine, meşteşugurile şi comerţul – acţionează imperativ asupra organizării unei justiţii care nu se mai adresa unor grupuri, ci unor per. soane. Tocmai această lentă acţiune a dezintegrării unor-elites a dus la redactarea celor douăsprezece Tabulc şi la consacrarea unei puteri supragentilioe pe care fiecare s-o poată folosi pentru propriile sale nevoi şi s-o pună în mişcare în condiţii bine determinate.

Pe bună dreptate, cele douăsprezece Tabule erau considerate de romani ca izvorul şi originea oricărui drept civil. În ele, noi găsim gata formulate dispoziţiile fundamentale care îl vor guverna, până la sfieşitul Romei şi chiar ulterior. În primul rând este vorba de un principiu, care rămâne încă viu, interzicerea unor primlegia, adică a unor legi care să privească un individ anume. Legea trebuie să aibă un caracter universal – fapt care este temelia însăşi a libertăţii şi a egalităţii juridice. În plus, acest cod afirma dreptul oricărui cetăţean de a face apel la adunarea poporului faţă de orice decizie a unui magistrat, care comporta pentru el o pedeapsă capitală (moartea sau exilul). Acest drept de apel (iiis prouocationis) constituia o limitare foarte importantă a aşa numitului imperium al magistraţilor. Primul exemplu de aplicarea sa era legat, potrivit tradiţiei, de legenda lui R ora ţiu*; învingător al celor trei Curiaţi şi ucigaş al surorii sale. Condamnat la moarte de către rege – în virtutea legii cu privire la parricidium (ceea ce reprel zintă un anacronism evident, întrucât condamnarea I trebuia, să fie pronunţată de către tată, conform

mai unu strict obicei gentilic) – el apelează ta, popor re mai puţin sensibil la crimă decât la gloria vi „ovâttilui, rosteşte achitarea, Noi nu ştim dacă l-ptul de apel la popor a existat cu adevărat în ce – în epoca regală, dar el ar fi putut apărea încă atunci, în măsura în care concepţiile politice isce au putut să guverneze organizarea celei mai vechi cetăţi şi să slujească de vehicul pentru anumite practici constituţionale emanate din Grecia, în orice caz este sigur că, începând din vremea celor douăsprezece Tabule, magistraţii care asumau puterea supremă pierduseră (dacă îl posedaseră vreodată) dreptul de a suprima un cetăţean în absenţa unei decizii populare. Însă ius proiwcationis nu se exercita decât în Roma şi inter logalos (în viaţa civilă). Îndată ce magistratul devenea şef de armată, el regăsea exerciţiul unui imperiiun în toată rigoarea sa, şi, odată cu el, dreptul de viaţă şi de moarte asupra cetăţeanului înrolat. Îndeobşte se admite că limitările aduse în interiorul Romei sunt secundare şi constituie un progres politic. Anumite fapte tind, dimpotrivă, să indice că aceasta distincţie este veche şi inerentă naturii însăşi a unui imperiiun: se ştie, de exemplu, că şeful armatei nu putea pătrunde în interiorul – aşa numitului pomerium* fără a-şi pierde calitatea. Auspiciile generalului nu sunt de acelaşi tip cu auspiciile urbane. Invers, valoarea semnelor trimise de zei şi consultate cu privire la un act de viaţă urbană încetează automat după trecerea aşa-numitului pomerium. Auspiciile luate pe Capitoliu sau în Comitium nu sunt valabile» i Câmpul lui Marte. Oricum, acest drept de apel 8. popor, cu mari urmări pentru viaţa jurul mi şi garantat de riturile religioase, a continuat's; i fie până la începutul Imperiului; el a razul

U*

În desuetudine numai după dezvoltarea, mou; uhv. u a puterii imperiale. (fi

Cea mai mare parte dintre prescripţiile conţinut în cele douăsprezece Tabule priveşte detaliile /. procedură şi se poate observa că sâni efectiv fixat6 trăsăturile cele mai caracteristice, de fapt cele în & pitoreşti ale acesteia. Primul principiu afirmă e „nu este posibil să se recurgă la căile dreptului deciţ **într-**un anumit număr de cazuri precise, expiat prevăzute de către lege**,** şi constituind obiectul unor formule speciale. Dacă nu exista formulă pentru cazul luat în consideraţie, reclamantul nu puf, ea angaja o acţiune. De pildă, un om

căruia i **s-**a furat un sclav, sau al cărui sclav a fugit, trebuia să găsească magistratul (mai întâi consulul, apoi pretorul, după crearea preturii judiciare, în 367 î.e.n.) şi să-i spună: „Afirm că acest om este al meu în virtutea dreptului Quiriţilor". Trebuiau deci rostite cuvinte sacramentale, cu excluderea oricărui alt enunţ. Magistratul, recunoscând formula rituală, declara deschisă acţiunea şi defineşte punctul ce urmează a fi judecat. Însă el nu se pronunţă asupra fondului, ci se mărgineşte să enunţe condiţional care va fi obiectul judecăţii în cazul în care pretenţiile solicitatorului ar fi exacte. Decizia de fapt este rostită de către un arbitru desemnat de către pretor, uneori cu acordul părţilor. Acest arbitru este judecătorul (index).

Prima apariţie înaintea pretorului era însoţită de către un întreg ceremonial, adevărată dramă «e mici proporţii. Iată schema acestei mici drame w cazul unui actio sacramenti: reclamantul trebuia Şa înceapă prin a-şi aduce adversarul înaintea ni* = > în traiului; el rostea formula: „În ius le uoco" (te cu înaintea justiţiei). Celălalt trebuia să se fiacă rezista, reclamantul avea dreptul de a i e

HO

p f >tă însă în prezenţa martorilor. Totuşi reclatul putea cere ca acţiunea să fie amânată, făgî – fa nd să apară în ziua prevăzută. Însă, în acest trebuia să găsească un chezaş al promisiunii la? e în zulastabilită, cele două părţi se regăseau! a intea magistratului. Acolo, dacă era vorba de lo contestaţie relativă la proprietatea unui obiect mobiliar, acesta era prezentat şi cei doi pledanţi, înarmaţi fiecare cu o baghetă (festuca), simbolizind o lance, sugerau un simulacru de luptă. Dacă litigiul privea proprietatea funciară, aceasta era simbolizată de către un bulgăr de pământ sau de către o ţiglă. Apoi intervenea magistratul şi soma luptătorii să se explice: reclamantul afirma dreptul său; dacă credea că are dreptate, acuzatul opunea o contrarevendicare. Fiecare dintre părţi pronunţa atunci un sacramentum, care angaja o sumă determinată, adevărată miză de rămăşag După anchetă, persoana al cărei jurământ fusese recunoscut drept contrariu adevărului, pierdea gajul său, iar totalul acestuia era consacrat unui sacrificiu expiatoriu, căci era vorba de un jurământ fals. Astfel arăta schema primitivă. Atunci când dreptul **s-**a îndepărtat de formele religioase, miza garanţiei n-a mai slujit pentru ispăşirea jurământului fals. Miza **s-**a convertit **într-**o simplă amendă penală care era încasată după judecarea procesului.

Existau şi alte forme de procedură, dar le cunoaştem mult mai puţin temeinic. Se pare că toate aveau acelaşi scop: constrângerea pledanţilor să compare a 77 n" i, „ j-xorpentru ca acesta să poată 3 a pusă cu prilejul introducerii ui şedea în For, începând deşi pledanţii trebuiau să se prezinte Prânz; partea absentă era automat i. Dacă sentinţa nu era data înaintea

I

asfinţitului, dezbaterile se amânau penim ziu. următoare: era ilegal să se judece noaptea, chiar / în interiorul unui Joc închis. Jupiter Fidiu. s (zeu T] cercului luminos şi al aşa-numitei Fides) trebuia's" asiste la dezbateri. Această prescripţie ne transferă **într-**un sistem de credinţe foarte vechi, însă de asemenea foarte răspândit în lumea antică: eficacitatea divină este asigurată atunci când, materialmente, imaginea divinităţii „priveşte" scena pentru care este dorită intervenţia sa.

Trăsătura esenţială a acestui vechi stadiu a, l dreptului consta în necesitatea ca reclamantul să întrebuinţeze o formulă corectă, singura care au şi putut introduce urmărirea. În timpul primelor veacuri, aceste formule, fixate o dată pentru totdeauna, erau ţinute secrete, şi lista lor era păstrată de către pontifi. Numai în anul 304 un secretar al lui Appius CJaudius a publicat o culegere a lor – fără îndoială la îndemnul stăpânului său. Însă, a ieşit la iveală destul de curând insuficienţa unui sistem prea rigid, slab adaptat infinitei varietăţi a cazurilor reale şi totodată prea strict întemeiat pe vechea concepţie cu privire la cetate. De pildă, nu se prevedea nicio formulă pentru rezolvarea litigiilor între cetăţeni şi peregrinr (străini de cetatea romană). În principiu, peregrinii nu se bucurau de niciun drept şi nu erau, în consecinţă, ocrotiţi în timpul tranzacţiilor cu cetăţenii. Progresul cuceririi romane însoţit de cel al comerţului şi dezvoltarea relaţiilor de tot felul cu exteriorul, au impus lărgirea acestei vechi concepţii. Cu începutul, **s-**a stabilit obiceiul înlocuirii formulei orale, nnuagirea acestei vecin concept stabilit obiceiul înlocuirii formulei orale, nţ bile, cu o formulare scrisă, exactă, şi, în consecinţa, adecvată pentru fiecare caz, a pretenţiilor reci – mantuhii. Concomitent, în formula scrisă sau în redus anumite. ficţiuni juridice care au extins.

142

t şi la peregrini dispoziţiile până atunci valabile uffiâi pentru cetăţeni. Această practică a fost Oficial legalizată prin lex Aebutia (în

jurul anului 150 î.e.n.). Dar vechile legis actiones n-au fost definitiv abolite decât sub August.

Noul sistem, per formulas, se întemeiază pe aceeaşi dualitate ca şi cel vechi. El cuprinde de asemenea o instanţă in iure, înaintea pretorului (tocmai acolo intervin formalităţile scrise) şi o instanţă în indicio, asupra fondului, înaintea judecătorului, însă rolul acestuia devine mai subtil, deoarece nu constă doar în cunoaşterea materialităţii faptelor a căror constatare implică automat, în virtutea legii, proporţiile reparaţiei necesare; formula stabilită de către pretor lasă adesea judecătorului latitudinea de a determina el însuşi, nepărtinitor, importanţa pagubei sau, dacă este vorba de execuţia unui contract, chiar de a măsura cinstea părţilor implicate. În ce-l priveşte, pretorul nu mai este un simplu martor oficial, care angajează acţiunea şi veghează asupra desfăşurării sale legale; sistemul per formulas îi recunoaşte o iniţiativă mult mai mare. Într-o anumită măsură, pretorul este cel care creează legea şi, în fapt, la începutul sarcinii sale, el publică un edict ce enumera principiile după care el va primi acţiunile. Teoretic, edictul pretorului adoptat în virtutea aşa-numitului trupe – «m al său, depinde numai de el; devenit caduc a sfârşitul anului, când expiră sarcina autorului inY 1 DUanj?? Jează deloc pe succesorul acestuia, tu] h (er-l pretori care se succed, reiau edic-am/ Cră<t sc. 3 urisconsillti profesionişti, consilieri distratului, şi se mărginesc să introducă modi-seeundare pe măsura nevoilor noi. Puţin nân, dreptul civil s-a constituit astfel prindenţă şi prin practică, mai mult decât prin

143

Inovaţii lice, adu ium ezeive emanate de la autorităţile polile poporului sau senat. Înzestrat cu-ul putea lua iniţiative menite să entele dreptului.

În foarte imp

(numit chiar fost

Multe dispoziţii Ioane – introduse prin acest drept a pe

I sea i «JS C demnitate de magistrat).

I exercitml «noi tojwi. «/w/ioraru (m pot fi pu Se.

Pe socoteala acestui introduse în

de pildă, excepţiile, ciclu: judecătorului unei imulă – ibovdonează decizia Jederează excepţia

(oiuuţii ne8 ative 4: în invita la pronunţarea unei pentru „doi”:

Pret TOVre dovedește că pretenţia anumite sentinţe, dac-jmistificare a acestuia reclamagiu, ««8J % avea ca efect) profitul Ran nu are alt ţel (sau în dreptului. De aseaiviziv de o dispoziţie ge™e* modalităţile drep – i menea i «s honorariM a °o vechiulm absolută în PTKdu-l noilor efectele sale) UT proprie;

ŞI

ceea praiii ice. Deci ordinii a proy garant; lor, or r, rec se.

necesar ca acea t j) 0] a quirites – nea

esăor să nutrească voinţa, de a poseda, ca, să nu uz efectiv pe o durată de timp determi… etc Această teorie, preţioasă pentru logali-i proprietăţii peregrinilor, se aplică de aseme-cetăţenilor în vederea ocupării pământurilor „cucerite, Wer publicus, care, aparţinând poporului, nu se încadrau în proprietatea quinţară. Însă, cum trebuia să se asigure cu adevărat cultivavea acestuia, şi în consecinţă, să se garanteze ocupanţilor utilizarea lui stabilă, li s-a recunoscut un drept de possessip, oricând revocabil, dar numai pe căi legale. În practică, ca să se pună capăt acestei possessio, era necesară o lege votată de către o adunare a poporului: acesta a fost cazul legilor agrare, obiect de opoziţii atât de violente la sfârşitul Republicii, pentru că ele suprimau possessio a ocupanţilor (îndeobşte mari proprietari, căci numai ei puteau să-şi asume cheltuielile trebuincioase exploatării), în vederea stabilirii de coloni.

Edictul pretorului a sfârşit prin a constitui esenţa dreptului civil. Sub Hadrian, ci a devenit perpetuu: juristul G. Salvius Tulianus a fost, în 129 î.e.n., însărcinat să-i dea o formă definitivă. Astfel a fost integrată în legislaţia oficială o operă imensă, cea a jurisconsulţilor* care, cu titlu privat, lucraseră de secole la elaborarea dreptului şi preparaseră codificările ulterioare. Astfel” s-a încheiat activitatea legislativă a magistraţilor. De aci Hmte iniţiativa aparţine numai împăraţilor ale căror edicte şi rescripţe1 au jucat, în evoluţia drep-ul, rolul ce aparţinuse odinioară pretorilor. trebuie remarcat că tocmai în secolul al II-lea această mlădiere a dreptului civil constituiau una dintre formele de hotărâre variantă de toustitutio, date prin răspunsuri de împărat.

145

I

— Mopinism l-am schiţat mai sus. Dreptul

„S clă la Scastă deschidere a oettţii, care

a P & Ki caracteristică pentru epoca respectivă.

Vă fâctorii politici şi economic! n-ar fi provo-l în & a ” (nlio a obiceiurilor şi a practicii, dălă aceasta evoluţie a filosofilor, în acea vreme n-ar fi intervenit duc înditoriloP greci aduc pwoumpitoai-f1» tranbformftrile

*? ¥U olna-putut sugera singure căile noinale; acestea naf” P t t să se înţeleagă pe care au paşi-n ga – fe faptul ca drtptul exioi imperfectă (deci

făviSePt natural de origine divină: perfectibile») a «1 fi inga a creaţiei sensul ca cidtpmae «e facultăţii.

? &, ară. col™ as-ar1 exista una, şi anume

P m şi în sensul ca în U (; j, 1 u1”. Şi că aparţine ord ine i lumii. Dintre fac. deţinute de fiinţa omenească ar exista una, şi anume raţiunea, în stare să-i reveleze acest plan al cveaţiei. şi dreptul, ca şi morala, trebuie deci să se bazeze pe raţiune: lirice drept poate fi a priori dedus din principiile abstracte desprinse clin filosofie. Dar o asemenea optică determină imediat o consecinţei gravă: raţiunea, facultate umană prin excelenţă, este universală, şi dreptul, dacă într-adevăr constituie emanaţia ei, trebuie de asemenea să fie universal în aplicaţiile, ca şi în principiile sale. Dreptul încetează a îi legat de o cetate anume, de un grup] sau altul de oameni, ca să cuprindă întreaga omenire, în optica raţiunii, nu mai există nici cetăţeni, nici peregrini, nici oameni liberi, nici sclavi, ci numai fiinţe ce au exigenţe similare.

Desigur, acest punct de vedere nu învederează că trebuie făcută tabula rasa din toate distinct» existente. Chiar în interesul indivizilor, grija penirl 1 Dar aceste influenţe filosofice se impun **într-**un cum determinat de contingent elf istorice specifice seeo Wi It-lea î.e.n.

146

(I, v<imx societăţii trebuie să primeze faţă de conse ui consideraţie, însă nu pentru ca societatea 0? anpăi «cap în sine, ci doar fiindcă viaţa socia ar unine un scop în 1 Ci v-v-”.

rezintă prin ea însăşi una din marile funcţii ale „canizăm naturale, fără de care omul n-ar realiza n plin natura sa. Prin urmare, dreptul civil **tre**bile să pretindă realizarea echităţii în interiorul unei anumite cetăţi, iar pe de altă parte jocul legilor trebuie să urmărească menţinerea existenţei aceleiaşi cetăţi. Dar mai presus de Roma, alături de ea vor fiinţa toate celelalte grupuri umane, de asemenea legitime şi

respectabile, în practică toate statele şi toate cetăţile pe care cucerirea Io-a integrat Imperiului.

Noţiunea de „drept al ginţilor" (im gentunn), chiar dacă în teorie nu s-a decantat decât destul de târziu, şi sub înrâurirea filosofilor, în fapt nu fusese niciodată total străină de gândirea romană. Unul dintre cele dintâi exemple privind această noţiune este oferit de către riturile declaraţiei de război şi de încheiere a tratatelor de pace, aşa cum le practica, începând din vremurile cele mai vechi, un preot numit pater patralus, cel mai înalt în demnitate dintre cei doi feţialr (crainicii sacri care reprezentau poporul roman în raporturile sale cu străinii). Pater patralus, investit cu atributele lui Jupiter Feretrius* (aşa cum imperalor le deţinea pe cele de Jupiter Optimus Maximus*) era singurul abilita să angajeze cetatea romană faţă de popoarele i rame. Ritualul săvârşit de el (invocaţia, aruncarea simbolică a unei lănci „pe teritoriul astfel desemnat cavda] m-aş etc era Pentru stat to. fe atât de stringent (cont6? XimP11> ia procedura civilă un nexum-ilor T! – vâuzare încheiat în prezenţa marto-2 ejj. nsai în cazul acestui ritual, martorii sunt *! toată teoria dreptului ginţilor poate să se în reducă la o teorie a contractului: declaraţia, a război formulează revendicarea a ceea ce este socof drept bunul său de către poporul roman: din punct de vedere legal nu este duşman (hoştis) decât supus? i unui neam căruia i s-a declarat război după toate regulile; nu orice cetăţean are dreptul să-l ucidpe acest duşman: el trebuie să i-i fost înrolat sub ordinele unui imperator şi să se găsească „în serviciu comandat". Altfel zeii. s-ar supăra, şi cauza Roia ei ar deveni automat nedreaptă, întrucâkn-ar mai fi conformă dreptului. Revendicare a unui drept războiul nu se mai justifică atunci când duşmanul l acordat reparaţia necesară. Este nedrept – neconform cu ius – să urmăreşti distrugerea unui duşman care nu se mai apără şi care s-a predat singur. Actul de deaitio (predare) constituie un nou contract ce reglementează raporturile învinşilor cu romanii. Termenii acestui contract sunt extrem de variabili; ei depind în fapt de voinţa biruitorilor, dar, de drept se admite că aceşti termeni au fost acceptaţi, liber, de cele două părţi (învinsul nu este oare totdeauna liber să moară?). Tratatul care pune capăt războiului (foedus) trebuie să fie respectat scrupulos de către contractanţi (deci cu fides) – El determină cu precizie statutul învinsului, căruia cel mai adesea îi lasă cea mai largă autonomie. Pământul învinsului este declarat în principi11 ager romanus, însă o

parte se retrocedează celor dintâi posesori, nu ca proprietate, dar ca possejsio supusă plăţii unui tribut anual. Oraşele continua să se administreze în conformitate cu o cartă (W> care le este hărăzită. Se poate deci observa ca D & Imperiului rezidă în foedus mai degrabă deci dreptul de cucerire, şi cum stipulaţiile ace foedus pot fi modificate pe baza unui acord comQV între contractanţi, se deschide calea evoluţiei e

148

Iitiei juridice a supuşilor care treptat devine iden-l că celei a cuceritorilor. Această evoluţie, neîntreruptă de fapt, **s-**a încheiat în 212 e.n. când edictul lui Caracalla a extins asupra tuturor locuitorilor liberi ai Imperiului dreptul de cetăţenie romană, tu toate consecinţele sale. Oricare ar fi putut fi adevăratele pricini ale acestei măsuri (fără îndoială aceste cauze au fost fiscale), ele au constituit totuşi termenul logic al acestei lărgiri treptate a cetăţii, pe măsură ce **s-**a extins punerea, în aplicare a dreptului roman, generator de egalitate între cetăţeni.

Evoluţia dreptului civil ne-a demonstrat că acţiunea decisivă fusese exercitată de către intervenţia, din ce în ce mai masivă a statului: mai întâi simplu martor al introducerii instanţei şi totodată, fără îndoială, chezaş al execuţiei sentinţei arbitrale, magistratul ajunsese să ordone sau să interzică, **bazându-**se numai pe autoritatea sa. De aceea, în pofida datoriei sale, oricât de considerabilă, faţă de obiceiurile gentilice şi, în ciuda respectului său, chiar exagerat, faţă de privilegiile grupurilor, (mai întâi familii, apoi colegii şi în cele din urna A municipii*), dreptul roman îşi datorează chiar existenţa constituirii unei puteri energice, autoritare şi aşezate atât deasupra indivizilor cât şi a poleetivităţilor. În acest sens, dreptul constitu-i al Romei, dacă n-a fost sursa dreptului civil, «ţin **s-**a manifestat ca motorul şi chezaşul a.

pălă UŞW de ineles fium se prezenta la Roma r6 Hefea lucranităţii. Relatările istoricilor antici dw şi fo' °de acest PfJncipiu nu se prezintă simplu.

I) r-.P.e care ei le invocă n «s" it «Şor de caca putem într-adevăr să ne întrebăm în ce măsură aceste fapte n-au fost ele însele Wi puite sau cel puţin deformate pentru a, sprijianumită teorie. În niciun alt domeniu, poate° mai mult decât în cel ai dreptului, nu se <% 6 atâtea anacronisme, anticipaţii şi tot ceea ce s-A° putea numi mituri juridice. Totuşi, suntem oblioar să investigăm fenomenul tocmai începând de] aceste date suspecte, criticâ**ndu-**le cu ajutorul [**telor, elteodată nu

tocmai sigure, ale arheologiei savi istoriei religiei. b în epoca regală, puterea aparţine regelui, fjrs nicio restricţie: autoritatea militară, privilegiul de „a împărţi dreptatea" (care, în vremea Repubneii va deveni sarcina esenţială a pretorului), de convoca adunarea poporului şi de a-i supune moţiunile şi totodată întreaga răspundere a relaţiilor cu zeii. Cel dintâi rege, Romulus, dobândeşte aceste puteri prin întemeierea însăşi, adică, în ultimă analiză, le obţine chiar de la zei, care, **trimiţându-**i augurul favorabil al vulturilor, l-au investit cu o anumită misiune. Printre zei, mai ales Jupiter este chezaşul (auctor) fundării Romei şi nu, cum ne-am putea aştepta şi cum **într-**un asemenea caz îşi închipuiseră, fără îndoială, mitograâii greci, zeul Marto. tatăl Fondatorului. De fapt, „Romulus, primii1 imperalor, apare cu carul său tras de caia-i, ci toga sa purpurie brodată din lauri, întocmai precun imaginea vizibilă a lui Jupiter Capitolinul. Totuşi rege „de drept divin", Romulus se înconjurase" un consiliu format din paires, senatul?*, *". obiceiul de a reuni poporul în adunări. Cinci" 0 dispărut (transportat viu printre zei în cursul dinţii apoteoze* a suveranului roman), J – problema constituţională: cine urma sa e regele, deoarece de data aceasta n – pe divinitate? Titus Livius ne]

cei
p»:
alea?
00 t cu s
150

— Ederat o întrecere de generozitate între senatori popor, fiecare parte oferind celeilalte iniţiativa desemnării. În cele din urmă, **s-**a luat hotărârea ca acele să fie numit de către popor şi ca această urnire să fie ratificată de senat. Acest compromis urmări însemnate: de fapt, aparenta generozitate a senatului conferea membrilor săi privilegiul acordării investiturii personajului desemnat de către popor – în alţi termeni, senatorii ar fi chezăşii (auctores) imperiiim-ului regal: poporul trebuia să se limiteze la emiterea unei dorinţi.

Putem lesne considera că această narai le a lui Titus Livius alcătuieşte un mit juridic care datează „din perioada când senatul dobândise preeminenţa i» stat şi dorea **s-**o justifice prin precedente. De fapt se bănuieşte că rolul aclamaţiei populare fusese cândva mai important. Însă această aclamaţie nu era, în esenţa sa, expresia unei voinţe conştiente de a alege; ea reprezenta mijlocul de care se slujeau

zeii pentru a-şi evidenţia voinţa. Nu ne este uşor să înţelegem această ciudată stare de spirit, dar ea explică anumite trăsături ale constituţiei romane, de pildă practica alegerilor, aşa cum’s – perpetuat ea în tot timpul existenţei Republicii. De exemplu, în comiţiile centuria te îiotărârea centuriei chemată să voteze cea dintâi dobândoa valoare de prevestire (omen) şi celelalte aveau obiceiul s-o urmeze. Şedinţele adunărilor erau precedate de luarea auspiciilor de către un magistrat, care le convoca, în d» * aşa-numitului imperium al său: toate I ceauţule religioase erau luate pentru ca zeii să-şi sebiK etxp. nma voinţa lo» Şi se dădea o atenţie deow tuturor semnelor nefavorabile prin care ei (4 u indica refuzul lor de a vorbi. Trăsnetul care r «sunat pe neaşteptate, un fulger, o criză de cwe ar fi pus stăpânire pe un cetăţean, totul determina anularea operaţiilor începute adunarea era amânată pentru viitoarea zi „fas.; într-un asemenea sistem, nu există loc” pyui voinţa populară; am putea deduce de aci că aWrile nu alcătuiau decât o vastă înşelătorie urzit* de către clasa conducătoare – senatul, din ea făceau parte magistraţii însărcinaţi să prezideze comiţiile centuriate – şi menită să dea mima-aparenţele democraţiei. Însă acest punct de vedere oricât de justificat ar putea părea, ignoră convingerea profundă a romanilor că prezenţa poporului chiar dacă ar fi fost prea puţin activă, era indispensabilă creării magistratului. Voinţa poporului nu este izvor de imperium; adunarea nu are nicio iniţiativă, ea nu poate vota decât pe nume de candidaţi acceptate de către magistratul care o prezidează şi, fapt încă mai grav, acesta are chiar dreptul să refuze rezultatul votului căci poate să nu procedeze la proclamarea (renunţiatio) numelui alesului care conferă acestuia calitatea de magistrat desemnat (designatus). Însă, în schimb, nu este mai puţin necesar ca poporul să se fi pronunţat ca renunţiatio să devină cu putinţă.

Noi avem alte mărturii care demonstrează rolul esenţial al aclamaţiei populare în acordarea acestui imperium. Deosebit de semnificativă este salutaţi-o pe care soldaţii care nu sunt altceva decât cetăţeni, cetatea însăşi în cadrele sale militare – o adresează generalului lor victorios pe câmpul de luptă. Aceasta proclamaţie a şefului lor ca imperator de către solda, poate să pară de prisos întrucât acesta este deja u magistrat în exerciţiul puterii, investit de către senat cu atributele comandamentului. Dar gra tatea însăşi a obiceiului chezăşuieşte vechimea Ea ne apare ca o reminiscenţă a unei vremi e

unui laşul poporului" căpăta valoarea unei prevestiri, omen care ilustra voinţa divină. ce pare că imperium, caracterul său juridic putial din care se deduc celelalte, rezida în dreptul de a consulta zeii, numit dreptul auspiciilor. Când nî & oristratul suprem (întâi regele, apoi consulii) dispare, „auspiciile revin senatorilor": fiecare dintre ei exercită pe rând, preţ de cinci zile, un interreg-num. În acest fel, imperium nu este niciodată va – cant! Ca să se creeze un nou rege sau un nou colegiu consular, este într-adevăr necesar ca alegerea să fie prezidată, ca renunţialio să fie făcută de un magistrat investit ca imperium. Aceasta este sarcina asumată de interrex. Astfel putem înţelege de ce, aşa cum am semnalat mai sus, patricienii au rezistat atât de mult timp presiunii plebei care reclama dreptul de acces la consulat: cum să se admită la imperium un plebeu care din punct de vedere religios era incapabil să asume funcţia esenţială a acestuia, luarea de auspicii? Expedientul temporar închipuit pentru rezolvarea acestei probleme de drept religios, crearea tribunilor militari „cu putere consulară", dar fără imperium, aşază foarte exact dezbaterea pe adevăratul său teren, cel al raporturilor cu zeii.

Fără îndoială, putem să ne închipuim că în spatele acestui aspect ai dreptului pontifical se ascundeau egoisme de clasă şi că patricienii republicani nu doreau să cedeze plebeilor nici măcar o parte din puterea lor. Însă crearea tribunilor plebei semnificase o concesie deosebit de gravă şi noicunoa-foem îndeajuns importanţa acordată de către romani jQ r. c-or juridice ca să nu presupunem că respectul

Iln Pentru ritual reprezenta o pură ipocrizie."."., aşclim am încercat noi să-l definim în să juridică şi religioasă, alcătuia **într-**o

153

anumită măsură proiecţia în interiorul cetăţii atotputerniciei lui Jupiter Optimns Maximus. DiVin în esenţa sa, investit de la sine cu un „dinamism» cave conferă celui ce-l posedă o eficacitate extraordinară, acest imperium constituie izvorul oricărei acţiuni politice. Oricare ar fi originea istorică a unei asemenea concepţii (şi se pot discerne a (» i elemente etrusce, unite fără îndoială cu o teologie de tradiţie indo-europeană), aşa cum putem lesne remarca, ea punea o problemă spinoasă organizării unei cetăţi republicane. Câmpul ei de acţiune normală îl alcătuia, evident, regalitatea. Cum să se concilieze acest

imperium tumultuos cu exigenţele unui sistem politic şi social unde persoana se înclină înaintea permanenţei grupului? Oamenii care au făurit revoluţia de la 509 î.e.n. s-au gândit să rezolve această antinomie împărţind imperium între doi magistraţi anuali egali, care s-au numit mai întâi pretori (praetor, de la praeilor „cel ce merge în înunte", afirmau cumologiştii romani, a căror fermă certitudine, în această privinţă, noi n-o împărtăşim) apoi consulii. Însă imperium nu putea fi împărţit: el aparţine integral celui ce-l posedă. De aceea cei doi consuli nu-l exercitau simultan ci, în timpul sare inc i lor anuale, o zi din două. Aceşti magistraţi înlocuiau regele, şi se considera că scurta durată a mandatului lor ca şi împăr" ţirea prerogativelor îi împiedicau să se transform» în tirani. De altfel, în acelaşi timp s-a creat un fel de rege-marionetă, rex sacrificiulns, cai 8 V & s™ numele de rege şi continua să deţină funcţia rooa în detaliile riturilor religioase. Astfel zeii nu e simţeau dezrădăcinaţi şi recunoşteau Cetatea Această organizare avea meritul, în cetf* tă devenită republicană, de a separa cât era e» Pu ruperium de titularul său, de a-l consacra oarecum o abstracţie: noţiunea însăşi de putere de stat abstractizată luaje naştere.

Mai târziu, imperium a fost încă mai generos împărţit: începând cu anul 367 î.e.n., pretorul urban a fost exclusiv însărcinat „să împartă dreptat ea", funcţie exercitată până atunci de consul. Pentru a o asuma, era necesar un magistrat investit cu imperium, adică dispunând de un drept de constrân (ere care se manifesta în esenţă prin ius edicendi (dreptul promulgării unui edict, unei directive ou efect stringent). O dată mai mult, imperium intervenea ca izvor şi bază a puterii.

Totuşi, de la începutul secolului V î.e.n., o alta formă de putere îşi făcuse apariţia, odată cu tribunii plebei. Lipsiţi de imperium (ceea ce era firesc, întrucât erau plebei şi nu beneficiau deci de dreptul auspiciilor), tribunii aveau ca armă ius intercessio-nis, adică dreptul de a se opune execuţiei unui ordin dat de un alt magistrat, fie el şi consul. Acest drept exista deja în interiorul colegiului consular, deoarece oricare dintre cei doi consuli putea, dacă dorea, să anuleze actele colegului său. Inovaţia rezida în atribuirea lui la acei magistraţi creaţi în cursul secesiunii plebei şi meniţi să stingherească acţiunile politice ale consulilor. Primejdiile, chiar absurditatea unui astfel de sistem, sugerau că tribunatul plebei reprezintă un expedient la care s-a recurs într-un moment de criză, expedient poate dezgropat din trecutul

îndepărtat şi adaptat, de t „ke de rău, situaţiei. Care putea fi de fapt puterea; J unilor, care se contrapunea imperium-ului şi an «la efectele? Totul ne arată că puterea tribu

1

n; i – „. *”. iuuu» se arată ca puterea t ins. e. n esenţa sa, religioasă, ca şi imperium-ul? i-Tribunii plebei, aşezaţi sub protecţia zeiţei tt.

155

C. Eres, divinitatea plebeiană a Avenimului, inviolabili: oricine îi atingea săvârşea o p oricine le rezista era imediat executat1. Parcă şi> fi ivit din adâncul vremurilor un vrăjitor înaintea căruia, fiecare dădea. Înapoi. Termenul de tribun nu ne lămureşte deloc, cel puţin direct, asupra istoriei acestei magistraturi. El este, de altfel purtat de alţi magistrali şi nu numai de apărătorii plebei. Cuv intui poate fi evident corelat termenului de tribus (trib), adică unei importante diviziuni a poporului, dar acest fapt nu ne spune mare lucru De foarte timpuriu, poate chiar de la origine, tribunii plebei aveau dreptul de a o reuni **într-**o adunare specifica, concilium plebi. s (care a luat ulterior numele de comiţii fribute), chemată să aleagă magistraţii plebei, tribuni şi edili ai plebei (ultimii, iniţial însărcinaţi mai ales cu deservirea templului Cererii, au devenit apoi auxiliarii tribunilor şi au primit în grijă arhivele plebei).

Prin**tr-**un fel de miracol, această constituţie disparată a reuşit să funcţioneze fără multe dificultăţi. Istoricii vechi subliniază înţelepciunea tribunilor care n**-**au recurs decât moderat la dreptul lor de intercessio* şi de asemenea cea a magistraţilor patricieni care **s-**au străduit să fie drepţi faţă de toţi cetăţenii. Poate că mai mult decât în virtutea imiu anumit har ce ar fi inspirat necontenit viaţa politică romană, funcţionarea sistemului a fost asigurată ne condiţiile exterioare care aproape fără întrerupere a» obligat Roma să lupte cu duşmani primejdioşi Pinu la sfârşitul războaielor punice. În faţa ameninţ” 11 lor, nevoia de concordie se manifestă trupe „’10 s

Inviolabilitatea şi saerosanclitatua atributelor ti înilor plebei vor fi ulterior exploatate de împărat, a”: je bază legală va fi constituita, cel puţin în Homn, toem puterea tribunieiană.

156

f T>t şi zeiţa Concordia a avut de foarte timpuriu templu pe pantele capitoliului, nu departe de nu în templu pe i v u

<mituim-şi îndeosebi, puterea tribuniciana tea să se exercite decât în interiorul aşa-numitu-fui pomerium (şi mai târziu în interiorul unei înguste «să concentrice largă de o milă şi situată în ju

l acestuia) – Imperium redobândea toate drepturile sale pe restul teritoriului şi, firește în ai mată. Mult timp, o mobilizare generală a reprezentat mijlocul cel mai sigur de a pune capăt agitaţiei politice, şi magistraţii patricieni n-au şovăit să facă uz de el… *.

Alături de magistraturile descinse direct din regalitate (consulat, preţură) şi care au conferit imperium titularului lor şi alături de tribunalul plebei, exista o altă funcţie care odinioară aparţinuse şi ea regilor potrivit tradiţiei (cel puţin lui Serviiis Tullius) şi care a primit sub Republică numele de cenzură. Cenzorii, în numfr de doi, sunt aleşi pentru cinci ani, însă exista obiceiul ca ei să renunţe 3 a sarcina lor după un stagiu de optsprezece luni. Ei au misiunea de a recenza cetăţenii şi bunurile, ca să se realizeze încadrarea sistematică a fiecăruia după „censul" său, adică după averea sa. Însă ei posedă, de asemenea, o jurisdicţie morală. Ei pot „să însemne de infamie" pe oricine, în funcţie de conduita lui privată. În această privinţă puterea lor este cvasidiscreţionară; de aceea tradiţia **pre**sena alegerea ca cenzori a unor personaje unanim respectate, ajunse la termenul carierei lor politice şi înălţate deasupra duşmăniilor personale. În poea clasică, ei întocmesc lista senatorilor şi a aierilor; cenzorii determină, pentru durata **mă-**°s laturii lor, nivelul impozitelor şi procedează la ierea a (ud8 cări de lucrări publice. După înche-acestor multiple sarcini, cenzorii, la capătul

15

n ierea celor optsprezece luni, adunau cetăţenii în CÂmpul Marte şi îi purificau după un rit special, „Apoi ei redeveneu simpli cetăţeni.

Acestor magistraţi de bază li **s-**au adăugat aliij pe măsură ce complicarea problemelor abordate şi creşterea teritoriului administrat multiplicau mi. siunile. Pentru a-i ajuta pe consuli, **s-**a recurs la magistraţi însărcinaţi cu problemele financiare (încasarea veniturilor statului, întreţinerea armatelor, paza finanţelor publice). Ne referim la questori. Pe de altă parte, alături de edilii plebei, au fost aleşi doi edili „curuli" (adică patricieni; numai patricienii puteau să şadă în timpul magistraturii lor pe „scaunul curul") care au împărţit cu colegii lor plebei poliţia oraşului, întreţinerea edificiilor publice, supravegherea

aprovizionării şi de asemenea organizarea materială a jocurilor. Această ultimă funcţie era foarte oneroasă, căci exista obiceiul ca edilii să contribuie personal la strălucirea sărbătorii – lucru pe care-l şi făceau cu plăcere şi cu ajutorul prietenilor, cuci dărnicia lor le asigură popularitatea. Însă ei erau puternic ispitiţi să recupereze ulterior banii cheltuiţi, după ce sprijinul poporului îi chemase la cele mai înalte funcţii.

Aceştia sunt magistraţi ordinari aleşi potrivit unui ritm periodic – anual pentru cei mai mulţi, la cinci ani o dată numai pentru cenzori. Însă, totodată, exista o magistratură cu o istorie nu tocmai clară, care avea un caracter excepţional şi care, după ce căzuse multă vreme în desuetudine, a fost resuscitată ca expedient în timpul t 1" 3111", politice, care au adus căderea Republicii. Ac" magistratură, 'numită dictatură (dictatura), e° titularului său imperium. Dictatorul este ales ţ investit de către consul – măsură necesară.

158

fiind că numai un magistrat care are imperium poate transmite această putere altuia – dar la îndemnul senatului. Dictatura era singura neco**le-**eială din toate magistraturile romane. Nu există decât un singur dictator, care îşi alege un subordonat, comandantul cavaleriei (magister eqaitum). Acest fapt nu implică de loc transformarea dictaturii **într-**o funcţie esenţialmente militară. Equites, comandaţi de magister equitum, sunt numai cavalerii din primele centurii, adică aristocraţia din ierarhizarea serviană. În această dictatură se relevă, probabil, forma romană a unei vechi instituţii italice şi, fără îndoială, îndeosebi latină, întrucât cunoaştem dictatori latini care se menţineau în fruntea vechilor cetăţi din Latium, după ce cucerirea romană le răpise autonomia. În fond, dictatura apare ca foarte apropiată de un fel de regalitate, şi valoarea religioasă a funcţiei este incontestabilă căci, chiar atunci când nu se ivea o perioadă de criză, era desemnat un dictator însărcinat cu o misiune foarte specială, de exemplu împlântarea rituală a unui cui **într-**un perete al Capitoliului. Acest gest a cărui semnificaţie ne scapă, nu putea fi îndeplinit de nimeni altul decât de un dictator – şi aceasta desigur pentru că titlul aparţinea unui personaj dispărut, de care numai zeii îşi mai aminteau. În practică, senatul recurgea la dictatură când statul trecea prin**tr-**o criză gravă şi când colegialitatea consulilor sau dreptul de intercessio al tribunilor erau „Patibile cu ordinea şi securitatea. Dictatorul° „ea" imperium cu

toate efectele sale; el nu a să ţină seama nici de dreptul de apel la poş-1 nici de veto-ul tribunilor. Dar puterea sa

Tputea depăşi o durată de şase luni. nu a a ne a Păstrat amintirea unui anumit mar de dictaturi din epoca arhaică. Multe dintre

159

mi

stf ŞŞP»

ele siiil îndoielnice, ca de pildă cea a lui Fui-i Cainillus, învingătorul galilor. Ultimul dintre italorii normal investiţi à l'ost Q. Fabius Maximo" Temporizatorul, însărcinat cu restabilirea situ-Ştiei dificile creată de victoriile lui Hannibal h 216 î.e.n. Aproximaiv o sută douăzeci de ani \\>1 târziu Sulla a reluat titlul, însă numai pentru a ca mufla ci tiranie de fapt impusă pe calea armelor şi acelaşi lucru se va întâmpla cu dictatura decernată lui Caesar în W î.e.n., în timpul războiului civil.

Acesta era sistemul de magistratură leul format în cursul primelor veacuri din istoria llomei. Dosi el a avut iniţial ca obiect administrarea unui teritoriu restrâns şi unitar, sistemul în cauză era destul de suplu ca să se adapteze noilor nevoi izvorâte din cucerire. Dintre cei doi consuli, unui conducea în general războiul în curs, iar cel de al doilea văminea la Roma ca să asigure conducerea unui regim civil. Odată cu multiplicarea teatrelor de operaţii militare şi cu îndepărtarea lor de Capitală, a trebuit să se sporească numărul magistraţilor înzestraţi eu un periat»; era suficientă prorogarea consulilor şi a pretorilor în funcţie, limitând mi. periiim-ul lor la o misiune determinată (ceea ce se numea o provincia). Aceşti magistraţi prorogaţi luau titlul de proconsuli sau de propretori. Având o asemenea calitate, ei puteau conduce operaţii militare sau guverna un teritoriu care le era încredinţat şi care se numea provincia lor. Totodată a sporit număr" 1 magistraţilor obişnuiţi (în afară de cel al consuli; lor care, sub Republică, n-au fost niciodatănţa' mult de doi). La începutul secolului 1 î.e. n-.61" – şase pretori: doi supravegheau funcţionarea luă ţici dintre care unul, şi anume pretorul urbau, Ţi-l cetăţeni, iar celălalt, pretorul peregrin, în proces

160

de una dintre părţi era un străin. Ceilalţi patra u* trimişi în misiune, care consta din comanda elnaei armate sau a unei flote ori din guvernarea 1 iei provincii. Numărul questorilor se ridica atunci! opt:

doi se aflau în serviciul consulilor, patru în cel 1 pretorilor detaşaţi în misiuni speciale. Sulla va spori numărul pretorilor şi al questorilor: vor.fi opt pretori şi douăzeci de questori (ceea ce înseamnă că anumiţi propretori vor dispune de câte un questor). Sub la esar, cu prilejul unui mare efort de reorganizare a Imperiului, **s-**au creat şaisprezece pretori şi patruzeci de questori. Firește, acești magistraţi sunt materialmente ajutaţi de birourile unde lucrează funcţionari (geribae) şi sclavi publici. Consulii şi pretorii, când apar în public în exerciţiul funcţiunii, sunt precedaţi de lictorr care poartă pe umăr un mănunchi de nuiele, simbolul teribil al puterii căreia îi slujesc ca agenţi de execuţie. Dincolo de pomerium, ei mai aveau şi o secure, care ieşea dintre nuiele.

Toate aceste magistraturi erau exercitate **într-**o anumită ordine. Foarte repede **s-**a instaurat obiceiul foarte firesc de a numi în magistraturile inferioare (questură, edilitate) oameni tineri care puteau astfel să ateste calităţile lor şi să exercite eu mai multă autoritate sarcinile mai grele ale preturii şi consulatului. Cenzura a fost atribuită foştilor consuli. Totodată, **s-**a stabilit o vârstă limită sub care niciun cetăţean nu putea fi magistrat şi ca acelaşi om să nu se perpetueze pe acelaşi loc 7 – transformând preţura sau consulatul în regalitate «e fapt **–** s-a hotărât ea acelaşi om să nu poată fi re**-**aies consul înaintea unui anumit număr de ani şi ca, două magistraturi consecutive (de pildă pre şi consulatul), să se respecte de asemenea un 1, cel mai des de doi ani. Toate aceste. măsuri

161

°norU? măt cave **s-**a org.

— Rt S.V7U7 şi asupra Jrtor nu putea avea Sta în ocolul I. î.e.n. magistratul în utin de 29 de am, a*\litatea, apoi preţura.

ca o ex le-a însă P°P01ULcest dialog rei-„t care deţinea în practica în «y dependenţe Jg deme le**-**au ejn «leg» laţ.va. lojţ Roinul «S.

litutwnali a b din ceea el. w e & el oo

L, desemnata de ei re mental

numita senatorilor; ««««.

adevăr căutată **într-**o reli simţită faţa pluni „inaugurat mai ionul atribuită l trohaic **într-**iustim**-**livă, ve**-**locint. v**-**ua Icniţ, tă faţa **–** răb p, Vii**-**Ue zeilor, adunare plum „inaugurat deci bun) i… ti fericite.

am văzut ca palres a unui inU jregiiarn), puleve. Koarte timpuriu

Uvi (şefii ginţilor patr consilieri „Înscrişi pe lis aceştia erau foşti raagisbaţi care <ţ automat, prin exerciţiul sarcina

! a Sulla, după questură) dreptul de à la o din consiliu. Cu excepţia unei decizii llatn de cenzori, senatorii îşi menţineau

1011 toată viaţa; după şaizeci de ani, erau în –, îi. Noi formaantă de rimi palrc ripl lor

P de scutiţi

163

162

m numai de prezenţa obligatorie. Firește ierarhia natorilor era, cea a magistraturilor exercitate fiecare dintre ei; astfel consulul cel mai în – \ era cel dintâi în demnitate; înscris în fruntea (album senatorium), el purta titlul de prinde senatus şi îşi exprima primul părerea în deliberăr

Modalitatea în care senatul îşi exercita autoritatea a evoluat de la o epocă la alta. La începutul Republicii, senatul se pronunţa asupra legilor dupş votarea lor – în adunările populare, dobândind astfel putinţa să le anuleze. În a doua jumătate a secolului IV î.e.n., a fost răsturnată ordinea, **proce**diirii: senatul a trebuit să se pronunţe înainte de consultarea poporului – Se revenea astfel la noţiunea primitivă de aucloritas, ca virtutea iniţiativei, şi se pare că nu a fost diminuată influenţa reală a senatului. Începând din această epocă, sfatul aşa-numiţilor patres devenise cel al foştilor magistraţi şi experienţa lor era chemată să decidă asupra legilor propuse. Un proiect de lege dezaprobat, de la început, de către senat, avea deci mari şanse să nu fie niciodată adus înaintea poporului. Supusă votului comiiţilor, o propunere acceptată de senat era dimpotrivă aprobată aproape automat datorită sistemului de votare pe centurii.

Aceste dispoziţii ar fi fost suficiente să transforme Roma **într-**o republică oligarhică: elementele de regalitate care se perpetuau în magistraturi erau de fapt neutralizate de autoritatea senatorilor. În senat se pregăteau alegerile şi magistraţii în exerciţipreocupaţi de cariera lor şi plini de respect fa, a de înţelepciunea acestui consiliu care număra, e fapt, minţile cele mai bune şi mai experimentat ale statului, ţineau de obicei seama de părerile în

Sfetnic al magistraţilor, senatul îşi formulea

oieimu ai magisi-rainor, seim tui joi «... părerile sub formă de senatus-consulta care, 11

— mi înseamnă dări de seamă ale şedinţelor şi VOI>" mă opinia majorităţii. Schema unui senalus-e%1 iltum este invariabilă. În frunte

apare numele istratului (în general consulul) care a întrunit „atuli apoi indicaţia problemei înscrise pe ordi-86 de zi. În sfârşit, opinia care a triumfat este formulată ca un sfat dat magistratului, ce trebuia să decreteze (prin edict, în virtutea imperiu/n-ului său de pildă) măsura dorită. Textul acestui senatus consultum era redactat de către secretarii de şedinţă desemnaţi de către preşedinte; ei vegheau asupra exactităţii redactării şi îşi asumau răspunderea ei. Legalmente, nimic nu obliga magistratul şase încline în faţa opiniei senatului, însă obiceiul, chiar bunul simţ, invită la acţiune în sensul dorit de senatori.

Înrâurirea senatului se exercita în toate domeniile vieţii politice. El atribuie magistraţilor şi promagistraţilor provincia, adică misiunea lor. misiune care în vreme de război le acordă conducerea unei armate şi în timp normal un teritoriu de guvernat. Această prerogativă implică, practic, şi decizia prorogării **într-**o promagistratură pe anul următor a unora dintre magistraţii ordinari. Consiliu permanent al consulului, senatul primeşte ambasadorii străini sau, după plac, refuză să-i primească, „m interiorul său, el îşi alege legaţi, care vor fi trimişii oficiali ai Romei pe lângă puterile străine, uispunând suveran de finanţele statului, senatul Paté, dacă doreşte, să nu mai finanţeze" pe un «numit general sau guvernator a cărui conduită rin»; 1 Sa. cut şi adesea magistraţii au fost cons-sa-i cerşească subsidii. Această funcţie de financiară era, deci, foarte importantă; onatul din fapt a

* senatul dispunea de bugetul statului, şi «cru îi furniza mijloace considerabile de acţiune unei

De autorizeze păr Lire cave orice proiect de întemeiere a a aibă aprobarea sa, căci aaer publicus, el urma să pământului la coloni, în O alienare a bunului public.

partue**.** – tre' altele, de ce Campania, Astfel se explica, d **–** tre' possessores care pământ foarte îorti l ocupai dată ales ca loc d (Iran senatori, n-jt-utu durat Re? publica.

colonie, atlla – laei-07 itie privilegiata care confer Totuşi aceasta pozive… prt. erne. conducerea sen

Tt", 1 iO comportă amintirea unei vremi ÎST ituia un sfat de patres, de **repre**iatul conăt. \turianistice. Statul mi se afla în afaceri ci în cele ale marilor fflâini Veni Tnu complet rupţi de pământ, şi proprietari mi-am. ibuit] a asigurarea conăcest «JU romane, preocupată înainte de a pământului, acceptând războiul toate doar întului, acceptân ameninţările, prepar înd cu viitoare. Toate acestea

limite, o răbdare şi VV" d asemenea, anumite li EXPJ-C? de a nu reflecta prea amplu asupra proble-tendenţa dt. anu ic i respectiva melor comicato, «J b iinflon pr0.

e oecit pe datină a un magistrat sau aptul 8-a i senatul «totul să rein După ema războaielor civile, când IW s-a apropiat simţitor de restauraţia monarhica joiU de către Caesar, reconcilierea s-a realizatm mul lui August, care, deliberat, s-a străduit să salveze ne în. – vremea „vea-Lt. ei din sistemul oligarhic înfrânt la Pharsalus wţ ctu

În practica, în emană de la «te ce's" fic de folog. Este semnificativ

Republicii, toate pxu a statului, se e & 1 „augusteicăn-a modificat, de loc cuvin-Tfiurezint. averitabiU persoane a le de instituţiile tradiţionale au păstrat forma şi cele mai de şi: na unb) a „a de pa m-h Funcţiona' ca odinioară un senat, care

Păstra rolul său de consilier al puterii, magistraţi a ieşi după vechile metode şi care, după terminarea fandatului lor, erau prorogaţi în calitate de coman-d-ţi ai armatei sau de guvernatori de provincie.

ar fi; DuPri opinia noastră, alt termen decât cel de revoluţie mai adecvat: restructurare, remodelare etc.

tre' din

TZST?:

se poate considera că repuunv «. – fapt o plutocratic. Totuşi nu trebuie uitat senatorilor se bazează doar (cel puţin în prin pe proprietatea asupra pământului. Cavalerii» dacă sunt mai bogaţi decât senatorii, nu totuşi în „cariera demnităţilor" care oferă vasivitate poarta consiliului suprem. Acest pri reafirmat în mai multe rânduri şi încă viva Imperiu (întrucât senatorii erau obligaţi să siv ren

167

106

Însă, dacii toate aceste trăsături ale struc vechi se menţineau, rolul îiecăruia dintre s-cest organe de guvernământ a fost subtil schimbat, şi \ ansamblu, coeziunea statului a (ost intens spor U August urmărea, mai ales, să-şi legalizeze şi să-8 consolideze puterea. Se prezentau mai multe soluţii1 între care el a şovăit, deoarece se ostenea să asigu o mai bună administraţie a ansamblului Imperiul» '6 El putea să-şi atribuie consulatul şi să-l păstreze an de an, aşa cum a şi procedat în anumite momente Totodată August putea să se considere ca promgistrat însărcinat să controleze anumite provincii şi investit cu imperium, cel puţin în provinciile pe care şi le-ar fi rezervat pentru el.

August a făcut i şi acest lucru: începând din anul 27 î.e.n., au apărut provincii senatoriale, administrate în continuare de către promagistraţi înzestraţi cu un mandat emanat de senat şi provincii imperiale, al căror guvernator legal era cezarul şi unde el era reprezentat de locţiitori (legaţi) aleşi după placul său (şi în timpul Republicii, comandanţii de armată şi guvernatorii se înconjurau de legali desemnaţi de ei). Provinciile unde staţiona o armată au devenit imperiale: în acest chip împăratul a ajuns comandantul tuturor forţelor romane, imperalor prin excelenţă. În sfârşit, împăratul putea, prin**tr-**o ficţiune legală mai subtilă, să**-**şi atribuie puterea tribunilor plebei, fapt care-l aşeza deasupra tuturor celorlalţi magistraţi şi îi dădea un drept de veto chiar în interiorul Romei, unde nu se aplică (teoretic) imprium proconsular. De aceea împăraţii de după Aug1— imesc încă de la urcarea pe tron., puterea în 1

— \ dar

16 ttrin-/răt-e, ac", în tribuni (mag—… tribuna-11";

tribuniciană este menţionată cu grijă în inscripţii printre titlurile împăratului şi numărul care**-**i urmează indică anii domniei.

Astfel înarmat şi utilizând toate resursele constituţiei republicane, împăratul ţine în mână toate mijloacele de acţiune. Totuşi, cum August nega că ar fi instaurat o monarhie deghizată, el a vrut să justifice în ochii tuturor această acumulare extraordinara de puteri, fără precedent în timpul Republicii, chiar în etapa ei finală. Reluând o noţiune familiară romanilor încă în secolul al II**-**lea î.e.n., Au" iist a fost mai întâi prinesps senatus, personajul care, în stat, poseda cea mai mare auctoritas: puterilor reale, legale, li **s-**a adăugat, conform tradiţiei romane, o justificare de ordin moral şi cvasi**-**religioasă. Această auctoritas exprimată deja în supranumele de August decernat împăratului, ei o datora trecutului său, serviciilor aduse patriei, dar totodată şi (poate chiar mai mult) victoriilor sale, succeselor remarcabile ale tuturor acţiunilor sale. Gel dintâi cetăţean **–** cu această ambiguitate care face din el concomitent primul în demnitate şi „cel mai înaintat", omul de la probă **–** principele personifică întregul popor roman aşa cum votul centuriei prerogative reprezenta, în comiţii, voinţa poporului. Din această pricină, August posedă una dintre calităţile eminente recunoscute statului în timpul Republicii, maiestas (de la care noi am făurit termenul de „majestate"): maiestas constituie o virtute autentică, o proprietate de ordin morai şi confirmată de fapte,

care aşază Populus Romanus e-upra. celorlalte popoare şi totodată deasupra indivizilor. În timpul Republicii, exista maiestate Populi Romani (legea asupra majes

13 – Civilizaţi;

a romană, voi, I

369

taţii poporului roman), care pedepsea cu moartea orice tentativă de a zădărnici această supremaţie stm chiar de a o vătăma moralmente. În vremea Imperiului, legea asupra majestăţii, aplicată persoanei însăşi a principelui, a fost un instrument de temut al puterii: în numele său, au vorbit nenumăraţi delatori*, pricepuţi să descopere pretutindeni opozanţi declaraţi sau tainici şi neşovăind să recurgă la provocare pentru a-şi atinge scopurile, îndeobşte condamnarea unui duşman şi confiscarea bunurilor lui (dintre cave le revenea o parte, ca răsplată pentru un serviciu adus statului).

Această armătură constituţională, juridică, religioasă şi morală a principatului a îngăduit lui August să păstreze un cursus honorum, un senat, adunări populare, căci în aparenţă nimic nu se schimbase. Dar alături de aceste organisme tradiţionale, s-a creat o administraţie cvasi-independentă de cealaltă, emanind direct de la împărat şi care a determinat, în special sub ultimii succesori al lui August, reducerea a ceea ce înainte fusese adunarea cea mai puternică a Republicii, la un „ordin" senatorial*, fără rol politic veritabil. Ca proconsul al provinciilor imperiale, împăratul trebuie să dispună de un personal numeros împrăştiat în Imperiu. În plus, îmbogăţit de prada războaielor civile şi posedând ca domenii personale imense teritorii (ele pildă întregul Egipt, niciodată transformat în provincie şi rămas totdeauna proprietatea, împăratului), el îşi dezvoltă casa (familia), cu agenţii ei care se află pretutindeni în Imperiu-Aceşti oameni ai împăratului sunt, ca în ţoale marile case romane, sclavi şi liberii.

Însă, în afara acestei birocraţii domestice, prin eipele a încredinţat alte misiuni administra» 1*

170

hosebite de atribuţiile tradiţionale ale magistralilor, unor curatori şi unor prefecţi. Astfel au existat curatorr ai drumurilor, ai apeductelor, care erau senatori, în vreme ce alte funcţiuni, foarte importante, reveneau unor cavaleri, de pildă prefectura pretoriului, comanda cohortelor pretori-eiie adică a trupelor care staţionau la

Roma, asigurau paza principelui, şi contribuiau ia menţinerea ordinii hi Capitală, împreună eu aşa-numitele cohorte urbane. Tot cavaleri erau prefectul* an nonei (însărcinat cu aprovizionarea Romei) şi acel al virililor (corp de poliţie specializat în lupta dusă împotriva incendiilor), prefectul flotei (existau două fiole, cea de ia Miserius şi cea de la Ra-venna) şi mulţi alţii, ca nenumăraţii procuratori: are, în provinciile imperiale, ţin, pe lângă legaţi ai principelui, locul questorilor din provinciile senatoriale.

Administraţia Imperiului reclamă oameni din ce în ce mai numeroşi. Aceşti oameni, lent formaţi pentru funcţiile lor, puteau să le exercite cu o continuitate mai mare decât o îngăduia sistemul republican, unde senatul neîncrezător în guvernatorii prea puternici în provinciile lor, nu-i menţineau mult fcimp pe foc. Aceşti funcţionari se recrutau dintre cavaleri, şi **s-**a constituit cu încetul, alături de cursus honoram senatorial, un veritabil mrsns konontm ecvestru unde se succed **într-**o ordine strictă funcţii militare şi sarcini civile, ce se încheie cu una dintre marile prefecturi: cea a Egip-ului, cea a an nonei şi îndeosebi cea a cohortelor Pretorieno. Şi cum orice funcţie adm mi

…— or

Aporia vi Cum orice funct-le administrativă f<t iuv-Tr? llarea Unei Jurisdict», prefecţii au

petentoM Å. Ţ} °n /udici-a în interiorul – oi. Astfel prefecţii pretoriului au de

13»

l/l bândit jurisdicţia criminală în Italia, înlocuind până la urmă pe pretori.

Acest aparat greoi, foarte complex de la o. m» hie întrucât nu era o creaţie ex nihilo, ci luxiapunercă a doua ierarhii deosebite, aceea a magistraţilor de rang senatorial şi aceea a prefecţilor şi procuratorilor ecveştri, a fost în ansamblu de o mare eficacitate: guvernatorii se simţeau supravegheaţi de oamenii împăratului şi în general acest lucru stimula zelul lor, în orice caz împiedica samavolniciile prea adesea tolerate sub Republică. Vechile companii de publicam nu supravieţuiseră Republicii, şi monopolul perceperii impozitelor*, care aparţinuse odinioară cavalerilor, n-a fost restabilit. Gel mai des sarcina repartizării impozitelor directe revenea colectivităţilor locale (impozit – funciar sau stipendinm, în provinciile senatoriale, impozit asupra persoanelor, sau tributum, în provinciile imperiale, dar aceste

impozite mi erau plătite decât de cetăţile cu statut provincial, deci situate în afara Italiei, care era scutită); administraţia imperială percepea impozitele indirecte (taxa de 5% pentru moşteniri, de 1% pe vânzări, de 5% pentru eliberări, trecerile peste poduri sau drepturile de vamă cu procente diferite). Aceste procedee de percepere a impozitelor mai puţin oneroase decât arenda aveau mai ales avantajul de a îngădui o repartiţie mai clară a încasărilor, afectate diverselor vistierii-acrarium Satumi (trezorerie închisă în subsolurile templului lui Saturn), care înlocuia finanţele publice republicane, fisens (sau „panerul"), vistieria particulară a împăraţilor, aerarium militare (casa armatei) alimentată mai ales de 1/20 din moşteniri.

172

să imensele resurse ale Imperiului, cu ioală / a depusă pentru gestiunea lor, mi puteau face faţă or cheltuielilor. Roma a suferit aproape **necon** At de o criză financiară pe care împăraţii n-au şi nici n-au putut **s-**o remedieze… Capitala foarte scump", construcţii

t şi ne n „au P1111 5 ° remeaieze… apixaia îvmenului costa foarte scump*, construcţiile somptuoase şi gigantice, jocurile, darurile perpetue acordate de împăraţi soldaţiloryfi poporului, şi îndeosebi cheltuielile inerente sistemului annonei – important în viaţa cotidiană a Romeigoleau periodic vistieria imperială. Adesea, efortul militar a fost îrinat de necesitatea restrângerii cheltuielilor, ki**tr-**o largă măsură, uşurinţa cu care invadatorii barbari au putut pătrunde în Imperiu se explică prin slăbiciunea efectivelor ce li se putea opun-ne1. Şi vina pentru această slăbiciune nu trebuie căutată numai **într-**o anumită lipsă de oameni; parcimonia statului este de asemenea în cauză. Se pare că împăraţii, ca să nu supere „burghezia" provincială, nu i-au solicitat un efort financiar la nivelul imensităţii sarcinilor ce trebuiau împlinite. Exista pentru aceasta o cauză de profunzime: chiar conştient de misiunea sa imperială, regimul instaurat de August depindea prea profund de vechea concepţie despre Cetate, ca principii să nu considere că scopul ultim al guvernării au şi proniol la originea acestei slăbiciuni Ihianciare «ironice, exoeent schiţată de profesorul Grimai, şi cândva amplu analizata de Rostoyţev, se afla însăşi nivelul tehnologic relativ modest şi staţionar al civilizaţiei romane. Conservatorismul tehnologic era inerent sistemului economic sclavagist care

1111 Qt „îl

a inerent sistemului economic sclavagist care… –… invenţiile şi

nu încuraja valorificarea lor prac-ca. În se; est fel productivitatea muncii nu creştea şi nu îi?, a nici veniturile, căci nu se realiza o reproducţie lărgită progresiv progresiv.

locale – şi în detrimentul acestui liberai. a împăraţilor

— «„ SS „S*S «SSS;»

al Imperii1 111 lin i

CAPITOLUL V

CUCERITORII

Când romanii au fost determinaţi, prin voinţa lui Hannibal, să angajeze o luptă necruţătoare împotriva celor mai considerabile forţe puse vreodată în joc de un război antic (cu excepţia, poate, a hoardelor barbare aruncate de Xerxes împotriva Greciei), armata romană a trebuit să facă faţă unor corpuri de trupe recrutate oarecum pretutindeni în lumea mediteraneană. Oştenii acestei oştiri, adesea, mercenari, erau soldaţi de meserie. Hannibal, format de multă vreme la şcoala ştiinţei, militare, era moştenitorul strategilor hellenistici. În faţa lui şi a armatelor „ştiinţific" organizate, se găseau legiunile romano şi auxiliarii lor, care nu cuprindeau decât cetăţenii R.omei şi locuitorii municipiilor italice. Armatele cartagineze alcătuiau un admirabil instrument de cucerire; cele ale Romei o miliţie „naţională" constrânsă la defensivă. Dar legiunile, după cumplitele înfrângeri de la început, au depăşit Pe agresori şi, după încheierea războiului, Roma a băgat de seamă că îşi făurise la ritului său o armată capabilă să înfrunte orice duşman, fără să fi **renun**<" „a principiul însuşi al soldatului cetăţean, re a rămas multă vreme baza forţei romane.

175

I dntrt victoriile repurtate suc Polibiu, scriind dup-l forţelor mace ce8 iv de către armata ioman lrecusei, a mult donenilor? i Sale; on Sideră că, iară îndoia: timp drept invincibili d orează în parte armătura 1 &, aceste succese tromane, însă ca ele n-ar politice şi straie acetaţu miliUTA fi fost cu putmţa fard o o o el fi consacrat 0

Replicii, JTE Suci ««™» 15 I'S

— a sa be de oameni, r. r.1™* de econoiuic „— minul lat, mai? u1 jn de lud.Hr. **S-A** evite ridicarea pe uij 1 număr de «w

V.: nifxtP. Ti. alţii sr. r – e «k lor

176

El te şi care constituiau efectivul normal al unei în rutî Pi. Cum existau, într-adevăr, cu mult mai mulţi oameni mobilizabili decât aveau

cele patru legiuni (în vremea lui Polibiu o legiune cuprindea n mod normal 4.200 oameni şi numai excepţional 5.000) se trăgea la sorţi un trib de unde trebuiau să fie aleşi viitorii soldaţi. Pe lista celor recrutaţi din acest trib, erau desemnaţi mai întâi patru oameni de vigoare aproape identică, şi după aceea erau atribuiţi câte unul la fiecare legiune, apoi patru alţii şi madeparte, în aşa fel încât să echilibreze pe măsura posibilităţilor valoarea fizică a celor patru unităţi. După epuizarea oamenilor tribului respectiv, se trăgea la sorţi un al doi –, le-a, apoi un al treilea etc, până ce se obţinea numă – rul de soldaţi necesari. După aceasta, triburile depuneau jurământ în faţa generalului şi primeau ei înşişi jurământul soldaţilor: acest jurământ (sacramentum), era fundamentul juridic al condiţiei soldatului. El constituia o legătură personală de natură religioasă între soldat şi şeful său; dacă, în cursul campaniei, comandantul se schimba» trebuia să se procedeze la o nouă prestare a jurământului. Pe lângă aceasta, jurământul conferea soldatului dreptul de a se servi de armele sale împotriva duşmanului declarat formal hoştis de către faciali. Sensul general al jurământului ni **s**-a păstrat: soldatul se aşja „să execute ordinele comandanţilor sub care V5 trebui să lupte împotriva oricărui duşman, «a nu părăsească steagul, să nu săvârşească nicio acţiune contrarie legii". Nerespectarea acestui să«se» w/n atrăgea după sine pedeapsa cu moartea, şi p. z-le mă* târziu, soldaţii erau convocaţi epartizaţi pe unităţi: cei mai tineri şi de asemeni no*" săraci, formau corpul de iielites (în număr – J0 pe legiune). Ei purtau o sabie scurtă de

177

tip spaniol (spadă scurtă, cu două tăişuri, Cu e „soldaţii luptau împungând), mai multe suliţe uşor* (foarte lungi, subţiri şi înzestrate cu un vh>f aluno care să încovoia după lovitură şi făceau arma

pa lovitura şi făceau arma inutil; zabilă de îndată ce se ciocnea de un obstacol) armei" defensive erau un scut rotund (parma), cu un & 6 metru de trei picioare (mai puţin de un metru) şi o cască de piele (galea), acoperită îndeobşte cu o piele de animal, adesea cu o piele de lup (animalul lui Marte, zeul războiului). Ceilalţi soldaţi legionari erau repartizaţi în hastaţi, principes şi triarii. Toţi purtau o armură completă: o cuirasă (lorica) confecţionată din fâşii de piele foarte groasă, întărită pe mijlocul pieptului cu o placă de fier aproximativ de douăzeci de centimetri pătraţi. Cei mai bogaţi aveau dreptul să poarte o platoşă din zale de metal, împrumutată, după cât se pare de la gali. Pe

cap, purtau o cască de metal (cassis), acoperită de un smoc de pene roşii sau negre despre care Polibiu ne spune că „dădea omului o înfăţişare frumoasă şi insufla duşmanilor spaima". Scutul era convex, larg de 75 cm., lung de 1, 20 m, gros, pe margini, de o palmă (în jur de 7 cm.); el era făcut din două bucăţi lipite una de alta; în mijlocul său, o proeminenţă de fier (umbo) devia proiectilele, împiodicând sulițele şi săgeţile să se înfig» normal pe suprafaţa lui. Armele ofensive erau sabia şi sulițele (pila). Sabia era identică cu cea purtata de uelkes, spada spaniolă. Aşa numitele pila (întrebuinţate numai de hastali şi principes) aveau un mâne r de lemn lung de 1, 50 m şi un fier de aceeaşi lungime, armat cu un vârf. Fierul este solid tixa de mâner; în vremea lui Polibiu, minerul era \ rit şi ţinut în fier de cuie până la jumătatea lung" lui; mai târziu (începând cu reformele lui " tunul dintre cuiele de metal a fost înlocuit p-" 1

fE

lemn care se rupea sub greutatea suliţei când Ta se înfigea în scut; un al doilea cep. de fier.

«ntinea legătura, dar minerul se răsucea în junii mb tui punct f x) se! 1011 către sol şi stingherea *" „luptător. Înalte momente, acelaşi rezultat a fost, tins cu ajutorul unor procedee diferite. De exemplu Caesar povesteşte, la începutul lucrării De beilo t'inuico, ce efect pricinuiau sulițele al căror fier nu era călit decât la extremitatea lor. Vârful se înfigea în scuturi, dar baza de fier se îndoia şi era cu neputinţă de îndepărtat arma după ce ea străpunsese deodată mai multe scuturi galice, astfel încât vrăjmaşul prefera să scape de o protecţie devenită stingheritoare şi lupta descoperit.

Pilum, de o greutate variabilă (între 700 şi 1.200 gr.), alcătuia o armă de temut, a cărei bătaie mijlocie atingea 25 de metri. Însă soldaţii bine antrenaţi puteau s-o arunce în condiţii favorabile până la 40 m. Şi chiar mai departe, când suliţa era dotată cu o curea (amentum) cave-i sporea viteza iniţială. Forţa sa de pătrundere era suficientă ca să traverseze cu o bătaie bună trei centimetri de brad ş' S chiar o placă metalică.

Tiiarii dispuneau de o lance (hasla) mai lungă şi mai puţin robustă, care slujea în lupta dusă clin apropiere şi nu ca armă de aruncat.

Împărţirea în hastali, principes şi Inarii se practica după vârsta soldaţilor, cei mai tineri fiind has-Lati (în număr de 1.200); apoi

veneau pilncipes, în număr egal, în sfârşit, cei 600 de inarii. Regiunea era organizată pe manipuli (numijuili), „ruţial compuşi din o sută de oameni fiecare, puşi vifi comanda unui şef de centurie (centurio). În acea clâf existful zece manipuli de hastali, zece de **prin**°i zece de marii. Mai târziu, fără îndoială înee-o» secolul al IV-lea î.e.n., acest manipul. mi

179

ţiul a fost la nudul său organizat pe două centu comandată fiecare de către un centurion, însă ce rionul centuriei din dreapta (centuno prior) avea ordine întregul manipul. Uelites nu erau repzaţi pe manipuli şi pe centurii, ci atribuiţi un Or n-nipuli, pe care îi sprijineau în luptă, că nd mi erau pur şi simplu încorporaţi în manipul.

Formaţia de luptă se prezenta în îelul următor kastati erau dispuşi în prima linie, fiecare manipul (în legiunea de 4.200 de oameni) alcătuind un dreptunghi de 120 de oameni (10 rânduri de 6 oameni pe centurie, dacă uelites erau integraţi manipulului; cele două centurii erau aşezate în linie). Între doi manipuli consecutivi din prima linie era lăsat un interval acoperit, în linia a doua, de către un manipul de principes. Manipulii de triarii, care constituiau linia a treia şi care dispuneau de un efectiv mai redus (60 de oameni, eventual plus 40 de uelites), acopereau intervalele lăsate de manipulii de principes, ca pe o tablă de şah. În interiorul centuriei, oamenii era, a dispuşi în mod normal la o distanţă de aproximativ 90 cm unul de altul, însă, în funcţie de peripeţiile luptei, rândurile se deschideau sau se închideau.

Legiunea astfel dispusă era angajată în luptă pe linii succesive. Haslati înaintau cei dintâi, aruncau sulițele lor asupra inamicului şi începeau o luptă corp la corp. Dacă învingeau, ei împingeau acţiunea lor înainte, urmaţi la o anumită distanţă de celelalte două linii. Dacă erau respinşi, se retrăgeau ordonat, în intervalele dintre principes, care, aduşi astfel în prima linie, intrau la rândul lor în luptă. În tot acest timp, triarii, cu un picior îngenuncheat, cu scutul sprijinit pe umăr, cu lancea înclinată şi cu vârful înainte, alcătuiau un fel de meterez, în spatele căruia se reformau unităţile înfrânte. Dacă duşman”!

180

fugă pe principes, intrau în acţiune triarii: Iii lor se apropiau unii de alţii, astfel îneU n-o linie continuă şi lansau ultimul asalt, con – SKtd care trebuia să fie decisiv. Această tactică prezenta un mare avantaj: organi-lecţiunii în unităţi puţin numeroase, interva-l-e respectate şi

menţinerea în rezervă a unor efective mereu disponibile îngăduiau înfruntarea de situaţii extrem de variate. Velitei-sporeau şi mai mult-această mobilitate: independenţi de centuria căreia i se alipiseră, ori formau ultimele ei două rânduri, ori umpleau intervalele dintre doi manipuli succesivi dacă se urmărea alcătuirea unui front continuu, oii erau lansaţi ea „tiraliori" înaintea, liniei pentru a angaja ciocnirile preliminare. Legiunea nu fusese totdeauna dispusă **într-**o formaţie aerisită, căci la începutul Republicii ea se prezenta ca, o masă compactă, însă experienţa le-a relevat romanilor primejdiile unei formaţii prea rigide. Războiul împotriva lui Pyrrhus, când legiunea a înfruntat elefanţi, le-a demonstrat avantajul intervalelor lăsate între unităţi, intervale prin care animalele puteau să atace fără să pricinuiască vreun rău. Când legiunile romane au întâlnit falanga macedoneană ia Pydna. Întreaga lume greacă a urmărit spectacolul oferit de cele două armate, care aveau amândouă reputaţia invincibilităţii. Însă falanga, masă formidabilă acoperită de sulițe, s-a dislocat sub loviturile legionarilor ca, re au atacat-o din toate părţile, au lăsat-o **în**tu să pătrundă în rândurile lor şi **s-**au închis apos Hsupra, ei, **s-**au strecurat prin fisuri şi în cele din urmă au nimicit-o.

Această legiune a secolului al II-lea î.e.n. era unei lungi evoluţii a tacticii. Armele sale enumerate mai sus – fuseseră împrumuta

— Cele le de la aproape toate popoarele intrate în conflict cu romanii: sabia era spaniolă, pllum fără jnj. samnit, scutul imitat (ne spune Polibivi) după °Ja greoilor. Specializarea armamentelor (piluni primele două linii, hasla pentru Iriarii) repi pe atunci o inovaţie relativ recentă, intrucr Tvbularul n-o înregistrase şi oamenii din prima 1 ° continuau să se numească hastaţi, deşi nu mă/m*1116 iau o hasla... Triarii purtau în limbajul cotidian numpK de pilani, ceea ce indica faptul că ei fuseseră odinio° i a dotaţi cu piiam, şi primul centurion al celei rij3" tăi cohorte de triarii a păstrat până la sfârşitul Imperiului numele de primus pilas: el era ofiţerul iotQ. ilor cel mai înalt în grad şi, în general, cel mai vechi" Sub Imperiu, în armatele devenite permanente **s-**a creat o avansare regulată; noii centurioni începeau prin a comanda a doua centurie din cel de al zecelea manipul de haslali şi, la sfârşitul carierei, deveneau primipili.

Către sfârşitul Republicii (şi poate după Marius*) o diviziunenouă **s-**a introdus în legiune. Vechii organizări i **s-**a suprapus împărţirea pe cohorte, care cuprindeau fiecare câte un manipul de

hastaţi, un manipul de principes şi un manipul de triarii, puşi sub comanda unui tribun de cohortă. Erau deci zece cohorte de legiune. Nu se ştie dacă această inovaţie a răspuns în esenţă unei modificări a tacticii legiunii sau mai degrabă dorinţei de a constitui unităţi uşor de separat, când se iveau anumite misiuni precise.

Tot lui Marius i se datorează instituirea steagului de legiune. Până la ci, fiecare manipul avea steagul" său, prin mişcările căruia se transmiteau ordinele. După Marius, steagul legionar a devenit un vultur, mai întâi. făcut din argint, apoi, sub Imperiu, din „la luptă el era a, dus în prima linie şi păstrat se primipilul legiunii. Acest vultur era înconjurat

religioasă; i se ofereau sacrificii şi avea adorat1 tabără, nu departe de tortul generaltt-cape a sa

„O ţinea era unitatea fundamentală a armatei – ne dar alături de aceste corpuri de cetăţeni, nu au fost utilizate forţe complementare, arii" furnizaii de aliaţi. În principiu, numai, îi puteau fi încorporaţi în legiune; aceasta. cnilă corespunde, după cât se pare. unei preocupări Oficioase, legăturile care unesc pe soldaţi cu impera-v azi**ndu-**se pe natura însăşi a cetăţii. Totodată, contingentele aliate se formau în interiorul poporului din care proveneau şi aveau cadrele lor „naţionale", în armata romană, ele constituiau corpuri conexe legiunilor, şi în timpul bătăliei erau utilizate în „cele două aripi. Ei erau comandaţi de „prefecţii aliaţilor" (prefecţii sociorum), ofiţeri romani numiţi de către consul. Organizarea corpurilor aliate era foarte variabilă; ea depindea de obiceiurile fiecărei cetăţi, ale căror contingente păstrau armamentul lor tradiţional. Aliaţii italici – numai ei aveau drept la titlul de socii – erau organizaţi pe cohorte. Alai târziu, când **s-**au recrutat trupe de la alte popoare, **s-**a dat noilor veniţi numele de auxilia şi, la sfârşitul Republicii, când italicii, deveniţi toţi cetăţeni, au fost înrolaţi în legiuni, în armata romană n-au mai existat decât trupe legionare şi auxilia. Acestea din urmă au furnizat unităţi specializa! e care ipseau legiunii: prăştiaşi, arcaşi, suâiţaşi etc.

Se ştie că în armata Romei regale, primele cenţii – u, formate din cetăţenii cei mai bogaţi, se numeau centurii de călăreţi. În această vreme, cavaleria era filita armatei, dar ulterior rolul sau a scăzut pe **mă-**tlira câe se afirma preponderenţa infanteriei legio-300 rf „j-iunea descrisă de Polibiu figurează doar °e călăreţi, împărţiţi în 10 escadroane (hirmac)

133

de 30 de oameni. Un efectiv atât de slab nu potrivea cu întrebuinţarea în masă a ce e impui de luptă şi de aceea se recurgea rar la sa Cavaleriştii erau utilizaţi în felurite chipuri exemplu, li se asociau uelites transportaţi pe o calului şi gata să lupte între călăreţi, d; (r cavater era folosită mai ales pentru misiuni de recunooster şi în urmărirea infanteriei inamice aflate în retragere.

Cum slăbiciunea cavaleriei legiunilor **s-**a evidenţiat adesea, romanii au recurs, începând cu războaiele punice, din abundenţă, la cavaleria auxiliară recrutată în ţările unde călăreţii erau numeroşi şi reputaţi, în Galia, în Spania, în Africa, şi chiar, r Cae**-**sar a format în primii ani ai campaniilor din Galia o cavalerie germană, care i**-**a adus cele mai mari servicii, în momentul răscoalei lui Vercingétorix.

Una dintre caracteristicile legiunii romane pentru romani prilej de cea mai mare mândrie **–** era grija cu care, în fiecare seară, ea se închidea în tabără. Această grijă pentru securitate, dobândită cu preţul unui mare efort al soldaţilor, care trebuiau în fiecare 7, i (când trupa se deplasa) să întreprindă veritabile lucrări de fortificaţie. apărea romanilor ca o superioritate nu numai militară ci şi morală asupra barbarilor şi totodată chiar asupra armatelor hellenistice. Din această pricină, Polibiu a descris cu multe amănunte tabăra romană, pe care o consideră ca „unul dintre lucrurile frumoase şi serioase", printre cele vrednice de atenţia cititorilor săi.

Tabăra descrisă de Polibiu este cca. mai obişnuita, adică cea alcătuită pentru a conţine două legiuni împreună cu trupele aliate, cavaleria şi corpurile speciale care formează atunci armata obişnuita a unui consul. Potrivit condiţiilor (efectiv, situaţie generală, de pildă) dimensiunile date de Polibiu Pot

184

— A varieze, dar principiile generale au rămas imuabile, şi tocmai în dispoziţia taberei trebuie căutată originea arhitecturii militare romane sub Imperiu**.**

Către sfârşitul etapei de marş, când se apropia seara, un tribun şi câţiva centurioni erau detaşaţi şi plecau în recunoaştere pentru a determina locul taberei. Se alegea de preferinţă un loc înalt, panta unei coline care lăsa să se vadă locurile din preajmă şi excludea orice surpriză. Totodată, trebuia să existe în imediata apropiere o sursă de apă (râu, sau măcar un izvor bogat) lesne de atins şi păşuni care să

asigure hrana cailor. După ce se întruneau aceste condiţii – în limita posibilităţilor – tribunul fixa locul pentru praetorium (cortul generalului), înfigând un drapel alb. Întregul ansamblu se plasa în raport cu acest punct de reper şi în conformitate cu anumite reguli fixe.

Se începea prin stabilirea locului potrivit pentru praetorium: un pătrat cu laturile de 60 metri fiecare, apoi se schiţau două drumuri perpendiculare care se tăiau în faţa aşa numitului praetorium. Unul dintre aceste drumuri, orientat de la nord spre sud, purta numele de uia principalis (drumul principal); ea corespundea aşa-numitului cardo din oraşele ritual întemeiate. Celălalt era decumanus maximus; traseul său teoretic prelungea, spre est şi vest, axa aşa numitului praetorium. Uia principalis ducea la porţile principale, dreapta şi stânga, decumanus maximius la porta praetoria (poarta generalului), orientată spre est şi la porta decumana (poarta decumană), deschisă spre vest. Ritualul religios era deci respectat şi traseul taberei amintea îndeaproape pe cel al unui tempiwn urban. Însă este cert că în practică rganizarea taberei era comandată de dispoziţia terenului. Totuşi şi ritualul exercita o anumită influ-nApoarta pretoriană, orientată în principiu către

14

185

răsurii este, prin excelenţă, poarta bunului au «iu-/", luarea auspiciilor, de la răsărit vin prevestirile f. vorabile). Ea se deschide în direcţia duşmanului's; prin ea ies trupele la luptă. Poarta decumană este prin excelenţă poarta blestemată. Soldaţii condamna ţi se îndreptau prin ea către locul de supliciu.

După determinarea axelor taberei se atribuiu lllt anumit amplasament diferitelor unităţi. Ofiţerii (le gali, tribuni, prefecţii aliaţilor) se instalau de-a lungul căii principale (aia principalis). Tot spaţiul cuprins între această uia şi poarta pretoriană este rezervat trupelor legionare şi aliaţilor. Corturile erau dispuse pe două rânduri şi dădeau spre căile secundare paralele cu decumanus maximus. Călăreţii, grupaţi pe uscadroane, se aşezau pe marginea acestui decumanus maximus: în spatele lor, se aliniau Iriarii, pedestraşii cei mai importanţi. Mai în urmă se aflau principes, apoi hastaţi. Trupele aliaţilor, călăreţi şi infanterişti, ocupau poziţiile cele mai îndepărtate de decumanus maximus şi, în consecinţă, cele mai apropiate de

meterez.

În spatele aşa-numitei aia principalis. se afla reşedinţa ofiţerilor, cu praetorium în centru, flancat de ştiaesiorium şi de forum. În for aveau loc adunările; el era dominat de către un tribunal, estradă ocupată de generalul care prezida acolo întocmai ca magistraţii în Forum Romanum, împărţind dreptatea şi **admi**nistrând treburile armatei. Quacsloriam slujea distribuţiilor de alimente şi tuturor serviciilor materiale, **într-**o parte şi **într-**alta a forului şi a aşa-n urnitului quaestoriuin îşi stabileau tabăra trupele de elita, călăreţii şi infanteriştii legiunilor şi trupele auxiliare ataşate personal generalului, care le recrutase în virtutea imperium-uhu său. Veliles rm erau instalaţi în tabără. Ei alcătuiau avanposturile exterioare, stabileau tabăra în jurul meterezului şi în apropieporţilor, rexntrând în tabără numai în caz de

1 când trupa ajungea la locul de amplasare al taberei ea găsea repartizarea poziţiilor încheiată şi materializată în fanioane de diferite culori. Îndată, soldaţii înarmaţi ocupau linia viitorului meterez şi începeau să sape şanţul, azvârlindpământ ui în interior, ca să creeze un taluz (agger) pe care-l completau cu grămezi de iarbă şi ridicau o palisadă neîntreruptă! fualliim). În vederea înălţării acestui meterez, în jurul taberei, fiecare ostaş transporta unul sau mai mulţi ţăruşi gata pregătiţi, care făceau parte din bagajul său obişnuit. O distanţă de şaizeci de metri orii lăsată liberă între meterez şi primele rânduri de corturi: ea înlesnea considerabil mişcările soldaţilor, concentrările parţiale şi, mai ales, ocrotea corturile de proiectilele duşmanilor.

În cursul istoriei Romei, tehnica taberei militare **s-**a modificat. Alcătuirea armatelor **s-**a schimbat, impunând adaptarea dimensiunilor şi chiar a formei taberei după trupele adăpostite în lagărul respectiv. Mai mult, exemplul obiceiurilor urmate de popoarele ce trebuiau combătute, şi natura terenului au inspirat generalilor romani diferite inovaţii. Astfel au apărut tabere dreptunghiulare în locul celor pătrate, însă şi tabere în formă de semilună, cerc sau triunghi. În sfârşit, organizarea însăşi a armatei, care „atribuia trapelor reşedinţe cvasipermanente, a contribuit la transformarea taberelor în fortăreţe în stare să reziste unor adevărate asedii. **S-**au prevăzut apărări interioare şi această preocupare a dus la împărţirea taberei pe sectoare, în conformitate cu utilizarea tactica a diferitelor unităţi. Multe oraşe situate la frontierele Imperiului au la origine tabere

permanente (e? ştra staţiua), unde un zid de piatră sau de cără – ni<Jaa înlocuit vechiul agger şi uallum-ul de pământ.

187

De foarte timpuriu, armatele romane au recurs p serviciile specialiştilor, lucrători în fier şi la] enir. ca să execute tot felul de lucrări militare. Aceşti fa bri (lucrători) au alcătuit nucleul unui adevărat corn de geniu, independent de legiune şi pus sub autoritatea unui prefect desemnat de către general. Sub Imperiu, funcţia de prefect al lucrătorilor (praefecţiu-fabram) era exercitată de către un cavaler. Acest ofiţer nu se ocupa, în vremurile normale, de lucrările executate de trupa însăşi: fortificarea taberelor, construcţia de drumuri ele, în schimb, el era însărcinat să vegheze asupra întreţinerii şi reparării armelor în dividuale, asupra construcţiei şi punerii în funcţiune a unor maşini de război, ca şi asupra unor anumite lucrări excepţionale în timpul asediilor.

Utilizarea mijloacelor mecanice n-a devenit frecventă în operaţiile militare decât începând cu secolul al III-lea î.e.n., când exemplul grecilor din Sicilia şi din Italia meridională a informat pe romani de existenţa şi de utilizarea lor. Marea dezvoltare a maşinilor nu datează nici ea, în armatele greceşti, decât din perioada hellenistică. Tehnica maşinilor a, atins foarte repede un plafon maxim de dezvoltare şi, după cât separe, romanii n-au ameliorat pe cele împrumutate; de altfel nici nu puteau **s-**o facă decât cu greu, atâta vreme cât principiul mecanic pe care ele erau fundate rămânea acelaşi.

Existau două categorii de maşini: ce Io ce serveau lansării de proiectile şi cele ce urmăreau protecţia ostaşilor cu prilejul atacurilor împotriva unui duşman adăpostit. Cele dintâi cuprind catapulte, baliste. onagri, scorpioni. Catapultele nu sunt decât nişte mari arbalete: două braţe curbe sunt angajate la o extremitate **într-**o bandă elastică răsucită, lorsiunea acesteia tinde să provoace rotirea braţului; forţaiză este utilizată pentru a azvârli cu violenţa în proiectil, care, la maşinile mici, nu este decât o „a al a puternică, dar când maşina este de mari di-S8 fnsiuni poate să fie un proiectil mult mai greu. ™ şi arbaleta, catapultele sunt arme cu tir bazat pe temui coardei elastice şi cu viteză iniţială relativ Snnsiderabilă. Balista se baza pe acelaşi principiu C şi catapulta, dar lansa proiectile cu mult mai grele, Cretre groase sau grinzi care acţionau mai puţin min viteză şi mai mult prin greutatea lor. Balista era utilizata' în tir curb, pentru a trece obstacolul unui zid,

de pildă. Ea juca deci un rol analog celui îndeplinit de obuzierele şi de mortierele moderne.

Onagrul se baza pe un principiu diferit, nu cel al arcului, ci cel al praştiei. În esenţă, el consista **într-**un lung braţ de pârghie articulat pe o piesă **pi**votantă orizontală, ea însăşi mişcată de o bandă de coarde elastice. În stare de repaus, pârghia era verticală; cu ajutorul unui troliu, era trasă îndărăt, ca să se întindă benzile motorii; dacă era liberată brusc, pârghia se proiecta puternic înainte şi, la capătul traiectoriei sale, întâlnea un obstacol puternic. Sub puterea şocului, proiectilele aşezate la capătul pârghiei (proiectile mici de praştie, pietre, ulcele pline de seu sau de răşină în flăcări) erau eliberate şi aruncate asupra duşmanului. În ce priveşte termenul de scorpion, se pare că el indica, după epocă, fie un fel de catapultă, fie un onagru de mici dimensiuni.

Materialul de asediu propriu**-**zis era destul de variat. El mergea de la berbece **–** simplu trunchi de copac, grindă uriaşă care bătea porţile unui oraş, Şau, mai des, chiar zidurile, ca să le zdruncine şi să le străpungă **–** până la lucrările mobile construite pe wc. Deoarece trebuia să fie pus în mişcare de braţele oamenilor, berbecele reclama protejarea solda

189

ţilor**-**semmli împotriva tirului duşman. Din pricină, berbecele era aşezat sub un fel de rulant întărit cu un acoperiş solid şi apărat de-o”? casă necombustibilă (de pildă piei de animale m. Cir păt jupuite). Existau totodată şi alte adăpost*8” similare care erau aduse aproape de zid şi care pei**-**n te-au soldaţilor să atace cu cazmaua baza aceştir „pentru a-l distruge. Însă, de cele mai multe ori o**-**T menii recurgeau la şanţuri începute la o mare distant’„de meterez şi care erau conduse cu răbdare pe su’i-l zid, până în interiorul oraşului. Scopul acestei lucrări nu era de a deschide un drum de acces spre cetatea asediată, ci de a mina fundaţiile meterezului. Când se considera că şanţul a ajuns sub meterez asediatorii îl lărgeau căptuşindu-l cu grijă în lemn şi apoi dădeau foc lemnului; după un anumit timp bolta se prăbuşea, trăgând după ea zidul şi turnurile. Astfel se practica o spărtură în zid. Dar subminarea incintei nu putea să se desfăşoare în taină, căci zgomotul se auzea până la urmă. De aceea asediaţii, după e o reperau direcţia şanţului, săpau o contramină, sub cea a asediatorului, provocând o prăbuşire a galeriei sau inundâ**nd-**o prin derivaţia unui

canal de scurgere. Săpăturile arheologice de la Dura-Europos* ne-au revelat lucrările subterane întreprinse de părţi şi de romani în cursul asediului înfruntat de garnizoana imperială înainte de căderea oraşului în mâinile celor dintâi. Scheletele soldaţilor zăceau încă în galerii, în locul unde se produsese contraatacul asediaţilor.

Caesar în De bdlogallicone-a oferiidntebogute-snpra materialului utilizat de el cu prilejul asedtilor. Berbecele tradiţional este încă întrebuinţat, dar se utilizează de asemenea instrumente mai eficitf* pentru dezechilibrarea pietrelor meterezului. 01

r; adăpostiţi sub mijloacele de proiecţie mane – cârlige înfipte în prăjini solide (falces mura-v i Caesar ne arată totodată cum asediatorii con – se turnuri mobile din lemn pe care le rostogolesc st. Îi" tja meterez, ca să domine drumul sentinelelor şi P-n în tirul arcaşilor, prăstierilor şi maşinilor să tâmiteze o porţiune pe care apărătorii să n-o poată maveo liea. Când asediatorii dispuneau de timp şi de mta A de° lucru, ridicau la rândul lor un meterez, o t rasă alcătuită cu tot felul de materiale: arbori cu orenenle lor, pământ adus de ei, felurite rămăşiţe. 4 cest meterez era ridicat progresiv şi împins spre inamic, astfel ca asediaţii, pe zid, să piardă avantajul poziţiei şi să nu mai domine pe cei care lansau asaltul.

Arta romană a asediului, continuând pe cea a armatelor hellenistice, chiar dacă n-a progresat deloc, cel puţin a transmis Bizanţului şi, prin el, indirect popoarelor Occidentului, o întreagă tradiţie care a supravieţuit până ce invenţia prafului de puşcă a transformat condiţiile războiului.

Roma, multă vreme putere continentală, la început n-a avut marină*, însă aliaţii săi latini din Antium exercitau pirateria înainte de izbucnirea războaielor punice. Pentru a, face faţă concurenţei cartagineze, romanii şi-au creat o flotă. Ei au început prin imitarea tipurilor de nave punice şi au dobândit destul de repede o capacitate suficientă alinierii de escadre împotriva duşmanilor. Chiar din primul război punic şi-au asigurat dominaţia asupra mării; mai târziu, flotele romane au fost completate cu auxiliari furnizaţi de aliaţii din Orient. ub Imperiu, ţărmurile italice erau apărate de două escadre, una staţionată la Ravenna şi cealaltă la Mis

191

În armata romană disciplina era extrem di voră. Se păstra integral ferocitatea legilor, aşa am întrevăzut-o în primele veacuri ale

Romei tarea de sacramentum conferea unui imperator tul absolut de viaţă şi de moarte asupra solda de asemenea dreptul de a pedepsi corporal soldaţir Generalii nu ezitau să facă uz de ambele dreptm".

Polibiu ne-a transmis amintirea unor scene di viaţa trupelor aflate în plină campanie. El ne p0. vesteşte cum, în fiecare dimineaţă, un militar din al zecelea manipul al fiecărui ordin (hastaţi, principes, triarii), se prezenta la cortul tribunului comandant de legiune şi primea de la acesta o tăbliţă pe care figura parola. Revenit în unitatea sa, militarul transmitea tăbliţa, în prezenţa martorilor, comandantului manipulului următor (al nouălea) care, larându-l său, q. preda cu acelaşi ceremonial comandantului celui de al optulea manipul, şi aşa mai departe până ce tăbliţa ajungea la şeful primului manipul, care, în cele din urmă, o restituia tribunului înainte de căderea nopţii. În consecinţă, înainte de începerea străjilor de noapte, şeful legiunii se asigura că toţi comandanţii de unitate cunoşteau parola. Dacă una dintre tăbliţe nu i se restituia la vreme, vinovatul era uşor găsit şi pedepsit cu severitate.

Straja de noapte era asigurată în felul următor: uelites aveau misiunea de a veghea asupra meterezului taberei şi de a alcătui la fiecare poarta, un post de zece oameni. Ceilalţi soldaţi erau de serviciu la cortul comandantului şi la cele ale tribunilor. În fiecare seară, primul om de gardă din fiecare manipul era condus la tribun de către un subofiţer şi, pentru fiecare post, acesta încredinţa soldaţilor de serviciu o tăbliţă (tessera) care purta un semn distinctiv şi corespunzător celor patru străji de noapte

192

* «rimeau pe de altă parte, misiunea patru de/Sr-duri, «mii de fiecare **stra**ffect» 5 r» jEP a. amintind noepatul rtmju, lă. Când.4 ra: „cau rondul, însoţit, de martori şi, te «-Jcăl-u; unipe Prtad po la Secare din oamenii de **gar**cind rând pe i EI} dacă ima dintre santinele Cda. recuperau tes-i} f). semnalau faptul adormisesau? artori] or care ((însoţean şi conintermecuui—", abliţete «rău aduse tri prin ecupei-" – Lui gău ei Semnaku faptn mi9 e «» «ţ-rtirilor care îi însoţean şi con-intermediui mari e adilge tri.

coS e ioc neregulile. O ancheta iţea regăsirea vinovatului, care era uneinulu» care consimt – „-... *" dă permitea regăsirea vinovatului, care era imediat tradus înaintea unui tribunal format din tribuni şi condamnat la moarte.

Sulpiciul era aplicat în condiţii deosebit de barbare: tribunul lua. un ciomag şi-l atingea, pe condamnat; după aceasta, soldaţii îl omorau cu lovituri de ciomag şi ou pietre. Dacă, printr-o minune, condamnatul nu murea pe loc, îl azvârleau în afara taberei şi-l abandonau.

Sulpiciul bastonadei alcătuia şi pedeapsa hoţilor, soldaţilor dovediţi de mărturie falsă, dezertorilor şi era, de asemenea, aplicat în cazuri de nesupunere manifestă. Când era vinovată o unitate întreagă, de exemplu dacu un manipul părăsise postul său de luptă, soldaţii erau decimaţi: unitatea culpabilă se aduna separ-al înaintea legiunii şi se trăgea la sorţi numele unui om din zece, Romanii executau pe cei al căror nume ieşea la sorţi; ceilalţi primeau raţii orz în loc de grâu şi trebuiau să-şi aşeze tabăra în meterezului până ce se reabilitau printr-o a, îl «strălucită.

I, de asemenea, alte pedepse mai puţin ri-.» e: degradarea, pierderea diverselor avantaje rezultau din prelungirea anilorde serviciu – a dezonorantă la vatră şi pedepse corporale…

193

Totuşi teroarea nu era unicul mijloc adecvat a gurării disciplinei. Se prevedeau recompenseai sea prada dobândită pe câmpul de luptă era, cel ţin în parte, abandonată soldaţilor; în alte ininr rări generalul dădea o sumă de bani soldaiilor ca „se distingeau într-o luptă; uneori chiar solda J? mărită definitiv. Însă în cea mai veche l-radil soldaţii se arătau mai sensibili faţă de recompense]6 onorifice, şi inscripţiile funerare ale veteranilor] menţionează. Istoricii antici ne asigură ca, în cep în I din epoca regală, soldaţii merituoşi primeau hasta pura – mâner de lance fără fier, simbol investit cu un sens clar. Mai târziu, acestei decoraţii i S-au adăugat brăţări de argint sau de aur, lanţuri din metale preţioase, coliere (torques) şi medalioane (talere) de bronz sau de aur purtate pe platoşe. Colierele şi falerele aveau o origine străină; primele erau împrumutate obiceiurilor galice, celelalte celor etrusce. Coroanele, care existau în număr mare şi variat, par a imita pe cele care, în jocurile Greciei, răsplăteau învingătorii. Unele dintre ele se decernau generalilor: coroana triumfală celor ce obţinuseră triumful, coroana obsidională (făcută din iarbă) celui ce eliberase un oraş asediat. Coroana civică învedera că beneficiarul acestei recompense salvase personal, într-o bătălie, viaţa unui cetăţean roman: ea era confecţionată din frunze de stejar; coroana murală se acorda celui ce escaladase cel dintâi zidul

unui oraş inamic, coroana valară celui ce trecuse primul meterezu11 unei tabere întărite.

La sfârşitul Republicii şi sub Imperiu, aceste recompense nu se atribuiau nediferenţiat soldaţilor de toate categoriile: colierele, brăţările şi falerele erau rezervate soldaţilor de rând şi centurionilor; ha-tac

1 Adică valul (nalliim).

coroanele (exceptând coroanele civice, nu-şi!"] are) nu puteau fi decernate decât ofiţerilor r & i? JI i prefecţi, comandanţi de legiune). Triumful, Mă supremă, nu aparţinea decât unui general? rt cu imperium care deţinuse comanda supremă ffipul unei campanii.

Triumful a fost° ceremonie extrem de pitoreasca, acţionat asupra imaginaţiei oamenilor, în toate cf apiirile. Iniţial triumful a fost o mărturie de recunoştinţă adusde lln imPerator care> urmat de soldaţii săi victorioşi, urca pelapitoliu să mulţumească lui Jupifcer cel Foarte Bun şi Foarte Mare pentru protecţia acordată în timpul campaniei. Mai târziu, în jurul triumfului **s-**a creat o întreagă legislaţie foarte complexă, impusă de gelozia şi de prudenţa pedantă a senatului. Evident, cortegiul triumfal se înrudeşte cu pompa circensis, procesiunea ce preceda jocurile. Ca şi jocurile, cortegiul triumfal marchează unul din marile momente când zeii intervin în viaţa cetăţii şi, foarte probabil, influenţa ritualului etrusc a contribuit la structurarea sa specifică. Triumfătorul îmbracă veşmântul lui Jupiter: cu tunica de purpură brodată cu aur, cu toga, de asemenea de purpură, strălucind de aur (toga picta), cu pantofii auriţi, cu sceptrul de fildeş pe care se înălţa un vultur (pasărea sacră a lui Jupiter) şi coroana de laur, cu figura fardată cu roşu (ca la statuile etrusce), el era cu adevărat Jupiter personificat care se întorcea solemn în locuinţa sa capitolină. Cortegiul se forma în Gâmpul lui Marte, în afară e pomenum, intra în oraş prin Forum Boarium* şi ula de-a lungul Marelui Circ – după ce în trecere „TSH U oma8 iu lui Hercule cel invincibil, patro-cu a, fic aI triumfătorilor, în templul său vecin corăi lma* apoi e du Pă ce străbătea Circul, e ui mergea pe toată lungimea Căii Sacre, co

195

I ial bor în d Veâia. şi traversând Forul înainte de a ut... y B, Capitoliului (Chiius Capitolinus*). La trecere» * se deschideau toate porţile templelor, pentru rr, vinităţile să fie prezente.".

În frunte, veneau magistraţii în exerciţiu şi g lorii. Apoi

cântăreţii din corn precedau o lunog, cesiune de purtători ai prăzilor luate de la dusn [a?" ceea ce era mai preţios în captură, statui, vase aur şi de argint, grămezi de arme şi de monede & chiar reprezentări simbolice ale ţării, ale fluviilor* ale oraşelor şi, în sfârşit, ale şefilor inamici, când aceştia nu figurau personal în triumf. După prada de război sacrificatorii conduceau animalele destinate jertfei solemne, tauri albi imaculaţi cu coarne aurite, panglici rituale (uittaie) dispuse pe grumaz împreună cu sacrificatorii mergeau camilli, copiii care slujeau preoţii şi le întindeau părere1 de aur în momentul sacrificiului. În spatele victimelor, se aflau principalii prizonieri, încărcaţi de lanţuri. Multă vreme, ei au fost executaţi în temniţă, în timpul celebrării sacrificiului; prizonierii au fost, foarte probabil, jertfiţi în public lui Jupiter în epoca primitivă, dar după victoria lui Paulus Emilius, în 167 î.e.n... **s-**a întâmplat din ce în ce mai des să se cruţe viaţa prizonierilor iluştri, cel puţin a celor care luptaseră curajos şi leal împotriva Romei. Exemplele rămase celebre ale lui Iugurtha* şi ale lui Yercinge-torix, care au fost executaţi, cel dintâi cu prilejul triumfului repurtat de Marius, al doilea după cel al lui Caesar, se explică prin crimele (în ochii Roma; ni lor) de care se făcuseră vinovaţi cei doi adversari ai majestăţii romane: Iugurtha asasinase nu numai p fraţii săi, dar provocase masacrul unor numeroşice tăţeni şi supuşi romani, dispreţuim! tratatele.

1 Vase folosite în libaţii. Aveau forma unor farfurioare.

ce-cit

Vercingétorix, el purta răspunderea unor mă – analoage şi violase, de asemenea, jurămin

16 Prizonierii erau imediat urmaţi de învingătorul imperatorul care triumfa. Costumul său a fost drris mai sus. Carul său, unde se aşezau copiii, înconjurat de o mulţime de ludiones, actori după 6 Ioda etruscă ce dansau în sunetul lirei şi făceau di-m figuri comice. În sfârşit, urmând carul triumf 1B cetăţenii pe care duşmanul îi făcuse prizonieri Iţ pe care victoria generalului îi eliberase, precedau cu capul ras, acoperiţi de scufa, libertului, mulţimea soldaţilor biruitori. Soldaţii cântau cuplete unde se amestecau elogii şi observaţii satirice, adresate conducătorilor lor.

Aceste „cuplete satirice îşi găseau justificarea în aşa numita religio a, triumfului: acesta din urmă alcătuia unul din momentele religioase elevate ale cetăţii şi era plin de primejdii, chiar datorită

exaltării sale. Divinităţile doresc intens umilirea celui ce se înalţă prea sus şi fericirea supremă se învecinează evident cu răsturnările Sorţii. De aceea, pentru îndepărtarea geloziei zeilor, trebuiau să se ia toate precauţiile posibile. Zeflemelele strigate triumfătorului alcătuiau unul din mijloacele adecvate diminuării fericirii sale, rânduirii lucrurilor în aşa fel încât aceasta să nu fie desăvârşită (să echivaleze cu o cupă de amărăciune oferită zeiţei Nemesis). Prin el însuşi, râsul poseda virtutea îndepărtării răutăţii divine: vom vedea cum se preocupa Cetatea, în alte împrejurări, să amuze ze «. În sfârşit, triumfătorul era ocrotit de către amuletele aşezate pe el şi suspendate sub carul său;

ffx portantă era imaginea unui sex maseu (fasemus), prin excelenţă remediu împotriva «-ului (invidia). Această* imagine era purtată

197

de copii, închisă **într-**o bulă de aur şi agăţat* l gâtul lor până ce atingeau vârsta imbmcării to» „* ea era, de asemenea, aşezată în livezi, neutru" pune demonii pe fugă. a încep înd cu Imperiul, dreptul de a triumfa aparţinut numai împărat» lui: nu era el oare sân* gurul general investit cu un bnperiuin superior") Şi în calitate de comandant al tuturor; un el deţinea răspunderea religioasă a operaţiilor t-are, conduse „sub auspiciile saieu de anumiţi ai săi. Dar ca să satisfacă ambiţiile legitime „ale generalilor, împăraţii **s-**au giudit să acorde celor ce se distinseseră în mod special. ornamentele triumfale (insignia terminphalia), adică dreptul de a purta în ceremoniile oficiale costumul de triumfător şi coroana de lauri. Totodată, li se ridica o statuie printre marii triumfători menţionaţi de istorie. Însă această distincţie a fost din belşug acordată mai târziu. După Traian. se pare că toţi consulii, fără excepţie, au căpătat dreptul de a purta costumul triumfal, fapt care i**-**a scăzut considerabil valoarea.

Criza războaielor punice a luare**-**u apogeul armatei autentic „naţionale", cea care a trezit admiraţia lui Polibiu. Totuşi, în faţa gravităţii ameninţării, statul fusese uneori nevoit să renunţe la principiul recrutării în vigoare începând de la reforma serviană, care în practică excludea de la serviciul militar cetăţenii claselor mai puţin înstărite. Fusese necesară încorporarea celor din ultimele clase şi chiar eliberarea unor sclavi. În plus, în t>el0 – lui al II-lea î.e.n., în urma îmbogăţirii general**-**care a urinat cuceritilor, cetăţenii avuţi au început repede să nu mai suporte cei zece sau suispre

198
(zece p
erau U

călăreţi, infanii drept ierişti), i «ţiltân „dâmb săracii, nuu puţin lega simplu* 80 ul* j, tu din ce în ce mai atras de lle Viaţa enle de îmbogăţire aventura nul De altfel 60 ldaţii primeau aceasta It oţerea mgtitaţia este

a asediului cetăţii ven. oulu «. <ttl. îl «-j… c-a vorba de un cavalerist sau de un infanterist, de un soldat aflat în serviciul obligatoriu sau de fi la voluntar. Sistemul soldei a dus la formarea unei armate de profesie şi aceasta cu atât mai mult cu cât solda nu reprezenta unicul mijloc de atracţie: speranţa de pradă, promisiunea unei împărţiri de pământuri, după terminarea campaniilor, totul a contribuit la transformarea profundă a caracterului tradiţional al armatei. Cu prilejul războiului împotriva lui Iugurtha, la sfârşitul secolului, Marius nu mai avea sub ordinele sale decât legiuni alcătuite din voluntari care aleseseră meseria de soldat. De aceea reforma lui Marius, care deschidea oficial serviciul militar tuturor cetăţenilor, chiar aşa-numiţilor capite censi (cei care nu aveau nicio avere), a legalizat o situaţie de fapt. Această reformă, atât de importantă prin consecinţele sale în istoria Romei, fusese mai întâi impusă de către moravuri… t>n alt fapt a extins recrutarea: în urma războiului social, toţi italicii dobândiseră cetăţenia. Deci n-a mai avut sens ca ei să fie încorporaţi în unită-\» e de socii (aliaţi): evoluţia realităţilor care tin-n" se… e multă vreme să apropie între ei socii şi legio-/. a (lus k o asimilare totală. În consecinţă, a începutul secolului 1 î.e.n… armata romană era mata nu numai din soldaţi originari din La

199

ţium şi din coloniile romane, ci provenea] toate regiunile Italiei (cu excepţia Galiei (js l „pine, care va dobândi drepturi cetăţeneşti t) V h Caesar) şi se simţea mai puţin solidară cu PON – Ins Romanus, şi mai solid legată prin raporturi], personale care o uneau cu imperaiorul. fie ani „înainte, soldaţii nu mai sunt chemaţi pentru o singură campanie; ei se angajează pentru o durde şaisprezece ani şi în timpul întregii acestei per). oade nu încetează să fie soldaţi. Aceste măsuri au avut ca efect constituirea unei veritabile clase militare, alături de corpul cetăţenilor. Chiar eliberaţi, foştii soldaţi sunt supuşi anumitor îndatoriri. Fostul lor general poate să-i recheme ca să formeze corpuri

speciale de veterani. Şi generalii, în timpul războaielor civile, au procedat uneori în acest fel. Mai târziu, coloniile* de veterani, stabilite în Imperiu vor deveni armătura apărării teritoriale.

Acestor consecinţe politice imediate sau îndepărtate ale reformei lui Marius li **s-**au adăugat altele, care au modificat compoziţia tradiţională a legiunii. Distincţia între hastaţi, principes şi triaţii **s-**a şters; toţi au primit pilum. În sfârşit, diviziunii în manipuli i **s-**a suprapus, aşa cum am ară; tat, împărţirea în cohorte omogene. În acelaşi timp, uelites au dispărut, fiind pur şi simplu cof**-**poraţi în legiune, şi aceasta a fost extinsa până la 6.000 de oameni.

Astfel se înfăţişa armata la începutul războaielor civile. Devenită permanentă, ea se afla mJeviciul celor ce deţin o comandă militară şi ca „străduiau să câştige inimile soldaţilor p «n fel de mijloace. Armata lui Caesar şi**-**a urm mandantul, deoarece credea că onoarea la jignită, şi n**-**a ezitat să lupte împotriva altor

200

se aflau sub comanda altor şefi. În cele Cyi urmă Octavian a fost recunoscut ca şef unic, dorită abilităţii şi prestigiului conferit de victoriile sale. După Actium (31 î.e.n.), el dispunea de cincizeci de legiuni…

După stabilirea regimului imperial, unele legiuni fost desfiinţate, iar veteranii lor **s-**au instalat n colonii. Totuşi multe legiuni au fost permanent menţinute şi au constituit o armată care a fost repartizată în provincii. La sfârşitul domniei lui August, existau douăzeci şi cinci de legiuni: opt, în cele două Germanii, de**-**a lungul Rinului, trei în Spania, două în Africa* (singurele plasate sub ordinele unui guvernator de rang consulardar această excepţie n**-**a durat mult timp şi foarte repede au primit ca şi celelalte un legat al împăratului şi au fost staţionate în Numidia, adică **într-**o provincie imperiala), două în Egipt, patru în Siria (căci această provincie era foarte expusă incursiunilor partice, după înfrângerea de la Carrhae), două în Pannonia*, două în Dalmaţia şi două în Moesia. Această repartizate alcătuieşte în esenţă un dispozitiv de apărare îndreptat împotriva invadatorilor veniţi din exterior sau a populaţiilor din interiorul Imperiului, care nu fuseseră încă supuse: dintre aceşti ultimi rebeli rămâneau încă insule considerabile, de exemplu în Spania. Ulterior, acelaşi principiu a fost urmat de toţi împăraţii, care au sporit numărul total al legiunilor (treizeci şi trei, începând de la Septimius Severus). Apărarea se oizuia pe fortificaţii

aliniate de-a lungul unor „ies (zone de frontieră) şi pe elemente mobile. În i se e-un i provinciile primeau detaşamente trupe auxiliare, aşezate în punctele strategice °n-a msârcinate cu unele misiuni precise, Paza unei fortăreţe importante sau supraromană, vol.

201

Iptania cezariană…

În vremea Imperiului t. mpuru., Haum j-amw, foarte multă vreme iară uup trebuia asigurată securitatea personală a împăratului şi cum trebuiau prevenite răscoalele popu tare în Roma însăşi, August a creat corpuri speciale-cohorte pretoriene, cohorte urbane şi cohorte(\b vigili.

Primele nu reprezintă docil dezvoltarea unei vechi (instituţii republicane. Sub numele de cohorş prae. ioniu figura o unitate de elită. Însărcinată cu pa/n personală a generalului în timpul campaniei. O tune. 11 îi care o compuneau – începând cu Scipio Africanul – erau scutiţi de corvezile ordinare ale taberei şi percepeau o soldă superioară celei a tovarăşilor lor. După Actiutn, Octavian şi-a făurit o gardă pretoriană de acelaşi tip, dar Ui loc **s-**o integreze **într-**o legiune, a constituit-o **într-**o unitate autonomă cai e includea nouă cohorte de cinci sute de oameni fiecare. Ceaunai mare parte din garda pretoriană era formată din infanterişti, clar, alaiuri de ei, se aflau şi călăreţi (aproximativ „0 (’1 cohortă). În principiu, nu ş-au admis în aceste «ohorte privilegiate decât îi alte îi care aparţinea» de multă vreme unor ţări şi unor oraşe romanr/a’ P – >at. cu încetul, se vor extinde regiunile uiule se practicau recrutările. Totuşi, până la domnia li 1 Septimius Severus, italicii vor furniza contribuţia cea mai importantă la formarea gărzii pirlorieue-începlntl cu Septimius Severus, se răstoarnă pri» iwl” ţi-a şi se întâlnesc prelorieni veniţi din U>atepro vinciife, dar. mai ales, de origine danubian» fapt, Roma cuceritoare este pe punctul să fie a „0

…de czxtQ imperiul creat de ea, şi cum împăraţii

T’n din Siria şi din Africa, forţele care-i susţin

Cezintă pe învinşii de ieri.

Alături de cohortele pretoriene, August a creat, cum am arătat, cohortele urbane. Mai întâi v! număr de trei, apoi de patru, ele aveau acelaşi fectiv ca şi cohortele pretoriene, însă în loc să fie comandate de către un prefect de ordin ecvestru, ent direct al împăratului, ele se aflau la ordinele

«mii senator, prefectul Oraşului (praeţectus urbi).

În fond, această mică armată senatorială, făurită fără îndoială de către August pentru a consola senatul şi a-i impune mai lesne instituirea unei

«arzi imperiale staţionate în interiorul Romei, n-a avut niciodată o foarte mare importanţă, şi rolul său a rămas foarte şters alături de cel al preţorienilor.

Cohortele vigililor nu erau decât un corp tehnic însărcinat să lupte împotriva incendiilor. Ele erau în număr de şapte: fiecare din ele primea răspunderea a doua din cele paisprezece regiuni ale Romei şi un anumit detaşament se afla la Ostia. Efectuând ronduri de noapte, vigilii jucau şi rolul împlinit de patrulele de poliţie.

Istoricii moderni proclamă intervenţia preto-nenilor în politică drept una din cauzele decadenţeromane; ei enunţă astfel o apreciere severă, ara nuanţe, sugerată de lectura lui Tacit, care este itul cel mai îngust partizan dintre toţi istoricii şi Cel mai puţin apt să înţeleagă complexi-adevărată a problemelor.1 Dacă pretorienii

toiut,» ° asemenea caracterizare a lui Tacit ni se pare mentalitatăeveră °Ptic. a lui Tacit este evident înţiurită de raţilop ca să senatorială şi aprecierile lui asupra (rupă-5> marito *" fi; a-eseapar Tacit a înţeles marile probleme te ale istoriei epocii sale.

15*

au impus. În liadevăr, la moartea lui Cali «ui. alegerea lui Claudiu* ca împărat, ei n-au procedat astfel decât după două zile de ezitări, de pertractăr în care senatul **s-**a dovedit incapabil să rezolvi singur criza gxivernamentală. În mijlocul confuziei generale, numai pretorienii au fost ascultaţi deoarece doar ei erau în măsură să exprime o părere simplă şi clară. Şi, orice **s-**ar spune, nu cupiditatea i-a împins, ci lealitatea faţă de sângele lui Germanicus, prestigiosul imperator care continua să încarneze pentru ei marea tradiţie a lui Gaesar şi Au «usl cu obstinaţie, ei au rămas fideli acestui jurământ prestat odinioară de către predecesorii lor celui care formase cohortele lor. Primejdia constituită de pretorieni nu era, fără îndoială, iluzorie, dar este nedrept să pretindem că aceşti soldaţi de elită, disciplinaţi, alcătuiau o hoardă de cătane lacome de putere. Realitatea este cu totul alta; instalând, contrar oricărei tradiţii republicane, o armată în interiorul Romei, August introdusese mai puţin agenţi de

execuţie brutali, capabili să se impună prin violenţă, cât o forţă politică ţinută până atunci cu grijă de o parte. Armata pretoriană, moştenitoarea tradiţiei războaielor civile, dar şi a religiei aşa-uumitului sacramentum, continuă să fie ceea ce fusese totdeauna armata romană, un instrument devotat trup şi suflet faţă de imperatorul său. Im donatiuum care răsplătea această fidelitate nu a decât o generozitate tradiţională, obligata, a magistratului faţa de administraţii săi, a patronului faţă de clienţii săi, a edilului oferind jocuri poporului, în momentul când Galba, în timpul amih» celor trei împăraţi, l-a adoptat pe Piso*, să observăm cum ezită consiliul principelui să precis*2

20*

ce va proclama adopţiunea; în Rostre, în r rt sau în tabără; în regimul instituit de August U tă trei instanţe, trei adunări ale căror aclamaţii eX1. conferi investitura imperială; poporul şi sena? °i – ca sub Republică – însă, totodată, şi armata al cărei glas trebu» e ascultat. Galba va merge – în prezinte fiul adoptiv în faţa cohortelor pretoriene. Cum s-ar fi putut petrece lucrurile altfel? Adunarea populară, redusă la un rol minor în vremea republicii oligarhice, îşi mai pierduse din însemnătate şi după reformele lui August. Senatul, divizat, arătase că, fără călăuza sa, un princeps nu mai dispunea de vechea sa auctoritas. Rămânea armata, care avea cel puţin forţa şi aşa-zisa fides. De voie sau de nevoie, Roma revenea la vechile moduri de acordare a puterii. Bătrânul mit republican – cedant arma togae („armele să dispară dinaintea togii"), laitmotiv al teoriei oiceroniene a cetăţii – n-a rezistat experienţei concrete. Principatul augustele ucisese toate vestigiile democraţiei civile; o democraţie militară a apărut în locul ei, impusă de logica tradiţiei militare pe care şase secole de oligarhie n-o putuseră aboli.1 Pretorienii reprezintă armata Romei, imperatorul aclamat de ei are mai multe şanse să se impună decât oricare altul. Însă armatele provinciilor folosesc acelaşi drept, fiecare proclamă propriul său general, şi din nou se ajunge la războiul civil.

1 În realitate o prăpastie separa structura comunităţii ale pe autoritatea poporului înarmai de cea unde pute-aepândea de dominaţia de fapt, nelegiferată, a unei arcurw* profesie-Regimul instaurat de August echivala nu. ocraţie. cieu dictatură militară, bazată pe influenţa în „"; armata dn profesionisU.

ctiâi? a profesie-Regimul instaurat de Aug cose™0CTaţie –, cieu

dictatură militară, bar «mandantului unei armate de profesionişti.

205

luluol vine şi clipa când armata ilobindeşte ecms. iiinta unităţii sale – cu preţul unor crize

găseşte în sfârşit o anumită stabilitate în t militară a unui Diocleţian. Însă era destul deşi Imperiul îmbătrânit şi lipsit de torţele sub se îndrepta către sfârşitul său.

vii.

CAPITOLUL VI

VIAŢA ŞI ARTELE

Imperiul Romei n-ar fi fost decât o cucerire efemeră, dacă s-ar fi mulţumit să impună lumii, prin forţă, o organizare politică şi chiar legi. Adevărata sa măreţie rezidă poate mai mult în ceea ce a fost – şi rămâne – capacitatea sa de iluminare spirituală. În Occident, această capacitate a deschis imense regiuni tuturor formelor de cultură şi de gândire şi, în Orient, a permis comorilor de spiritualitate şi de artă hellenice să supravieţuiască şi să conserve virtutea lor fertilizantă. Uneori poţi să visezi la o lume în care Roma n-ar fi existat, dar, în cele din urmă, o asemenea ipoteză permite numai o mai bună măsurare a rolului imens împlinit de ea în istoria gândirii omeneşti.

Printre toate miracolele care au făurit gloria

Romei uimeşte mai ales cel datorită căruia limba ţăranilor latini a ajuns, abia în câteva secole, să devină unul dintre instrumentele de gândire cele mă. i eficace şi mai durabile pe care le-a cunoscut omenirea. Multe pagini din istoria limbii latine e scapă. Munca perseverentă a filologilor – aceşti

Ameologi ai limbajului – ne-a restituit câteva din aşi pşni şi noi ştim acum că limba latină, mm au scris-o Cicero şi Vergii în, este rezulta

207

tul unei lung! evoluţii înefipnie de raâu» nii Ui sânul comunităţii indo-europene, dar care a fost brusc accelerată între secolele VII şi 11 î.e.n., când graiul rusticului Laţium unde se amestecaseră elemente de origini diverse, italice, etrusce, poate chiar şi altele, a primit sarcina de a exprima concepţiile de tot felul ce se degajaseră lent în interiorul cetăţii romane. Noi ştim, totodată, că limba scrisă, cia a autorilor deveniţi pentru noi clasici, rm este identică celei vorbite 7. ilnic de romani; regulile şi estetica latinei literare rezultă dintr-o selecţie

conştientă, din**tr-**un efort voluntar care a refuzat numeroasele facilităţi oferite de limba vorbită, conservate uneori de aceasta şi care apar din nou în textele tardive, când disciplina, slăbeşte.

Una dintre primele năzuinţe ale scriitorilor latini a fost dobândirea unei clarităţi desăvârşite şi a unei precizii perfecte a enunţului, care nu lăsa loc pentru nicio contestaţie. Este de remarcat că cele mai vechi texte păstrate reprezintă formule juridice, fără îndoială deoarece legea constituie cel dintâi domeniu în care **s-**a resimţit nevoia asigurării unei permanenţe a cuvântului şi a frazei. Dar este de asemenea cert **–** istoria redactării celor douăsprezece Tabule este relevantă **–** că primele eforturi **s-**au concentrat asupra enunţului oral, formula fiind propusă memoriei. Înainte de a fi gravată pe lemn sau pe bronz. Or enunţul oral, dacă vrea să fie memorabil, trebuie să se subordoneze unor legi, să descopere ritmul limbii, să se supună unor repetiţii de cuvinte sau chiar numai unor sonorităţi. Oricât de departe am înainta istoria limbii latine, vom descoperi aceeaşi g1>) Ja pentru formula incantatorie (care nu este oblig* toriu magică), unde gândirea se închide după „n

4 ki monoton şi se sprijină concomitent pe aliat le şi Pe asonantă, chiar pe rimă. Primele mar.

de proză latină, aflată la începuturile sale tuodeste se apropie foarte mult de poezia sponl a de ceea ce romanii numeau Carmen şi care este meori dansul" limbajului, gestul ritual al ofran**-**HPI repetiţia seducătoare, legătură sonoră abilitată să prindă strâns realitatea. Surprinsă între aceste două necesităţi **–** de precizie totala, ca să nu lase nimic să scape din această realitate pe care vrea **s-**o cuprindă, şi de ritm **–** proza se disciplinează până la urmă, subliniază puternic articulaţiile frazei, la început simple suporturi cu rol de sudură apoi semne de clasificare care afectează diferite le momente ale expunerii, în sfârşit veritabile instrumente de subordonare care permit construcţia unor fraze complexe şi ierarhizate. Totodată, vocabularul se îmbogăţeşte; ca să se poată preciza noţiunile, se creează cuvinte noi, pe care fraza le iuxtapune **într-**un evantai de nuanţe. Bogăţia vocabularului, amplu folosit de Cicero, nu reprezintă în limba latină-l) luxurianţă gratuită, ci rezultatul unei munci de analiză care are ambiţia să nu lase nimic în umbră, şi datorită neîncrederii în definiţii abstracte şi în formule generale, să enumere atât cât era cu putinţă toate aspectele unui obiect, unui act sau unei situaţii, în strădania de a nota

fără echivoc valoarc-a exactă a unei afirmaţii, limba creează în întregiri? sub ochii noştri, o maşinărie delicată; nu-i ajunge «fiinţarea unui fapt, ci trebuie de asemenea să **in**e în ce măsură vorbitorul îşi asumă răspunderea t-tp Ul „ei iun* (ac** vrea se „* confere o obiectivi-devină? 5 întreagă sau dacă, dimpotrivă, el e nutl Qai purtătorul de cnvint al altuia ori

209

dacă se mărgineşte să evoce o simplă posibilitat în funcţie de caz, se va schimba forma verbuh întrebuinţat. Gramaticii au distins mai târziu lir! mare număr de categorii: de exemplu modul „real" modul „potenţia11 (când posibilitatea este concepută «a o pură optică a spiritului), modul „ireal" (cânţi ceea ce pare teoretic posibil este dezminţit de realitate, din punctul de vedere al celui care vorbeşte) Se va dezvolta de asemenea un întreg sistem al stilului indirect, care obiectivează enunţul tran**sfor**r**ai**ndu-l în obiect subordonat verbului introductiv desolidarizându-l de subiectul care vorbeşte, menţinând posibilitatea exprimării diferitelor aspecte (temporale, modale etc.) introduse de către primul subiect, adică acela ale cărui cuvinte sunt redate. Ceea ce azi apare uneori tinerilor latinişti ca un dedal inextricabil, se relevă în fond ca un minunat instrument de analiză abilitat să desluşească nuanţele care scapă multor limbi moderne şi impu-îiind minţii distincţii care o constrâng să gândească mai bine.

În această evoluţie sintactică, exemplul construcţiilor greceşti nu pare să fi exercitat o influenţă apreciabilă. Ceea ce gramaticii secolului precedent considerau ca hellenisme aparţine în fapt de cele mai multe ori unor tendinţe proprii limbii latine. Hellenismele sintactice nu apar decât foarte târziu, şi anume atunci când limba clasică atinsese deplina sa maturitate. În schimb vocabularul admite de foarte timpuriu termeni împrumutaţi limbii greceşti. La Roma, limba greacă se afla pretutindeni: negustori, începând din secolul al Vwea, călători veniţi din Italia meridională, curiu sclavi aduşi în Lafium după cucerirea ieri torn greceşti sau hellenizate. A existat, în această

210

unde se amestecau atâtea rase, un „sabir" 1 itaão –, l Denie care şi-a pus amprenta pe istoria limbii l tine. Pe calea împrumutului popular (adică oral, locit sau nemijlocit) **s**-au introdus astfel nume monede, de unelte casnice, termeni tehnici aduşi de navigatori, negustori, soldaţi. Toate aceste elemente au „fost iute asimilate şi

încorporate vechiului fond al limbii. Ele abundă în teatrul lui plaut care se adresa publicului popular. Dar după războaiele punice, se punea o nouă problemă care însă nu şi-a găsit, soluţia decât după mai mult de un secol.

Sosirea la Roma a filosofilor, după cucerirea Macedoniei, fusese preparată, aşa cum am arătat, de o lungă perioadă în cursul căreia a continuat hellenizarea elitelor romane. Fără îndoială câteva familii, de tradiţie rustică, au opus o serioasă rezistenţă invaziei gândirii greceşti, dar chiar exemplul lui Cato Consorul, cel mai fervent adversar 0.1 hellenismului, ne arată limpede că era vorba de o rezistenţă deznădăjduită: Cato cunoştea limba greacă, o vorbea şi chiar o citea cu plăcere. Este semnificativ că cea dintâi lucrare istorică hărăzită Romei a fost scrisă de un senator roman – în greceşte, în vremea când Plaut îşi compunea comediile. În acest moment, limba culturală nu era încă latina, ci greaca; proza, literară latină s-a născut mult i-mp după începuturile poeziei romane. Filosofii veniţi în ambasadă în 155 î.e.n. au fost lesne înţee şi de un vast public căruia îi vorbeau greceşte şi îteratiira latină părea condamnată să se în ulţuească cu expresia poetică, abandonând limbii f-jlomiil gândirii abstracte. În pofida

! 1" din f „vin te arabe, franceze, ilali-no? «tilizal în portn/de Mcdii

211

acestui puternic handicap, scriitorii romani reuşit în câteva generaţii să făurească o prozlatină în stare să rivalizeze cu cea a istoricilor şi a filosofilor hellenici. Sprijinindu-se pe cuceririle deja realizate – mai ales cele ale limbii pojj. tice modelată de redactarea textelor juridice şi de cea a dărilor de seamă ale şedinţelor senatului e; n-au şovăit să redacteze mai întâi naraţii istorice pentru care vocabularul tradiţional era suficient şi care puteau profita de exemplele date de către epopeile naţionale compuse, la sfârşitul secolului al III-lea î.e.n., de către Naevius* şi Enniug. Este foarte probabil că Origines, carte scrisă de Cato însuşi în latineşte, datora mult Războiului punic al celui dintâi şi Anualelor celui de al doilea. În acelaşi timp, exigenţele vieţii politice impuneau oamenilor de stat să ia foarte des cuvântul în public; acest lucru se petrecea în cursul dezbaterilor foarte complicate care se desfăşurau în senat; altă dată era necesar să se influenţeze masa poporului adunată în faţa Rostrelor, alteori, în sfârşit, oratorul trebuia să pledeze la tribunal şi să convingă

juriul. Din nefericire, noi n-am păstrat decât foarte puţine fragmente din acesta proză latină a secolului al II-lea î.e.n. Unicul text complet din Cato este cartea De agricultura: subiectul pur tehnic nu admite deloc elocinţa şi nici farmecul unei naraţii viu conduse. Totuşi, chiar din acest text şi din fragmentele discursurilor lui Cato pe care le cunoaştem, putem intui că proza latină a dobândeut încă de atunci o maturitate remarcabilă. Fără îndoială, această proză atestă încă o anumită rigidiţat (j fraza este adesea scurtă, tăioasă ca o formulă e lege, propoziţiile se iuxtapun paralel unele altor în serii interminabile, dar uneori chiar monotoni

212

este lipsită de măreţie şi de forţă. Moştenirii Vr „v-e lăsate de Carmen, **s-**au adăugal cuceriri Io til Tzaţe de arta oratorică, de nevoia de a convinge, entând mai în" auditorilor toate aspectele Vie reflecţii, apoi rezum**ând-**o **într-**o formulă Unbcisă susceptibilă să se graveze profund în inte" î» această proză a elocinţei se unesc de pe „cum cele două calităţi ale frazei ciceroniene, grau-\as (seriozitatea) şi cadenţa. Chiar rigiditatea sa, asemănătoare celei a statuilor arhaice ale artei hellenice, sugerează autoritatea: începând cu epocalui Cato latina a devenit cu adevărat o limbă demnă de cuceritorii lumii.

Rămânea să fie anexat prozei latine domeniul speculaţiei pure. În vederea acestui scop, limba trebuia organizată în aşa fel încât să exprime abstracţiile, fapt care implica grave dificultăţi. Latina poseda temeinic un întreg joc de sufixe moştenite din sistemul indo-european, dar ea nu se folosea de acest joc decât cu moderaţie şi în general pentru desemnarea unor calităţi lesne de observat, încă foarte aproape de concret. Abstracţiunea îi rămânea aproape străină. În aceste condiţii, cum se puteau traduce în limba naţională jocurile dialectice ale filosofilor greci? Primii scriitori care şi-au încercat puterile în aceste jocuri au fost aproape gata să renunţe. Confesiunea deznădăjduită a lui Lucreţiu*, care se plângea de sărăcia limbii materne, a rămas celebră; multe alte confesiuni ale lui Cicero, şi chiar ale lui Seneca, reiau identic pe cea a poetului care se străduise să facă accesibilă publicului latin gândtrea lui Epieiir şi Democrit. Noţiunea însăşi «e filosofie nu corespundea nici unui cuvânt al umbli. Era necesar sau să se creeze un cuvânt now prin împrumutarea formei însăşi a vocabula-or greceşti sau chiar să se recurgă la calc Cele

213

două procedee au fost întrebuinţate simultan dar cu intenţii şi în contexte diferite. Cicero se serveşte uneori de cuvântul philosophia, dar numai când vrea să desemneze tehnica însăşi a acestei discipline altă dată, recurge la un echivalent utilizat de către Ennius, şi anume, sapientia, termen investit deja cu o semnificaţie în limbă şi care nu se poate aplica speculaţiei filosofice decât prin**tr-**o transpunere de sens. Pentru un roman, sapientia nu semnifică dialectica în căutarea adevărului, ci o calitate mult mai banală, cea a omului plin de bun simţ, obişnuit să urmeze drumul drept, însă mai mult în ce priveşte conduita decât căile cunoaşterii. Se relevă astfel importanţa aceste transpuneri iniţiale, pentru viitorul însuşi al filosofiei romane. Căci cuvintele astfel solicitate păstrau din întrebuinţarea lor obişnuită, din legăturile lor semantice, o pondere şi asociaţii ce nu puteau îi brusc lăsate de o parte şi care nuanţau gândirea. Sapientia va rămâne totdeauna ştiinţa organizării moravurilor, ceea ce noi numim înţelepciune, înainte de a fi arta gândirii. Un alt exemplu nu mai puţin pregnant ni-l oferă istoria cuvântului iiirtus, care serveşte traducerii conceptului grec de virtute. În vreme ce grecii se slujeau, pentru a exprima acest concept de un termen mult mai intelectual, cuvântul arete care implică ideea integrării armonioase a individului, mai întâi în cetate, apoi în ordinea universală, romanii au întrebuinţat un termen u & acţiune desemnând puterea omului în efortul **să-**vârşit asupra lui însuşi. Limba traduce astfel modificările impuse gândirii hellenice. Se va spune, poate, că se evidenţia aci mai degrabă efect unei incomprehensiuni specifice spiritualităţii mane, incapabile să se ridice până a gî" 1" pură, decât rezultatul unei prelucrări conştient

234

vocabularului. Totuşi scriitorii, care omdeau şi compuneau chiar tratate filosofice în° grecește care se întreţineau multă vreme cu filosofii greci re se întreţineau multă vreme cu filosofii greci raiti cu plăcere în casele lor, au recurs, când se primau în latineşte, la un vocabular ale cărui suficienţe şi trădări nule în d yA*\Tr". T" îl u, a vo cu>mar ale cărui insuficienţe şi trădan nu le ignorau, dar pe care-l considerau mai apt să opereze transpunerea necesară dezvoltăm unei gândiri autentic romană întreaga literatură a epocii dominate de fi oura lui Cicero* atestă această prelucrare a limbii care este totodată generatoare de gândire original! Un întreg arsenal de concepte a fost astfel creat după modelul celor făurite de greci, dar cu nuanţe specifice

importan e. Şi cursul istoriei a vrul ea? înliats X «te.5 „lWl" M Melccmnis»; „b".

*

Putut fi J Tuta? Vler? tura lor n „a mturii grece tf\ – un decalc pur al lite-C" ree? e opere Sk? iPr°Pâ1U lindeau să reci» chiar când ele în Cele se Predecesorilor menfm „<. lua ei Je luau ca modele ci şi

de ei îi purta pe drumuri

215

cific, mult mai apropiat de originile populare a) jocurilor scenice decât puteau fi operele grecest 9 în modelul lor, dramaturgii alegeau ceea ce pute să se adapteze condiţiilor teatrului roman şi neolja, a restul. Astfel Plaut* şi Terenţiu*, imitând]1 o jumătate de-secol distanţă comediile greceşti carp aparţineau aceluiaşi repertoriu – cel al comediei noi – au compus totuşi piese profund deosebite unele de altele: Menandru adaptat de către Plaut nu seamănă decât de departe cu Menandru a, să cum îl vede Terenţiu. În vreme ce Terenţiu este mai receptiv la problemele morale implicate de subiectul său (probleme ale educaţiei copiilor, ale rolului dragostei în viaţa tinerilor, ale libertăţii ce trebuie lăsate fiecărui om de a-şi duce viaţa care-i plăcea), Plaut utilizează intrigile furnizate de comedia greacă pentru apărarea moralei tradiţionale a Romei, care proclama primejdia libertăţii şi necesitatea refuzării tuturor tentaţiilor vieţii greceşti.1 Nici nu s-ar putea concepe teze mai opuse, şi totuşi materia comediei rămâne identică în amândouă literaturile.

Tot originilor populare şi italice trebuie atribuită invenţia unui gen necunoscut grecilor şi hărăzit unei soarte măreţe, şi anume genul satirei. Începând din secolul al II-lea î.e.n., s-a dat acest nume operelor redactate în proză amestecată cu versuri alcătuite din metrii feluriţi pe care-i elabora fantezia poetului. În aceste satire se afla totul: naraţii, scene de mim, reflecţii morale.

1 Teza originalităţii de fond, de problematică, a literaturii latine, legitimată şi de particularităţile structurilor expresive, este foarte judicioasă. Universul comediograliw ni se pare însă mai degrabă mixt, organizat prin ai p J gamarea problemelor şi trăsăturilor societăţii greceşti unele particularităţi, teme şi interese manifest rom tacuri personale, pagini de critică literară.1 Sati-le semănau cu o conversaţie liber purtată şi este t că în cele ale lui Lucilius*, de exemplu, care rerdevenit protagonistul genului către 130 î.e.n., atrunde ecoul

discuţiilor libere, pe care Scipio Aemilianus le purta cu prietenii săi în orele de fsgaz dar şi în timpul nopţilor de veghe din războiul purtat împotriva Numanţiei, unde Luciâius jăi urmaşe ocrotitorul. Un veac mai târziu, Hora-tu va aborda satira şi îi va conferi un stil diferit; totuşi în această conversaţie calmă, foarte preocupată de perfecţia formală, care este satira hora-tiană se regăseşte în continuare vechiul realism italic, sensul vieţii împins până la caricatură şi – trăsătură tipic romană – voinţa de a educa cititorul, de a-i arăta calea spre înţelepciune.

De asemenea am arătat cum, în cursul secolului al II-lea î.e.n., şi-a luat avânt elocinţa romană: condiţiile de viaţă publică făceau din arta oratorică o necesitate cotidiană. Înmulţirea proceselor politice ca şi importanţa crescândă a dezbaterilor parlamentare din senat, ponderea din ce în ce mai mare deţinută de opinia populară în ultimii ani ai Republicii au creat oratori numeroşi, dornici să se întreacă unii pe alţii. Datorită acestei emulaţii elocinţa s-a perfecţionat; oratorii au meditat asupra artei lor, ceea ce, fără îndoială, a avut drept consecinţă sporirea eficacităţii acesteia, dar a provocat şi formarea unei estetici oratorice şi a unei pedagogii care influenţează încă învăţământul timpurilor noastre.

m. J!

— Geea, ce înţelegem noi astăzi prin satiră existase şi 3 a satu' şi? Jiloh. scrisese versuri de critică acerbă. Dar în t-l n „a-era la ori8 me altceva, aşa cum se reliefează genuin-Uris1. nea termenului şi evoluţia primelor tipare ale ui suscita încă ample controverse între cercetători.

16
21?
1...

Într-adevăr „pe când activităţile pul> poezia, istoria, compunerea de lucrări i erau suspecte în ochii romanilor chiar p „110 cina gratuităţii lor, elocinţa apărea ea»?] „cel mai bun prin care un cetăţean îşi putea patria. Acum când armatele erau permanent* şi cariera militară părea deschisă mai ales D Cl câţiva specialişti însărcinaţi cu menţinerea oh în provincii şi cu securitatea frontierelor, ora fi-" **6** ca tineretul să fie format în luptele forului i puţin tot atât cât şi în cele ale războiului. De aceea îi vedem pe Cicero resemnat de nevoie să fa"-războ**i** în Cilicia ca proconsul, dar consacrând ore lungi pentru redactarea tratatelor consacrate artei oratorice. I se părea că cel mai bun mijloc de a deschide mintea tinerilor în legătură cu

problemele vieţii şi ale gândirii îl constituia nu instruirea lor printr-un anumit număr de reţete pur formale – cum procedau retorii greci – ci însuşirea unei culturi veritabile, care profita de cuceririle cele mai nobile ale filosofiei. Pentru a realiza acest program, cărţi ca Orator sau de Orutore încearcă să scoată în relief concepţia acum tradiţională despre elocinlă şi, răspiuizând obiecţiilor platoniciene – care nu voiau să vadă în ea decât o artă a aparenţelor – s-o transforme în expresia cea mai înaltă şi mai fecundă a omenirii. Odinioară se propunea tinerilor noştri comparaţia între Cicero şi Demostene. În funcţie de preferinţe, se poate da întâietate unuia sau altuia, se poate aşeza Discursul asupra coroanei deasupra Caulinarelor, că T este cert că perfecţia formală a lui Denios e. subtilitatea raţionamentelor, puterea indignam «nu cântăresc în istoria culturii la fol cu doc n < coerentă a elocinţei concepută drept u

218

pe care Cicero s-a priceput s-o elaboreze de gfflimpună, după el, întregii romanităţi. şi-s °; Cicero, care a datorat puterii verbului le carierei sale politice, formaţia oratorului succese [ecfal aproape unic al educaţiei romane. a tilian*, exponentul cel mai ilustru al acestor Qul Iijaj tineretului, a fost un discipol îndepărl 1 lui Cicero. El a contribuit substanţial lantinerea învăţăturii maestrului într-un timp „tod unele gusturi noi tindeau să ducă literatura în afara clasicismului1. Astfel el a contribuit, poate, Ja accelerarea decadenţei literelor latine, căci a combătut energic tot ce aducea cea mai mică înnoire. De fapt, Quintilian, în timpul lui Vespasian, a condus prima şcoală oficială, întreţinută pe socoteala împăratului. După magnifica expansiune de talente care marcase domnia lui Nero, Quintilian a primit sarcina de a restaura vechiul ideal ciceronian şi a lăsat o lucrare, rod al reflecţiilor sale de profesor, care a inspirat multe secole mai târziu pe teoreticienii studiilor literare, de la Renaştere până în epoca lui Rollin. Prin intermediul său, învăţământul nostru tradiţional îşi înfige rădăcinile în plină romanitate, îşi hrăneşte seva din gândirea ciceroniană preocupată să echilibreze şi să umanizeze gustul frumuseţii, desăvârşirii formale şi exigenţele adevărului. Oratorul trebuie să influenţeze oamenii – aceasta îi este meseria – dar chiar dacă trebuie să înveţe anumite reţete, Cicero – şi Quintilian după câştiu că curent» /HPT Quintu”» an se înscrie ca principal exponent în mei î™ – e? ena Ater? clasicizantăpromovat în – vremea dom«Danân, ilor flavieni (69 –

96 e.n.). Acest curent a oprit i „a nu în! îl li Cldi i N

«Danân, (6996 e.n.). Acest curent a oprit general" a n° – ului stil care în timpul lui Claudiu şi Nero Seneca îi un Şcoală literară strălucită, reprezentată de ca Lucan, Cornutus, Caesius Bassus ele.

219

lui Mai ghidul just şi sincer, cu rălidure îi u determină o convingere durabil;"! Deoarece –! trage obârşia din retorică, învăţăinintul nostru îterar are. poate, drept caracter esenţial formare minţilor în spiritul comprehensiunii reciprocen> torul trebuie să înţeleagă pe auditori, să prova" k reacţiile lor, să se uite pe sine şi, identificându'.8 cu interlocutorul, să-l determine să gândească T fel cu el. Numai în climatul clarificării totale oratorul poate să convingă şi să instruiască. Făr îndoială, aceasta este lecţia cea mai durabilă dată de o eloeinţă care se ştia regina cetăţii, dar refuza să exercite o tiranie.

Obârşiile italice ale literaturii latine nu vor fi niciodată renegate. Anumite tendinţe profunde ale seminţiei italice, gustul realismului, curiozitatea pentru toate aspectele, chiar cele mai aberante, ale fiinţei umane, dorinţa de a instrui oamenii, de a-i ameliora, totul se regăseşte la autorii romani şi în toate epocile. Toţi vor, **într-**o măsură sau alta, să-şi servească cetatea, adică fie patria lor – ca Titus Livius*, care a redactat Istoria sa pentru glorificarea poporului-rege – fie, când **s-**a observat că Roma putea fi patria tuturor oamenilor, faimoasa cetate universală la care visau filosofii. Toţi vor de asemenea să demonstreze cât de rare sunt operele gratuite, care să se justifice numai prin frumuseţea lor. De altfel, în ordinea lumii aceasta frumuseţe îşi găseşte o funcţie: Lucreţiu este poet, căci transpune în versuri admirabile filosofia epicureică, regăsind **într-**o serie de intuiţii geniale resorturile profunde ale unui sistem devenit corpul însuşi al propriei gândiri, dar resimte nevoia să justifice de ce recurge la metru, afirmând»

220

„Prezentării agreabile a unei filosofii anease comparând ornamentele poetice cu mievol°r „i «) de medici pe marginile cupei în care un f îşi bea poţiunea sa amara, fac pare ca Lu-C°PU n. a înţeles pe deplin că poezia sa emană

CA-e\ t din intuiţia sa metafizică şi că frumuseţea, însiunea formei epice aparţin esenţei acestei experienţe în parte inefabilă, ireductibilă la o înlănţuire pura a conceptelor. El vrea să instruiască, să convertească pe Memmius, protectorul şi prietenul său, la o filosofie

care singură A'a aşeza cal-m1 l] şi seninătatea în sufletul omenesc. Fără îndoială ar fi greu de găsit în toată poezia greacă o asemenea pasiune apostolică, foarte îndepărtată de orice diletantism estetic.

Desigur, aceasta nu înseamnă că poezia latină ar fi ignorat voluptăţile artei pentru artă1, înainte de înflorirea sa plenară. Fără aajunge până ia Ennius însuşi – tatăl Ennius*, cum l-au numit poeţii care au venit după el – şi la poemul său asupra Gastronomiei (Hedyphagetica), care nu este decât o operă de pură virtuozitate după modelul celor mai decadente glume hellenistice (dar el este totuşi de intenţie didactică), **s**-a format, în vremea lui Cicero şi Caesar, o şcoală de poeţi „noi" (ei înşişi şi-au dat acest nume), ce se considerau ca urmaşi ai alexandrinilor. Ei au vrut să înzestreze Roma cu un lux nou, cel al poeziei; opera, cea mai tipica a acestei estetici este, fără îndoială, poemul (relativ lung pentru un discipol al celor cape afectau dispreţuirea poemelor lungi) scris de

I t! va rezulta din rândmiic următoare, Pierro drir Ji? eprin uită benifu ulia j' Ouzia de factură ale-prima °-U lematică prioritar lirică şi intimă, care însă din secoluf1! 11™° atitudine fa-a de problemele omului

221

Catul* pentru glorificarea căsătoriei mitice Tetis şi Pelou. Cea mai mare parte din acest r! este consacrată descrierii unei tapiserii une] mână divină reprezentase, ne spune poetul nvt° Arianei. Fiica lui Minos, răpită de Tezeu! părăsită adormită pe ţărmul insulei Naxos E trezeşte în momentul când pânza corăbiei e trebuia **s**-o ducă în Attica dispare, la orizont-cuprinsă de deznădejde, dar iată că în cer a cortegiul lui Dionysos, care o va invita la otorie divină. În aparenţă, în acest poem totul est gratuit, ornament pur, cum puteau fi, în aceeaşi epocă, un mozaic, un tablou, sau unu] din reliefuri le preţioase care împodobeau locuinţele. Totuşi **s**-a opinat recent – şi nu chiar fără oarecare judiciozitate – că acest poem comporta im sens misterios: mitul Arianei nu se afla oare, destul de frecvent, pe reliefurile sarcofagelor, unde el **dobân**deşte, indubitabil o semnificaţie religioasă? Ariana adormită, în somnul care o prepară pentru apoteoză, sugerează atunci imaginea sufletului care va zbura, îmbătat de Dionysos, către nemurirea astrală. Noi nu ştim dacă poetul Catul a vrut într-adevăr să confere mitului o asemenea interpretare, dacă n-a fost mai ales sensibil faţă de imagistica patetică şi pitorească pe care-şi

permitea **s-**o desfăşoare. Dar chiar admiţând că acest epitalam n-ar conţine nimic mai mult decât o pură căutare estetică, este neîndoielnic că fidelii lui Dionysos **–** Şi ei erau numeroşi **–** puteau descoperi aci ecoul credinţei lor. Căci la Roma totul se încarcă de simboluri morale, totul **–** şi chiar operele în aparentă cele mai gratuite **–** tinde prin**tr-**o i11" 1 firească a poeziei să capele valoarea unei re\era.

Şcoala tinerilor poeţi a avut cinstea de a numărat printre exponenţii săi pe Vergi" 11!

neerca să alcătuiască lucrările proprii, după ce Je din adolescenţă. Ca şi Catul, compatriot al

— (între Mantua şi Sirmio distanţa era foarte a) Vergiliu tratase mai întâi teme de pură mi-„o le. Din nefericire, aceste prime creaţii ale Vergiliu, anterioare Bucolicelor, ne apar învăde* obscuritate. Cele transmise de manuscrise ub numele lui Vergiliu nu sunt, poate, toate autentice. Oricum e clar, chiar dacă ne mărginim doar la Bucolice, că Vergiliu şi-a început cariera ca discipol al poeţilor alexandrini. Bucolicele? aceste cântece de păstori (sau mai degrabă cântece de bouari, căci nu întâlnim aci nimic care să evoce păstoriţele împodobite cu panglici şi oile liniştite, îndrăgite cândva), imită Idilele lui Teocrit, alt poet din Italia, pornit din Sicilia greacă pentru a cuceri lumea literară a Alexandriei.1 Totuşi, oricine compară cele două opere, descoperă fără **în**târziere transpuneri subtile. În locul cerului arzător, al climatului uscat, al greierilor lui. Teocrit, observăm la Vergiliu câmpiile umede ale Galiei cisalpine, mărginite de sălcii şi irigate de canale artificiale. Ei nu cântă aceeaşi natură.2 Nici ambianţa umană nu este aceeaşi: Vergiliu evocă problemele urgente ale pământului italic. Se ştie că primamostră din culegerea poemelor vergiliene pune în scenă o dramă care atunci se juca aproape pretutindeni în Italia: pentru a răsplăti veteranii nu! al. utaseră> Octavian şi Antoniu le atribuie umilituri în dauna proprietarilor provinciali. Este cu Putinţă ca şi Vergiliu să fi suferit o spoli iero

taliei înfti-Sau mai exact> din apropierea imediată a iaracondiu-l CUC1 V1 anti (itate Sicilia nu făcea parte din

2 Peisaj * 7 e a periului, limitată numai la peninsulă.

„«ancolif ai f allui Teocrit se opune corpusculului uuc ai poetu Tln manluan.

— Şi

1: fv.

I

şi i-a ei să i-i datorat protecţiei lui OctaviaQ anumită compensaţie, întâmplarea rămâne foa>i° obscură pentru noi; dar oricare ar fi fost probi6 mele personale ale lui Vergiliu, poezia sale de „păşeşte şi reliefează, în această alegorie a lui Titv" rus şi a lui Meliboeus, toate suferinţele provocate d „consecinţele războaielor în inima micilor proprietari. Odată mai mult, artistul pur este copleşit de sensul roman al vieţii de cetate.

Întreaga dezvoltare a poetului Vergiliu se evidenţiază în acest tip de evoluţie literară, unde se acordă un loc din ce în ce mai important problemelor patriei. Georgicele. al căror subiect a fost cel puţin sugerat lui Yergiliu de către Mecena dacă ele nu sunt, cum se repetă prea des, o operă de „propagandă" menită să redea romanilor gustul vieţii rustice, reprezintă totuşi o încercare de restaurare a vechilor valori morale la mare preţ în societatea ţărănească şi de glorificare a ritmului „muncilor şi zilelor" care, printre toate activităţile omeneşti, se înscria cel mai pertinent în armonia universală. Nu se punea problema de a smulge reprezentaţiilor de circ pe plebeii leneşi din capitala, ci de a revela elitei intelectuale eminenta demnitate a unei clase sociale ameninţate. Poezia Georgicelor, atât de frumoasă, atât de profund umană, încearcă să panseze rănile pricinuit6 de războaiele civile; expresie a unei filosofii a naturii şi a omului în natură, ea contribuie la restaurarea ordinii şi a păcii în sufletele oamenilor şi contribuie astfel la revoluţia augusteica.

În Eneida, găsim cea de-a treia treaptă de evo la ţie a artei vergiliene. De data aceasta, pot., pune în discuţie chiar problema Romei… care rea asigurarea bazei spirituale a regim" '111 efla lua naştere şi, în vederea acestui scop.

224

rirea sensului profund al misiunii atribuite de Sa trezei fiului adoptiv ui lui Caesar. Însă **Ver**d? ca: a vrut să scrie un poem de propagandă nică însufleţit de o încredere intensă în soar-ţi patriei, a crezut că descoperise taina zeilor: prto" conducerea lumii tocmai pentru că f îtită de către un

Rraapito" conducerea lumii tomai p mintia romană fusese întemeiată de către un S60 u drept şi pios. Ambiţia Eneidei era de a revela secretă a lucrurilor şi de a arăta că Impe îl al unei dialectici uni

leeea secretă a lucrurilor şi e a a p râul era rezultatul necesar al unei dialectici universale, termenul ultim al unei lente ascensiuni spre Bine, intuită de poet când redactase egloga a patra care anunţa vârsta de aur. Astfel se constituie armătura spirituală a acestei epopei, în care Vergiliu imita concomitent pe Homer şi, credincios esteticii tinerilor poeţi pe care i admirase în vremea începuturilor sale, Argonauticele alexandrinului Apollonios din Rodos. Dar intenţia profundă a poemului nu **l-**a împiedicat pe Vergiliu să creeze o operă vie, plină de pitoresc, căldură şi măreţie.1 De aceea nu este de mirare că Eneida, abia publicată (la ordinul expres al hii August, căci Vergiliu, când a murit în anul 19 î.e.n., n**-**o isprăvise încă şi ceruse prin testament să fie distrusă), a devenit Biblia noii Rome. Pe zidurile cetăţilor antice se citesc încă inscripţii scrijelate unde apar unul sau mai multe versuri din poem. Roma îşi găsise, în sfârşit. Iliada sa, mai bogată decât cântecele bătrânilor aed, mai ecvată de asemenea trezirii în cititorii ei a ” i & tei continuităţii – „naţionale” şi a valorilor ePosulurpil?? conÂPaniază liric desfăşurarea evenimentelor tea «a în tPTT ZăoP°07 leagestului interior, care comen**-**taPtele eroii? insublext> duios, emoţionat **–** şi emoţionant, **pro**cel morale şi religioase care constituiau fund al Romei.

Contemporan cu Vergiliu şi prietenul smai intim în cercul lui Mecena*, Horaţiu” trebuit de asemenea la opera de renovare prinsă de August, fiind cu atât mai eficace cu cât a lăsat mai multă vreme impresia de nu fi vrut să colaboreze. Dorind „să adauge ** coardă nouă la lira latină”, Horaţiu a creat 4° întregime o poezie lirică inspirată direct din poe mele eoliene. Mai întâi el a trebuit să adapteze metrii modelelor sale greceşti ritmului limbii latine, fapt care nu **s-**a realizat fără unele transpuneri delicate. Apoi, după ce şi**-**a făurit instrumentul adecvat, poetul a trebuit să exprime sentimente care, până atunci, nu**-**şi găsiseră locul în literatura Romei: tot ceea ce încredinţaseră epigramei poeţii alexandrini **–** bucuria de a trăi, chinurile şi plăcerile dragostei, fericirea şi prietenia, impresiile cele mai fugitive resimţite pe măsura trecerii zilelor şi revenirii anotimpurilor **–** a furnizat lui Horaţiu subiectele Odelor sale. Însă cu încetul, din această poezie a cotidianului **s-**a desprins o filosofie concretă, ce datora mult epicureismului profesat de Mecena, dar pe care a depăşit**-**o în cele din urmă. Detestând toate dialecticele şi toate demonstraţiile abstracte, Horaţiu cere spectacolului lumii **–** o ceată de capre pe coasta unei

coline, un sanctuar în paragină, prospeţimea unui izvor de apă, primele adieri ale vântului de apus peste câmpia îngheţată – doar revelaţia misterului divin încorporat în acest univers. Şi în curând această înţelepciune, a cărei plenitudine a înflorit în cp – templaţie mistică, a autorizat poetul să de-i interpretul vieţii religioase romane. Precum Vegiliu, Horaţiu a cântat permanenţa marilor

226

le neamului încarnate de August. Odele „na-tui1 ţ «atribuie un glas elocvent acestei revalo-l. °îl/ a vechiului ideal, pe care războaiele civile rizan g-] fi compromis pentru totdeauna. Şi cu TA u) jocurilor seculare din anul 11 î.e.n., care P nsacrat restabilirea păcii cu zeii, marea **recon**a! 1. e „cetăţii cu nemuritorii, Horaliu a compus „nul oficial cântat în Capitoliu de către un cor J" tineri şi de tinere.

I-am îţi aceeaşi perioadă, JJoraţiu, meditând asupra rolului jucat de poet în cetate, va spune că numai acesta, în mijlocul dezlănţuirii pasiunilor, ştie să păstreze o inimă curată: figură exemplară oferită imitaţiei cetăţenilor, poetul va conserva moderaţia, sensul valorilor eterne, precum eroii legendari, Orfeu sau lebamil Amfion, care vrăjeau cu lira lor animalele şi plantele – întrucât ea se acorda armoniei tainice a lumii – şi ajutau oamenii să clădească oraşele şi să menţină legile.

Al treilea poet al cercului condus de Mecena – din cei trei ale căror opere ni **s-**au. păstrat – Properţiu, a contribuit de asemenea, dacă nu la crearea, cel puţin la dezvoltarea unui gen nou, cel al elegiei. Istoricii literaturii antice au căutat **înd**elung modelele greceşti ale elegiei romane. Însă astăzi **s-**a cam demonstrat că aceste modele n-au exercitat o influenţă decisivă asupra formării ge – Huui. Numai la Roma, şi anume prin condeiele predecesorilor lui Properţiu, Gallus* (dar operele tţle au dispărut) şi Tibul, **s-**au exprimat tribula-dkn? 1 „ucurille dragostei în poemele scrise în 1? elegiac. Properţiu ne-a invitat astfel sa cu 07 m peri Petiile amanului său foarte furtunos mth* ele destu* fie „SHratică pe care o numeşte c't şi îfr Şi °Are! 1 îndrî Sea şi-l Părăsea capricios, meze vreun ocrotitor mai înstărit. Datorită

227

condeiului său, întocmai ca şi la Tibul, cont» ranul său, elegia a devenit asemănătoare unu" 0" n-ai intim şi a consemnat confidenţe de din» Se pare că, de data aceasta, poezia a coborât <f-i nitiv din cer şi că nu **s-**a mai interesat de sluj cetăţii. Şi totuşi, chiar Tibul şi Properţiu au A tecat în operele lor cele mai intimiste poeme în S cântă marile

evenimente contemporane1. Dar amenea poeme nu sunt cântecele de victorie, dorite poate, de Mecena şi de August în momentul când armatele Imperiului au şters amintirea înfrâneerii suferite la Carrhae şi au pacificat frontierele Germaniei, ci compoziţii mai durabile, consacrate vieţii morale a cetăţii. Tibul a celebrat sanctuarul lui Apollo Palatinul, centrul religiei aagusteice, Properţiu vechile legende legate de unele locuri din Roma, alegând pe cele ce dobândeau o semnificaţie deosebit de importantă în perspectiva reformelor religioase şi politice ale lui August.

Magnifica înflorire a literaturii augusteice n-a supravieţuit celor care fuseseră creatorii ei. După moartea lui Horaţiu, în anul 8 î.e.n., se pare că întreaga sevă a dispărut di a literele latine. Însă această impresie se datorează poate faptului că noi nu posedăm niciuna din operele scrise ce contemporanii ultimilor ani ai lui August: numai numele lui Ovidiu* atestă că se scriau în continuare şi fără preget noi opere. Însă cele lăsate Ovidiu, chiar dacă nu sunt lipsite de valoare ţii Acţionează aci două tendinţe foarte d'1 61 1; – contradictorii, dar ambele prezente în structura v... n. taţii latine: cea spre arta cetăţenească, utila c.; ntros-Usurbi) şi cea spre expresia introvertită, iwu. a v pectarea conştiinţei, pe investigarea trăirilor u".

228

nteres, nu reprezintă îndeobşte decât o exploa-f9 re sistematică a invenţiilor lui Tibul şi Proertiu în anumite privinţe, Ovidiu se arată, mai mult rfeeât ei, un fidel imitator al poeziei alexandrine din care cunoaşte admirabil reţetele încercate. Versificator abundent şi facil, el oferă în Metamorfozele sale un veritabil compendiu al mitologiei greceşti, căreia îi corelează, în măsura posibilităţilor, valenţele legendare romane. Tema generală a acestui poem este straniu aleasă: Ovidiu a vrut să schiţeze o imensă frescă ce să reprezinte transformările suferite de-a lungul. timpului de către lucruri şi fiinţe; pe fundalul acestor tablouri pitoreşti, se creionează o concepţie împrumutata filosofiei pitagoreice, ideea că Universul se află **într-**o perpetuă devenire, noiiind fixat, o dată pentru totdeauna, **într-**o ordine imuabilă. Orice apreciere am emite asupra acestei epopei bizare, nu trebuie uitat că ea n-a încetat vreodată să obsedeze imaginaţia artiştilor şi scriitorilor din Evul Mediu, mai puţin preocupaţi de veridicitatea ştiinţifică cât de simbolismul intens pe care-l bănuiau, pe nedrept sau pe drept, în această imensă culegere de

poveşti.

Ovidiu, exilat de August din pricina unei greşeli misterioase1 (poate" pentru că participase la o şedinţă de divinaţie), şi-a sfârşit zilele la Tomis. pe ţărmul Mării Negre, scriind mereu, cântând tri – aţulejşale departe de patrie şi satisfăcândndu-şi

Uuza exilului nu este încă definitiv elucidată, dar cert ca Ovidiu se lăsase implicai într-una din la ră» rur e, are" 1 iritaseră pe August. Aceasta ar fi. ** care face aln». Îi n-tririii} –, „").”? e: <

Poezia" aâdoiir6, „Z" °vidiu suşi; cât priveşte Carmen. de frivolitatia ™5>tiv. mvocatdepoeptentru exil. este vorba oficiale şi de»? – 0! me ovidiene, contrare austerităţii is; Cr-i, i inci» naţia spre un anumit modernism siră în „lv lu' preconizat de August.

223

pasiunea de versificator prin alcătuirea de in limba barbară vorbită în jurul său1. Odar el a pierit cel din urmă exponent al poeziei atu» C° leice. t' Us".

Totuşi poeţii nu lipseau la Roma. Au exist – poate poeţi excelenţi, dar amintirea lor a pier t fără îndoială pentru totdeauna. Noi ştim numai J metromania făcea ravagii; ea va bântuj, de altfef până la sfârşitul Imperiului. Poezia este considerată ca un mijloc de expresie accesibil „omuludemn". Dar, cel mai adesea, ea încetează" să fie cu adevărat serioasă, cum era la Vergiliu, Horatiu sau Proporţii!; poezia se transformă în joc de salon şi poeţii se mândreau cu „succesele elegante". Se remarcă experienţele fugitive care amintesc antologia greacă, dar adesea şi operele mai ample: epopei, tragedii menite lecturii – căci teatrul literar a dispărut aproape definitiv2, cedând locul mimului care n-a lăsat deloc urme. Este posibil ca această poezie latină necunoscută să nu fi fost lipsită de o anumită frumuseţe. Unele fragmente, care au supravieţuit, lasă să se întrevadă încercări foarte curioase, de exemplu micile poeme ale lui Mecena*, stilist preţios, mare amator de imagini pregnante, priceput să creeze combinaţii de cuvinte surprinzătoare pe care gândirea sa chinuită le elabora ca pe cine ştie ce adevăr tainic.

1 Din păcate nu ni s-au păstrat aceste poeme, care fac din Ovidiu „primul poet român". Este însă interesant se semnalat că în poemele latine scrise în Dobrogea, maiaiw în Triste, vibrează coarde neîntâlnite în arta ovidiana anterioară. Se tinde spre depăşirea scriiturii sofistic< spre exprimarea unor trăiri aut entice, suferinţelor şi no =giilor

pricinuite de surghiun…

2 Dar, după părerea noastră, tragediografii epocii însufleţiţi de speranţa reprezentării pieselor, cu ai nădejdea lor se împlinea destul dă rar.

230

— E să aşteptăm domnia lui Nero pentru a V Vpere care să îi ajuns până în vremea noas-te.ga.bi în jumgia, te-a secolului 1 e.n. a cunoscut tr-l anină" poetică mai matură; totodată poate 0 „abilă dec îl succesele marii expansiuni din mal iea lui August. Autorii şi-au învăţat meseria, îi chiar prea bine, slujindu-se de ca ca nişte! 0 Şi şi în mâinile lor poezia îşi îngăduie toate îndrăznelile…

persius* şi Lucanreprezintă, în epoca lui \era „o încercare de a încorpora în poezie speculaţiile stoicismului, fel dintâi, obscur, tensionat, în scurta sa viaţă n-a avut decât răgazul să scrie câteva satire care freamătă de indignare. Persius a murit la 28 de ani (în anul 62 e.n.), lăsând o operă unde se exprimă convingerile politice şi morale ale aristocraţiei senatoriale care crezuse, la un moment dat, că se poate sprijini pe Nero, dar fusese până la urmă dezamăgită. Cele câteva ixtgini scrise de Persius revelă un temperament de adevărat poet, dar sunt împovărate de influenţa încă puternică a retoricii de şcoală.

Acelaşi reproş i s-a adresat destul de frecvent lui Lucan, de asemenea un „tânăr poet" deoarece a fost un copil minune şi a murit la vârsta de 26 le ani, executat din ordinul lui Nero pentru pariuipare la conjuraţia lui Piso (65 e.n.). El compusese un mare număr de poeme de tot felul, mai es o tragedie, căci începuse să scrie versuri de u vârsta de cincisprezece ani1, dar noi nu mai poseclăm din °Pei>a sa decât epopeea Farsalia (ţi-"!» au, exact, cel dat de Lucan, este Războiul tea! p? strată în cele zece cărţi ale sale. Însă moar-Jjntrerupt această operă, pe care autorul o

(l" i «înr. i v-o încere «îi par a fi fost ai.r. rd. He chiar înainte lr-i această vârstă.

concepuse ca o imensă „cronică" a revoluţiei din 59 până la 42 î.e.n., însângerase Roma şi f» râse regimul imperial. Scriind acest poem L T1 a avut ambiţia să opună Eneidei, epopee iupl fundată pe un misticism conformist, o epopee – inspiraţie senatorială, susceptibilă să exprime 01 direa politică a cercurilor stoice. Nu trebuie S" 1 tins, aşa cum se afirmă adesea, că Farsalia – ar fi fost în intenţia sa principală un manifest al opo ziliei oligarhice, ostilă Imperiului. Ea a deveni un astfel

de manifest numai atunci când **s-**a produ* „divorţul" între regimul neronian şi senatorii stoici – adică atunci când **s-**a accentuat, dizorati a lui Seneca (al cărui nepot era Lucan). Deofa, pt poemul începe prin**tr-**un imn închinat lui Nero – şi care, deşi impregnat de entuziasm intens nu reprezintă o pagină de adulaţie. Totodată **s-**a spus că Lucan, iniţial răsfăţat de împărat, a stârnit prin talentul său gelozia cezarului, deoarece Nero vedea în el un rival mai înzestrat. Şi desigur opera, în desfăşurarea sa, reflectă evoluţia sentimentelor autorului, dar credem mai degrabă că motivele personale care puteau să-l îndepărteze pe Lucan de Nero au jucat un rol mai puţin important decât schimbarea climatului, petrecută la Roma după asasinarea Agrippinei.1. Se poate observa cum.

1 în nenumăratele controverse suscitate printre cercetători, de ruptura dintre Lucan şi Nero precum şi de structura Farsaliei, opiniile profesorului Grimal ni se par case situează pe cele mai judicioase poziţii. Există o uni ta e fundamentală a poemului, tradusă în menţinerea unor w esenţiale, dar această coerenţă n-a împiedicat. e. v (? „ju. unoratitudini ale poetului faţă deprqblemele tiraniei (insiv prin imaginea lui Alexandru) şi faţă de C desar. f dată, considerăm că în ruptura mai sus amintita au. venit şi divergenţele estetice: Nero tindea spre. (rll… cism alexandrin, principial opus noului stil şi nonoturi epice adoptate de Lucan.

232

l cu începutul, Lucan capătă o conştiinţă din ce mai clară a consecinţelor politice **deter**ce. te de idealul stoic. În ochii săi, personalita-1111 lui Cato din Utica* – celebrată stăruitor de fato devine arbitru, aşa cum zeii sunt arbitrii des – ţinului omenirii. Pe Cato virtutea îl ridică deasupra celorlalţi oameni; Lucan îi cere să-l inspire, aşa cum îi cereau şi Seneca sau ceilalţi stoici, care au pierit ca victime ale tiranului necredincios idealului din primii ani ai domniei.

Într-o Romă înnoită – cum ar fi putut ieşi ea din anul „celor trei împăraţi" – Farsa Ha ar fi putut deveni Eneida regimului senatorial restaurat. Evenimentele au dezminţit visul poetului, dar poetul a rămas pentru totdeauna un izvor de inspiraţie morală, martor al măreţiei romane, dezminţind toate învinuirile celor care acuză Roma de decadenţă şi de corupţie iremediabilă.

Cu toate diferenţele, variaţiile de gust, opoziţiile de principii intervenite, epopeea romană, de la Ennhis la Lucreţiu, şi de la Vergiliu

la Lucan, rămâne fidelă vocaţiei sale, adică meditaţiei asupra marilor probleme ale cetăţii şi ale universului. Se evidenţiază totodată şi prezenţa permanentă a nlonului religios. Lucreţiu, deşi a redus mult influenţa zeilor asupra lumii concrete, le-a recunoscut totuşi un rol esenţial, cel de a comunica oaenilor, prin mijlocirea simulacrelor care emană în corpurile lor glorioase, imaginea Binelui sului i? – imnul. lui Venus, de la începutul poemuţioia fat U-e te una între Paginile cele mai emozează ri Asinului religios. Şi Lucan expul-Q1 n Farsalia miraculosul tradiţional, însă

Cxvilizaţia romană, vol. 1.233

face aceasta pentru a discerne mai bine, înmentele istoriei, voinţa Destinului şi act Providenţei.1 Ineluctabil, formele cele mai de gândiro romană ajung la meditaţie şi] aciune.

În literatura epocii lui Claudiu, atât «Io profund marcată de gravitatea stoică, personalitatea cea mai remarcabilă este, fără îndoială, Seneca. Acest fiu al unui roman din Spania, născut la Corduba în preajma începutului erei noastre, reprezintă admirabil evoluţia literară şi spirituală a acestui secol ilustrat în forma sa cea mai pregnantă de Persius şi de Lucan. Datorită tatălui său, fost elev atent al marilor retori care predaseră în şcoli la sfârşitul domniei lui August, Seneca se amestecase de foarte timpuriu în cercurile literare, unde elo-cinţa era scopul suprem al existenţei. Însă totodată, încă din adolescenţă, el s-a apropiat de filosofi condus de propriul gust şi împletind în aceeaşi admiraţie stoicismul lui Attalus sau cel al color doi Sextii cu pitagoreismul mistic al lui Sotion. De la ei, Seneca a deprins dispreţul pentru valorile „vulgare" şi nemulţumirea faţă de pretinsele adevăruri admise de părerea comună. Admirabil

1 Dar la Lucan acţiunea destul de abstract concepu). a destinului stoic se realizează prin intermediul faptului pur uman: de aci aşa-numitul antropocentrism al poetului. Poemul este totuşi populat de superstiţii mărunte, tradiţional italice, investite în special cu o valoare Jiteraw. În corelaţie cu filonul romantic atât de pregnant în structura Farsaliei. Totuşi expulzarea aparatului mitologic a poem, renunţarea la invocaţia zeilor, utilizarea cayzţeve. Ţii pur umane a evenimentului epic răni în compozante latorii pentru adevărata revoluţie întreprinsă de in structura eposului aniic.

234

estrat şi ajutat de vârstă, el ar fi cedat, proba-l/1 în faţa

obiceiului şi ar fi străbătut cu distine-ţi cariera onorurilor, practicând ca amator cele; felurite genuri literare, dacă Soarta n-ar fi fpiedicafe împlinirea speranţelor familiei. S-a „bolnăvit tocmai când trebuia să abordeze serios ele dintâi magistraturi şi a petrecut mai mulţi °ni în Egipt» unde a intrat în contact cu cercurile alexandrine, care erau atunci străbătute de diferite curente religioase şi filosofice, şi care i-au adâncit cultura. Revenit la Roma, el a dobândit o mare reputaţie în elocinţă şi s-a amestecat în intrigile de curte în aşa fel încât la urcarea pe tron a lui Claudiu, influenţa Messalinei a determinat exilul său în Corsica. Acolo, în tăcerea exilului – exil pe care la început l-a suportat cu greutate – Seneca s-a desprins încet de tot ceea ce constituise, până atunci, viaţa sa. Şi atunci când a fost rechemat de către Agripina, devenită soţie a lui Claudiu în locul Messalinei, Seneca a renunţat sincer la tot ce nu alcătuia studiu şi practică a filosofiei, însă el n-a putut refuza ocrotitoarei sale supravegherea formării morale a tânărului Domitius Ahe-nobarbus, care va domni în curând sub numele de Nero. Ca diriguitor al tinereţii împăratului, Seneca va exercita după moartea lui Claudiu un fel de regenţă, administrând Imperiul în numele elevului său, făcând faţă celor mai grave probleme „politică externă, sugerând măsuri administrative şi legi care au transformat primii cinci ani ai. domniei hii Nero într-o lungă idilă între tină-i «l princeps şi poporul său.1 Seneca, în mod ofiâncă di" Pă p? rrerea noastră, această idila a fost tulburată Pe de ai-ni! 57 – 58 e.n., deci după primii trei-patru ani. 61 duri P.arte>° ruptură brutală n-a survenit decât în ic! după şapte ani de la urcarea lui Nero pe tron.

233

cial stoic, se spfijinea pe stoicii din senat. D curând Nero, ajuns la vârsta care-i îngădui domnească efectiv, a abandonat principiile dăduse la lui său, şi Seneca, după ce nădăjduise realizarea vechiului vis al lui Platon – filosofia la cârma cetăţii – a trebuit să se recunoască înfrânt. Compromis în conjuraţia lui Piso, şi-a deschis venele o asemenea soartă insolită a dăruit lui Senecă prilejul de a pune la încercare principiile stoice Ceea ce fusese înainte exerciţiu de şcoală, a devenit în el şi prin el realitate în acţiune. Operele lui Seneca atestă itinerariul său spiritual, ezitările sale, dar totodată certitudinile sale profunde cărora le-a rămas fidel în pofida oricăror tribulaţii! Spirit enciclopedic, Seneca a tratat probleme ştiinţifice în Nătăräles quaestiones. El studiase de asemenea şi probleme de geografie – clar

această parte din opera sa nu ne-a parvenit – tot în intenţia de a discerne ordinea profundă a lumii şi de a descoperi planul creai iei, pe care-l credea supus unei Providenţe. Sigur – că posedă adevărul, Seneca arde de dorinţa de a convinge aproapele şi de a-l conduce spre înţelepciune, unicul mijloc pentru om de a ajunge IAT fericire. Acest entuziasm pentru convertirea semenilor conjugat cu pregătirea oratorică primită, l-a determinat pe Seneca să alcătuiască tratate morale, cel mai adesea concepute ca dialoguri, adresate unui prieten sau unei rude, unde însă autorul deţine primul rol şi unae interlocutorul nu ia niciodată direct cuvântul. atribuindu-i-se numai obiecţiile necesare relansării demonstraţiei.

Seneca pretinde ostentativ că nu-i pasă, a-iecţiunea literară, ci numai de adevăr, l „1/0 late ci este prea artist pentru ca expresia gin" l je sale să nu adopte spontan o formă înrâunta

23S

ntă Analizele sale, construite pe notaţii disc-te reclamă adeziunea cititorului; vechile for – fe de scoală reînvie, pentru că sunt neîncetat Sfruntate cu o experienţă spirituală de o acui-COF specifică. Stilul lui Seneca – situat atât de darte de stilul periodic ciceronian – este în aceeaşi măsură o metodă de gândire şi o formă de criitură. Este lesne de înţeles de ce s-a format în jurul său o şcoală de tineri dornici de înnoire şi răzvrătiţi împotriva esteticii marii proze clasice, devenită banală în ochii lor. Acestor tineri Seneca le apărea împodobit de toate formele de prestigiu.2 Creator al unei proze artistice pregnante, el a fost de asemenea un poet mai mult decât remarcabil. Tragediile pe care ni le-a lăsat şi care erau menite nu reprezentării ci lecturii sau recitării publice, atestă aceeaşi bogăţie de gândire ca şi operele morale. Este cert că Nero a fost sedus şi el de această extraordinară uşurinţă de exprimare şi de acest simţ al măreţiei, regăsit de altfel şi la Lucan, în contrast cu tensiunea destul de aspră a lui Persius. Însă şcoala literară a lui Seneca nu era hărăzită unei lungi existenţe; încă din vremea lui Vespasian, Quintilian a primit sarcina de a conduce din nou tineretul spre respectul bunelor principişi de a restaura clasicismul care, în cele din

«rână, va preceda cu puţin decadenta literelor latine.

Întrim secol şi într-un curent literar marcat de influ-mi rmasivă ar? toili. cu, afişarea indiferenţei faţă de cons-îmbrăf-Str" tuiii tine mai mu] t de vocaţiile romantice utilii e Seneca şi nu poate acţiona limitativ

asupra Tar!< expresiei declamatorii.

I nnHhoi1131 c-er"? e** Saneca a reuşit concentrarea celorativ e f? ondeie ale noului stil **într-**un curent literar a „S Pe care l-anisnumit „noua mişcare

237

Do bogăţia, creatoare a epocii lui Nero treb corelat şi romanul lui Petroniu*, acest Saiy**: –** ic care din păcate ni **s-**a transmis atât de mnuolai încât ne disimulează compoziţia sa de ansamblu Pentru prima oară în literatura antică, un auto" povesteşte în proză aventurile unor personaje pilre nu aparţin nici legendei şi nici istoriei. Apav aci figuri împrumutate societăţii contemporane: doi tineri care fug din şcoală, rătăcesc în Italia meri-dională şi trăiesc din expediente, un sirian bogat plin de vanitate şi de naivă amabilitate, femei perverse sau pătimaşe şi o întreagă mulţime de oameni de condiţie modestă care străbate pieţele porticurile şi hanurile între Neapolis şi Tarent. Vecinul realism latin se afirmă în modalităţile cele mai adecvate, 1 se poate desluşi o personalitate artistică liberă care contemplă spectacolul lumii, botârâtă să nu se lase înşelată de aparenţă, pornită să dispreţuiască efectiv convenţiile.2.

O atitudine similară va adopta câţiva ani mai Ut-I ziu Marţial*, care –, prin Epigramele sale, ne călăuzeşte de asemenea în spectacolul Romei Havieinlor. Dar aceste „instantanee 1 nu au amploarea romanului scris de Petroniu. Alcătuite din versuri u –, soare, în ele se conturează fie caricaturi, fie tragile 1 Acest realism se conjugă adesea cu un expresionist» toarte pertinent; absurdul şi fantasticul intervin uneori cu efecte strălucite. Limba eteroclită, demnă de un Joje al antichităţii, caracterizează congruent psihologia şi co di; ia socială a personajelor., …"

a După părerea noastră în Satyricon se poate recon» i trea unui cod de viaţă, întemeiat p trăirea P1 l e întâmpină de

233

t'tuete, fie savuroase anecdote, care oferă im interes documentar inepuizabil în legătură cu moravurile Romei contemporane. cu Marţial, Juvenal.

Contempora ţ, recuperează ăolenţa lui Persius. El scrie Satire, dar în condeiul său vechiul gen „naţional" se încarcă de retorica şi nu este răscumpărat de libertatea nestingherită vădită cândva de Horaţiu. Seva spiritualănarea **s-**ar fi epuizat, în pofida formei luxuriante. În

întârziere faţă de epoca sa, Juvenal voia ca Roma să rămână, sub Traian şi Hadrian, ceea ce fusese sub August. Dacă odinioară literatura latină începuse prin a fi italică şi prin a depăşi întrucâtva cadrele cetăţii romane, acum se petrece contrariul: Roma imperială, deschisă influenţei Orientului, descumpăneşte pe scriitorii care adoptă concepţii despre lume neobişnuit de înguste. În această privinţă, Juvenal nu se deosebeşte de loc de un Tacit sau un Pliniu cel Tânăr care sunt şi ei italici1, „provinciali" (ca Juvenal, campanian din Aquínum), cu toate limitele şi vederile înguste implicate de această obârşie. Analele lui Tacit*, operă de maturitate înaintată, înfăţişează istoria domniilor care **s-**au succedat de la Tiberiu la Nero (istoria lui Sue-toniu* va merge de la Caesar până la Domiţian) şi fără nicio simpatie: evenimentele se desfăşoară călăuzite de oameni şi mobiluri analizate de Ta-°it, care preferă când sunt posibile mai multe interpretări, pe cea care face mai puţină cinste naturii e & nrlar? de ba? lină a lui Tacit nu se cunoaşte. Se pare însă din Vi-iar Proveni din sudul Galiei mâi de grabă decât Oricum % a-a Cum am relevat şi **într-**o notă anterioară. <în Galii! a avut strânse relaţii cu familiile de elită ualia narboueză.

11

239

I Inhil. Se prezintă ca o dramă unde se în

r1 Ufionenţii aristocraţiei senatoriale şi curtea runia exponen i… şi & illhn se cOr

logelozia, cupiditatea, intrigile

° satisfacţie. În schimb. Se problemelor aut». i rar ffizi impara, Franţa în de curte, desluşesc tice.

Ce se

Tacit aplica «to vechile categorn; a abile mic bintmt de «valide de coaliţiile l el este republican, şi ei p p

Por x cri tot înţeleagă istoricii moderni. iuuo. claudiene

Iio de uneuir, egte cu atât} mai viomdepârtat în timp, latma

4

HinM

ra lat g4 d8 HinM

«»noscut" dse°3 Orientului mai mult ca

— Fii x Tacit preferă să aeauun"."; itul unei diaie.

Eliiilli

240

sofistici), cu filosofii, retorii, artiştii. Liberţii de «a: „orientală ocupă posturi de mare răspunde °nu în această simbioză a Orientului şi Occi (} er Oi îl, i literatura de expresie latină apare ca se-deoi-a». La mijlocul secolului al II-lea e.n. O cuâlua a o peră atesta încă o anumită vitalitate. gea într-o ambianţă spirituală complexă, o exi chiar şi în contrastele şi paradoxurile sale. Pf ferim la ciudatul roman scris de africanul Apu-i-is* care, în copilărie, fusese educat să vorbească şi scrie cele două limbi de cultură, latina şi greaca. Titlul acestui roman, Metamorfozele, este grec; de-asemenea este greacă lumea în care se desfăşoară aventurile narate, dar foarte adesea gândirea, ambianţa spirituală, modalităţile emoţionale, traduc deprinderi romane.'2

Tema generală este cunoscută: Lucius, un tânăr aristocrat originar din regiunea Patras, de pe golful Corint, îşi propune să străbată lumea cu scopul de a cunoaşte magia. Ajuns în Thessalia, el nimereşte întâmplător la o vrăjitoare; dorind s-o imite şi să se transforme în pasăre, greşeşte unguentul şi iajtă-l metamorfozat în măgar. Îndată se declanşează nenumărate aventuri conexate într-un extraordinar roman picaresc care nu se termină decât în zma când Lucius, revenit pe plaja Corintului, imPlora zeiţa Isis să pună capăt chinurilor sale. Isis «e arată binevoitoare; Lucius îşi regăseşte lui afiallna

Până la secolului al II-lea e.n., valenta" V na – 1 menţine dezvoltarea viguroasă şi pluri-wsants 011 e? n.t. muare persistă o activitate teoretică inte-uHerin>". orelat111 resuscitării tendinţelor arhaizante, şi, uj. -iea e.n., se dezvolta o poezie lirică... 4 nic, în aşteptarea renaşterii literare uln secolul al IV-lea e.n.

Vr c'e" t>erai pe Petroniu, Anuleins alcătuieşte iaim al condiţiei umane.

241

sarea omenească şi, recunoscător, se iniţială ţ terele zeiţei. mis Apuleius n-a inventat această nara. Ţie, ci prumutat-o unui oarecare Lucius din Patras (iX & supunând că astfel s-ar fi numit acest autor) afr?" rui roman a prilejuit şi o alta adaptare, ce n o transmis sub numele lui Lucian. Însă Ăpule" împodobit această naraţie cu noi episoade (. J iil pildă povestea lui Amor şi a Psychei, şi i-a ar totodată concluzia sa religioasă, implicând-o Isis, care nu apărea în modelul său. Este cert Apuleius a încercat să confere temei tradiţional un sens

simbolic. Basmul Psychei, înserat cât jăluie sinţă în centrul operei, este evident un simbol d (inspiraţie platoniciană: el sugerează odiseea sufletului uman închis în carnea trupului care-şi regăseşte în ultimă instanţă patria cerească, datorită puterii lui Eros. Psyche, fiică de rege, se uneşte, fără să ştie, cu zeul Amor: în clipa când, încălcind interdicţia soţului său, îi descoperă adevărata natură, acesta fuge, şi ea trebuie să străbată lumea pentru a-l regăsi pe cel care i-a inspirat o pasiune invincibilă. Se poate recunoaşte, în cuplul Eros-Psyche (Sufletul), o temă înd răgită de sculptorii contemporani cu Apuleius, pe care o reproduceau frecvent, mai cu seamă pe sarcofage. Această concepţie cu privire la Iubire ca principiu cosmic d cinele din Platon şi fără îndoială, dincolo de Fct şi de Banchetu11, din tradiţia orâică. Apuleius, e se consideră platonician, a utilizat un vechi ba-folcloric (povestea răspândită la multe popoare cunoscută sub numele de La Ddle et la Brtejf construiască un mit filosofic unde se exprima ritualismul său. Fără îndoială, filosofia M Ar 1 Celebre dialoguri scrise de Platon.

242

este prea originală, dar oferă un bun exem

US de a gândire sincretistică, ce întruneşte speculaţii

P'U birsii foarte diverse şi prepară triumful creştiului. Din punctul nostru de vedere, odată cu n! S] eius moare literatura latină a Romei păgâne.

— Trii tare îi urmează repetă ideile de odinioară.

— Au neobosiţi aceleaşi forme, în care nu se poate descoperi o viaţă autentică.

*

Literatura latină, prin varietatea şi contrastele sale, ne relevă preocupările gândirii romane, mişcările cele mai fugitive ale unei sensibilităţi care pentru a se exprima a împrumutat genuri literaro şi un întreg material tehnic originare din teritoriile greceşti, dar care a ştiut de asemenea să ajungă la creaţii originale, caracteristice civilizaţiei romane. Aceeaşi concluzie rezultă din investigarea dezvoltării artei romane.

Fiind civilizaţie urbană, în pofida tuturor ispitelor, civilizaţia romană a ştiut să creeze tipuri arhitecturale pe măsura necesităţilor sale. Desigur ea a împrumutat mult Greciei, însă a avut de asemenea propriile sale tradiţii. Există o formă italică de temple, de pieţe, care nu se confundă cu formele greceşti. Şi, mai ales, în vreme ce oraşele

liellenice, aproape în exclusivitate, adoraseră zeii ridic **în**u-le sanctuare demne de nemurirea lor, Roma n-a ™1 confol tul şi nici plăcerea muritorilor. Îndoială primele edificii romane amintite leaTT în ieri? Plele dar> începând din secolul al °se n ’11” S-au mmulţit monumentele pur civile, ÎQcetat 1 numărul> varietatea şi măreţia lor, n-au d constituie esenţialul decorului urban.

243

Când începem să întrevedem existenţa une lutecturi în Laţium, adică spre sfârşitul seco\ ţi* al VI-lea î.e.n., predomina influenţa etruscă ţ construiesc atunci temple care seamănă destui „f mult cu templele greceşti, prin planul lor gere, dar se deosebesc de acestea prin unele trăsături’s ciâice importante. Astfel sanctuarul se ridică t! deauna, pe o terasă înaltă (podium) la care se a, ra ge prin**tr-**o scară aşezată numai înaintea faţade „Această structură arhitectonică specifică se expl; „probabil, prin credinţa că divinitatea exercită protecţie eficace numai dacă privirea ei descoperă efectiv omul sau obiectul asupra, cărora trebuie saşi coboare binecuvântărea. În timpul acestei per). oade arhaice, templele sunt acoperite cu plăci de pământ ars, împodobite de reliefuri şi pictate în culori vii. Stilul decorativ se înrudeşte cu arta ioniană, care domină atunci în tot bazinul occidental al Mediteranei. Însă, dacă această decoraţie este uneori de o reală frumuseţe, edificiul însuşi încă nu este construit decât **într-**un chip grosolan; piatra nu este întrebuinţată decât pentru coloane şi pentru fundaţiile podiam-ului, căci zidurile se fac din cărămidă nearsă şi toate părţile înalte sunt din lemn. Aşa arătau, probabil, cele mai vechi temple din Roma, cel al lui Jupiter de pe Gapito-liu, cel al lui Castor din For, sau cel al zeiţei Ceres de la poalele Aventinului. Motivele decoraţiei sunt împrumutate repertoriului imagisticii hellenice şi după cât se pare cu o predilecţie notabilă pentru” motivele dionisiace, satirii, bacantele, şi de asemenea pentru formele vegetale, tratate cu amploa şi supleţe… eje] e

Această arhitectură derivă vizibil din m0, ic orientale, fără îndoială din**tr-**un ordin jloric & a cărei influenţă va continua să se îacă sub, 1

244

hitiei uiterioare a arhitecturii sacre în lupta 6 omană, cu toate aporturile mai recente ve-îftea, jQ {} recia clasică şi din Orientul hellenizat.

1 e „ne uni p. nnoastfim cinstiil de Dutin «dificil

} recia şi n r în fond, noi cunoaştem destul de puţin edil îl Romei republicane. Cele relevate de săpături emplu în zona sacră din Largo Argenlino

Se exemplu în zona sacra din Largo Argentmo sunt reu de interpretat, şi cronologia recons-7 chilot posterioare nu se prezintă prea limpede. n ştim numai că romanii au încercat să păstreze t de mult **s-**a putut vechea simplitate şi că ei se° îndreau cu templele lor împodobite cu reliefuri! d statui de cărămidă arsă, pe care le opuneau marmurei şi aurului din templele greceşti. Acest conservatorism a împiedicat căutările subtile de tipul celor întreprinse în Grecia clasică de arhitecţi. Niciodată coloana romană na atins desăvârşirea celor pe care le vedem în Parthenon. Chiar când **s-**a dezvoltat ornamentaţia capitelurilor şi când romanii au recurs la caneluri, coloanele au păstrat o anumită rigiditate, ca şi, uneori, tendinţa spre o extremă zvelteţe; ele n-au cunoscut decât foarte rar entaşis\ care contribuie atât de mult la armonia colonadelor clasice. Pe deasupra, în vreme ce **Par**thenonul oferă privirilor toate părţile sale, templul roman reprezintă mai ales o faţadă. Adesea, colonada sa se reduce la o tindă anterioară sau chiar dacă este peripter2, porticurile laterale tind să se estompeze, fie pentru că ating o lărgime mai mică decât porticul frontal, fie pentru că sunt înlocuite ionia Projrainen-a la mijlocul coloanelor de tip doric şi Dlert i pă modelul construcţiilor din străvechile tem-pr «inn ° coloană de lemn se dilatează la mijloc sub «siiert a freutăţii acoperişului). Ea conferea coloanei un v-i toarte armonios.

<JlcoloaâiP*Cr este acel otl fic u înconjurat de un singur rând

243

de coloane **semi**angajate sau de simpli pl] a Templul este nu atât un edificiu în sine, înzest – „cu propria sa perfecţie, cât decorul vieţii pubvr

El se integra **într-**un for sau **într-**o zonă sacră fventată de popor şi fără încetare la îndemâna ree" rit ori lor. mu".

După instaurarea Imperiului, au apărut la R primele temple acoperite de marmură şi 5 va a laşi timp, a triumfat ordinul corintian. Dorieulu" primitiv îi urmase o interpretare mai stilizată» acestui ordin, cum se poate observa, de exemplu în templul doric din Cori*, care datează de la începutul secolului I î.e.n. Apare şi ordinul ionic dar niciodată capitelele de acest tip nu prezintă un tip pur. Volutelor

caracteristice li se adaugă cel mai des motive florale care alungesc „coşu14 şi se inspiră vizibil din capitelele corintiene. Arhitectura romană în arta sacră evoluează spre o ornamentaţie mereu mai amplă. Casa pătrată din Nîmes, ridicată în anul 16 î.e.n. oferă un bun exemplu al acestui corintian „augusleic". Fineţea frizei contribuie substanţial la impresia de eleganţă care reprezintă nota caracteristică a templelor acestei vremi. Dar, curând, ornamentaţia se complică, pe măsură ce lucrătorii italici şi occidentali devin mai pricepuţi să lucreze marmură. Cu friza de la Nunes se poate compara, de exemplu, arhitrava templului înălţat de Vospasian, la Roma, unde se observă suprapunerea mai multor zone, una în care sunt sculptate motive împrumutate cultului religios (bucrane, părere, vase şi instrumente de sacrificiu) şi, deasii prea, denticuli, ove, console, în sfârşit un întreg] de palmele care amintesc motivele favorite se

1 Bucrana avea forma unui cap de bou.

tjei arhaice. În această evoluţie, influenţa nam-e" lor orientale a fost, desigur, predominantă. edif» c11 înliiie asiatice, vechile şcoli hellenistice Pretinnat să producă opere în care se traduceau ontinua foc. fjce Temp Le] e de ia Baalbeck p au conecfjce Temp Le] e de ia Baalbeck

«Îrvcare sunt, fără îndoială, edificii de inspire romană, arata până la ce virtuozitate şi, de menea până la ce supraîncărcare structurala. Se această artă romană orientală. Totuşi, nu arhitectura sacră constituie domeniul ei mai caracteristic şi mai revelator şi, fapt destul de curios, abundenţei arhitecturale a templelor i se opune severitatea altor edificii care sunt şi ele creaţii pur romane. Moştenite de la hellenism, templele erau clădite în tehnica tradiţională a pietrei. Or, de la sfârşitul Republicii se răspândeşte şi se dezvoltă o tehnică nouă, cea a „blocajului". Zidul nu mai este în întregime făcut din blocuri iuxtapuse, ci din**tr-**un nucleu central, alcătuit din**tr-**un amestec de var, de nisip şi din materiale mai dure (fragmente de piatră, de cărămidă), acoperit, pe ambele părţi, de un parament. Acesta din urmă avea numai un rol ornamental. El putea fi oricât de subţire şi consista, de exemplu, din**tr-**o lespede de marmură, sau chiar din**tr-**o simplă stucatură zugrăvită. Acest mod de construcţie era rapid şi economic, reclama o mână de lucru mult mai puţin specializată decât tehnica tradiţională, dar, mai ales, înlesnea, orice îndrăzneală. Cu blocurile de

piatră cr3 foarte greu de clădit bolţi, şi încă mai mult, cupole. Cu blocajul, totul devenea uşor: un cofraj grosolan în care se introducea o masă lichidă **pu**g a's un alcătuirii bolţilor cele mai îndrăzneţe. stf. putut deci afirma că un edificiu roman cons-stine" această tehnică nu reprezintă decât o imensă a artificială în care arhitectul aranjează după

217

! 1

Îi plac plinul şi golurile. Începând de atunci, coj dele nu mai sunt decât ornamente; arhitravele p zele nu mai au nicio funcţie organică şi sluie SPYFL

g şi ujesci la crearea unor ritmuri frumoase. Totodată i-i tec tul devine aproape complet liber faţă de a tuţile pe care i le impune, **într-**un edificiu clădit" T*" piatră compactă, raportul de forţe. Această eliber?»!? a, atât de fecundă pentru arhitecţii moderni au" 6 **noscut-**o şi cei din Roma, care **s-**au folosit de toate" resursele oferite de ea.

Astfel, se explică, în mare parte, caracterul monumental al edificiilor imperiale, ca termele accesibile unor mulţimi imense, amfiteatrele, care şi-au înălţat băncile suprapuse fără ajutorul vreunei coline sau pantei unei acropole. Astfel **s-**au putut realiza şi lungile şiruri de arcade pe care apeductele romane străbat încă şi astăzi câmpia Romei. Podul de la Gard, construit probabil de inginerii militari, demonstrează înfăptuirile frumoase pe care le obţinea, fără efort, această arhitectură preocupată de eficacitatea funcţionalităţii.

*

Evoluţia celorlalte arte plastice nu prezintă nicio inovaţie atât de revoluţionară. Sculptura, arta în relief şi pictura rămân **într-**o dependenţă mult mai maro faţă de modelele hellenice, dar şi în istoria lor se poate discerne dezvoltarea tendinţelor „naţionale" care le-a împiedicat să degenereze m-**tr-**o simplă copie.

Aşa cum am arătat mai sus, primele statui cart au împodobit templele provin din atelierele etrilra Mai târziu, generalii cuceritorilor vor apca<Jare multe din podoabele acestor imense mPzefejjerf. erau oraşele greceşti, însă au existat şi a jU, formate de timpuriu chiar la Roma, unde a

248

at pentru publicul roman artişti veniţi din toate Cf unde Mediteranei. Acolo **s-**au dezvoltat tendinţe Snoscute, desigur, artei

greceşti, dar care au] bândit brusc prin această transplantare o vigoare şi o fecunditate nouă. Astfel arta Pergamului, care valorifica filonul dramatic şi căutările pitoreşti, a căsit la Roma un teren favorabil. Pe de altă parte, friza continuă, de origine ioniană, **s-**a transformat, **s-**a dezvoltat şi a ajuns la creaţia reliefului „pitoresc", care triumfă pe coloana lui Traian.

În fond, sculptura monumentală romană a rămas multă vreme arhaică; până la sfârşitul Republicii, templele au fost decorate cu plăci de pământ ars, după exemplul etruscilor, însă, când, sub August, **s-**a răspândit lucrarea marmurei, paralel cu clasicismul literar al lui Vergiliu şi Horaţiu, **s-**a dezvoltat o artă a reliefului care îmbină realismul şi graţia. Capodopera acestei arte o constituie altarul Păcii, dedicat Romei, de către August, în anul 9 î.e.n.

Friza de pe altarul Păcir ne apare în toată măreţia sa, după reconstituirile efectuate în urma unor săpături extrem de delicate. Ea imortalizează în marmură ceremonia dedicaţiei. Apar acolo împăratul cu familia sa, magistraţii, preoţii, senatul, **într-**o procesiune care aduce jertfe zeilor. Trăsăturile personajelor sunt reprezentate cu suficientă precizie ca să**-**i putem recunoaşte, călăuzi**ndu-**ne după statuile şi monedele contemporane. Apar pe iriza chiar şi copiii familiei imperiale **–** Caius şi kucius Caesar; cel mai mare dintre ei, plin de **im**Portanţa ceremoniei, adoptă o ţinută gravă, fraele său mai tânăr, puţin mai departe, pare neatent.

*? a, dolescentă îl invită zâmbind să fie mai înteie t af. °Iescentă n invită zâmbind să fie mai inţe-ţi suntem la plin moment religios, solemn, dar

viaţa normală nu se întrerupe nici **într-**o asemene împrejurare.

Nici arta statuilor nu rămâne mai prejos. O dat" cu instaurarea Imperiului, constituirea mistici imperiale se traduce în formarea unei arte care $\\l să exprime, concomitent, personalitatea împăratului şi caracterul divin al misiunii sale. Încă seulntorii hellenistici creaseră tipuri „regale" pentru a reprezenta pe Alexandru şi pe diadohi. Amintirea acestei iconografii, cu toate implicaţiile sale politice şi religioase, domină reprezentările celor **din** tâi împăraţi romani: recunoaştem aceeaşi dorinţa de a idealiza trăsăturile, **într-**o tinereţe veşnică cea a apoteozei. Însă, cu toate acestea, trăsăturile chipului, desenate cu precizie, ca şi mişcarea părului şi expresia privirii

alcătuiesc un portret autentic. Sculptorii au purces de la un chip real şi nu **s-**au mulţumit să exprime o abstracţie, ideea de împărat în sine.

Din ce în ce mai mult, după instaurarea Imperiului, arta statuilor a evoluat pe baza căutării realismului şi **s-**a preocupat de redarea particularităţilor modelului. Acest simţ al portretului constituie unul din caracterele cele mai originale ale sculpturii romane. Când se urmărea să se reprezinte nu principii ci simplii muritori, precizia mergea adesea până la graniţele caricaturii. Artiştii aveau clienţii lor; puţini romani nu doreau să**-**şi lase efigia pe mormânt, şi astfel muzeele posedă colecţii foarte variate de busturi unde regăsim citadinii bogaţi şi marii aristocraţi din Roma şi din oraşele provinciale. Adesea, descoperim aci numai lucrări foarte banale, însă virtuozitatea nu este rară. L>j: cvătorii se ostenesc să reproducă statuile greceşti celebre; ei se formează pentru meseria lor **într-**un asemenea chip, încât marile tradiţii născute în a

250

rele Atticei şi ale Asiei, începând din secolul al vi pa î.e.n., **s-**au perpetuat, de bine de rău, până la Bărşitul imperiului.

Împreună cu dezvoltarea luxului, romanii au ceput să aprecieze pictura decorativă. Ei au **aşe**l**-**i destul de timpuriu pe zidurile caselor tablouri %\e maeştrilor greci; însă în secolul I î.e.n**. s-**a creat a stjj 'nou, favorizat de tehnica blocajului care îngăduia crearea unor vaste câmpuri netede, adecvate unei decoraţii pictate. Întregul zid a fost împărţit în zone care au fost fiecare diferit decorate. Artiştii **s-**au mulţumit iniţial să imite încrustaţiile de marmură colorate (astfel a luat naştere primul stil), apoi un întreg ansamblu arhitectural, coloane cu stilobatul lor, frize şi, între coloane, au fost pictate scene inspirate de tablouri celebre. Acest stil arhitectural **–** numit al doilea stil al picturii romane **–** a cunoscut un mare avânt în secolul I î.e.n.; noi îl întâlnim mai ales în casele de la Pompei şi în unele exemple păstrate chiar în Roma.

Însă cum evoluţia nu **s-**a oprit, pictorii au început să deseneze ferestre în tehnica trompe 1 oei11, cu ajutorul cărora au realizat compoziţii originale, cel mai adesea peisaje inspirate de arta grădinilor. Astfel natura a pătruns adânc în viaţa cotidiană.

Paralel cu acest stil arhitectural, **s-**a dezvoltat un altul care trata zidul ca o suprafaţă în loc de a căuta să-l desfiinţeze. Fiecare panou, larg dezvoltat, cuprindea în mijlocul său ori un peisaj de mici

dimensiuni, ori mai adesea, o anumită figură graţioasă, o amazoană, un arimasp2, ale cărui linii curbe graţioase se conjugă cu elemente arhitectu-w tEHltastice: mici colonete ireale, banderole, put care dă iluzia realităţii. euro Pea™ăa-Spii Crau° P°Pulaţie războinică din Sarmafia

251

vilioane de vis care limitau câmpul decorativ. Di – importanţa mai mare sau mai mică acordată iţii hitl hlii din pţ aţă co poziţiei arhitecturale, arheologii disting un alte „le-a şi un al patrulea stil. Casa de aur a lui Nero l „fost împodobită cu picturi şi cu stucuri în relipf uşor, inspirate de decoraţia celui de al treilea stil De aci şi-a împrumutat Ra. fa. el temele picturilor sale „groteşti": ruinele Casei de aur, adânc îngropate sub Termele lui Titus (pe atunci confundate cu palatul lui Nero), au fost descoperite în cursul secolului al XVI-lea şi artiştii au admirat aceste figuri graţioase, numite de ei groteşti, deoarece apar în fundul acestor caverne obscure.1

Două secole mai târziu, pictura romană va mai exercita încă o influenţă substanţială asupra artei moderne, când săpăturile iniţiate de regii Neapo-lekii au scos la iveală frescele de la Herculanum şi apoi pe cele de la Pompei.*

Motivele acestei picturi apavţiii unui repertoriu alcătuit din elemente complexe şi cert inspirate din arta hellenistică. „Tablourile" derivă direct din megalografiile îndrăgite de pictorii greci, adică din mari compoziţii cu subiect mitologic, ce reproduceau uneori puneri în scenă tragice. Elementele pur decorative apar ca produsul unei evoluţii mă, i recente şi în parte inspirată de Roma. Teatrul a furnizat scheme de compoziţie. Mai ales în al patrulea stil zidul este uneori conceput ca o faţadă de skene2 care evocă piaţa din faţa unui palat, cu porţile sale şi, **într-**o perspectivă care fuge, colonade şi arhitecturi fantastice. Amintirea dic Mi

1 Şi în sudul. Italiei pictura relevă tendinţe spre stranie, încărcată de simboluri. Se yorboşte despre un „i sionism" al acestei epoci, dar ar fi legitim să se aminti şi vocaţii suprarealiste.

2 Decor în teatru.

O artă lor reale – teatrele romane din care ni **s-**au păstrat bine mai multe mostre mai ales în Africa, la Sabratha sau la Dougga – se împletesc astfel cu unele reverii de artist eliberat de constrângerile

structurilor greoaie. Crearea unui astfel de stil decorativ ne dovedeşte cât de important era la romani acest univers de ficţiune devenit caracteristic şi pentru spectacolele lor; lucrurile trebuiau să fi e altfel decât sunt, realul trebuia înfrumuseţat, viaţa cotidiană trebuia înconjurată de miraculos şi de vis.

O

CAPITOLUL VII

ROMA ŞI PĂMÂNTUL

Civilizaţia romană ne apare azi, la depărtare de atâtea secole, ca o civilizaţie în esenţă urbană. Şi totuşi, romanii înşişi nu o considerau îndeobşte ca aţa re. De-a lungul istoriei lor, în pofida dezminţirii aduse de fapte, ei se credeau mai ales în iminentul naşterii Imperiului, şi atunci când'd Roma a devenit cel mai mare oraş din lume, mai vast decât Pergamul, Antiochia sau chiar Alexandria, Vergiliu nu-şi închipuia o fericire mai **desă**vârşită pe pământ decât cea oferită de viaţa ţăranilor. Totuşi, oricât de atrăgător ar fi acest elogiu al vieţii de ţară, adevărată evocare a „răgazului ne va ste domenii în mijlocul belşugului, printre izvoarele cu apă proaspătă, văile răcoroase şi mugetul boilor şi în desfătarea somnului gustat lângă tulpina unui arbore", cum să nu ne amintim că „în piesele lui Plaut şi ale lui Terenţiu, se ca de cea mai cumplită pedeapsă, să nu fie *" –, M ţară". Apare aci o contradicţie stinghe-ixe nu poate fi negată: viaţa rustică nu se lim ochii poeţilor, aşa cum se învederează în

257

*

ochii truditorilor ogorului1. Însă, am fi dacă am crede că imaginaţia lui Vergiliu gura pricină de idealizare înşelătoare şi ei Bucolicelor ar fi vrut să orneze cu ispite în o realitate dureroasă şi sordidă pentru propagandă politică. Chiar pe vremea măreţiei-l romanii au nutrit nostalgia gliei roditoare şi 1 °'7 gur ogoarele italice au oferit legiunilor soldat „cei mai buni şi mai clarvăzători. Chiar pe ritm! primului război punic, comandanţii armatei gât încă ţărani plini de grijă pentru proprietatea W iar istoricii evocă frecvent marea figură a clic taiorului Cincinnatus care, dacă am da crezare tradiţiei, cultiva ogorul său la poalele Ianiculului când a fost căutat pentru a i se încredinţa conducerea statului.

Roma a trecut drept întemeiată de ciobanul Romulus şi

asprimea, simplitatea vieţii ţărăneşti au rămas ca ideal mereu prezent în conştiinţa romană. S-a arătat că acest fond rustic şi-a pus pecetea asupra limbii însăşi; multe expresii latine descind din metaforeleţ arăneşti şi chiar vechimea lor demonstrează că seminţia latină s-a aflat de timpuriu în posesia principalelor tehnici agricole. De altfel s-a petrecut acelaşi lucru cu toţi imigranţii indo-europeni care, în epoca preistorică, s-au stabilit în Europa occidentală. De altfel, populaţiile mediteraneene pe care arienii le-au întâlnit pe solul italic

1 Fireşte, greul muncii la ţară era dus pe vremea i-Vergiliu – chiar şi pe micile proprietăţi – de sci. plus, proprietarii şi vechilii impuneau sclavilor ce. dificile condiţii, incomparabil mai anevoioase deci., de care dispuneau sclavii de la oraşe. Dar Vergiii" „j*, nu viaţa de pe marile domenii, ci existenţa din nu prietăli ţărăneşti.

258

şi ele din agricultură. Solul Laţiumului a ajreaat foarte de vreme de către locuitorii săi. f°-Sl iile de pe ţărmul mării au fost totdeauna „eciate în peninsulă, unde atâţia munţi şi – în aPr) e timpuri vechi – atâtea păduri limitau posi-hi tăţile de cultură. În primele veacuri ale Romei, me> teritoriul care înconjoară Laţiuniul era aco-l" itode desişuri dese, unde trăiau fiare (mai ales lupi, amintiţi de legende, ca animale sacre) şi, în luminişuri) ciobanii creşteau turme de oi şi de porci. Aceste păduri rămâneau sălbatice, adăpostind culte străvechi ca cel al Hirpinilor, adoratori pe muntele Soracte ai unui zeu-lup cu care se identificau în stranii ceremonii magice. Roma a cunoscut şi ea asemenea practici, întrucât până la sfârşitul Imperiului s-a celebrat în jurul Palatinului ritul Lupor-calilor (poate, la origine, un exorcism al lupului), ceremonie anuală unde apăreau tineri care fugeau dezbrăcaţi, după ce jertfiseră un ţap; pielea lui, tăiată în fâşii, le slujea ca să biciuiască femeile pe care acest contact urma să le facă fecunde. Nu departe de Alba, codrul sacru al Dianei domina lacul de la Nemi, unde se perpetua un cult al acestei zeiţe, al cărei preot, numit rege al pădurii, rămânea în funcţiune până ce un altul, dornic să-i ia locul, ar fi izbutit să-l omoare. Pretutindeni la ţară suavieţuiau martorii m™; «v>— nu la FUMJ

timpuril Or

Netatea erau alcătuiesc ritmul vieţii.

diferenţierea aportului fiecă-ele elemente care au alcătuit ce – pildă am putea crede că sabinii

Păstori**!** **–**, d°Vină plugari sodentari. iw însă laptele contrazic asemenea teo

27) 9

rii. În funcţie de epocă, aflăm sabini hărăzit" ţii pastorale sau, dimpotrivă, grupaţi i SE [! v e* plugari, pe când, de foarte timpuriu, latinii d de ţărm au avut concomitent turme care st r* 1) 4 se păşunile podişurilor şi ogoare semănate cu r1 În măsura în care putem aprecia judicios situru" de la început apare pretutindeni o economie de? mixt unde coexistă două forme de viaţă agricol? În vremea redactării legii celor douăsprezee" Tabule, limba păstrase amintirea unui ciudat tgim de proprietate. Într-adevăr, după Pliniu al ctuitorii acestui cod nu se slujeau niciodată, pentru a desemna fermele (uillae), decât de cuvântul care mai târziu, a însemnat „grădină" (hortus), în timp ce grădina se numea hen dium (moştenire). Astfel aflăm că romanii primelor vremuri nu posedau ca proprietate integrală pământurile pe care le exploatau: cea mai mare parte era supusă unor împărţiri periodice. Fiecărui membru al familiei îi reveneau numai două digera, adică aproximativ o jumătate de hectar, pe care avea dreptul **s-**o împrejmuiască (acesta este sensul cuvântului hortus, care la origine desemnează un loc împrejmuit). În această foarte veche structură socială, pământul era deci bunul comunităţii; cetăţenii nu aveau decât dreptul unei ocupaţii revocabile a solului, fapt ce constituie, probabil, o rămăşiţă a unei epoci în care economia era mai ales pastorală, căci acest obicei este mai puţin de înţeles **într-**o societate de plugari legaţi de ogorul pe care fiecare îl face să prospere şi-l ameliorează de la un an la altul.1 Poate că Roma **s-**a născut tocmai în epoca în care modul de viaţă no

1 De fapt se consemnează aci un vestigii] al ţ? 1 primitive, în care solul aparţinea comunităţii gentul nu membrilor ei.

fost înlocuit de aşezări sedentare, prin fuziuâementelor etnice imigrate cu „ţăranii" din ea hi Laţium din e vechi Laţium.

n cam noi vedem ca în vremea regilor numai t rii Romei sunt incluşi în triburile serviene. olU! – °revoluţia" din 509 **s-**au creat triburi rustice, au devenit repede preponderente. Numai a**,** cal" ci în statul oligarhic care a urmat „tiranilor tusei" elementele rurale au devenit clasa co**ndu-**ătoare Viaţa politică şi juridică este atunci ritmată prin ţinerea târgurilor o dată la nouă zile (nundinae*), care concentrau la

Roma capii de familie. * Viaţa de ţară, cu fermele ei, începea la porţile Romei: Ianiculum*, câmpia Vaticanului, Esquilinul, ţ armurile râului An io erau pline de gospodării, în care copiii, ginerii, cultivau ogoarele sub autoritatea capului de familie. Ei nu cumpărau aproape nimic; mâncau foarte rar carne, în zilele de sărbătoare, când se oferea zeilor un sacrificiu, dar nu tăiau boi sau vaci, animale prea preţioase şi rezervate pentru ceremoniile oficiale pe care magistraţii le celebrau în numele întregului stat. Îndeobşte, victima era un porc sau im mici. Carnea de porc, conservată prin sare (încă de foarte timpuriu salinele din regiunea Ostia au fost foarte active şi caravanele negustorilor de sare treceau prin Roma, urcând valea Tibrului spre ţinuturile sabine Pe calea Sării, uia Salaria), dregea gustul legumelor, care formau esenţa hranei, mai ales cel al vor – i, din care se şi obţinuse un mare număr de varieri-Legumele erau cultivate de către ţărancă în din preajma casei; se găseau în această „a ră" (acesta era numele care se dădea gră

„numai verze» ci? Praz» sfeclă> rată (; i „castraveţi etc. Mesele se compuneau din t. oroi

261

de alac sau de grâu, legume fierte cu o bucată de porc, mere sau pere aproape sălbatice n-au şi viţa de vie: imigranţii arieni o găsiseră 1 venirea lor pe ţămvurile Mediteranei, aşa cum d vedeşte numele vinului ale cărui forme, învecin °" în greacă şi în latină, nu descind din**tr-**o etimolo indo**-**europeană, ci reprezintă împrumuturi, infle pendente unul de altul, din**tr-**o limbă medite/" neană. Totuşi, deşi viţa a fost cultivată din vechime pe teritoriul roman, consumarea vinului fost, în practică, foarte restrânsă; în plus, era inter, zis femeilor sub ameninţarea pedepsei cu moartea" Anumiţi istorici consideră, nu fără o anumită subtilitate, că vinul era asimilat sângelui şi că orice femeie, dacă bea vin, introducea în ea un sânge străin şi devenea astfel vinovată de adulter. După alţi cercetători, medicina antică considera că vinul poate provoca un avort, fapt care ar explica de ce ar fi fost atât de sever proscris. În orice caz, e sigur că unele practici religioase încurajau consumarea vinului; el era unul dintre cele patru „lichide ale sacrificiului", pe picior de egalitate cu laptele, sângele şi apa, şi se întrevedea în el o putere magică. Delirul beţiei nu este oare un fel de posesie divină, întocmai ca entuziasmul profetic? Cum era şi normal, capii de familie doreau să-şi ocrotească nevestele împotriva primejdiilor reprezentate de un drog pe care-l socoteau periculos,

deoarece ar fi pus j” inţa umană la discreţia celor mai turbulente divinităţi: Liber Pater pentru bărbaţi, Venus Pentru femei. De aceea, multă vreme la R.01118,! 1. nu era consumat decât în cursul petrecerilor but teşti şi după rituri minuţios reglementate. Această economie rustică, impregnată deritate, a persistat mult timp. Însă la Rova &, V

Ip bogăţiei mobiliare, necesităţile vieţii poli-g care au silit capii de familie să vină din ce ticei jeg în oraş, au dus în mod inevitabil la în ce-t-a unui mod de existenţă mai larg, şi în seco-aparl. jilea e.n. constatăm că ţăranii din Laţiurn U îtă la obiceiurile ancestrale şi că devin cita-r-n? par nu trebuie să credem că ţărănimea latină îrnaruse; dimpotrivă ea e supravieţuit nu numai munţii sabini dar chiar şi la porţile Romei. Cornele aşa numiţilor Castelli Romani moderni, răseaţi, „Tivoli, Castelgandolfo, erau acoperite je proprietăţi mici şi mijlocii direct exploatate de către posesorii lor, cu un minimum de sclavi. De pildă, tatăl lui Cicero trăia pe domeniul său, la Arpinu’m, peţ armurile râului Liris, şi mulţi locuitori ai Capitalei, veniţi la Roma ca să-şi satisfacă ambiţiile şi să joace un rol politic, păstrau legături foarte strânse cu municipiul de baştină, micul lor oraş unde fraţii şi nepoţii lor continuau să ducă viaţa strămbunilor.

Totuşi, odată cu progresele putorii romane, **s-**a produs foarte devreme o transformare socială care a modificat repartizarea pământului şi a creat o aristocraţie funciară în inimile căreia **s-**a concentrat o mare parte din pământul italic. Această evoluţie a început când aşa numitele gentes patriciene au dobândit în stat preponderenţa. Ea era inevitabila, dat fiind constituirea aşa numitei gens, care grupa un număr considerabil de persoane sub auto-™astea unui „părinte”, fapt care punea la dispozi. a acestuia o mână de lucru numeroasă. Pe deasu-ias-a d dispozi-le logală interzicea ca pământul să astfel e suţ) stăpânirea aşa numitei qens asigurând

ntmuitatea PROP – rictat-ii-Dimpotrivă, **pă**e plebeilor nu se aflau sub puterea acestei

2 G3

dispoziţii, astfel încât cu începutul pămî tricienilor au dobândit prioritate faţă de in sfârşit, aşa cum am subliniat mai sustatea particulară nu cuprindea decât o pnr? tiv modestă din teritoriile „naţionale”; rest? T ţinea domeniului public şi nu se afla direct * &! ploatarea statului (cel puţin în practica e» obişnuită); era numai

ocupat, fără alt drev cât cel oferit de folosinţă. Fireşte, acest sistem a. vorizat îndeosebi marile gentes. bogate în Oai şi în şeptel, iar nu pe cultivatorii izolaţi, pl" –, fără alte ajutoare decât urmaşii direcţi şi-l ucrat rii salariaţi.2 De aci a rezultat un dezechilibru car" a sporit puterea patricienilor în detrimentul vakl lor proprietari. Aceştia trăiau de azi pe mâine şi. Se găseau la discreţia unei recolte proaste; cum nu dispuneau decât de puţini bani, **într-**o vreme când trocul se afla. Încă la baza schimburilor, erau nevoiţi să împrumute frecvent cu o dobândă cu am mai împovărătoare cu cât numerarul era din ce în ce mai rar în cetate. Foarte iute, dobânda atingea şi chiar depăşea totalul capitalului. Era vai şi a**-**mar de debitorul insolvabil! Dacă familia sa nu-l răscumpăra, era vândut ca sclav „dincolo de Tibni; adică pe teritoriu etrusc şi nu mai avea nicio şansăi să**-**şi revadă patria3 – Ca să evite o asemenea neno

1 Astfel se evidenţiază rădăcinile economico ale confirtului social îndelungat dintre patricieni şi plebei. Cum e no iiia romană a fost iniţial agrară, aceste rădăcini nu pute în afla decât în distribuirea inegală a pământului.

2 În schimb patricienii au dispus de sclavi din ce i „mai numeroşi, care ofereau o mână de lucru foarte ici Puterea economică şi socială se bizuia mai ales pe exP tarea sclavilor… i;

3 Datoriile legau şi subordonau masa ţărănimii pe iene 'nărilor proprietari patricieni şi, totodată, şti > nemijlocit înfruntarea deschisă a împilătorilor.

264

micul proprietar plin de datorii nu avea altă r0 (rire „Leât vânzarea pământului său creditorului, s0 U*16 norea astfel domeniul; ţ aranul spoliat se care-şi P nij ia oraş şi încerca să supravieţuiască iDStând o meserie modestă, în rândurile plebei exerci j, una măsură, **într-**un asemenea mod, **s-**a „format această plebe urbană. La obârşia tulbu? i **–** w din primele secole ale Republicii se află o " vârâtă criză agrară. Am menţionat mai sus con

ntele ei: formarea unei plebe conştiente de forţa S concesii smulse patricienilor cu încetul, sub ameninţarea unei secesiuni, şi, în cele din urmă, explozia cadrelor arhaice ale cetăţii, accesul la putere al unor oameni noi şi laicizarea vieţii publice.

Un anumit fapt ilustrează clar sensul acestei origini ţărăneşti a plebei. Este semnificativ că prima organizare politică a ei **s-**a format în

jurul templului zeiţei Ceres, vechea divinitate latină care prezida creşterea griului. Acest templu, înălţat în vecinătatea Aventinului, la ieşirea din valea Marelui Circ (după toate probabilităţile, pe locul actualei biserici Sfânta Maria-in-Cosmedin) urma unui cult instalat în acest loc de către imigranţii latini, ţărani transplantaţi acolo după războiul jatin şi care rămăseseră fideli primei lor ocrotitoare. De aceea, nu trebuie să ne mirăm că, în tot cursul istoriei Romei, această plebe urbană îşi va a-mmti (**într-**o modalitate mai mult ori mai puţin Inconştientă) de vremea când trăia liber ia ţâră cere apărătorilor săi să obţină pământ prin legilor agrare.

aţin „d Cre marca-se fizionomia Laţiumului a. O arni? 1 – stul Ita! iei, unde **s-**a produs de asemenea la de i C°neentrare a proprietăţii. Foarte des.

poarele cucerite de Roma, pătura dominantă 19

Civili;

zat-a romană, vol. I

locală solicitase intervenţia Romei porniru para împotriva partidului popular, şiţ dena. Se a-a suferi de pe urma noului regim, trăsese pro» 6 d „vederea consolidării propriei poziţii.1 De exe t f 111!

se poate constata acest fenomen în cuupmituri de vechii proprietari, romanii instalau po toriul cucerit coloni romani, adesea foşti o-cave-şi împărţeau cele mai bune terenuri. De fel, se constituiau două zone agrare: una era co „derată ca ager publicus, adică proprietate colectiv – „inalienabilă, a statului roman, cealaltă era retroee dată indigenilor fie prin vânzaro, fie prin închin ere. Părţile până atunci necultivate erau abandonate celor care voiau să le lucreze, cum se întâiu-plase odinioară în Laţium. Aceste măsuri au determinat supravieţuirea ţărănimii locale, alături de cea formală de colonii romani şi de către descendenţii lor. În ce priveşte ager publicus, el era în general ocupat, prin dreptul de folosinţă, de către aristocraţii romani, şi, totodată, de marii proprietari locali care-şi constituiau astfel latifundia. vaste domenii unde sclavii creşteau turme de vite, La încheierea cuceririi romane, Italia se afla. deci în mâinile a doua categorii de cultivatori: o ţărănime de condiţie modestă, continuând metodele ancestrale, şi proprietari puternici, senatori romani ori bogătaşi locali care considerau pârnin

1 Trebuie recunoscut că nu numai în interiorul ci şi «afara Italiei romanii au fost uneori chemaţi în ajutor aristocraţiile locale, puse în

primejdie de nemulţum» elementelor democratice şi că ei au sprijinit adesea ° /

Mitridate (sec. I e.n.) şi în lui Aristonicos din Pergam mincipala lor slirsse venituri. Contactul rel" ţâţele hellenistice relevase, într-adevăr, tul cu că existau în Orient, în Africa (pe pă – firile ocupate de Cartagina) exploatări agri-l ne mare randament. Pe de altă parte, creşterea lat. ipi urbane reclama aprovizionări din ce P°Pre mai considerabile, deschizând agriculturii *? lice debuşee până atunci necunoscute. Fără Inl la griul era importat din Sicilia, din Africa, în mari cantităţi şi h preţuri care făceau concurentă producătorilor italici, dar cursurile vinului B; ale untdelemnului rămâneau foarte remuneratorii. Pentru toate aceste motive, **s-**a născut atunci o agricultură „capitalistă" 1 care **s-**a implantat în Italia, fără să înlocuiască integral formele de exploatare mai modeste, aflate în mâinile proprietarilor mici şi mijlocii.

Din fericire, ni **s-**a transmis o lucrare care oferă o mărturie foarte interesantă asupra acestei transformări economice. Scrisă de către Calo*, un ţăran de obârşie modestă care reuşise să joace un rol politic de prim plan după victoria repurtata de romani asupra lui Hannibal, ea evidenţiază concepţia proprietarilor romani cu privire la viaţa rurală: şi se amestecă prejudecăţi tradiţionale şi ambiţii noi; fără îndoială, viaţa de ţară este considerată ca idealul cel mai nobil propus omului, ca existenţa care formează caracterele cele mai energice ejnai virtuoase, dar alături de acest idealism

Peste u – i „—1 Producţie capitalistă a apărut abia dup îi vorbimemu şi Jumătato. Ni se pare mai pertinent să parte srh? 0 Ka?" CUU – ură relativ intensivă, sortită în mare iar m? Um> care desigur a stimulat, a fundamentat Republicii tri? l? formări sociale ale Italiei din vremea? i spre stru Pie°tmranz. t'a globală spre modul de viaţă Romei de – mlî-i, s t a t îi] u i mediteranean şi imnen. îl ăl un mai târzm.

19.

237

Incontestabil, Cato lasă-un loc larg atracţiei ligului. Foarte realist, el ştie bine că proprie roman, ocupat de activitatea politică, n-ar trăi în casa lui de la ţară; stăpânul apare numai în momentele importante, atunci tând te buie orientate muncile agricole pentru anotimp i următor; dar tot aci va petrece clipele sale de vi. gaz, şi, afirmă Cato, proprietarul va veni cu plg" cere dacă ştie să-şi

pregătească o casă plăcută şi comodă. Astfel stăpânul va putea să-şi supravegim e intendentul (ntlictis), sclav ori libert, care \\ va reprezenta în absenţă şi va conduce tot personaiul.

Deşi Cato pretinde că un domeniu de o sută de ingera (aproximativ 25 de hectare) ar avea o întindere suliciontă, în continuarea tratatului el se referă, după cât se pare, la gospodării mai vaste, care comportă vii sau livezi de măslini atingând numai ele această întindere. Din tradiţia romană, Cato păstrează ideea că domeniul trebuie să se întreţină singur. Potrivit unei formule rămase celebră, proprietarul trebuie „să vânuă totdeauna şi să nu cumpere niciodată". Totul va fi fabricat în casă: unelte, hamuri, coşuri, căruţe, veşminte pentru lucrători. Întocmai ca odinioară, femeile vor toarce lina furnizată de turmă şi o vor ţese în timpul iernii; firește, măslinele vor i-i stoarse şi se va l'abrica untdelemnul în gospodărie şi tot aci se va măcma griul De aceea proprietatea trebuie să cuprindă, pe lângă pământurile sortite (niturilor comerciale (livezi de măslini şi vii), o «radină bine irigai:» (se va yioij la Urg. surplusul de legume), păşuni pentru a gp g boii, pământ semănat cu gs-îu pentru hrana sonalului (surplusul de griu va fi viiulut), uni iier în vederea confecţionării de coşuri şi de gra J acu te din nuiele, lemne pentru construcţii şi P

2 ii8

fabricarea căruţelor (lemnul de foc va fi **rezer**trU t „Înului crengile vor fi transformate în căr pentru a fi vândute) o livadă stejari t „T_3Înului crengile vor fi transformate în căr-e de lemn pentru a fi vândute), o livadă, stejari " phindă, unde vor fi lăsaţi porcii în libertate. Cufartea lui Cato oferă mărturiile cele mai preţi-asupra diverselor instalaţii. De pildă, Cato bliniază că presele de untdelemn sunt fabricate? u (Spania, îndeosebi în regiunea Pompeiului. Acolo se putea procura o presă pompeiană, **trans**oortată până în Laţirim şi montată pe loc, la un et de 724 de sesterţi (cheltuială relativ importantă pentru un mic proprietar, dar investiţie fructuoasă pentru un latifundiar). Personalul gospodăriei este variat. El se compune, în afară de uili-cus şi de nevasta lui, din**tr-**un anumit număr de sclavi dintre care unii erau puşi în lanţuri. În timpul zilei, aceşti sclavi lucrează cu piedica la picioare, şi noaptea sunt închişi în ergastul.1 Nenorociţii aceştia, sunt sclavii consideraţi ca „vicioşi", refractari la disciplină; şi-au dovedit nesupunerea lor fie prin pagube aduse vecinilor, fie încercând să fugă. Însă nu trebuie să credem că stăpânul recurge bucuros la asemenea

metode: el ştie că randamentul lucrătorilor puşi în lanţuri este mic şi preferă sclavi care se mişcă liber şi nestingheriţi. Cu prilejul lucrărilor importante, stăpânul recurge la antreprenori specializaţi care, dispun de mână de lucru suplimentară şi iau în arendă o anumită sarcină. Şi de asemenea, la nevoie, domeniile îşi împrumută echipe de lucru, cum se întâmplă fa ţara şi în vremurile noastre.

Întreţinerea acestei mase de oameni este minu-peorătinentată. Să consemnăm deci porţiile °nalului: jarna) fiecare lucrător primeşte lunar emniţă, îndeobşte subterană, unde erau întttiişi sclavii

2 G9

patru măsuri de grâne, adică aproximativ 35 de vara, raţia va fi de 40 de kg. (4 măsuri şi **jumăt**t" Oamenii care nu fac un efort fizic violent (intendent şefii de şantier, păstorii) rm vor primi deoit f măsuri indiferent de anotimp. Griul este

chiar de către lucrători, care pregătesc de potenta şi pâinea lor. Sclavii puşi în lanţuri, primpiinea gata pregătită: patru livre (aproximativ 1, 300 kg.) iarna, cinci livre ciad începe \Wv,} la vio (odată cu începutul primăverii) şi (jin IIQ patru livre „când se coc smochinele" (către miile cui lunii august). Împreună cu această pâm? Şi dau măsline de calitatea a doua sau legume murate în oţet. Ca băutură, lucrătorii vor primi rachiu de drojdie (după un obicei care încă se mai practică şi acum, îndoit cu apă sau obţinut prin macerare după stoarcerea mustului de struguri), ori vin! Rachiul, care se bea în cele trei luni care urmează culesului viilor, nu este raţionat. Începând din luna decembrie, lucrătorii vor avea vin: un sfert de litru pe zi în primele luni, apoi o jumătate, încep înd cu primăvara, şi trei sferturi de litru pe timpul verii. Adăugând acestor porţii gratificaţiile excepţionale, acordate cu ocazia sărbătorilor (Saturnalele şi Compitalia*, oare sunt prin excelenţă sărbători ţărăneşti), se ajunge la un total de 2 hectolitri pe an. Sclavii puşi în lanţuri nu sunt lipsiţi de vin, ci primesc porţii „proporţionale muncii lor efective1. Pentru lucrători, viaţa ora aspră pe aceste domenii iar distracţiile foarte rare. Chiar în zilele de sărfiatoare, trebuiau făcute unele munci mai mici, j1 Cato are grijă să interzică limpede gospodinei vizitele prea dese pe la vecine. El specifica menea că gospodarul şi soţia sa vor trebui să la practicile religioase la sacrificiul lunar. al ajrillor: raporturile cu zeii aparţin în principiu ni

— ’nultii-Se poate bănui cum arăta în spatele staP, z precepte realitatea vieţii de la ţară, în fapt al liberă decât preconizează disciplina impusă? al către Cato. Superstiţiile străine circulau acolo t ns ca ispite permanente pentru aceste minţi „«io avide de speranţă şi de miracole. Nu **treh** „e uitat că această carte a fost scrisa în vremea nd religia lui Bacchus se răspândea prin întreaga Italie şi dădea naştere unor grupuri de iniţiaţi care în taină recurgeau la practici orgiastice, uneori crude, altă dată numai imorale, însă totdeauna potrivnice ordinii. Mai ales atrăgătoare pentru sclavi, deoarece îi elibera măcar o clipă de aspra lor condiţie, această religie dionisiacă risca provocarea de tulburări la ţară. Se ştie cât de sever reprimase senatul propagarea acestei practici, pedepsind cu moartea bac-cantele care încălcau interdicţia. Conservatorismul religios al lui Cato mi este decât o precauţie elementară împotriva unei primejdii foarte reale.

Tratatul lui Cato conţine de asemenea reţete de bucătărie rustică. Iată, de exemplu, cea a unei prăjituri pregătite pentru o sărbătoare (lihiun, o prăjitură ce se oferea zeilor dar care se consuma, de asemenea, după sacrificiu): „Să se sfareme bine **într-**o piuliţă două livre (750 grame) de brânză; după aceea, să se pună şi o jumătate livră de făină de prima calitate; să se adauge un ou şi să se frământe îndelung lot amestecul. Să se facă o pâine care să fie aşezată Pe nişte frunze şi să fie coaptă încet pe vatră, **într-**un e «ptor de ţară”. Reţeta aşa-numitei placenta, dată de asemenea de către Cato, evocă aluaturile bucată-Sg1?” entale făcute cu brânză şi îndulcite cu miere, şi ai bău f. e asemenea „crochete” (globi) cu brânză şi me-Pfjite în untliră topită, îndulcite cu miere sărate cu boabe de mac. Aceeaşi reţetă preve

271

Îi 1

dea, schimb înd doar forma, confecţionarea un mo lei, serviţi **într-**un strat de miere. Aceste dulci» ge serveau la masa stat anilor, dar uneori şi ia e* a lucrătorilor; era vorba de o bucătărie sirm>\ «care utiliza ca ingrediente numai produsele gospo! dariei1, opusă de Cato luxului culinar; acesta sub influenţa greacă, începea să se introducă chiar în!

epoca sa.

*

Stadiul în care se afla agricultura secolului al II-lea î.e.n., aşa cum apare în opera lui Oato, atestă efortul pentru sporirea producţiei,

mai ales pe baza unei stricte disciplinări a lucrătorilor. Nu se pune problema ameliorării tehnicilor de exploatare. Munca umană rămâne fundamentală; nu se prevede nicio maşină, nicio. perfecţionare a plugului, care rămâne vechiul arai nun primitiv, tras de boi şi trăgând brazde sul) apăsarea braţelor lucrătorului. Principala preocupare a lui Oato se îndreaptă spre dezvoltarea vit. ei-de-vie, spre ameliorarea speciilor, spre altoirea pomilor fructiferi, adică spre culturi rentabile care alimentau pieţele urbane. Însă celelalte culturi, şi mai ales cea a griului erau neglijate pentru că aduceau câştiguri mai mici. Pe termen lung, se tindea spre specializarea agriculturii italice şi spre subordonarea aprovizionării oraşelor – îndeosebi a Romei – faţă de importurile îndepărtate. Vechiul echilibru al economiei rustice începe să se degradeze, şi cum piaţa vinului, a untdelemnului şi a fructelor nu este fără limite, cea mai mati Rezultă deci clar că tratatul lui Calo proconueaweconomie autarhică, în care fiecare gospodărie tin" e lti. Întreţină singură. Totuşi, aşa cum se va arăta. \ lă – *... un + ia destinată pielii nu era deloc neg" J<1

preceptele

272

O pământuuli rămâne în seama crescătorilor Pântr-adevăr, creşterea vitelor nu reclamă de vH.ctie precum cultivarea grâului; ea poate aceeaşi. \. unor lucrători mai puţin experimen-ţi! „el? spicial sclavilor, organizaţi în echipe ta** " oh itede şefi pregătiţimilităreşte. Domeniul, sOpravea. jeconcepe Qat Oj reprezintă un compromis aşa metodele tradiţionale şi exploatarea „indusr t-„după el, proprietarii vor căuta ve-trita-a, isoare şi legăturile personale între oamenij şi păm în slăbesc necontenit, pe măsură ce „ntul Italie va deveni tot mai sărac.1 Atâta Paeme cât provinciile occidentale, proaspăt cucele vor oferi culturilor tipic italice debrişee, cât timp de exemplu, Galia va importa mari cantităţi de vin marile domenii vor cunoaşte o prosperitate incontestabilă; însă odată cu progresele romani-i zării, Galia va deveni ea însăşi producătoare; se vor cultiva aci o viţă de Bordeaux şi una burgundă. În această vreme, senatorii vor încerca să oprească o evoluţie care. Îi va ruina; şi în timpul lui Donvi-l ţian, împăratul va ordona la un moment dat distrugerea viţelor cultivate în provincii şi va interzice plantarea altora noi. Dar această măsură va fi zadarnică, şi Italia nu va păstra monopolul său. Pe vremea Antoninilor, în Africa, de pildă, se află podgorii, livezi de-măslini şi de smochine

care oncurează direct produsele italice. În domeniul agricol, ca şi în cel al economiei în general sau al po itien, Italia nu păstrează poziţia ei privi le

* se odinioară; în această privinţă ea tinde de

„Portant % jv /01" n. ceono iiia agrară de\ ine deci lot mai fi ci în sp., îi „el" nde de randamentul muncii lor, căci – oieio subsecvente (ratatului scris de Cato nu se t"! or preocupări constante pentru ameliorarea unel-agricole în general.

asemenea să se integreze vastului ansamblu jj ţ periului şi este copleşită din toate părţile, n! este adevărat, aşa cum s-a susţinut, că ruin definitivă a Cartaginei fusese dorită de către deşi de proprietarii italici care priveau cu ochi – ° prosperitatea agriculturii punice sub impulsul u – agronomi competenţi, dacă este de asemenea adev-i rat că senatorii romani, după căderea cetăţii af*" cane, reduseseră numărul livezilor de măslini şi i podgoriilor în provincia Africa, ca să dezvolte acoţ vaste ogoare de gr în menite hrănirii cuceritoriv acest calcul a dat în cele din urmă greş şi în secolul al II-lea şesurile Tunisiei actuale revin la vocaţia lor iniţială.

Proprietarii italici nu acceptă cu uşurinţă scăderea venitului adus de domeniul lor şi putea urmări, începând din secolul I î.e.n., eforturili întreprinse în vederea adaptării exploatării solului la nevoile pieţii. Tratatul Despre agrkultm scris de Al. Terentius Yarro* la vârsta de 90 de ac: (în jurul anului 37 î.e.n.) ne relevă cu precizi> starea pământului italic la începutul Imperiulu: şi problemele care se puneau cultivatorilor. Oficial, totul mergea excelent, şi Vergiliu, cam U aceeaşi vreme, se face ecoul lui Varro: care solesi mai roditor, mai bine cultivat decât Italia, um viile dau mai mult* de 210 hectolitri de hectar, uru calitatea griului este dintre cele mai bune? Fru tele se vând bine: pe Sacra Via, cumpărătorii şi gata să le plătească „în aur". Dar apar aci num câteva exemple privilegiate, menite îndeosebi demonstreze ce putea deveni agricultura în pricepute, pe domenii gospodărite în folosul proprietari care nu trăiesc pe ele şi dispu" mină de lucru inepuizabilă. Autorii mai sus

274*

referă la şalele pierdute din Apenini, ci nu îl d pe ţărmurile adriatice sau şesuri ref l fertile de pe p p, ţărmurile adriatice sau la numaj ja mOşiiie senatorilor.

sacum o p (p

I marilor proprietari romani) se reduce la i iâttetl adică tt e dă un r, n lăsate păstorilor şi turmelor. Exigenţele i itie lelată în vederea celi

I marilor prop)

le zone binecuvântate: „restul, adică tot ceea a dă un randament însemnat, constă din ima-en

alf. p aşa cum o concepe Varro (purtătorul de cue x

„Ei culturi intensive, calculată în vederea celui „ai mare profit posibil, impun neglijarea pământul lor prost plasate. Varro observă cu satisfacţie că strămoşii, pe aceeaşi întindere de teren, produceau mai puţin vin şi gr în, şi de calitate inferioară". Fără îndoială, dar suprafaţa totală a pământurilor puse în valoare era mai întinsă şi Italia putea atunci hrăni toţi locuitorii săi, fără să recurgă la **impor**tiri oneroase.

Preocuparea aproape exclusivă pentru randamentul comercial îl determină pe Varro să recomande crearea unor crescătorii de lux: nu atât de gâşte şi de găini, cât de păuni, cocori, fazani, marmote, mistreţi şi de toate speciile de vânat, care se consumau la Roma însăşi şi de către aristocraţia din municipii. O gospodărie din zona sabină, citată ca exemplu, aducea numai la o singură vânzare de sturzi crescuţi în voliere, până la 60.000 de sesterţi (adică 15.000 franci aur) în fiecare an. Multiplicarea «anchetelor oficiale, petrecerilor particulare, luxul 10 sei. care sporea neîncetat, ofereau debuşce **ino**îzabile pentru aceste crescătorii, necunoscute avea iluilat? – VII – de stabilite pe ţărmul mării teieie° U SUrsă de venituri> „ea oferită de heleş – 'n în i se crşeau Peşti. consumaţi de asemenearie., „Înenţă S1 preferaţi chiar cărnii demăcelă nu se bucura de maro trecere. Însă este că aceste resurse sunt subordonate

275

w din capi d

r, «prosperităţii generale a itala şi f. recit de un pumn de

dacă devenea exce-agricol din Italia. chibzuiţi căutau un /triiie anexe, ale de către domeniul tupnu-":. – sau de nisip, cuptoarele ierele de Piatrapop Or de constructori, de necesare k ™PL cgirăffiizn, jţial şi olarii, r". p impus mai târziu aibiice, de

fabrici manj de conce Totuşi m\sear1? Odaie o mare indust e, i „ici măcar de a o anacronica – dl, modern industrie \ a în anacroni industrie prOprieta

Umeroşi deveneau rele Io. t a
moderne 7 – n \ să întreţu – J a cau să real J «P P numai atu»".
volum-M» ia se ricm
276

mai ales la Arrelium – azi Arezzo – în re8 l însă de asemenea şi în cel al tăbăcăriiloi" Mate în apropierea marilor crescătorii de ani-l le şi în cel al morilor, considerate ca o anexă a Cspodărici însăşi.

Oficial, senatorii nu aveau dreptul să practice merţul: întreaga lor avere trebuia să fie plasată bunuri imobiliare şi exista chiar o lege care le terzicea să posede mai mult de două sau trei nave Viona} mic, adică mai mult decât le era necesar (a sa asigure transportul produselor din domeniile lor. Această obligaţie a contribuit substanţial la dezvoltarea marii proprietăţi: foştii guvernatori, îmbogăţiţi în provincia lor, erau cous.tr m şi să-şi investească averea în pământ, şi curând regiunile fertile din Ralia au intrat pe inimile lor. Cu încetul, acest fenomen s-a extins la provincii şi s-au constituit în Sicilia, în Africa, în Galia, în Spania şi chiar în Grecia şi în Asia mari domenii care nu-şi văzuseră niciodată proprietarii şi nu îi vor vedea vreodată. Diferiţi procuratorr erau însărcinaţi să le pună în valoare. Ei erau uneori simpli liberţi care se bucurau de încrederea stăpânului lor; altă dată cum se întâmpla mai ales pe domeniile aparţinând personal împăraţilor – aceşti procuratori erau cavaleri care descopereau aci o activitate profitabilă şi îşi consacrau viaţa acestei forme de administraţie. Adesea, aceşti procuratori „" exPloatau direct domeniul, ci se serveau de

Ct QIXV% luw în antrepriză pentru un an vecoltă în° regiune determinată, de de măsline. Este limpede că lucră

„T „abrilfui (leâv. ouart a curămidăriilor pe mari latifnn-l'ra < = oilara-lzilor nu le era interzisă deoarece, a păât

„T „abrilfui (leâv. ouart a curămidăriilor pe l ra < = onsidenK, Cara-lzilor nu le era interzisă au ca fund l «gată de pământ.

lorii care depindeau de domeniu, striviţi de o ierar. Uie atât de numeroasă, mulţumeau cu greu pe toate* lumea şi nu erau plătiţi pentru eforturile Iot. \\ ceşti cultivatori, adevărată pătură ţărănească a provinciilor, erau fie de condiţie servilă, fie oameni liberi care-şi ocupau ogorul unde erau toleraţi atât timp cât plăteau arenzile cerute.

În Orient, tabloul este aproape similar. Şi acolo se întâlneau mari domenii posedate de către romani şi de cei ce aparţineau vechii

elite a cetăţilor. Un roman scris în limba greacă foarte cunoscut, n-ratia Dafnis şi Chloe, ne oferă tabloul vieţii de ţară din Lesbos, la începutul secolului 11 e.n. Acolo trăiesc ţărani, mici proprietari de pământ şi sclavi ai unui bogat cetăţean din oraşul învecinat. Toţi duc o viaţă aproape asemănătoare, aspră, consacrată muncii **într-**un cadru modest şi sărăcăcios. Prin mâinile acestor muncitori ai ogoarelor trec puţini bani şi ei se hrănesc şi se îmbracă numai din produsele pământului. Însă orăşenii sunt bogaţi; tinerii citadini, care vânează prin regiune, aduc cu ei mai multe monede de aur decât posedă toţi localnicii de pe o rază de câteva mile. Ţăranii proprietari de ogoare trăiesc în colibe sărăcăcioase; se înghesuie **într-**o singură odaie, dar se bucură în fiecare anotimp de plăcerile câerite de pământ.1 Sclavii locuiesc în dependinţele casei stăpânuhii Pe care o întreţin, cultivând zarzavat, îngrijind grădina cu florile, pomii fructiferi şi fântânile ei, pentru desfătarea stăp Înului care vine să petreaci-tn. Ţa, ră câteva zile. Condiţia servilă nu-i jează decât prea puţin, în comparaţie ci vecin» să lor, cultivatorii liberi; de pildă, sclavii trebuie Dar autorul romanului înfrumuseţează, intenţionat traiul acestor oameni, conţinând de al tradiţii ale modelelor sale literare.

4 stăpânului îngăduinţa de a-şi căsători copi-nu au dreptul decât la o parte din turmă şi **tre**h e să dea o socoteală exactă pentru ceea ce să te şi moare. Însă în ansamblu, sunt consideraţi Nae ca dijniaşi şi se bucură de o libertate dea din şi vină în viaţa cotidiană1.

Această imagine a societăţii ţărăneşti corespunde neîndoielnic realităţii din toate provinciile; pretutindeni se întâlneau sărăcia, viaţa aspră şi (n-ai ales neputinţa practică de a părăsi coliba şi de nimică; în anii buni recolt ju colţă proastă reprezintă o catastrofă, căci aduce după sine mizeria şi persecuţia din partea acelora care, în virtutea unui drept oarecare, se prezintă pentru a primi ce li se cuvine. De aceea, nu trebuie să ne mirăm că ţăranii **s-**au revoltat chiar şi în cele mai bune epoci ale Imperiului2. Ni se menţionează revolte ţărăneşti în Egipt, unde regimul funciar, moştenit din sistemul iagid, era cel mai dur şi mai nefavorabil truditorilor câmpului; dar **s-**au manifestat asemenea răscoale şi în Siria, în Asia Mică, unde oamenii de la ţară urau pe locuitorii oraşelor ştii considerau ca exploatatorii lor. În Galia, înce-pind cu primul secol al Imperiului, în Dacia şi în dalmaţia sub Marcus Aurelius. În practică, Impej. – «— «de sclavi a trecut. Diferenţele între iir**? –**! i ont (tiranii care arendau loturi mici de

pământ Wnis-ru0 111 devin minime >?» cilm rezultă chiar din sclavii nhi «ciliaf micii proprietari nu dispreţuiesc

2 Istopia8 airl> 11U-i e? nsideră cu nimic inferiori lor. forme Pe lt lmPen» lui este marcată de cele mai variate dar săraci – Je. imbr; ca impU sclavilor şi ţăranilor liberi miri surdp", fePlnd de la expresia felurită a unei nemultu-ncl; i: – i11 Sil nnrm" a unui protest constant, a

<tiii de

„A unui protest const de mo, rii proprietari şi faţă d ia revolta armată făţişă.

ni, statul

279

râul roman a ţinut pe ţăranii din provincii tot stare de **semi**sclavie şi prosperitatea reală a oraş" ° lor nu contribuia decât foarte puţin, şi indire t „la bunăstarea satelor. >

Pe marile proprietăţi, centrul domeniulu uilla. La obârşie, vila era casa de locuit a tarului, adaptată nevoilor culturii agricole. Rămi şiţele acestor vile antice regăsite în săpăturile ar" neologice, indicaţiile risipite în texte şi regrupate de către istorici, sugerează destul de precis istoria modului de trai rural, de la origini şi până la vastele palate din epoca imperială.

Colibele păstorilor de pe Palatin, evocate mai sus, cu armătura lor de lemn, cu acoperişul lor de paie, cu pereţii de chirpici, au fost foarte curând înlocuite de case făcute din piatră. Aceste case nu, aveau încă decât o singură cameră – cea care va deveni mai târziu tablinum, în locuinţa romană clasică – unde trăiau stăpânul şi copiii săi. Acolo ardea un altar şi se afla o capelă a zeilor penaţi, protectori ai familiei. Această încăpere unică se deschidea **într-**o curte de pământ bătătorit, înpon-jurată de ziduri la care se ajungea prin**tr-**un va» f portal. În mijlocul curţii se afla un bazin sau mai curând o băltoacă unde se adunau apele de ploaiţ. servind deci drept troacă. Uneori, mici chilii st jinite de zidul curţii serveau drept locuinţă V611 servitori sau ca staule pentru vite. Locuinţa bană şi vila rustică **s-**au dezvoltat amânaouy; baza acestui plan. La ţară, locuinţa sa comK cu o grădină de zarzavat, care se întindea m şi aşa numitului tablinum şi care avea le Sa j, o curte interioară prin**tr-**un culoar ce g lungul acestui tablinum. Ulterior **s-**au adaug căperi noi, pe măsura nevoilor. Dezvoltarea domeniilor, creşterea mâinii de lucru, complicarea procedeelor de fabricaţie ale vinului şi untdelemnului au" creat în ultimă instanţă un tip de uilla

rustica, relevat de săpăturile executate în jurul Pompeiu-La sfârşitul secolului al XIX-lea, la Boscoreale, a fost descoperită una dintre cele mai celebre vile; ea este situată cam la doi kilometri nord de Pompei. Din descrierea sa rezultă imaginea precisă a unei ferme importante din vremea lui Nero, **într-**o regiune bogată în vii şi în măslini şi deci tipică pentru agricultura italică aşa-zis „capitalistă".

În primul rând această vilă impresionează prin dimensiunile sale relativ considerabile; ea se înscrie **într-**un dreptunghi cu o lungime de 40 de metri şi cu o lăţime de 20: din această suprafaţă, mai mult de jumătate a fost afectată pregătirii vinului, aproximativ un sfert celei a untdelemnului şi a morii domestice şi numai restul este format din camere hărăzite personalului şi din încăperile de serviciu. Apartamentele stăpânului **se** găseau la etaj, care nu ni **s-**a păstrat.

În casă se pătrundea prin**tr-**o poartă largă care dădea spre curtea din spate şi lăsa căruţele să intre înăuntru. Această curte era mărginită, pe trei? ffe Jaturile sale, de o colonadă peste care se «laiţa faţada etajului. Porticul slujea drept culoar Ţ degajare şi îngăduia libera circulaţie la adăpost rut16 Ba-7: îmi centra] Şi tradiţional a dispărea ni ocu' său, nişte cisterne conţineau o rezervă distr-fân rezerv o. r de plumb, umplut cu mâna, rih dpula a cu autoru! unei canalizări. Încăpe-bucătl Serviciu se grupează în partea stângă a casei: turat r? ufrage" a, baia, moara şi cuptorul ăla°Heataria avea o vatră centrală, iar fumul 20

201

II.

şi aburul ieşeau prin**tr-**un coş aşezat deasupra vetrei. **Într-**o mică nişă în formă de templu, zeii penaţi ocroteau pregătirea meselor. Amănunt straniu pentru noi, dar cunoscut de oricine este deprins cu modul de viaţă rural mediteranean, grajdul se deschidea direct spre bucătărie, astfel încât, vitele trebuiau **s-**o străbată când intrau sau ieşeau din el în cealaltă parte, dar deschizân**du-**se de asemenea, în bucătărie, se afla camera de încălzire a băii. Vatra servea în mai multe scopuri: pentru trimiterea unui curent de apă caldă sub aşa numitele suspensurae ale etuvei (caldarium), însă şi pentru încălzirea apei pe care o instalaţie de ţevi o conducea în cada din caldarium. O sală călduţă (tepidarium) şi un vestiar (apocy erium) completau acest ansamblu termal, destul de modest dacă îl comparăm cu luxul obişnuit în vilele bogate.

Cea mai mare parte din parter era, cum am spus, ocupată de către construcţiile agricole. În faţa intrării se afla teascul, care ocupa întreaga lărgime a curţii. El cuprindea două prese făcute din lemn şi care **s-**au pierdut; însă este uşor să le reconstituim cu ajutorul unor aparate analoage găsite în altă parte, mai bine conservate şi de asemenea cu ajutorul imaginilor oferite de picturile pompeiene. Presele din vila de la Boscoreale erau de tipul „cu pârghie 1: deasupra cuvei, o bârnă lungă de lemn, articulată la una dintre extremităţi, putea să se lase jos şi să se ridice cu mişcarea imprimată unor pârghii şi transmisă de un seripete. Existau şi a „e sisteme: prese cu şurub, dar care dădeau un dem mai slab, şi prese cu pene, în care presiunea era °”ţinută prin înfundarea puternică a penelorint cadru şi partea mobilă. La Roscoreale, zeama ca ieşea din presă cădea în bazine zidite în paffiu a oi musiul fermenta, după un obicei campani**-**în**tr-**o curie descoperită; un canal de zid lega tf seul de curtea de fermentaţie, unde se aflau pe mătate îngropate amfore mari care în alte ocazii «erreau pentru păstrarea boabelor.

Un ultim ansamblu de încăperi slujea preparării untdelemnului. Acolo se afla o presă destul de asemănătoare celor din teascul pentru struguri şi un fel de moară care strivea măslinele înainte de extragerea untdelemnului. Această râşniţă (trapetvm) se compunea din două pietre de moară în formă de semisferă mobilă, plasate în interiorul unei albii tot din piatră. Presate între pietre şi pereţii albiei, măslinele se sfărâmau şi miezul se despărţea uşor de sâmburi. Gospodarii nu lăsau acolo sâmburii pentru că socoteau că ei a/r transmite untdelemnului o acreală neplăcută.

În sfârşit, o arie unde era bătut grâul se întindea la sudul clădirilor, ca ultimă anexă a fermei.

Asemenea gospodării, numeroase în Campania şi în regiunile cele mai bogate din Italia, corespund unui tip de domeniu mediu. Observăm siluetele lor pe picturile pompeiene: în faţa curţii se afla un zid compact de faţadă, străpuns de un amplu portal, ferestre cu obloane de lemn care luminau apartamentele de la etajul întâi. şi adesea, limitând ansamblul, un turn folosit ca mansardă. Astfel arăta decorul vieţii rurale din Italia începând de la sfârşitul Republicii. Acest decor nu se deosebeşte Femult de cel din Italia actuală şi din sudulranţei, acolo unde întâlnim regiunile dominate jPPrietăţi de pondere medie. Podar 1 acejte n-ae rusticae, concepute pentru

gosdeste la omeniului, au devenit curând prea. mo – hitect iU romajlii bog-ţi care au creat un tip ural nou, uilla suburbana, mult mai somp

20*

283

tuos, unde ei veneau să-şi petreacă răgazul lăsat de îndeletnicirile citadine.

j Aceleaşi peisaje de pe pictura pompeiană, un<Je i se întrevăd siluetele vilelor rustice, ne arată, poate chiar mai stăruitor, case de odihnă. Ele sunt caracterizate de faţade împodobite eu vaste porticuri – fapt care surprinde pe oricine a păstrat despre locuinţa romană imaginea clasică, şcolară a structurii tradiţionale (atriwm, tabliniiM şi peri. stil), ilustrată de atâteu case din Pompei. Cel mai adesea, aceste vile se compun dintr-un singur corp de casă alungit şi înzestrat cu mai multe etaje, care se deschid fiecare pe o terasă. La alie case, faţada se prelungeşte prin două aripi care, împreună cu clădirea centrala, îmbrăţişează jrei laturi ale unui dreptunghi; în altă parte cele două aripi, în loc să se alungească înaintea faţadei, se întind în spate şi înconjoară un parc al cărei frunziş se ridică deasupra acoperişului. Aceste tipuri diferite au în comun deschiderea max: mă a încăperilor de locuit către exterior, spre deosebire de casa urbană clasică, închisă pe atrium şi pe poristilul său. Acolo apartamentele sunt juxtapuse pe o fâşie îngustă care dă direct, spre portice.

Săpăturile arheologice au arătat că picturile de la Pompei redau vile realmente existente: de exemplu, vila Farnezină, descoperită chiar la Roma, pe ţărmurile Tibrului şi unde toate încăperile dădeau fie **într-**un eryfoporlie. fie direct în grădini. la Tivoli*, în celebra vilă a lui Hadrian, faţada casei, anterioară reconstrucţiei şi adausurilor realii 6 de Hadrian şi care datează fără îndoială din va".

mea lui Caesar, era alcătuită din trei porticuri, ca şi cea din imaginile pompeiene. La

„Frontul mării" era mărginit de vilele gen, cu colonadele lor.

2 f) 4

Acest tip de arhitectură reprezintă, foarte probabil, o imitaţie a palatelor din regatele hellenistice. Originea lui poate fi regăsită în ansambluri ca pritaneu11 regal de la Palatiza, în Macedonia, unde încăperile nobile sunt cuprinse între o curte dreptunghiulară înconjurată de porticuri şi o altă zonă în aer liber, mărginită, de asemenea, de colonade. Fără îndoială, lipsesc etapele intermediare

între palatul macedonean şi vilele romane, dar se poate afirma, fără mari riscuri de a greşi, că influenţa greacă a fost determinantă în formarea acestei arhitecturi caracteristică pentru Imperiul roman.

Romanii, care cuceriseră regatele urmaşilor lui Alexandru, au deprins din Orient nevoi noi. **Dobân**dind, datorită războaielor, avuţii imense, ei au vrut să rivalizeze cu monarhii orientali, pe care îi înlocuiau, şi să-şi făurească, întocmai ca ei, rezidenţe regale. Până în secolul I î.e.n., chiar ia Roma, ei trăiau în case relativ simple, şi locuinţele lor de la ţară erau îndeobşte ferme; în alte locuri li se amenaja un apartament; ceva mai îngrijit, în mijlocul clădirilor rezervate culturilor agricole Ast-tel arata chiar şi vila lui Scipio (cel dintâi, Afri-caaus) ce ia Liternum, unde el se retrăsese într-un toi voluntar. Seneca, după ce a vizitat-o, două meun şi jumătate mai târziu, ne spune că această

°Tnţ & tâistă care Semăn* m – ™ult ţ decât cu o casă elegantă; ziduri înalte hJi! lmP°triya «tacurilor piraţilor sau ale tâlcar °a r? int™ „U Se afla nimic măre*> «™ic omul care „xl nimicise pe Hannicu deta! îi camera de *>ale a lui o sală strâmtă, întunecoasă (luminată pritani, magistraţi din bal r i. Aci; paiat.

285

numai de câteva ferestruici, întocmai ca i cetate) şi foarte diferită de adevăratele Iernie particulare construite pe vremea lui Nero şi pentru folosinţa lor personală de către cei mai neînsemnaţi parveniţi. Această evocare ne lasă impresia că vila unui roman bogat la 180 î.e.n. semăna îndeajuns cu uilla rustica de la Boscoreale descrisă de noi. Însă, după două generaţii, totul se schimbase. Scipio Aemillianus, nepotul Africanului, poseda lângă Roma o vilă suburbană care nu mai era o gospodărie agricolă ci o veritabilă locuinţă pentru odihnă şi plăcere, înconjurată de grădini. Între timp, lecţiile regatelor orientale dăduseră roade. Nu este întâmplător nici faptul că la Roma primul mare parc a fost creat de Lucullus*, învingătorul lui Mifridate. Campaniile sale împotriva acestui rege îi dăduseră prilejul să parcurgă teritorii unde influenţa Persiei se exercita, de multă vreme. Or, regii Persiei posedau, potrivit tradiţiei, vaste domenii de distracţie, cu parcuri, numite „paradisuri", destul de mari ca să se poată lăsa acolo fiarele în libertate, şi din care unele părţi erau amenajate cu boschete, livezi şi grădini cu flori. Pavilioanele erau împrăştiate aproape peste tot: pavilioane de vânătoaţ e, chioşcuri, saloane de primire, care

îngăduiau să se trăiască în mijlocul grădinii. Această tradiţie a paradisurilor nu se pierduse de loc sub domnia urmaşilor lui Alexandru. Ea chiar va supravieţui antichităţii şi se va perpetua, din dinastie în dinastie, până în Pers ia modernă. Tocmai în Asia (în Anatolia, în Siria, unde moda paradisurilor se răspândise de timpuriu), generalii romani au descoperit grădinile; aci ei au modelele vilelor care, în curând, sau în Italia.

28 (3

Această modă a grădinilor şi a vilelor n-ar fi runoscut o asemenea trecere dacă romanii ar fi adopt-o numai din ostentaţie şi vanitate. Roma-* n-ar fi dezvoltat această artă, care rămâne în Orient destul de excepţională şi monotonă şi nu ar fi transforma i-o **într-**un cadru adecvat pentru viaţa lor cotidiană, dacă n-ar fi simţit vag că ea corespundea sensibilităţii lor celei mai intime. Vechea chemare a pământului, încă ascultată de Cato, în pofida tentaţiilor „moderne" ale randamentului şi ale exploatării ştiinţifice, nu încetase să răsune în sufletul romanilor în cursul generaţiilor următoare, şi exemplele Orientului le ofereau, în chip providenţial, un mijloc de a concilia vechile aspiraţii ale latinilor cu gustul măreţiei, devenit irezistibil. Vechile uillae rusticae **s-**au transformat; faţadele lor **s-**au lungit, **s-**au împodobit cu porticuri care îngăduiau amenajarea promenadelor, fie la umbră pentru sezonul de vară, fie plăcut încălzite de razele soarelui de iarnă; apartamentele stăpânului **s-**au deschis când spre întinderi pline de verdeaţă, când spre curţi interioare transformate în grădini închise. Corpurile de clădire destinate gospodăriei nu sunt suprimate, ci aşezate în partea opusă apartamentelor elegante, dar uneori, seara, turmele care reveneau de la păşune treceau alături de gardurile bine aranjate, care mărginesc parcul, şi această prezenţă a satului-real, mai degrabă bănuită, decât efectiv simţită, dă îndeajuns o „bună conştiinţă" proprietarului, mândru de a nu fi pierdut vechile virtuţi.

Acest gust pentru grădini, amplu dezvoltat prin cucerirea. Orientului, n-a fost totuşi importat de t. fi>e generalii victorioşi ca o revelaţie bruscă. Ini-ir\l] se pare că el **s-**a aclimatizat în Campania. Indirect p/? râurile campaniene se aflau în relaţii e cu Orientul mediteranean şi este foarte proi

I.

237

babil că înfiinţarea la Delos a unui port liber după 167 î.e.n. prin

atragerea unui mare număr de npgotiatores italici în traficul egean, a provocat chiiu din această epocă o primă transformare a casei italice sub influenţa modelelor de peste mare. Atunci au apărut, de fapt, peristilurile pompeiene. Ele au fost concepute fie ca o extindere a vechiului alriiun, descendentul curţii spre a care dădea casa rurală primitivă, cu încăperea sa unică, fie ca o interpretare originală a peribo Jurilor1 sacre pe care arhitecţii oraşelor heilenistice le construiau în jurul sanctuarelor. În ambele cazuri, se urmăreşte acelaşi efect: deschiderea încăperilor de locuit, pătrunderea vegetaţiei şi a florilor pretutindeni. Chiar când dimensiunile restrânse ale locuinţei nu permit plantarea unei grădini adevărate, se făurea iluzia unei asemenea grădini prin pictarea de arbori, de boschete şi a unei întregi perspective pe zidul din fund: parcul visai este reprezentat în trompe Pocii, ca şi cum ar fi zărit între coloane. Pasiunea grădinilor devine atât de intensă incit sunt decorate, **într-**un mod analog, chiar încăperile fără ferestre, în casele din oraş. Astfel arată casa Liviei, la Roma, pa Palatin, unde zidul este transformat **într-**un pavilion de „paradis". Al doilea stil al decoraţiei pompeiene se explică în maro parte prin această dorinţă de abolire a oricărei limite spaţiale şi de făurire a unei ambianţe imaginare în jurul casei.

O scrisoare celebră a lui Plin în cel Tânăr ne ajut» să înţelegem ce aştepta un propriei ar roman bogat de la casa sa de ţară, şi noi vom vedea că lexl» vine în ajutorul arheologului în încercarea!" 1 insufla viaţă ruinelor.

Spaţii injurii] (fi» pir! orgreevşl i. împoduliil" '1" s-a

288

Mă întrebi, scrie Plin în, de ce mă incintă vila mea „de la Laurentum? Nu te vei mai mira când vei cunoaşte desfătările acestei case, comoditatea situaţiei întinderea plajei. Numai la şaptesprezece mile Aa Roma. ea este izolată, dar în aşa fel încât, după îndeplinirea tuturor însărcinărilor şi fără să pierd ceva di" zma Ce OC1 U! ara's „° dezorganizez, pot să vin şi să-mi petrec noaptea... (Drumul spre vilă) este iaunele Jocuri nisipos, puţin anevoios pentru atelaje, dar rapid şi lesnicios pentru un călăreţ. Peisajul este variat, pe ambele părţi: cândînainte ază pădurile şi îngustează drumul, când acesta se lărgeşte, liber, între pajişti: multe turme de oi, multe herghelii de cai şi de boi, pe care iarna le-a alungat de la munte, se îngraşă în aceste păşuni, în atmosfera **căl**duia a primăverii.

Casa este destul de-mare şi de comodă, dar întreţinerea sa nu costă mult; imediat după intrare avem un atrium, sobru, dar nu prea simplu, apoi un portic **semi**eireular în forma literei!), care închide o curie mică. Însă foarte veselă. Acest portic oferă un adăpost minunai, împotriva timpului prost, căci este apărat prin geamuri şi, chiar, cu mai multă eficacitate, prin înaintarea acoperişului. În mijlocul său se deschide un foarte vesel salon neacoperit, urmat de o sufragerie destui de frumoasă, care înaintează n spre ţărm, şi când marea este agitată de vântul de a sud o atinge spuma valurilor năvalnice. Ea are. de 1 r „UŞ1 m două caoaturi sau ferestre tot atât locul „— 09 ” ei astfel încât, pe marginile şi în mij-sPate Sau/ oai>acum spre trei braţe de mare; în curtea P m. v? dea salonul cu cer deschis, porticul, în stireu „mica> din «<Hi porticul, apoi atriiun-xii, Pădurea şi. În depărtare, munţii”. să se afla în reun ţinut în care mai există pă

283

(Uui chiar şi astăzi. Pliniu aprecia apropierea, d oraş a vilei şi se pare că-i plăcea să meargă la proprie! tatea sa călare; făcea o plimbare de douăzeci de f „lometri prin câmpia romană, în speranţa să-şi g« «seascâ la capătul drumului slujitori gata să-l pri niear că şi un întreg confort minuţios calculat. Şi de-a lungul drumului, între pădure şi pajişte, câmpia oferea îmbietorul spectacol al abundenţei rustice

Descrierea apartamentelor principale, a pavilionului central al vilei, nu este mai puţin edificatoare: Pliniu apreciază că în dispoziţia încăperilor natura este mereu prezentă: **într-**o parte marea în cealaltă câmpia, până la colinele de la Castelgaji-dolfo care mărginesc orizontul, deasupra vMurilor pădurilor de pin. Constructorul priceput al vilei n-a lipsit niciodată pe stăpân de contemplarea peisajului înconjurător, deoarece chiar pe timp rău şi în vremea vijeliilor de pe mare aranjase un adăpost eficace care nu împiedica pe proprietar să se bucure de spectacol. Observăm totodată că utilizarea geamurilor era cunoscută, la fel ca şi arta calculării înălţimii faţadelor şi înaintării acoperişurilor în vederea repartizării judicioase a soarelui şi a umbrei. Salonul cu plafon descoperit la care se referă Pliniu constituie un fel de puţ de lumină, ca şi cel format de sala centrală a caselor hispano-maure.

Vila lui Pliniu cuprindea în plus un gymnaziu1 pentru servitori, diferite dormitoare, o bibliotecă cu o faţadă concavă, scăldată de soare la orice oră din zi. Firește, existau de asemenea terme şi o piscină

caldă, dar în aer liber, de unde când înotai se

1 Iniţial teren în aer liber, rezervai practicării sporilor. Ulterior, adică începând din secolul al IV-lea l-egymnaziul devine un ansamblu de clădiri adaptat pro = melor complicate de gimnastică hellenică.

Ideea marea. Însă unul dintre farmecele principale i domeniului rezida în grădinile sale împrăştiate Pretutindeni. Iată cum le descrie Pliniu:

O al-e pentru plimbări în litieră înconjoară grălina' Pe marginea ei se află tufe de merişor sau de

1 sinârin, acolo unde nu prinde merişorul... Lângă r] ce şi către interiorul curbei creşte o viţă linără, re face o boltă umbroasă: pământul este moale şi elastic chiar dacă îl calci cu piciorul gol. Grădina este plină de duzi şi de numeroşi smochini..."

Într-o altă vilă a lui Pliniu, situată în Toscana, climatul şi depărtarea de mare favorizau culturile agricole cele mai variate. Aleea pentru plimbare era acolo înconjurata de carpeni şi de umbrare pe care se căţăraţi trandafirii. În centrul suprafeţei astfel delimitate, un pavilion oferea adăpost, împotriva arşiţei sau a răcorii. Şi, dominând frunzişul, se înălţau turnuri, care variau punctele de vedere şi perspectivele.

Fiecare civilizaţie iubeşte natura în felul său; după epocă, oamenii îndrăgesc o imagine. sau alta a naturii care îi atrage, pe când un alt aspect îi lasă nepăsători sau chiar le repugnă. Mai presus de toate, romanilor le plăceau boschetele umbroase, izvoarele, grotele în stâncă, şi grădinarii lor elaboraseră o întreagă artă a peisajului natural", în care se conjugau artificiul şi primitivismul calculat. Aceste peisaje se înfăţişau de-a lungul aleilor largi unde romanii discutau cu prietenii sau practicau un exerciţiu savant dozat. Inspirate din temele preferate în Pictura hellenistică, ele evocau îndeosebi scene mi-t0 Jogice sau decoruri cu un caracter idilic. Scenele mitologice aveau foarte frecvent ca temă imm iimi. t-„ciclului lui Bacehus, prin i-de-vin al a livezilor. A

fol

? a livezilor.

lui, înconjurat de bac

29X

cânţi şi de baccante, cu Silen pe măgarul său şi o mulţime de satiri şi de nimfe. Îndeosebi satirii se11 veau ca motiv pentru izvoare;

dar burduful lor văr" sa nu vin, ci apă proaspătă. Aceste reprezentări dk> „nisiace se află în număr mare în grădinile pe care le cunoaştem, la Roma ca şi la Pompei. Sculptorii se străduiau să varieze aceste imagini de divinităţi rustice, care **într-**un asemenea caz nu alcătuiau un simplu joc al minţii, ci puteri adorate cu o pietate sinceră. Căci natura este animată de o infinitate de demoni, care simbolizează misterul său. În această privinţă tradiţia romană se interferează cu credinţele greceşti, reflectate de către operele de artă. Divinităţile întâlnite în grădini nu erau marii zei şi zeiţele Olimpului, care aparţineau religiei oficiale şi cultelor de stat, ci geniile mai apropiate de viaţa intimă a omului, adică faunii, silvanii, nimfele pădurilor, izvoarelor, lacurilor, Bacchus, Venus şi suita ei, Graţiile şi Orele. Li se înălţau capele care semănau cu sanctuarele rustice împrăştiate la ţară, şi acest lucru potenţa iluzia. Protectorul preferat al livezilor era zeul Priap, un asiatic (originar din Lampsakos, pe Hellespont) considerat fiu al lui Diony-sos şi al Afroditei (Venus). Imaginea sa grosolană, tăiată rudimentar **într-**o bucată de lemn, înfăţişa un om în picioare, cu un sex proeminent care exprima puterea divină. Acest zeu **–** am spune acest fetiş-violent naturalist, înlocuise, mai întâi ui grădinile campaniene, apoi în întreaga Italie, siroj boluri falice mai vechi care, la origine, urmăreau să îndepărteze de la recolte farmecele „deceniului Obiect de batjocuri, cântat de poeţi la modul ironic, Priap era înconjurat în pietatea populară de o veneraţie fervent㠹. Statuia sa era aşezată alături morminte, ca o făgăduială de resurecţie şi de via, ai oare nu era el imaginea însăşi a genezei, pe ea

292

aerau de asemenea seminţele şi fructele plantelor S° rborilor, ca şi sămânţa umană? Ocrotit de zeu wniintu! devenea brazda unde se pregăteau viitoa-lDip naşteri. Astfel grădina se transfigura; sanctuar 1 relio ici domestice, ea simboliza întreaga natură în omnipotenţa ei. Noi regăsim în ea credinţele pe nfitovoia să le interzică ţăranilor de pe domeniul au Pe măsură ce progresele vieţii urbane imău lt, aii măsură ce progres ţ să îndepărteze pe romani de existenţa rus l îi îţi l îi lti

Cl (a" ot→-j t, tică vechiul naturalism mistic al poporului latin inventa mijloace de a recupera, eu orice preţ, acest contact ameninţat: arta grădinilor, moda vilelor elegante răspund acestei nevoi esenţiale.

Astfel se explică formele în aparenţă cele mai stranii ale unei arte menite să renască, multe secole mai târziu, în Italia şi în Franţa şi

cu o influenţă care a contribuit la magnifica înflorire a grădinilor europene clasice, baroce şi, totodată, a marilor parcuri „englezeşti". Grădina romană conţine în ea germenii tuturor acestor viitoare stiluri. Grădinarii romani au fost cei care au inventat dimensiunile artistice ale merişorilor, chiparoşilor şi în general ale arbuştilor cu frunze necăzătoare. În dorinţa lor de a înfurnu-seţanatura şi de a o determina să exprime, prin intermediul formelor plastice, idei estetice ori religioase, aceşti grădinari au aranjat plantele în aşa fol incit să capete aparenţa statuilor. Se poate observa pe o peluză, **într-**o tufă de merisor, o întreagă vânătoare cu vânatul său, cerb sau mistreţ, vânători pe caii lor, naitaşii şi haita sa; sau o flotă care intră în port k touţe pânzele în vânt. Plantele erau îmbrăcate în n şi se grupau armonios în jurul unei stânci.

wurileromane posedă izvoarele, canalele artificiale

din „î arteziene specifice tipului baroc de gră hno „mi Oci-l grădinii se săpa adesea un cana.

„Eu Poduri şi pavilioane graţioase sau pergole.

I-un astfel de canal purta numele de „eurip" 5 în an tirea strâmtorii care desparte Atica de Eubeeaatera de intensă, la romani, dorinţa înnobilării a t't ceea ce forma decorul vieţii lor. În sfârşit aceast-artă anunţă nenumăratele construcţii decorativ8 ale grădinii englezeşti, dorinţa „pictării" peisajelor6 compuse ca un tablou. Nu trebuie să credem că ar fi vorba de o simplă coincidenţă: grădinile roman1 evocate de autorii romani (îndeosebi în Scrisorile lui Pliniu cel Tânăr), reprezentate pe fresce, CON. ţinuate uneori în Occident de către tradiţia italiană sau provensală, şi în Orient de grădinile persane sau „arabă", au exercitat o influenţă directă asupra celor moderne; ne aflăm în prezenţa uneia dintre cele mai ciudate trăsături ale supravieţuirii Romei exprimată în această fecunditate a unei arte fără îndoială în parte împrumutată Orientului, dar recreată de romani ca să răspundă exigenţelor cele mai profunde ale sensibilităţii lor.

*

Încă din epoca lui August, Roma poseda parcuri mari, mult îndrăgite de cei bogaţi. Apoi, pe măsura creşterii Capitalei, terenul a devenit mai greu de găsit şi, de asemenea, de îndată ce confiscările au anexat cele mai multe domenii urbane la proprietăţile imperiale, „centura verde" **s-**a redus şi a dispărut, însă, concomitent, vilele **s-**au înmulţit în Italia şi în provincii. Unele aparţineau senatorilor, care

voiau să posede mai multe şi în diverse regiuni. – vile la munte, utilizate pe timpul arşiţei verii, vile la ţărmul mării, mai apropiate şi mai uşor accesiti fi x pentru „vacanţele mici". Însă chiar mai multe vile fuseseră construite pentru oamenii bogaţi din municipii; iar în cele mai îndepărtate provincii, încep) 1111 din secolul al II-lea e.n., au apărut case pe demieni o

adevărate castele unde marii".

petreceau aproape întreaZ F°Pretări] Opife Acest mod de existenţă g «ViaW 3? 1

tocraţilor romanizaţi e (fi, 1 „să fi *>st col al turile efectuate în f Stă

a aproape între Acest mod de existenţă tocraţilor romanizaţi de tunie efectuate în Dordogne au îi care, într-o rafinamentele a J J

peste. e a ne e male L" lespezilor un centru de proDa-i 8° ale domea, P, K! tu

V

on

& Ste Proprietăţi. EI

29 5

Jâll însuşi poseda o asemenea proprietate în reiunea Bourg-sur-Gironde şi îi plăcea să se ducă acolo în timpul sărbătorilor care umpleau de lume strig zile din Bordeaux. Regăsea acolo cu plăcere abundenţa rustică împreună cu desfătările meditaţiei" când **într-**o solitudine studioasă, când cu prietenii şi cu colegii de universitate. Căci aceste mari vile ale Imperiului nu erau numai case de odihnă pentru câţiva privilegiaţi. Adesea ele constituiau de asemenea focare de cultură intelectuală unde se păstra gândirea romană. Încă din vremea lui Cicero, grădinile erau prin excelenţă locul pentru olium, odihna consacrată vieţii spiritului. Imitând marile arhitecturi hellenice, romanii n-au uitat gymnaziile ale căror boschete adăpostiseră odinioară, la Atena, pe filosofi. Academia lui Platon era un parc funerar sădit în jurul mormântul eroului Academos, şi discipolii lui Epicur, când veneau la Atena, nu uitau să facă un pelerinaj la grădina maestrului, conservată cu pietate. Iată de ce Cicero, în vila sa de la Tusculum, avea două zone de plimbare, amenajate pe două terase. Una se numea Academia şi cealaltă Lyceul, respectiv în amintirea lui P la ton şi a lui Aristotel. O statuie a Atenei, zeiţa care ocrotea pe gânditori şi pe artişti, prezida convorbirile între orator şi prietenii săi.

Acest obicei se perpetuase sub toate formele sale. Gustul vieţii intelectuale a rămas viu până ia sfârşitul Imperiului în rân lurile aristocraţiei romane şi romanizate, şi când oraşele ameninţate de năvăjito" au trebuit să „se închidă în ziduri strâmte, multă vreme domeniile rurale au continuat să adăposteasc tezaurele cele mai preţioase ale romanităţii-Vedem pe mozaicurile africane imaginea u „castele", destul de asemănătoare ca aspect în e campaniene: aceleaşi faţade de-a lungul cărora de

295

porticuri, aceleaşi parcuri spre care se deschid încăperi de locuit, aceleaşi anexe rustice (teasc, arie pentru bătut cerealele), undeţ aranii practică muncile agricole. Adesea proprietarul este reprezentat în mijlocul ocupaţiilor sale favorite, şi mai ales vânând. Sub Imperiu, vânătoarea este într-adevăr practicată cu pasiune, inclusiv de împăraţi. Dacă în primele veacuri ale Republicii, vânătoarea trecea drept o activitate hărăzită sclavilor, începând cu secolul al II-lea î.e.n. tinerii romani descoperiseră acest sport, imagine a războiului, care în Orientul hellenistic era considerat ca o şcoală a curajului şi ca un excelent antrenament fizic. Se pare că iniţiatorul modei vânătorii a fost Scipio Aomiliaiius, când a revenit din Macedonia după victoria tatălui său, Paulus Aemilius. Odată cu progresele distracţiilor şi cu dezvoltarea marii proprietăţi, vânătoarea a pătruns în existenţa cotidiană a romanului.

Fireşte, provincialii n-au aşteptat lecţiile Romei ca să descopere vânătoarea. Galii o practicaseră în toate epocile; la rândul lor, spaniolii erau renumiţi pentru haitele şi caii lor iuţi, şi în Asia se menţinea tradiţia vie a marilor vânători practicate de regii Persiel împăraţii provinciali, îndeosebi Antoninii, erau vânători pătimaşi şi se ştie că Antoninus Pius – un ţăran – fugea din oraş de îndată ce putea şi se ducea la ţară să pescuiască şi să vâneze. O scrisoare a lui Marcus Aurelius, adresată în timpul adoenţei maestrului său Fronto, povesteşte cum **tre**u aceste zile de vacanţă când, toată dimineaţa, 1111 alergau ăl după mistreţi şi după re e zile corbi1111 alergau călare vânătorujui se compunea din teii, cuţite solide, dar şi din plase atacării hăţişurilor; acestea erau **trans**lacute sul, pe samarul unui oatip sau al unui

Hia romană, vo). i

297

m milnv l-euuu x-l Wngerca lui «P.v g o, Ip păsări, citeoc pe mimate de vânt, la ea vânatului şi pentru se utilizau ca sperie – ataşau din loc în loc de in roşu. Aceste mir0 Sul putor* (spânzurau i este adevărat că

CAĂ A TOLI I. VIII

ROMA, REGINA ORAŞELOR

În ansamblul său, civilizaţia aulică, atât greacă cât şi romană, se bazează pe o societate urbană. În Atena secolului al V-lea, cetăţenii grupaţi în jurul Acropolei aveau o influenţă mai mare decât ţăranii împrăştiaţi în deme1, şi dacă la Roma, după „revoluţia" din 509 î.o.n., proprietarii rurali au deţinut câtva timp supremaţia, această aristocraţie agricolă a fost curând absorbită de către oraş. În vremea războaielor punice, toţi romanii care jucau un anumit rol în viaţa politică şi în administraţia statului locuiau la Roma. Intervenea aci o necesitate impusă de organizarea cetăţii, căci drepturile cetăţeneşti se exercitau direct şi nu prin delegaţie. De aceea cetatea (Urbs prin excelenţă) se identifică eu statul: pot fi adăugate sau suprimate teritorii din Imperiu (imperium Romanum) fără a-l compromite; dar solul Romei este intangibil şi sacru. O tradiţie de multe ori afirmată pretinde că niciun invadator n-a reuşit vreodată să ocupe totalitatea solului urban. Am-văzut că, după toate probabilităţile nu coresrealităţilor istorice vechea concepţie care li.>i-hiunt ale triburilor din Attica! >. – le-a creat, după criterii riguros teritoriala.

21»

Clisllio

299

afirmă că pe Palatin s-a produs naşterea şi progresivă a Romei, astfel încât să se fi pifi treptat până la extinderea sa maximă. Se pare că rwi existat un oraş propriu-zis pe Palatin, ci numai unul sau două sate de colibe, stabilite aci începând de la mijlocul secolului al VIII-lea î.e.n. Aceasta aşezare a fost, fără îndoială, destul de prosperă, şi alte sate s-au concentrat în vecinătate: p0 coastele colinelor Caelius*, Esquilin şi Quirinal şi chiar în imediata apropiere a viitorului Por. Rămăşiţele acestor aglomerări umane au fost scoase la lumină de săpăturile executate încă de la începutul secolului al XX-lea şi continuate chiar şi în prezent, însă oraşul propriu-zis nu apare decât ceva mai târziu, în cursul secolului al VII-lea î.e.n., şi primele sale vestigii se desluşesc în For. Pentru un roman, oraşul există numai acolo unde oamenii se

aduna să delibereze, să primească justiţia şi să implore zeii. Or, memoria romanilor n-a păstrat amintirea unei alari funcţiuni care să se fi exercitat vreodată pe Palatin. Dimpotrivă, Forul a fost totdeauna prin excelenţă locul adecvat vieţii politice şi religioase şi activităţilor judiciare şi a rămas astfel până la sfârşitul Imperiului.

Poate că această întemeiere a Romei, care a transformat valea Forului în centrul vieţii sociale, a rezultat dintr-o intervenţie externă, de pildă din instalarea, pe Capitoliu, a unei garnizoane etrusce. Locul a părut adecvat stabiliniunoi pieţe, etapă pe drumul care urma valea Tibrului şi permitea caravanelor ce transportau sarea din mlaştinile Osticisa ajungă în Italia centrală şi pe câmpiile Etruriei. ruj tern deci să ne închipuim cum arăta această prima Romă, cu citadela sa (Capitoliul) şi cu piaţa sa publică (Forul), care mărginesc unele locuri de cu în jarul lor se sering colibele indigenilor, din ce

300

mai numeroase pe măsură ce creşte activitatea comercială, izvor de bogăţie pentru toţi locuitorii, ra acestei Rome „capitoaine" domneşte un şi tradiţia a păstrat, de fapt, amintirea unei

0Z013 ţe a Lui Romulus pe Capitoliu, unde ea instalează de asemenea pe coregentul său, sabinul Tafejus. Două sau trei generaţii mai târziu, piaţa Romei a atras atâţia emigranţi încife a fost nevoie să se stabilească uii meterez continuu. Este vorba de primul zid servi an care a fixat pentru câteva secole conturul Romei republicane-Colinele cuprinse între limitele sale nu sunt în întregime ocupate de către lo. cuitori. Se pare chiar că acolo încă se mai aflau sate separate, unde populaţia avea misiunea de a asigura apărarea unui sector precis din incintă. Două noţiuni distincte, care tind mai târziu să se confunde, sunt încă ne! separate: tot ceea ce este efectiv apărat de zid, constituie oppidiwi, dar oraşul (Urbs) este determinat de o incintă de natură fictivă care nu coincide cu incinta militară, pe care o materializează numai nişte coloane şi care poartă numele de pomerium. De exemplu ştiai ou certitudine ca pomerium nu a inclus Avonti-nul, deşi, chiar pe vremea primului zid servian, această colină a fost închisă în incinta militară.

Natura aşa-numitului pomerium rezultă din ritul însuşi ai Fundării: plugul fondatorului, ridicând bulgării de pământ, săpând o brazdă care libera puterile elitoniene din adâncimile solului, a stabilit în jurul aşa-numitei Urbs un cerc magic care a desparfiţ-o de rostul

lumii. Prevestirile trimise de zoi, pasanic care zboară peste acest templum urban, nu suit valabile decât pentru actele ce trebuie înfăptuite ti n i-a – distinc!; le care, pentru dreptul constitu-stahMmPlie Surmări foarte importante şi îngăduie roa? a unei delimitări foarte prec/Ve intm puto 64 CIVI a şi putoi-oa militară.

301

Suntem destul de rău informaţi asupra conluruh iniţial pe care-l avea acest pomerium. El cuprintW1 cu siguranţă Forul şi Capitoliul; fără îndoială şi Palatinul (însă nu ştim de la care dată) şi cel puţin o parte dintre celelalte coline (în afară de Aventin indus numai începând din 49 e.n.). Câmpul la). y] ar* a rămas în afară de pomerium până în timpul **Im**periului: vastă câmpie rezervată concentrării trupelor, el nu putea fi inclus în „auspiciile urbane".

Creşterea, Romei nu poate fi deci concepută ca un fenomen linear: trei ordine distincte de fapte se iuxtapun. Oraşul militar a atins lesne dezvoltarea sa maximă, odată cu ridicarea zidului servian, în secolul al VI-lea. Această incintă, refăcută de mai multe ori, şi chiar pe vremea războaielor civile sub dictatura lui Sulla, a fost definitiv neglijată fo' începutul Imperiului", cartierele de locuit o depăşeau din toate părţile şi formau suburbane care se întindeau pe mile întregi de-a lungul drumurilor de acces. Numai Aurelian a creat o a doua incintă spre a proteja efectiv aglomeraţia urbană reală.

Sporirea masei de locuitori ai Romei **s-**a realizat treptat: la început foarte comod instalată în incinta serviană, populaţia **s-**a simţit strâmtorată. Începând din secolul I î.e.n. De atunci locuinţele particulare au început să năvălească în Câmpul lui Marte şi să ocupe întreaga buclă a Tibrului, unde, până atunci, nu se ridicau decât câteva sanctuare şi edificii adecvate întrunirii marilor adunări populare sau concentrărilor de efective militare.

Oraşul adevărat, Urbs, a crescut mult mai încet, în principiu, pomerium se putea extinde numai în măsura în care statul roman, în ansamblul său, sporea cu noi cuceriri, ca şi cum ar fi existat un fel e corespondenţă religioasă între „corpul" acestei urşi cel al Imperiului. În interior» 1 acestei Urbs – 302

exercita autoritatea magistraţilor urbani fânziţie cu cei care primeau o provincie adia nv?

— Oi" exterioară limitelor Romei., Vo] 1 n° „esenţiale ale cetăţii: locue d de" 0 „6 n mul rând, Curia*, unde se întrunea dă? pl" ca şi

sanctuarele majore ale S to-l IT*” 1 tic, un oraş se defineşte print-CS T* şi un Comitium (loc de întru nivo, P – V – L1!) F” r restul nu este decât accesă” p-Cî-H Tot comportă mai tatii implaniapă a, Xp ÎS-001001” esenţiale; celelalte monumente eh S, „orgm o litară, se adaugă ulterior nu mdPararea mi-respective. Dacă că adevăr? t Tt neceaital»» r mane. sunt imagini ale & Tn-rfe W6 „” de aci concluzia că ele în f: „Îl; olue’s” tragem identice ale metrojio i. Ei nemei, ci schema sa abstractă Lf „planul Ro era inevitabil – cetăţife ™t\T şi acest J (I «» adesea din monunwf%? f – ™» 1™ constituim imaginea celei ca Zlî \ – e să reconcretă, prima dintr-o cetăţi m1 „r? ahta (e* a Centrul politic al r°0 îi] f? f „f *.

Ediţia pretindea el ea. rr? rânde°te – *”» Fegele TuIIus HwtiW dă Construită că-i ««««Hostilia. Ea ar mas 1 u T> °m den™ «tă ită, şi pe băncile X «mu! fe timP efect «v uti – tele istorice z Lnnâr U toate se-endiată în 52 ten ŞEE°%Mfrită de Sulla, în – femtă după idefe lu’? în l w a fost dfifi«v luă6 i – Z? ăla nouă, care ostilia a fost defi cuită după idele lui marte prin**tr**-o sală n pe care Caesar a început **s**-o construiască dar pe numai triumvirii au terminat-o: Octavian a inaugurat-o în 29. Această Curia Iulia a fost folosită în”. e. aşa el”°că imperială, însă incendiată sub dom-ia toi Carinus, a fost reconstruită de către Diocle

30: 3

mti ţâan, iar noi vedem azi tocmai această afo a Curiei revenită la vechea stare şi înălţâ**ndu**-se] nord de For. Cu faţada sa austeră, cu porţile sale de bronz (porţile originale au fost transportate la La. tran la mijlocul secolului al XVII-lea), această curie formează o masă impozantă pe care, în antichitate o făcea mai veselă un înveliş de marmură şi de stuc colorat. Lungă de 26 de metri, largă aproape de 18 că este incontestabil mai vastă decât fuseseră mai înainte Curia Iulia şi îndeosebi Curia Hostili-a dar nu putem să nu comparăm cu imensitatea Imperiului dimensiunile modeste alo locului în care un pumn de oameni hotăra soarta provinciilor.

În faţa Curiei se întinde Comitium care este un templum* „inaugurat”. Până la mijlocul secolului al II-lea î.e.n., aci se întruneau comiţiile curiate şi tribute – înainte ca acestea din urmă să fi fost mutate la 145 î.e.n. În Forul propriu-zis de către un energic tribun al poporului, C. Licinius Stolo. Inovaţia lui Licinius Stolo poate să pară modestă, însă totuşi ea ilustra o veritabilă revoluţie. Deoarece părăsea

Comitium ca să se grupeze în partea nou „inaugurată" din For, poporul înceta să depindă de un magistrat investit cu „dreptul auspiciilor „şi devenea o adunare liberă din punct de vedere religios şi politic, relevând astfel ultimul stadiu al emancipării faţă de patricieni. Şi mai mult (căci la Roma evenimentele au adesea două aspecte), inovaţia lui Licinius Stolo implica o consecinţă practică defel neglijabilă: Comitium. forma un drept-unghi lung de aproximativ 40 de metri Ş iirg". 0, delinând deci dimensiuni prea mici pentru mul* ţirnea considerabilă a plebeilor; se putea spera

1] >e la Jaf. inaugurare (a lua auspirii în ţinte de a trece J; i îi. ili/OPOli unui act).

JOI

numai în reunirea adică doar a unei secolului al JJoa 1 dea aproape pe dou* phbe putea fi prr comifjile curiato punea aceeaşi oră o reprezentau au Comitunn.

„A fost i*01 Sau «W din e; doc/pe iii/

ce* oamenj.

p 5 cei rj»

tatăl regelui Tullus Hostilius, sau, chiar, riuui-i mormântul păstorului Faus tulii's. Putem doar's" afirmăm că acest mormânt este în stil orientalizalf şi ca datează, probabil, din secolul al VI-lea! o n iar inscripţia a fost interpretată de moderni în atât ea sensuri diferite încât este zadarnic să-i atribuim un conţinut sau altul. Romanii au lăsat-o să se] j. siste ca atare, din respect pentru vechimea sa. În cursul reconstrucţiilor succesive ale Comitium-uhu ei **s**-au mărginit să acopere totul cu o pardoseală de dale din marmură neagră.

În sfârşit, Comitium era mărginit de celebra tribună a discursurilor, denumită „Rostre: pentru că era împodobită cu provele navelor capturate în 338 î.e.n... în timpul războiului latin şi după victoria repurtată împotriva corăbierilor de la Antium. Aceste Rostre (pe care arheologii au crezut că pot să le recunoască în diferite locuri) se înălţau la est de Comitiam şi oratorul, în funcţie de partea în care se afla, putea să se adreseze fie unei adunări reunite chiar pe Comiliwn, fie unei mulţimi mai mari, masată în For.

Mai târziu, vor fi clădite alte Rostre: în timpul lui August, după abandonarea definitivă a aşa-numitului Comitium, **s**-a construit o imensă tribună pentru discursuri, care ocupa întreaga extremitate vestică a Forului. Rămăşiţele sale pot fi încă recunoscute la picioarele

Capitoliului. Această tribună era, de fapt, o platformă indicată la aproximativ 3 metri deasupra Forului şi lungă de 24 metri. Lăţimea sa era de 12 metri, Oratorul care se prezente astfel în faţa poporului, nu era singur: în jur «J său se aflau, ca adevăraţi figuranţi, toţi prietenii, personaje cunoscute, care veneau să-l spwjină prezenţa, lor. Astfel ruinele ne evocă ceea ce relev i poate mai puiia jj «a în i

IapnW4 e» martuna textelora pect; el era privit ei. m, I (Jul lzolat f puţin ca un anarhfst ffi" k ti! va să fie ascultat

Astf (

„K tip Onie î? SUS; Ios „Pont™ HC01

ştie Ce] «J

I" propriul său gr «P, fapt care oferâa e în mişcare

*

În Roma repui, ţie. u „t r, clivjtă JIJor oficiale p îl °ru] au era menit şi u „vânddnli Codată m şi Cn k

?" a Plecat

«are p

307

III-lea î.e.n., pentru că Plaut le menţionează înr una dintre comediile sale. Cu începetul toaio prav" leile, cele noi ca şi cele vechi, au fost ocupate h\ exclusivitate de către agenţii de schimb. Foştii 0 Cu

—… măcelarii şi negustorii de peşte îşi ţineau prăvăliile imediat la nord de labernac noiiae, în vecinătatea imediată a străzii Argilotuna. În acest loc, măcelarii **s-**au grupat ulterior **într-**un târg mare (macellum), Cavo a fost incendiat în anul 210 î.e.n. În vremea celui de al doilea război punic şi reconstruit curând după aceea. Poate că, încă din această epocă, negustorii de legume avusească locul lor propriu de vânzare: târgul de zarzavaturi (Forum Holitorium*), stabilit în afara incintei serviene, între poarta Carmen**-**tală şi coastele Capitoliului. Acest târg făcea pereche cu un altul sau mai degrabă cu un iarmaroc, Forum Boarium*, care se întindea cu câteva sute de metri mai jos, pe malul Tibrului şi, fără îndoială, tot în afara incintei serviene. Acolo se adunau negustorii de vite şi fcofe acolo ţăranii veneau să**-**şi cumpere vitele de jug. Piaţa de zarzavaturi şi „iarmarocul" de vite nu dispuneau de niciun fel de instalaţie fixă; fiecare punea în aer liber ceea co vindea, zarzavagiii aşezâ**ndu-**se la faţa verdeţurilor, negustorii de vite stând în picioare, alături de animalele lor, aşa cum se întâmplă şi azi în jurul Mediteranei. Dosi devenise capitala unui imperiu, Roma secolului al

II-lea î.e.n. rămăsese totuşi un mare târg de ţară: activităţile sătenilor ajungeau până la porţile Romei, în vreme ce vechiul centru poliţa şi comercial îşi sporea traficul bancar şi afacerile fugii o formă din ce în co mai abstractă.

§08

Cum ia Roma nu exista „ţaţe, independentă de relioie? V° ch activi-miram ca, de foarte timpul Inn buie să „e tra împlinirea anumitor riZvi r\ * Serpen pe toată lungimea sa de către* n-w J e? ra Abătut o urmau procesiunii M f. Sacră n** Circ* din Capitoliu Z S S%a – lui gă de & * Cale

*» * ajungi „Veifă 7T?" m (clums Capitolini.) J & Ja Panta Canitor J6? pitor cel Foarte Bun J? fetaP «toainte? ÎI} Ul

„=".", 55

un zeu.

309

or

Tradiţia pretindea că era vorba de Palladion „stui a lui Pallas, căzută la Troia din cer şi obiect al an'10 lupte, adusă de Enea când emigrase din Frio i-l? r Italia. împreună cu Pallauion, templul Vestf-îf postea penaţii poporului roman, pe care nu putea să-i vadă cu excepţia fecioarelor şi a marelui pontif. Se considera că soarta era legată de conservarea acestor comori. Sub Republică, templul Vestei nu era anexă a unui ansamblu mai vast. Casa Yestalelv cunoscută sub numele de Atrium Vestare*, care avea o istorie legată de eA7 oluţia însăşi a. Forului de la origini până la sfârşitul Imperiului. De fapt se pare că iniţial templul fusese înconjurat de o pădure care se întindea până la picioarele Palatinului şi că în această pădure se găsea locuinţa preoteselor, unde îşi avea de asemenea reşedinţa şi marele pontif, totodată preşedintele colegiului lor, protectorul şi supraveghetorul lor. Atrium, Vestare se compunea în esenţă din**tr-**o curte mare, înconjurată de încăperile de locuit şi de serviciu, aşa cum se înfăţişau casele romane şi în vremea a şa-numitului prim stil urban. Apoi arhitectura sa se complicase pe măsura nevoilor, dar acest caracter originar persistase; Casa Vestalelor se remarcă şi acum prin curtea sa centrală.

Chiar de la începutul Republicii, au fost ridicate două alte temple la marginea Forului: cel al lui Saturn şi cel al lui Castorii Pollux. Cel dintâi ne apare ca evident contemporan primului templu etrusc al lui Jupiter Capitolului. Ridicat po ultimele pante ale Capitolului,

templul lui Saturn era consacrat unei divinităţi, încă misterioasă pentj11

rat unei divinităţi, inc noi; Saturn, care domnise odinioară în Lalium prezida, după cât se pare, fecunditatea pământul" şi lbrau cam prezida, după te p, Sărbătorile sale, Saturnalele, nd p se celebrau

310

r, ul solstiţiului de iarnă şi erau însoţite de o

*) iite-totală, întocmai precum carnavalele lumii m-ale şi moderne: sclavii luau atunci locul

C inilor şi pretutindeni abundau distracţiile, dezordinile de tot felul, ca şi cum prin această tolănţuire a instinctelor **s-**ar fi încurajai n tolănţui a instinctelor **s-**ar fi încurajai natura **–** îşi regăsească vigoarea sa creatoare. Iniţial, poate «e ofereau lui Saturn victime omeneşti, mai târziu înlocuite prin manechine de răchite, argee*; m-a –nte de a fi înecate în Tibru, ele erau plimbate în cursul unei procesiuni care avea loc în fiecare an. Ia 16 mai. În orice caz, în timpul Republicii în templul lui Saturn era păstrat tezaurul public, fapt într-adevăr în acord cu puterea zeului al cărui pare**-**dru purta numele semnificativ de Abundenţă (Ops). Edificiul a luat, probabil, locul unui loc de cult mai primitiv. La o anumită distanţă, se rutilneşte o zonă sacră unde se celebra cultul lui Vulcan, zeul focului; această zonă, marcată în centrul său de către un altar, n**-**a fost niciodată înlocuită prin**tr-**un templu **–** din motive care ne scapă **–** dar este foarte probabil că acelaşi caracter arhaic aparţinea, la obârşie, religiei lui Saturn.

Templul lui Castor şi al lui Poliux a fost consacrat în cursul bătăliei de la lacul Regillus, în 499. El-a fost terminat şi dedicat abia în „27 ianuarie 484. Divinităţile adorate au fost asimilate Dioscurilor greci, însă este probabil că era vorba în primul rând «e un demon cavaler, protector al aşa numiţilor equites, războinicii cei mai bogaţi, cei care au înfăptuit „revoluţia" din 509. Dedublarea acestui demon, uâuiarea cuplului format în acest fel cu cei doi lilaf ZeU**-**S şi ai Ledei au fost incontestabil faci**-**afe. «e existenţa, în vecinătatea templului, u

1 1ZVOI> consacrat divinităţii apelor, luturna; e °i pare să indice clar o obirsie etruscă

311

Inc a unui zeu cavaler şi a unei zeiţe, alături de celăjalt, amintea **într-**o Romă încă impregnată de gândirea etrusca şi hellenizata, triada, celebră în lumea greacă, a Elenei şi a celor doi friti ai săi. Mai târziu,

templul Castorilor (astfel era de regulă numit), a devenit sanctuarul cavale-i lor unde se tratau problemele ordinului ş, llnde erau păstrate arhivele. De pildă, acolo era depusă tăbliţa de bronz pe care era gravat actul ce acorda (începând cu 340 i.o.n.) cetăţenia romană cavalerilor companioni.

Străbătând deci sanctuarele care înconjurau lom] Bifare, cu încetul, defineau contururile sale nesi«ure rusim înscrise pe teren diferitele etape aleitoriei primelor secole. De asemenea în ochii romanuor Forul, inima oraşului, evoca evoluţia! fiecare edificiu păstra amprenta ongmii sale (pe pare o amintea, pe piatra însăşi, inscripţia Slviw a dedicaţiei sale), şi garanta perenitatea inei instituţii şi-a unui rit. Pe urma lor, noi vedem cum Forui dobândeşte aspectul său definitiv, în

ecitivuiuwu"» porticurilor. Se ştie că arhitectura greaca plicase pretutindeni colonadele oferind o Jontru numeroase probleme urbaio. JE «primele porticuri au ost, ridicate în cart! t Lui când, în 193, cei doi edih ourol-M-T cuidm* şi h. Aemihus Paulusdoua i ni prin excelenţă filokellemca) a o & ra. iAâo pe Tibru un port ooge-ga, bil celor din oraşele orientale. Începl a's Roma o căpătat un antrepozit cu tomi pe>,< stabilii în interiorul unui portic nun.

312

nter Lignarios (porticul negustorilor de lemne). În acelaşi timp, se construia un alfe portic, de-a lungul uneia dintre străzile principale ale Câmpului lui°Marte. **S**-a realizat astfel, probabil, cea dintâi încercare dea făuri un mare drum comercial, încadrat pe tot traseul de prăvălii şi de dughene. După câţiva ani, cenzoral Calo construia în For cea dintâi bazilică.

Numele bazilicii, menit să dobândească o importanţă atât de mare în arhitectura creştină, reprezintă un adjectiv grec care desemnează prin abreviere un portic regal (Stcă basilike). Bazilică alcătuia un hol acoperit, o vastă incintă cu un acoperiş susţinut de o linie centrală de coloane şi de colonade laterale. Aci se întruneau toţi cei ce aveau treabă în For, când soarele ardea prea tare sau când ploua cu prea mare violenţă. Multă vreme, basilioile n-au – adăpostit tribunalele, care au continuat să se întrunească în aer liber; ele se aflau numai la dispoziţia particularilor. Numele lor le sugerează obârşia. Basilicele au imitat marile porticuri acoperite din oraşele Siriei, Asiei Mici şi Macedoniei, unde se întruneau oamenii veniţi la un proces şi

oare de cele mai multe ori se ridicau prin mărinimie regală. Romanii n-au vrut să fie mai puţin bine înzestraţi decât supuşii suveranilor hellonistici.

Cea dintâi bazilică de la Roma, numită după fondatorul său, Bazilică Porcia*, nu s-a păstrat până în vremurile noastre. Însă o alta, aproape contemporană ei, Bazilică Aemilia*, mărgineşte încă în zilele noastre latura nordică a Forului. Unele cercetări realizate în profunzime au dus la constatarea G & acest monument, care înlocuia aşa numitei»! tabernae nouac, a fost ridicat pe locul caselor particulare, cumpărate de către eensorii din 179, M.

Fulvius Nobilior şi M. Aemilius Lepidus, care ai răspuns de construcţie.

Cenzorul Sempronius Gracchus a construit. zece ani mai târziu, Basilica Sempronia*, pe locul aşa-ziselor tabernae iielerea. Această basilica a impietat de asemenea, asupra unor case particulare (printre care se afla şi cea a lui Scipio Africanul) şi a continuat alinierea schiţată de templul lui Castor, dincolo de Vicus Tuscus. În continuare s-au fixat liniile directoare ale Forului: vechea piaţă aproape rustică a devenit o veritabilă agora hellenistică Tabularium, capodoperă a arhitecturii Uellonistice în Laţium, ridicat în vremea lui Sulla, nu va face decât să închidă pe coastele Capitoliului patrulaterul schiţat de către cenzori între 179 şi 169.

Totuşi s-au menţinut unele trăsături ale vechiului For: nu numai că basilicile erau mărginite de prăvăliile care continuau tradiţia tabernelor, însă zona centrală rămâne încărcată de monumente arhaice. Vestigiile sacre din For ne amintesc mai mult de acropola din Atena decât de agora cam rece, parcă prea raţională, din Priene sau din Milet. Trecutul religios al Romei subzistă. Uncie rituri stranii sunt legate de un monument sau de altul, de pildă de o statuie a lui Silon (îndeobşte numit Marsyas la Roma), care se înălţa lângă un loc împrejmuit, unde creşteau trei arbori: un smochin, un măslin şi o viţă-de-vie. Acest Marsyas era reprezentat gol, încălţat cu sandale şi cu o bonetă frigiană pe cap. Şi cum această bonetă (pileus) era simbolul libertăţii, sclavii recent eliberaţi veneau să atingă statuia sau îi consacrau coroane de flori. Din acelaşi motiv, oraşele care obţinuseră dreptul italic (adică o formă destul de generoasă de cetăţenie) ridicau şi ele în forul lor un „Marsyas".

*

Trebuie menţionat în chip special zeul.: «+ r. e divinităţile arhaice care-şi aveau u

Ianus.

divinităţile arhaice care-şi aveau un sane-For; în epoca clasică, romanii nu le mai ’nţelegeau prea clar nici natura şi nici funcţia. De fapţi acest nume se dădea nu numai zeului, ci şi templului s-lU or* mă* degrabă unui arc în formă de boltă, înălţată la intrarea nordică a pieţii, care; trecea peste strada ce purta numele de Argiletum. Statuia zeului însuşi se afla alături de arc, închisă **într-**roman, obiceiul ca port.

cetatea se afla în stare de război şi ca ele să se închidă îndată ce se revenea la pace. La sfârşitul Imperiului, când barbarii ameninţau Roma, poporul Capitalei reclama deschiderea porţilor fatidice, ca divinitatea să vină în ajutorul credincioşilor săi. Nu se povestea oare că atunci când războiul se declanşase din pricina răpirii sabinelor, Ianus făcuse să apară, înaintea năvălitorilor sabini, un izvor de apă fierbinte care le-a tăiat drumul? O mie de tradiţii prinseseră rădăcini în solul Forului, pământ prin excelenţă sacru, îmbibat de amintirea eroilor şi de prezenţa zeilor.

Ultima divinitate instalată în For de poporul roman a fost dictatorul Caesar. După asasinatul de la idele lui Marte, corpul său a fost ars de către popor la extremitatea estică a pieţii, alături de Regia. Acest loc nu fusese ales la întâmplare: „Caesar, coborâtor din Marte, se întorcea astfel la tatăl său, zeu al Regiei. Pe locul rugului, **s-**au înălţat o coloană de marmoră şi un altar. Îndeobşte, se credea că un defunct ar fi dobândit un anumit caracter divin, numai datorită puterii morţii; deci era mult mai firesc să se atribuie un

22»

315

caracter divin eroului invincibil, care triumfa tj0 atâţia ani fără să cunoască vreodată înfrângerea şi pe care poporul roman îl adora încă din timpii] vieţii! Când Octavian **s-**a hotărât să reia pe socoteala sa moştenirea politică a tatălui său adoptiv, unul dintre primele sale acte **s-**a tradus în proclamarea oficială a divinizării „martirului”. Apoi Octavian a construit, înaintea rugului, un templu al noului zeu, Diuus Iulius. După obiceiul roman, acest templu **s-**a ridicat pe o platformă arcuită în partea sa anterioară, ca să se amenajeze un locaş pentru altarul comemorativ. Astfel **s-**a închis a patra latură a pieţii care a luat

forma sa definitivă, cea a unui trapez prelungit înaintea Capitoliului. Pe latura sudică, vechea Basilica Sempronia a fost înlocuită de o nouă basilica. Cum plănuise Caesar, ea a luat numele de Basilica falia*, chiar dacă a terminat-o August. Aceasta a fost cea mai vastă dintre basilicile romane, înaintea marilor construcţii din forurile imperiale. Mai târziu. În vremea lui Domiţian, ea a servit ca sală de şedinţe pentru tribunalul centumvirilor, care judeca procesele civile.

În tot timpul Imperiului, aspectul Forului nu **s-**a schimbat deloc. August a construit un arc de triumf*, ridicat însă la intrarea în piaţă, între templul lui Caesar şi cel al Vestei, ia capătul anticei Căi Sacre. Tiberiu a construit un altul la extremitatea vestică şi, aceleiaşi Căi, în faţa mai sus menţionatei Basilica falia. Aproape două secole mai târziu, Septi-mius Severus a clădit un al treilea, la nord de Rostrele augusteice. În vreme ce primele două au dispărut, arcul lui Septimius Severus* domină şi în prezent Comiuum, iar silueta sa este cunoscută tuturor vizitatorilor pieţii. Alţi împăraţi an adăugat câtevi, monumente mai puţin importante: coloane".

Si6

Iutei oare comemorau un anumit eveniment marcant pentru domnia lor, însă în esenţă totul rămâne aga cum îl concepuseră ultimii arhitecţi ai Republicii.

Cele şapte lugera ale Forului roman, ia vremea războaielor punice suficiente pentru adăpostirea plebei, deveniseră prea strâmte sub Imperiu, adică atunci când toate popoarele alergau la Roma ca să implore dreptatea împăratului. Chiar din vremea lui Caesar, **s-**a impus lărgirea cadrului tieţii publice şi dictatorul făurise proiecte importante în acest scop. Unul dintre ele, început chiar din epoca io care Caesar se pregătea să cucerească Galia, era construcţia unui for nou la nordul Curiei.

Acest for **s-**a deosebit considerabil de cel vechi, şi concepţia sa era menită să transforme radical arhitectura urbană. El e alcătuit din**tr-**o vastă incintă dreptunghiulară înconjurată pe trei laturi de porticuri, a patra fiind ocupată de un templu consacrat Veneroi; acest plan a fost poate inspirat de către pieţele oraşelor italice, stabilite foarte adesea înaintea unui sanctuar faţă de care formau un fel de vestibul. Însă este totodată probabil ca Caesar să-şi fi adus aminte de agorai hellenistice pe care le văzuse în Orient, în tinereţea sa. Am putea chiar să ne întrebăm dacă intenţia sa iniţială n-ar fi fost să

construiască o veritabilă agora, unde Curia (reconstruită la iniţiativa sa) să fi reprezentat numai o dependinţă. Apoi, pe câmpul de luptă de la Phar salus, Caesar a făgăduit să-i înalţe zeiţei Venus un templu, dacă ea i-ar fi acordat victoria şi abia atunci 8-a format concepţia definitivă a noului for. În orice caz! acosta apare ca o sinteză originală: de acum înainte toate forurile imperiale vor fi stabilite

3 J7

Înaintea unui templu, cel al divinităţii pe care adora, în mod special, împăratul pe tron.

Forul lui Caesar exprimă o concepţie politică» pe viitor, viaţa politică nu se va mai desfăşura sub privirile lui lupilor Capitolinul ci sub protecţia „prezentă" a Veuerei, mamaeneazilor, patroană a faimoasei „gens Iulia, întrucât fondatorul mitic al acesteia, Enea, provenea din zeiţă. Planul însuşi al aşa-numitului Forum lulium reliefează împlinirea ambiţiilor dinastice, afirmarea esenţei divine a stăpânilor Romei recunoscută în noua cetate.

Credincios exemplului oferit de tatăl său adoptiv August a dorit să construiască şi el un for: fără îndoială nu atât fiindcă viaţa publică solicita un spaţiu mărit, cât pentru a înzestra oraşul cu un ansamblu monumental personal, consacrat propriei sale glorii. În trecut, Venus fusese revendicată ca protectoare nu numai de către Caesar, dar şi de Pompei şi chiar de Sulla, care se pretindea favoritul zeiţei. La începutul carierei sale, Octavian **s**-a înfăţişat ca răzbunătorul tatălui său. Pe câmpul de luptă de la Filippi, el a făgăduit să ridice un templu lui Marte Răzbunătorul (Marş Ultor) şi forul său a fost ridicat tocmai în jurul acestui templu. Forul acesta trebuia să prelungească spre nord forul lui Caesar şi în acest scop să cuprindă o bună parte din unele cartiere populare, Argile turn şi Suburra. Octavian a cumpărat cât mai multe terenuri, dar n-a putut dobândi o suprafaţă suficientă pentru a. executa proiectul său iniţial în toată amploarea sa. Forul, aşa cum îl vedem astăzi, degajat de construcţiile medievale şi moderne care-l sufocau, se înfăţişează totuşi ca foarte impozant. August a aşezat în nişe, în jurul pieţii, statuile marilor bărbaţi ai trecutului, m^3" când cu Enea şi cu regii albani din descendenţa sa şi conţinu încl cu triumfătorii Republici1 mlnr>a

318

Compaatia cu Foi ui lui Caesar ne ajută să înţelegem sensul revoluţiei politice augusteiee: în vreme ce asupra relui dinţii domnea

numai divinitatea protectoare dictatorului, celălalt era ocrotit de Marte, tatăl Gemenilor, stăpân şi model al războinicilor „feciori ai Lupoaicei", zeu care prezidase cortegiul acelor imperatores ce făuriseră măreţia Romei". Erau de – fata străbunii celor mai ilustre familii, care odinioară luptaseră împotriva lui Caesar în rândurile pompeienilor: sub privirile zeului Marte se înfăp-tuia reconcilierea „naţională", reîntoarcerea – Ja Concordia.

Forul lui Caesar şi cel al lui August se întindeau la vest de Argiletum şi respectau (răscul acestui vechi drum. Construcţiile FJavienilor vor transforma chiar mai profund acest cartier. Vespasian, după victoria sa asupra iudeilor, s-a hotărât să construiască un templu al Păcii şi să înzestreze dinastia pe care o instaura cu un For analog celor ale Iuiio-Claudienilor. În acest scop, Vespasian a ales locul vechiului târg (Macellum), care data din vremea Republicii şi l-a transformat inti-o vastă piaţă înconjurată de porticuri. Templul însuşi se deschidea spre colonadă, întocmai ca o exedră1: întreaga piaţă forma un templum, o zonă sacră ce dispunea de o parte centrală amenajată, după cât se pare, ca o grădină. Sălile anexe cuprindeau o bibliotecă. Ansamblul, închis în interior de un imens poristil, era, probabil, tăcut şi calm, autentic lăcaş de mediat16 aflat departe de mulţimea care continua să frecventeze basiliea Aemilia şi micile străzi destul de râu famate din vecinătatea Forului.

nea Pere afectată în anfi. hifal. e eunvrsnliilor e; salon de primire.

obiş

319

,<v. – i

ÎJoiaifian a continuul opera începută de său prin crearea unui nou for, menit să cele ale lulio-CJaudienilor de Templul Păcii for, inaugurat abia de către Nerva, purta adesea numele de Forum Tranzistorium (piaţa de trecere) Era, de fapt, vorba doar de o amplificare a Ar «i10. tu lui, între ieşirea sa din Forul roman şi începutul Suburrei. Însă, Domiţian, credincios tradiţiei inaugurate de Caesar, a construit în punctul culminant al pieţii un templu în cinstea protectoarei sale divine, zeiţa Minerva. Ca să realizeze forul, arhitecţii lui Domiţian au fost siliţi să rezolve probleme destul de complexe. Într-adevăr, trebuia recuperată diferenţa de orientare între basilica Aemilia, aflată în forul roman, şi forurile imperiale, axate paralel cu

faimoasa Curie. De aceea, ei au curbat marginea pielii, care oferea astfel privirilor o alianţă foarte fericită între liniile curbe şi liniile drepte.

La începutul domniei lui Traian se putea crede că întreaga parte centrală a Romei ar fi fost terminată. Forum Tranzistorium reprezenta ultima veriga a unui şir de pieţe peristile care nu-şi aveau perechea în lume. Dincolo de ele, începeau primele coaste ale colinelor, astfel încât părea imposibilă construirea unor noi foruri. Cu toate acestea, cel dintâi Antonin a izbutit să creeze un nou ansamblu care depăşea ca mărime şi ca întindere totalitatea celor precedente.

Forul lui Traian, cu o mare axă paralelă celei a forului lui Caesar, a fost realizat de un sirian helienizat. arhitectul Apollodor din Damasc. Bazat pe o concepţie gigantică, acest for reunea **într-**un singur sistem mai multe mari funcţii urbane, până atunci separate. După ce, încep în d din secolul II î. fu-i., piaţa negustorilor fusese practic separată de for, Apollodor a dorit să lege un contra comercia1

unul judiciar şi intelectual. Prada luată de la rfaci i-a furjlizat Traian mijloacele necesare

„Lizării acestei lucrări. Spre a obţine un spaţiu îndestulător, împăratul a cumpărat, la început, toate terenurile situate între For şi poalele Quirinalul" i) la vest de forul lui August. Apoi, inginerii nivelat cu o îndrăzneală extraordinară întreaga suprafaţă şi. În acest scop, au tăiat în adâncime Quirinalulfomiind o faleză abruptă, în locul colinei cu pantă dulce care se găsea aci mai înainte. Inscripţia coloanei care, în cele din urmă, **s-**a ridicat între bazilică şi zona sacră a mormântului imperial ne arată că înălţimea pământului îndepărtat cu prilejul acestor lucrări atingea aproape 38 de metri. Dacă ne amintim că suprafaţa ansamblului se înscrie **într-**un pătrat de 210 metri pe 160, vom avea o idee de amploarea lucrării concepute de Apollodor. Forul lui Traian poate fi citat alături de Coliseu (căruia îi este posterior cu un sfert de veac) ca una dintre realizările cele mai gigantice ale geniului roman.

Aşa cum a fost proiectat de Trăiau, acest for nu reprezenta, spre deosebire de cele precedente, o incintă sacră în jurul unui templu. El va deveni o astfel de incintă, ulterior, adică după moartea lui Traian, când Hadrian va consacra la vest de bibliotecă un sanctuar predecesorului său divinizat. Dar o asemenea intenţie pare să fi fost străină de planurile lui Traian însuşi. Înainte de templul consacrat

zeului Traian, unica prezenţă divină în for era cea a zeiţei Libertatea, care avea o capelă în awida nord-estică a bazilicii. Acest fapt este foarte caracteristic pentru cuvintele de ordine oficiale r „6* car? se prozenta ca° revenire la vechiul ralism augustoic şi asocia – cel puţin în teorie datorii la administraţia Imperiu lui.

321

arc

5 „Î

— Uui iv se viaf; 1 **inte** Spre nord-est, piaţa era mărginită de o} >: (silică numită (după numele genţi Jic al lui Traian) Basilica Ulpia. Chiar după ridicarea celei a lui Maxen-ţiu, ea a fost basilica cea mai vastă din Roma. împărţită în cinci naosuri de către patru rânduri de coloane, această basilica a atins o lungime de aproximativ 130 de metri, în timp ce basilica Iulia avea cu treizeci de metri mai puţin. În plus, partea centrală era prelungită de către absidele laterale care sporeau şi ele capacitatea acestui edificiu în întregime acoperit de o osatură de lemn. Decoraţia interioară era deosebit de somptuoasă. Arhitecţii întrebuinţaseră marmură de culori diferite: n iar mură albă de Luna pentru placarea pereţilor ca să-i facă mai strălucitori, marmură de Fentelic pentru frizele de deasupra coloanelor şi, pentru coloane, granit cenuşiu, marmură africană de culoare ga bonă şi mai multe feluri de marmură cu vine

322

n, teci

La adăpost de Lică se deschideau ei pală, unde se îx înălţime de 3S de sale de marmură isc. ™, u?

se afla o statuie a Ju [Trv putut d «vremea papei Sivtns n /an – aP «i i «sfântului Pem, QIM – nfus (1588

Bibliotecile.

existau multe consacrată”?) Apolio file ai incite.

a”?) operelor grecea îi – Î

t îninr? – Au Şi st şi Vesn

„Oa îl «lui a „«ting?

323

Forul lui Traian în anexele sale încheia căt-nord-vest, şirul maiestuos al forurilor impera 19 care atingea apogeul cu faimoasa columnă Inu’m6 fală menită nu numai să slujească mai târziu model lui Marcus Aurelius, ci să şi inspire arhit-a ţii secolului XIX francez1. Însă

Traian nu* g° mulţumit să construiască forul cel mai măreţ Roma. Profitând de demolările gigantice care atinseseră Quirinalul, Traian a dublat hemiciclul norti. est al unui târg monumental care, după ce a fost mult timp ascuns de către edificiile moderne. Se poate vedea acum complet degajat.

Acest târg a fost stabilit pe panta colinei, şi cuprinde două terase. Una dintre ele, parterul, a* află pe acelaşi plan cu forul. Un şir de arcade semicirculare îi formează faţada; fiecare arc se deschi**de**spre o prăvălie (taberna). Deasupra acestui prim rând de prăvălii se află o galerie luminată de un rând de ferestre, galerie care deserveşte alte tabernae asemănătoare celor de la parter. Un sistem de scări stabileşte comunicaţia între cele două etaje.

Terasa superioară, retrasă spre interior în comparaţie cu construcţiile precedente, alcătuieşte un sistetu mult mai complex, deservit de o stradă largă care a continuat să existe în Evul Mediu şi oare purta numele de uia Biberatka – deformaţie probabilă a vechiului său nume, uia Piperatica sau strada Piperului. Acolo se găseau alte prăvălii, grupate în diferite, ansambluri, ce dădeau spre culoare sau chiar spre curţi interioare, adevărate puţuri de lumină.

fiică

JI di? bra colum" a a lui Traian, «glori-U" de romani în PMIE noastre. Copia f, C-olâno, există la Bucureşti. Columna lui T imua, a Pr°P°rţ" mai modeste, tiparele e du marelo său înaintaş.

a est (îng ai-cs-i fireşte, int-ensa activitate preială cunoscută de îl orna lui Trăiau, însă ei eOaa-le. mai puţin caracteristic pentru nu aspect „u, e: important al economiei contemporane. Con – îct-ia sa a fost, poate, mai puţin dictată împăra-S Lui de către dorinţa dotării oraşului cu un „mare îl" zin" comod, decât de intenţia concentrării, în „Lfasi edificiu a serviciilor annonei*, până atunci dispersate, care asigurau, sub controlul statului, aprovizionarea generală a populaţiei. Într-adevăr, se pot recunoaşte, alături de labernac, birouri şi săli evident afectate controlului. De aci se puteau cuprinde dinfer-o singură privire toate sosirile şi plecările. Pe de altă parte, noi ştim că trezorierii imperiali (arcarii Caesariani) îşi aveau serviciile instalate în Forul lui Traian. Or, aceşti trezorieri percepeau taxele aferente operaţiilor comerciale şi, totodată, preparau convenţiile de stat încheiate cu marii importatori. Deci târgul lui Traian a slujit, probabil, ca depozit de repartizare a mărfurilor menite a fi vândute poporului

sau uneori, gratuit distribuite. Chiar în imensitatea monumentului avem dovada rolului important jucat de organismele de stat care, în practică, trebuiau să controleze toate importurile. Deslușim deci, chiar de acum primele semne ale acelei etatizări economice care va fi una din plăgile Imperiului tiran şi va contribui la paralizarea lumii romane1.

Totuşi, târgul lui Traian n-a servit numai pentru necesităţile aprovizionării oficiale şi pentru serviciile annonei. Putem lesne considera că „mărfurile fu) Autorul se «fără ia coniroiu] riguros exercitat de stăpodu1°" conirol de care n-a profilai doaoc majoritatea cărei t „S-a în? creat plafonarea preţurilor, fixarea fie-şi –, „L: alegoru sociale şi profesionale (copiii fiind obligaţi meze mosorin şi să păreze condiţia pfirinjilori otc.

325

„Il) sta, ns (i-uită coloniale", ca piperul şi mirodeniile, vâni] ute aşa-numitele tabernae clin mă Piperatica, un sei repartiţiilor administrative. Alte depozite, «ude desluşesc vestigiile bazinelor destinate peştelui viu, erau cu siguranţă utilizate comercianţii independenţi, care găseau în laţii comode.

La începutul secolului al IV-lea a fost o ultimă bazilică: cea a lui Maxenţiu, care jesi terminată de către Constantin, poartă şi acum numele celui dintâi constructor al său. Cum ansaih-blul monumental al forurilor imperiale, cuprins între cel al lui Traian şi templul Păcii, nu îngăduia o extindere pe aceeaşi axă, Maxenţiu şi-a construit bazilică* pe Calea Sacră, **într-**un spaţiu încă liber. Noi n-am fi citat aci acest monument, care nu pare să fi jucat un rol important în istoria monumentală a Romei – întrucât încă din secolul al VI-lea i se uitase destinaţia veritabilă, şi papa Honorius, un secol mai târziu, a luat ţiglele de bronz care-l acopereau pentru a le pune pe acoperişul bisericii Sfântul Petre, de la Vatican – dacă n-ar fi reprezentat o tentativă arhitecturala interesantă care, mai târziu, va inspira pe Michelangelo. Maxenţiu a imitat nu. basilicile tradiţionale, ci marile săli termale. Plafonul n-a mai fost constituit de către o structură acoperită de chesoane de lemn, ci de către o boltă din blocaj care se sprijinea pe ziduri laterale foarte groase şi pe stâlpi porniţi din arcurile boitei. C'nd a fost vorba să se înlocuiască vechea bazilică ratl cană prin**tr-**o biserică ce urma să fie cea mai mar* din lume, se ştie că Michelangelo a visat să aşeze cupola Panteonului pe bazilică lui Constantin: să fol **s-**a născut

prima concepţie a catedrale Sfân II

m iacercat să urmărim, pas cu pas, evoluţia entrului monumental urban, cadru şi decor al /etii publice, de la începuturile sale modeste până la măreţia forurilor imperiale. Însă, aşa cum putem lesne să ne închipuim, în timpul celor aproximativ zece secole ale acestei istorii, restul Romei evoluase de asemenea. Noi am evocat incidental transformările survenite după războaiele punice, când **s-**au creat străzi mărginite de porticuri în Câmpul lui Marte şi un port cu antrepozitele sale în cartierul Aventimilui. Trebuie menţionate, de asemenea, mai multe pieţe peristile. asemănătoare celor din oraşele hellenistice şi arii sacre care înconjurau templele de toate tipurile. Textele vechi nu ne**-**au păstrat amintirea tuiuror acestor ansambluri, şi uneori hazardul săpăturilor arheologice dezvăluie, sub cartierele moderne, monumente care pun arheologilor enigme pe care ei nu pot să le rezolve totdeauna. Aşa **s-**a întâmplat, de pildă, cu templele din Largo Argentina*, scoase din pământ cândva de lucrările urbane şi rămase până acum anonime. Totuşi asemenea descoperiri ne ajută să restituim adevăratul chip al Romei antice, cu pieţele sale pardosite cu dale, cu templele sale nenumărate, care nu erau toate îmbrăcate în marmură, dar dintre care multe păstrau vizibil apareiajul din tuf cenuşiu**-**vineţiu **–** cu gren mare, caracteristic edificiilor din epoca republicană. Între aceste pieţe se «deschideau străzi adesea foarte strâmte, pavate cu oale inegale şi mărginite de case uneori foarte înalte, rin? loc în loc, edificiile publice întrerupeau labinuu. Ji] e erau situate puţin la întâmplare: Roma sist CUQ – oseut vreodată **–** dacă lăsăm de o parte a» a oi torurilor imperiale **–** un plan sistematic.

— 1 rti relevă oraşele asiatice descoperite în zilele

327

I

1!

noastre: Miletul, Assos şi multe altele. Ce! în if putem desluşi anumite străzi mari, răspândite formă de stea începând cu Forul roman şi i1 1 du-se spre porţile incintei serviene: Alta a Qiili uso spre porţeicitei seviene: Alta Santi care urmează creasta Quirinalului, Vicus Patriciu**-*** de**-**a lungul văii între Viminal şi Esquilin, şi mult

şi mult

g Ş Esquilin, altele continuate de marile drumuri imperin] Câmpul lui Marte, exterior incintei serviene, avo ca arteră principală

uia Lata. (noi am zice Strad Mare), care nu era decât partea urbană din uia Flaminia, marele drum spre nord. Însă, între ochiurile foarte largi ale acestei reţele, domnea dezordinea cea mai completă, şi toate eforturile de a depăşi anarhia constructorilor au ajuns numai la rezultate parţiale. Roma creştea prea repede şi tradiţia religioasă împiedica deplasarea sanctuarelor existente şi chiar modificarea radicală a locurilor. Acest lucru a ieşit în evidenţă, de pildă, când Caosar a plănuit să mărească întreg oraşul şi să-i dea dimensiunile adecvate sporirii populaţiei. Constatând că, de fapt, Câmpul lui Marte*, iniţial menit concentrării armatei şi comiţiilor centuriate ca şi antrenării tineretului prin exerciţii militare, era ameninţat de construcţiile private, Caesar a vrut să schimbe cursui Tibrului, să suprime meandrele formate de fluviu după podul Milvius şi să-i atribuie un curs nou de-a lungul colinelor vatieane. Astfel s-ar fi anexai oraşului o întreagă câmpie (Prati actuali), care ar fi alcătuit un nou Gâmp al lui Marte. Vechiul Crap al lui Marte ar fi putut fi construit după un plan raţional. În ordine, Roma ar fi devenit cel mai man1 şi cel mai armonios oraş din lume. Lucrările aţi început. S-a pornit săparea unei noi albii a fluviului, însă n-au întârziafe să se producă prodigii funeste. Cărţile sacro au fost consultate şi s-a constata ostilitatea zeilor. Este adevărat că între timp f113 es

328

sasinat dictatorul. Octavian a fost constrâns să abandoneze planul măreţ al tatălui său şi Tibrul continuat să curgă acolo unde îl lăsaseră zeii.

Mai târziu, după incendiul din anul 64 e.n., s-a ivit un nou prilej de a restructura oraşul. Administrator priceput şi spirit deschis faţă de ideile moderne, Nero a încercat să profite de această ocazie. El a curăţat dărâmăturile şi a vrut să deschidă străzi largi, care să evite în viitor propagarea de incendii catastrofale, acţionând ca nişte stingătoare de incendii. Însă opinia publică s-a împotrivit acestor măsuri înţelepte; oamenii pretindeau că în străzile prea largi soarele pătrundea în chip primejdios şi că arşiţa excesivă putea provoca epidefliii. Trebuiau făcute concesii acestei opoziţii a spiritului public şi, dacă împăratul a izbutit să limiteze înălţimea caselor particulare şi totodată să suprime materialele prea combustibile, n-a izbutit în schimb să modifice profund urbanismul roman.

Totuşi, câteva cartiere privilegiate au fost sustrase, sub Imperiu,

proliferării nechibzuite a caselor particulare. împăraţii izbutiseră nu numai să implanteze forurile lor în centrul oraşului, ci, în cursul secolului I e.n., să ocupe integral Palatinul ca să-l transforme **într-**o reşedinţă imperială.

Această colină fusese aleasă de August pentru motive care ţineau concomitent de sentiment şi de politică. El însuşi se născuse pe Palatin, **într-**o stradă care se numea „strada capetelor de boi" (ad topita bubuia), poate după o firmă însemnată sau de pă decoraţia unei case. Această întâmplare **–** naşterea lui August pe o colină sacră a fost intens exploatată. El nu numai că şi-a stabilit resemna pe această colină, mulţumi**ndu-**se cu o casă

Înutlescă care aparţinuse odinioară oratorului J-Jor. Ţensius, ci, mai mult, **s-**a hotărât să consacre Pala-tinul lui Apollo, zeul său ocrotitor. Proiectul datează din anul 36 î.e.n., adică din vremea campaniei iniţiate împotriva lui Sextus Pompeius* după ce devenise stăpânul mării, înfometa fi şi se declara favoritul lui Neptun, pe când, înent, Antonius, travestit în Dionysos, îşi afişa oico-Jiul pe lângă Cleopatra. În Iliada, Neptun (Posei-don), fusese cel mai pasionat partizan al alieilor. Dimpotrivă, Apollo luptase alături de troieni. Or romanii nu erau şi ei nişte troieni? Octâvian, ocrotit de către Apollo, extindea asupra întregii Rome această protecţie **într-**un moment critic" al istoriei sale.

Templul lui Apollo Palatinul, cel dintâi consacrat unui zeu grec în interiorul aşa-numitului/w-merium, era de o somptuozitate remarcabilă. El se înălţa în mijlocul unei pieţe mari, înconjurată de un portic de marmură sub care se aflau statuile celor cincizeci de fiice ale lui Danaos şi ale logodnicilor lor, cei cincizeci de fii ai lui Egyptos. În faţa templului, o statuie colosală înfăţişa pe zeu ca ci-tliared, cântăreţ armonios al păcii regăsite. Performanţele războinice ale lui Apollo erau amintite pe reliefurile care împodobeau porţile: masacrul Nio-bidelor şi victoria repurtată de zeu asupra cel şi lor, care încercau să jefuiască sanctuarul de la Delfi. În vârful acoperişului strălucea cvadriga soarelui.

Intenţiile mistice ale acestui ansamblu nu ne sunt în întregime

clare; totuşi ele existau şi apollinismul augustele, religie totodată pitagoriciană şi solară, se află, poate, la obârşia teologiei imperiale dezvoltate, aşa cum am văzut, în secolele a

330

ll-ha şi al rf/-jeai o.

paraţilor, şi Să" ctu™, Apolio zeu] / marmurei de Luna care / se «iucitor S Roma imperială, J; «jm-j ™ *»

Roma imperială dnn nve Şniânta»

Promachos» a lui S C" în e«la la d tâi lui Period Ildws WhcHeA Su August, care arbor, «Asu vrut să aibă un Palî r-Pretutineie «mod-i tă Serviciife-ndeasoa o iit-Jt

— A ta.

Ifeoiiu a deveneau de n l°Pfn-au direct Te

Ssa-Ssi-ţi departe de Z, jberiu a constmv/ N-ai cca. 1 chea oas «a lui 1 pe ptjaf.

pte tocmai cea

„Mai r lui 1

I

< ti ea li p „«waala „în ™» ss. Şti".

Şti".

rămas de

un cât prea puţine urme din toate aceste extravagante. Marile lucrări executate ulterior de către Domiţi an au transformat profund cartierul încât aproape că nu mai putem regăsi urmele situaţiei anterioare. Totuşi putem bănui că încă din această epocă coasta Palatinului spre For a fost ocupată de puternice substructuri care urmăreau extinderea suprafeţei colinei. Strada care urca pe Palatin, vechiul Cliu'us Victoriae* (Panta Victoriei) a fost încastrată între aiduri înalte şi acoperită de arcade care arătau atunci aproape ca astăzi.

Nero a continuat extinderea locuinţei imperiale, dar de data aceasta spre sud. Palatul său s-a numit Domus Tranzitoria (casa de trecere), deoarece în intenţia creatorului său trebuia să unească ansamblul imperial al Palatinului cu imensa vilă (fostele grădini ale lui Mecena) pe care Nero o poseda pe Esquilin. Ni se relevă astfel o concepţie gigantică care a contribuit substanţial la potenţarea opoziţiei burgheziei1 şi aristocraţiei. Prăbuşirea lui Nero şi reacţia subsecventă au provocat dislocarea acestui domeniu imens care evoca prea mult cartierele regale ale despoţilor orientali. Casa de aur, care a urmat

acelei Domus Tranzitoria, după incendiul din 64 e.n., şi care ocupa valea unde se află azi Coliseul şi pantele colinei Caelius, până la limitele grădinilor lui Mecena, a fost dezmembrata de către Titus; construcţiile care-i formau centrul f «. u fost acoperite de un strat gros de pământ şi au slujit ca fundaţii Termelor lui Titus. În prezent, săpăturile au degajat această Casă de aur care a datorat „distrugerii" sale putinţa de a străbate se

1 Aşa cum am arătat şi mai sus, autorul înţelege prin „burghezie" păturile mijlocii şi vârfurile comercianţiiol" bancherilor şi antreprenorilor.

Vil colele aproape intactă, în vreme ce în Termele lui Titus aproape nimic nu mai poate fi recunoscut.1

Inspirân**du-**se din exemplul lui Nero, Domitian dacă n-a reconstituit în niciun fel **–** căci era imposibil – imensul palat dezmembrat, a vrut cel puţin să înzestreze Roma cu o reşedinţă imperială nouă, demnă de monarhia de drept divin, pe care ol încerca **s-**o creeze. Pentru a-şi realiza obiectivul propus, a fost suficient să ocupe terenurile în parte anexate încă de Nero însuşi chiar pe Palatin. Fostele reşedinţe ale lui Tiberiu şi Caligula n-au fost distruse şi au continuat să fie utilizate, însă casa lui Domitian, ridicată alături de ele, le-a depăşit în amploare şi măreţie.

Planul acestui palat este destul de complex. El cuprindea mai multe ansambluri distincte, formate din peristiluri iuxtapuse şi stabilite pe terase aflata la niveluri diferite. În unele privinţe, casa lui Domitian se poate compara cu vilele suburbane ridicate de senatori aproape peste tot în Italia, dar întâlnim în această casă ceva mai multe curţi închise spre ele însele şi o dezvoltare mai redusă a faţadelor. Aceste particularităţi se explică, fără îndoială, prin motive de securitate şi de etichetă. Iasă dacă lăsăm de o parte apartamentele, sala tronului unde-şi acorda audienţele împăratul, unde împărţea dreptate înconjurat de sfetnicii săi, această locuinţă reprezintă efectiv o vilă elegantă, clădită de Domitian chiar în inima Romei. Aparta-weitele orientate spre Valea Marelui Circ, situate

Totuşi datorită intervenţiei lui Titus, Domus aurea (ţasa de aur) a devenit din**tr-**o construcţie deschisă, străluanr. ale, elegante, redau zidurilor strălucirea lor naturală.

33.)

ta, un nivel inferior celor precedente, se deschideau spre grădini

mai vaste şi mai rafinate decât ceh contemporane deja Pompei, însă fuseseră construite **într-**un stil analog, cu fântânile lor arteziene cu bazinele în forme complexe, cu jardinierele de zid şi porticurile lor. Întocmai ca în vilele lui Plj**-**niu, exista şi aci un hippodrom, adică importic dublu, alungit, a cărei formă amintea pe cea a stadiilor hellenistice. Acest portic servea ca Joc de plimbare, ca grădină secretă, plantată cu boschete şi răcorită de izvoare.

Începând cu domnia lui Doiniţian, în practică Palatinul constituie numai un palat unic. De fapt nici nu mai rămăsese loc pentru casele paniculare. lârmaşii lui Domiţian au continuat „să locuiască pe Palatin, adăugând când un monument, când;<1**-**Lul, însă iară a modii ca nimic din economia generală a ansamblului. Trebuie în orice caz să subliniem că Domiţian a rupt cu tradiţia iulio**-**claudiasă care aşeza casa imperială în partea din Palatin orientată spre Forul roman, parte care domina centrii] Romei-Ulterior împăraţii se orientează spre sud şi. spre vest: oricine**-**venea din Orient, pe Via Appia, zărea mai întâi palatul lor masiv.

Iu mintea oamenilor, Roma a rămas prin excelenţă ca oraşul jocurilor sportive. Oamenii vremurilor mai recente au uitat templele, palatele, imensele pieţe publice, porticurile Romei, însă îşi aduc aminte încă de amfiteatrele şi de circurile sale. Totuşi, la Roma au trecut multe veacuri înainte de construirea unor edificii destinate în exclusivitate spectacolelor. În Valea Mureja, natura făurise un loc foarte potrivit pentru defilări, procesiuni şi cursele de cai, formele cele mai vechi de jocuri.

AM

această vale, ou pantă lină, se întindea între Palatin şi Aventin; axa ei era marcată de un pârâu „are va deveni mai târziu spina: largă de 150 me-ul lungă de 600, valea Miircia a devenit foarte ciuând Jocul unde se aduna poporul întreg oh prilejul zilelor de sărbătoare. Erau suficiente nişte amenajări rudimentare pentru a contura o pistă şi a instala acolo spectatorii, pe scaune de lemn, niontate şi demontate după nevoie. Apoi, cu încetul au fost aduse înfrumuseţări; s-a**u** construit car-c**e**res cabine de unde plecau carele concurenţilor, când se cobora bariera înaintea lor, s-a înconjurat pista de un zid mic pentru a o separa de spectatori, s-a împodobit spina cu statui, s-a**u** ridicat la extremitatea acesteia borne, unde şapte., ouă" mobile indicau, prin poziţia lor, numărul de tururi efectuate de către echipaje. Se întâmpla

uneori, ca în vremea lui Caesar, să se organizeze în Circ şi altfel de spectacole decât cursele, de pildă o vânătiare (uenalio) unde figurau fiarele, sau un simulacru de bătălie, cu mii de oameni şi elefanţi de luptă. A fost nevoie atunci să se modifice aranjamentul obişnuit. Din această pricină, Caesar a înconjurat arena cu un şanţ larg. plin de apă, considerat ca o barieră suficientă pentru a împiedica elefanţii sau fiarele să atace publicul. Acest şanţ a durat până în vremea lui Nero, care a înfrumuseţat considerabil Circul (conducerea carelor reprezenta una dintre pasiunile sale) şi a adăugat un nou şir de scaune. Pfa A la sfârşitul Imperiului – împăraţii au adus diverse ameliorări. Încă August, după victoria de a Acţiuni, ridicase pe spina un obelisc*, adus de a Heliopolis, din Egipt. Constantin, trei secole şi jumătate mai târziu, a ridicat un al doilea obelisc, Pe care}. A ad's de la Teba. Cel dintâi obelisc se înalţă astăzi la Roma în piazza del Popolo, iar celăl alt înaintea bisericii San Giovanni în Laterano. Începând de la sfârşitul secolului al III-lea î.e.n., mai precis din 221, cenzorul C. Flaminius Nepos a început construcţia unui al doilea circ în Câmpul lui Marte: ne referim la Circus Flaminius*, care şi-a dat numele cartierului vecin.

După câte ştim, aceste două circuri au fost sân, gurile monumente de acest tip, cunoscute la Roma. Circul de la Vatican, unde au fost martirizaţi creştinii sub Nero, nu era decât un câmp de curse particular construit de Caligula în grădinile sale. De alt

fel, el a fost distrus parţial în secolul al IV-lea ca – i să se construiască cea dintâi bazilică San Pietro. Ni

I" ciodată acest circ n-a figurat printre monumentele

, 1 Romei propriu-zise.

„Sub Republică, luptele de gladiatori se dădeau

În For şi acest obicei a persistat până în vremea lui Caesar. Se pare că romanii n-au vrut multă vreme să amenajeze edificii mai bine adaptate acestui gen de spectacol, care nu aparţinea tradiţiei autentic latine: abia în 264, la funeraliile lui Iunius **Bru**tus, au fost organizate cele dintâi lupte de gladiatori după un obicei campanian (şi mai ales samnit), care reprezenta el însuşi o atenuare a sacrificiilor omeneşti cândva practicate pe mormântul marilor persoane. După un veac şi jumătate luptele de gladiatori au fost incluse, însă ca excepţii, în programul jocurilor publice, şi aristocraţia romană, departe de a încuraja gustul popular, a făcut totul, după cât se pare, pentru a-l satisface cât mai puţip şi în condiţii de lipsă de confort voluntar

menţinută, însă la sfârşitul Republicii a fost necesar să se facă unele concesii, şi magistraţii acestei epoci a „început să intensifice jocurile oferite poporului, prezentând numeroase cupluri de gladiatori anga

3 fse

kiră te în Iiâpte necruţătoare. Abia în 20 î.o.n… Staţi-l? J'aiiros a construit primul amfiteatru de pia A" din Roma.

Infiteatrul. considerat îndeobşte ca unul din vinojitelo caracteristice pentru arhitectura ro-a, este cbici în realitate o achiziţie tardivă a ei. idilica sa pare să fi fost într-adevăr campaniană. C'a şi spectacolele de gladiatori ele însele – şi rol mai vechi amfiteatru cunoscut este, până în prezent, cel de la Pompei. El datează din timpul lui Sulia (aproximativ 80 î.e.n.) şi a fost clădit departe de centrul oraşului, **într-**o prelungire a incintei. Amfiteatrul de la Pompei este interesant întrucât ne îngăduie să înţelegem originile acestui oen de monument care, în principiu, se înrudeşte direct cu circul. Se poate observa că arhitecţii **s-**au străduit, precum romanii în valea Murcia, să utilizeze inegalitatea naturală a terenului. Ei au stabilit arena mai jos decât solul exterior şi, pe panta astfel formată, au instalat bănci. Dintre cele trei etaje de bănci, cei de la mijloc se afla la acelaşi nivel cu solul oraşului; numai etajul de sus e înălţa pe ziduri de susţinere. Se ajungea la el pe nişte scări interioare – vizibile încă pe o pic-tnră pompeiană celebră care perpetuează amintirea unei dispute între oamenii din Pompei şi cei din Nota, petrecută în cursul unei reprezentaţii. Caracterul primitiv ai monumentului, aşa cum apare pe această imagine, presupune că amfiteatrele n-au °stiniţial decât nişte circuri simplificate; arena a păstrat totcauna forma unei elipse – în contrast fu orchestra circulară a teatrului grec – deoarece cea Rta structură îngăduie sporirea la maximum numărului spectatorilor fără o creştere exagerată dnsiunilor ansamblului.

V! f dimen

337

1

Amfiteatrul lui Statilius Ţaurus a fost distrus de marele incendiu din anul 64 e.n. Nero **l-**a înlocuit îndată prin alt amfiteatru tot din lemn. ridicat pe acelaşi loc. Însă amfiteatrele de lemn erau numai un expedient temporar. În această epocă jocurile deveniseră o necesitate politică, un mijloc folosit de împărat ca să asigure distracţiile plebei urbane şi să satisfacă **într-**un fel sau altul instinctele ei violente. De

aceea Vespasian **s-**a hotărât, după revenirea păcii, să clădească un amfiteatru care să concentreze cea mai mare parte a populaţiei. Este vorba de amfiteatrul flavian, cel care va fi în curând numit Coliseum, Coliseul.

Acest amfiteatru, cel mai mare din lumea romană, a fost construit pe locul ocupat de grădinile Casei de aur neroniene. Coliseul a fost instalat în depresiunea unde Nero făcuse un imens bazin de apă. Acest loc **–** prezenta avantaje, căci restituia publicului terenul confiscat în timpul domniei precedente; în plus, configuraţia sa îngăduia evitarea unor ample demolări; arena se plasa de la sine în albia lacului şi pantele vecine ale colinelor Cae**-**lius şi Velia înlesneau instalarea băncilor şi **sub**ătructurilor lor.

Inaugurarea Coliseului a avut loc tu timpul domniei lui Titus, adică în 80. Serbările organizate cu acest prilej au durat o sută de zile şi au concentrat tot felul de spectacole: vânători, lupte de oameni şi de animale, bătălii navale, curse, dueluri de gladiatori. Şi pentru a încununa generozitatea sa, Titus a organizat din când în când distribuţii de bilete pe care se înscria indicaţia unui dar. Benen* clarul se prezenta înaintea biroului împăratului pentru a obţine ori un sclav, ori veşminte pl" eţioase, ori obiecte de argintărie şi multe alte miri.

338

Totuşi, amfiteatrul nu era cu adevărat gata nici] a inaugurare; un deceniu de muncă neobosită nu putuse ridica decât patru etaje de bănci. Domiţian a completat edificiul adăugând un etaj de lemn, ca **gă**i augmenteze capacitatea şi a aranjat în vârful faţadei scuturi împodobite.

Dimensiunile totale (exterioare) ale Coliseului gini de 188 de metri pe 156; cele ale arenei de 80 metri pe 54. Zidul exterior (mai puţin suprastructura de lemn) atingea o înălţime de 48, 50 de metri. Monumentul sugerează forma unei elipse şi faţada sa se compunea, în antichitate, din trei etaje de arcade ajurate deasupra cărora se înălţa un al patrulea etaj orb, ornat cu pilaştri corintioni. Arcadele primelor trei etaje erau despărţite la parter de către pilaştri dorici; la primul etaj ei erau ionici, iar la al doilea, corintieni. Băncile erau aşezate pe o serie de galerii boltite şi concentrice, al căror număr scădea de la un etaj la altul. Aceste galerii serveau drept culoare pentru circulaţia spectatorilor; la sfârşit, un sistem de scări îngăduia un acces lesnicios şi evacuarea rapidă a valurilor de spectatori prin amplele Uomitoria.

Arena era înconjurată de o palisadă; între această palisadă şi primele bănci sie amfiteatrului – care se ridicau la patru metri deasupra arenei – se afla un culoar pentru serviciu concomitent calculat pentru protecţia pubijcului împotriva eventualelor asalturi ale fiarelor. În zilele însorite, se întindeau asupra amfiteatrului pânze de in fixate pe stâlpi. y1 corp special format din mateloţii flotei trebuia? a manevreze aceste pânze; pe timp vântos, acest îl cru nu se realiza fără serioase dificultăţi, j r 3" a era formată din**tr-**un planşeu susţinut de Zp y înalţe de cinci până la şase metri. Ele **repre**jl Uau culisele în care se aranja spectacolul; în

339

subsol se găseau trape, un fel de ascensoare, caiiule de scurgere, cuşti şi şanţuri pentru fiare. Solul arenei era îndeajuns de etanş ca să poată îi transformat **într-**un bazin unde evoluau vase de luptă angajate **într-**un simulacru de bătălie.

Piuă la sfârşitul Imperiului, Coliseul a. rămas n» numai amfiteatrul prin excelenţă, ci simbolul însuşi, în ochii poporului, al oraşului veşnic. Poetul Bede le Venerable, mai scria, la începutul secolului al V 111**-**lea:

„Cât timp va dura Coliseul, va dura şi Romacând se va prăbuşi Coliseul, se va prăbuşi şi Roma; şi când se va prăbuşi Roma, se va prăbuşi toată lumea".1

Dacă într-adevăr Coliseul nu **s-**a prăbuşit, dacă el mai este pe trei sferturi în picioare, meritul nu revine posterităţii romanilor antici: transformat în fortăreaţă de către baronii Evului Mediu, în carieră de travertin de către constructorii Romei secolului al XV**-**lea, ameninţat cu distrugerea deoarece găzduise supliciul martirilor creştini, el a străbătut totuşi secolele în pofida ostenelii lente a termitelor omeneşti care l**-**au despuiat de marmură, de crampoanele metalice care asamblau pietrele sale, de plumbul ce le fixa. Faţada sa armonioasă, în pofida masei enorme pe care o acoperă. poate fi cuprinsă **într-**o singură privire, la extremitatea unei perspective demnă de ea, creată **într-**un asemenea scop. Totuşi există bătrâni iubitori ai Romei, care regretă străduţele, ce-l prindeau odinioară strâns şi nu-l revelau decât în ultima el Pa> ca pe un zid străbătut de lumină şi de găuri de um

1 în franceza moderau: i;

Aussilongtempsquedurem. lelolisie, dureraaussi Rome: cu – tombera le Coiisce, Rome aussi tombera \ ci lorsque tombera, le

monde aussi tombera.

1340

unde, noaptea, căutau adăpost toţi vagabonzii Romei-Coliseul a pierdut, poate, misterul său romantic atunci când a fost degajat, însă priveliştea sa actuală se apropie mai mult de cea pe care puteau **s-**o aibă contemporanii lui Domiţian şi ai lui

Trăia11

A mai existat la Roma un alt amfiteatru, care se poate încă desluşi în zidul lui Aurelian, unde el alcătuieşte un bastion nu departe de Porta Maggiore. El este îndeobşte numit Amphitheatrum Castrense, denumire care semnifică poate numai Amfiteatrul imperial. Arheologii cred că pot data edificarea sa din vremea domniei lui Traian. Este probabil că, întocmai precum Circul lui Nero de la Vatican, acest amfiteatru constituia un monument particular, clădit în interiorul domeniului imperial.

Înainte de a dispune de amfiteatrele sale **–** care nu erau, aşa cum am spus, decât circuri adaptate spectacolelor de vânătoare şi de luptă – Roma şi**-**a dobândit teatrele, care au fost iniţial inspirate de modele greceşti. Şi după cum primele amfiteatre romane au imitat pe cele din Italia meridională, primele teatre au imitat pe cele văzute de romani în coloniile greceşti ori în oraşele hellenizate din Grecia Mare şi din Sicilia. Însă, după cum piesele jucate în ele, chiar dacă reluau subiecte tratate anterior de poeţii greci, înfăţişau totuşi caractere specific romane, aceste teatre n**-**au fost identice celor greceşti.

Într-adevăr, im teatru grec se compune în esenţă. **<într-**un spaţiu circular, orchestra, unde evolua corul, în jurul unui altar. Actorii, iniţial ameste? a 1 cu corul în orchestra, au fost în cele din urmă „Etalaţi pe 0 estradă, proshenion, în spatele ei.

Să

Acolo se afla pânza-i undai, faţada unui edificiu skene, oare slujea drept culise, şi avea o lungime sensibil egală diametrului orchestrei. Arhitecţii romani au modificat acest plan. Cum în piesele romane nu intervenea coru11, ei au micşorai orchestra şi au redus**-**o la un semicerc unde au instalat spectatorii din primele rânduri. Proskinion (în ja. tină numit pulpituin) a fost redus şi apropiat de orchestra; el era cel mai adesea împodobit de ni se semicirculare şi dreptunghiulare, unde ţâşneau surse de apă. În plus, întrebuinţarea perdelei a fost generalizată; un perete escamotabil, alunecând pe şine,

ieşea din pământ şi izola scena; la începutul reprezentaţiei, perdeaua era coborâtă şi la sfârşife era ridicată. Vechea skene se menţinea, mai înaltă decât în teatrul grec, şi funcţia sa rămânea analogă, însă faţada sa era infinit mai complexă. I se dădea aspect de palat, câteodată înalt de trei etaje, şi pulpitiun tindea să reprezinte piaţa palatului sau chiar o piaţă publică, după cum era vorba de o tragedie sau de o comedie. Nişte porţi (trei sau cinei, în funcţie de lungimea, scenei) stabileau comunicaţia între pulpitum şi skene. După nevoile acţiunii, actorii intrau şi ieşeau prin ele.

Primele piese romane, începând din anul 145 î.e.n., se reprezentau în teatre de lemn ridicate şi demontate cu prilejul fiecărei sărbători. Spectatorii rămâneau în picioare, căci se socotea că prea – mult confort ar moleşi poporul şi i-ar sugera un gust excesiv pentru reprezentările scenice, cum se

1 În comedii deoarece, în tragedii, inclusiv în iogate – cele cu subiect roman – acţionează cel puţin un cor (» n Octavia atribuită eronat lui Seneca intervin chiar două coruri – cel al partizanilor Octavioi şi corpul suporteri 01 Poppeei).

jjmp în oraşele greceşti. A trebuit să se aştepte mijlocul secolului J î.e.n. ca să se înceapă construi1" 68 unui teatru de piatră, înzestrat cu bănci, e care să se aşeze spectatorii. Însă chiar şi această L datorată dărniciei lui Pompei şi realizată

ti 55 î.e.n., a trebuit să fie justificată printr-o stratagemă curioasă: Pompei a ridicat mai sus de canea (banei) un templu al zeiţei Venus Vidrix (Venus victorioasa), încât teatrul însuşi apărea ca o scară monumentală care conducea spre sanctuar.

Teatrul lui Pompei se înălţa în Câmpul lui Marte, nu departe de Circul Flaminius şi, puţină vreme mai târziu, de amfiteatrul lui Statilius Taurus. Caesar, ca în ochii poporului, să nu rămână în urmă faţă de rivalul său înlăturat, a dorit să-şi construiască de asemenea un teatru. El a ales un loc lângă **Capi**toliu şi, în intenţia iniţială, chiar sprijinit pe colină. Fără îndoială Pompei îşi amintea de teatrul lui Dionysos de la Atena, edificat pe pantele Acropolei. Însă Pompei n-a avut răgaz să-şi ducă lucrările la bun sfârşit şi a putut numai să cumpere terenuri, care de altfel **s**-au dovedit insuficiente când August a început efectiv construcţia teatrului. Locul definitiv, ales de August, nu era, probabil, tocmai cel la care se gândise Caesar. Teatrul, pe care-l vedem astăzi, este separat de Capitoliu prin mai multe edificii şi prin strada care

ieşea din incinta serviană pe poarta Carmentală. El nu era deloc sprijinit pe stâncă. Această modificare a proiectului se datora, poate, dorinţei lui August de a apropia acest teatru de templul lui Apollo care se înălţa «i Forum Roliiorium, restaurat şi împodobit cu o strălucire de Sosius, partizan al lui Antonius. acest teatru a fost inaugurat sub invoca-l'îi Apollo cu prilejul jocurilor Seculare din

343

anul 17 i.o.n.; August **l-**a dedicat memoriei nepotului său, tânărul Mareellus, mort în anul 23 în momentul când împăratul se gin dea stăruitor să-l adopte.

Faţada teatrului lui Marcollus seamănă mult celei a Coliseului, care, evident, derivă din cea a acestui edificiu clădit de August. Se poate remarca acelaşi joc de arcade suprapuse, aceeaşi alternantă de ordine arhitecturale. Însă aspectul general este în prezent profund modificat prin amenajarea, la etajul al treilea, a palatului instalat de Baldassare Peruzzi pentru faimoşii Savelli, la începutul secolului al XVI**-**lea. Lucrările lui Peruzzi au eliminat arcadele cu pilaştri corintieni şi le**-**au înlocuit prin**tr-**o faţadă plată, astfel încât teatrul lui Mareellus apare, aproape strivit de această mutilare, accentuată substanţial prin degajările recente. În general, se consideră că acest teatru putea cuprinde aproximativ 14.000 de spectatori, cifră modestă faţă de mulţimea imensă **–** cam 50.000 de persoane **–** care şedea comod în Coliseu.

Un alt teatru, cel al lui Balbus, construit în acelaşi timp cu cel al lui Mareellus (şi terminat în 13 î.e.n.) şi în acelaşi cartier, nu putea primi deeâfe 7.000 de persoane. De aceea capacitatea teatrelor din Roma nu atingea în total decât abia jumătate din cea a amfiteatrului Flavian. Aceste cifre demonstrează, suficient, în ce măsură teatrul era mai puţin apreciat decât jocurile din amfiteatre. Nu are sens să aruncăm vina pe cine ştie ce neghiobie specifică seminţiei romane: în toate timpurile spec – ţacolele care fac apel la inteligenţă au găsit mai puţini amatori decât cele co satisfac instinctele cele mai profunde şi mai elementare, adesea în detrimentul decenţei însăşi…

344

În sfârşit, la Roma exista şi o altă categorie dv> monumente publice, încă de la începutul Imperiului. No referim la terme, care **s-**au bucurat de o trecere deosebită, încât ne par astăzi inseparabile de civilizaţia romană. Totuşi, ca şi amfiteatrele, ele an fost introduse Ja

Roma abia spre sfârşitul Republicii. Ca şi amfiteatrele, termele au apărut iniţial în Campania şi le găsim la Pompei, începurî cu epoca lui Sulla şi, fără îndoială, chiar mai de – vreme. Ele derivă din palestra greacă.

La origine, termele nu sunt decât câteva cabine strâmte, şi obscure ce serveau pentru abluţiuni, după exerciţiile adolescenţilor şi bărbaţilor pe nisipul palestrei. Cele mai vechi terme de la Pompei (cele supranumite „de la Stabiao") păstrează bine trăsăturile acestei origini; se poate remarca, într-adevăr, o curte vastă, înconjurată de coloane destinate efortului fizic al tineretului; instalaţiile balneare nu mai reprezintă acolo decât o anexă foarte secundară şi sunt alimentate numai cu apa scoasă din apropiere. Însă, cu încetul, acest plan a fost modificat şi ameliorat. Într-adevăr, termele au slujit din ce în ce mai puţin relaxării atleţilor; ele erau frecventate de oameni fără ocupaţie din oraş, care veneau' să-şi umple acolo sfârşitul după-amiezii lor. Vom arăta mai târziu care era atmosfera în aceste terme, animaţia şi rolul lor în viaţa cotidiană. Este suficient să amintim aci evoluţia lor în istoria arhitecturală a Romei.

Ca şi la Pompei, însă cu o întârziere de aproape wi veac, cele distîi băi publice din Roma erau utilate de tinerii care se exercitau în alergări, în lupte

34 3

cu şi fără arme. Către anul 33 î.e.n., Agrippa le-a construit pentru a completa terenul de exerciţii i amenajat de el în Câmpul lui Marte (nu departe de Panteon). Aceste primo străbune ale marilor terme imperiale purtau atunci numele grec de la-conicum sau baie laconiană, în truc îl utilizarea băilor de aburi după efortul fizic era considerată de origine laconiană. Agrippa le-a deschis pentru tineret şi a luat asupra sa cheltuielile de funcţionare şi de întreţinere, cum procedau în cetăţile hellonistice mecenii regali, care furnizau cu generozitate, pentru totdeauna sau pentru o vreme determinată, untdelemnul necesar efebilor unui gym-naziu. Până atunci băile existente erau instalaţii particulare unde se plătea intrarea. În 33 î.e.n., se spune că existau o sută şaptezeci pentru întreaga Romă. Aceste băi particulare au rămas, în pofida concurenţei instalaţiilor imperiale, gratuit utilizate.

După laconic-um al lui Agrippa au apărut Termele lui Nero, anexate gimnaziului său din Câmpul lui Marte, apoi cele ale lui Titus,

pe locul Casei de aur, unde Traian, la începutul secolului al II-lea e.n., va construi altele care-i vor purta numele. Cele mai măreţe şi, totodată cele mai vestite rămân, desigur, Termele lui Caracalla alo căror ruine se înalţă la sud de Aventin şi cele ale lui Dio-cleţian unde se instalase, alături de biserica Santa Maria degli Angelj, muzeul naţional din Romaân aceste monumente ale mărinimiei imperiale, se regăseşte totdeauna aproape acelaşi plan, care avea ca scop să ofere succesiv, amatorilor, un ves* ţi-ar (apodyteriiim), o sală rece (frigid ar iwv) pani

346

jru i-ole dinţii ablaţiuni, o sală ou apă încropită (Wpid-ariam) unde corpul se deprindea treptat să suporte o temperatură ridicată, în sfârşit o baie de aburi sau caldarium, supraîncălzită, spre a provoca o transpiraţie abundentă. Fiecare din aceste săli era înzestrată cu bazine ori cu nişte cade pline cu apă pentru a stropi corpul sau în care oamenii se scălda" în întregime. Aceasta era, deci, schema cea mai simplă a băilor romane. Termele imperiale slut, desigur, mai complexe: de pildă, la Termele lui Caracalla, frigidarium era imens şi putea să primească o întreagă mulţime de oameni care se **îm**băiau, iar apodyteria se multiplicau acolo şi caldarium era completat prin mai multe cabine particulare.

Însă de fapt, instalaţiile balneare propriu-zise nu formau decât o parte din ansamblu: locuri acoperite pentru plimbări, grădini, terase, uneori biblioteci şi adesea prăvălii care schimbau termele publice în „vile ale plebei". Problemele tehnice puse de încălzirea unor enorme cantităţi de apă şi cele ale băilor de abur erau rezolvate prin diverse procedee şi în chip ingenios. Îndeobşte diferite spaţii de încălzire se amenajau sub pământ şi în grosimea zidurilor de canalizare (căptuşite cu nişte cărămizi sau formate din canale făcute din pământ ars) unde circula aer cald. Imense cuptoare încălzite cu lemne şi situate la subsol furnizau căldura necesară, în sfârşit, un apeduct propriu aducea apa necesară.

Toate aceste dispozitive existau în băile particulare, îndeosebi în vile, şi de foarte multă vreme, cel puţin începând cu veacul al II-lea î.e.n. **Arhi**J47

Rii lecţii care au clădit Termele imperiale au trebuii să le adapteze dimensiunilor gigantice ale acestor edificii; unica dificultate consista în proporţionarea puterii de încălzire a cuptoarelor cu volumul sălilor şi totodată cu dozarea căldurii în chip convenabil şi

prin calcularea circuitului gazelor de combustie. Este uşor de închipuit cât de dificile erau din punct de vedere teoretic asemenea probleme, rezolvate empiric de către lucrătorii formaţi pentru această tehnică; ei trebuiau să fie foarte atenţi, căci romanii erau oricând gata să se plângă că baia nu este bună.

Aprovizionarea Romei cu apă reţine adesea atenţia administraţiei ca o problemă mai gravă, care nu privea numai funcţionarea băilor publice, ci şi securitatea însăşi a Romei. Avem norocul de a fi precis informaţi asupra acestui important serviciu public datorită unui tratat redactat de către unul din „curatorii apelor", Sextus Iulius **Fron**tinus. Acest personaj, un senator important, prieten cu Pliniu cel Tânăr, a primit de la Traian sarcina reorganizării totale a transportului şi distribuţiei apei. El însuşi ne explică în ce fel se achitau de această sarcină cenzorii, în vremea Republicii; începând de la August, aprovizionarea cu apă fusese aproape în întregime asumată de către familia principis, adică de către oamenii împăratului. Sub dinastia iulio-claudiană, curatorul de rang senatorial lăsase loc unui procurator de rang ecvestru, care era numai un administrator numit de principe şi depinzând exclusiv de el, Restituind curatorului direcţia efectivă a serviciului, Traian reda senatului una dintre prerogativele sale şi în acelaşi timp

sublinia importanţa pe care o avea această funcţie în ochii săi.

Primul apeduct* a fost construit în 312 î.e.n. de către consorul Appius Claudius, cel care a făurit drumul ce ducea de la Roma la Capua, celebra cale Appiană. Appius Claudius, una dintre minţile cele mai deschise ale vremii sale, **s-**a inspirat fără îndoială din metodele folosite de către inginerii cetăţilor greceşti din Italia meridională. Aceste metode erau de altfel foarte simple şi nu depăşeau, în principiul lor, pe cele întrebuinţate de ţărani pentru irigarea ogoarelor; apeductul reprezenta un canal zidit aflat chiar pe sol sau îngropat în pământ, apoi complet acoperit şi urmând panta naturală a terenului cu interminabile sinuozităţi. Se încerca păstrarea înclinaţiei canalului cu scopul de a menţine altitudinea la un nivel în permanenţă superior celui al rezervorului terminal. De fapt, Aqua Appia*, apeduct arhaic, deşi izvora aproximativ de la 11 kilometri de Roma, avea o lungime efectivă de 16.500 kilometri. Deasupra solului, în apropierea Romei, el nu parcurgea decât 88 de metri, pe ziduri de susţinere sau pe arcuri!

Această tehnică rudimentară avea urmări nefericite: apeductul, plecând de la izvorul său, pierdea rapid din altitudine şi apa ajungea la castelul final de apă fără nicio presiune. Firește, astfel devenea imposibilă orice distribuţie de apă sub presiune. Apa curgea **într-**un bazin simplu, de unde se putea aproviziona oricine. Sujplusul se pierdea în canale ori era vândut boiangiilor, spălătoreselor şi proprietarilor de băi particulare care adunau şi transportau apa pe spinarea sclavilor.

Sub Republică, au fost adăugate Appiei trei alte apeducte: Anio Vetas*, în 272 î.e.n., Marcia, în 144, şi Tepula, în 125. Cel dintâi era numai o deviaţie a râului Anio, râul de la Tibur (Tivoli), care se vărsa în Tibru la o anumită distanţă mai sus de Roma. Apa era rea, de proastă calitate şi adesea tulbure. Cât priveşte Marcia*, ea atesta un progres atât al calităţii apei cât şi al tehnicii de transport. Pentru apeductul Marcia, **s-**au captat izvoarele destul de adânc pe teritoriul sabin; în plus **s-**a descoperit procedeu] sifonului răsturnat, adică al punerii sub presiune a unei părţi din canalizare ca să se traverseze valea evitând interminabile sinuozităţi. A devenit astfel posibil transportul apei pe colinele Romei. Palatinul şi Capitoliul au căpătat primele lor fântâni. Acest lucru nu **s-**a realizat fără împotrivire; conservatorii au pretins că aducerea apei din altă parte pe colina sacră, pe Capitoliu. constituia o impietate. Însă Marcius Rex, autorul proiectului, a trecut peste aceste obiecţii şi zeii ou acceptat inovaţia.

Tepula*, construită pentru a aduce un supliment indispensabil creşterii rapide a populaţiei, nu distribuia decât o apă călduţă (de unde şi numele său) foarte puţin apreciată de romani, căci lor le plăcea numai apa proaspătă, în 33 î.e.n., Agrippa, edil, după ce fusese consulfapt contrariu uzanţelor, dar care demonstra importanţa acordată de Octavian misiunii încredinţate colaboratorului său **–** a reorganizat întreaga reţea. Agrippa a modernizat traseul apeduetelor, a generalizat utilizarea arcadelor însă fără a recurge încă la ansambluri tot atât de măreţe

350

O; i şi" (ilt1 ale apeductelor construile de CJaudju şi de Nero, cu un veac mai târziu. El a sporit debitul canalelor existente captând izvoare noi şi a creat aLte două apeducte, Iulia*, chiar în anul când a fost edil, şi Virgo* (Fecioara), care a fost inaugurat în 19 î.e.n. şi care deservea mai ales băile lui Agrippa din Câmpul lui Marte. Agrippa a

construit unul din apeductele care străbat regiunea romană, aoeduct înzestrat cu arcadele cele mai mici şi mai puţin îndrăzneţe, dar care suportă singur debilul de apă adus de cele trei canale mai sus menţionate Marcia, Tepula şi Iulia. Dispunând de cantităţi sporite de apă, Agrippa a multiplicat fântânile în tot oraşul, astfel încât **într-**o zi, când i se solicita insistent o distribuţie de vin, August a răspuns: „Ginerele meu Agrippa v-a dat suficientă apă ca să beţi!" Toată această apă dată publicului reprezenta un dar al Principelui, căci ea nu costa nimic. Însă în principiu nu se acordau particularilor concesii. Totuşi, încă din vremea Republicii, se făcuse o derogare în favoarea a trei mari personajegenerali învingători cărora, senatul recunoscător le acordase privilegiul de a folosi o conductă de la apeductul public pentru nevoile lor domestice. Pe termen lung, aceste concesii excepţionale **s-**au înmulţit; sub Imperiu, ele au constituit una dintru formele mărinimiei imperiale şi, cu ajutorul corupţiei, **s-**au operat des derivaţii clandestine, care implicau complicitatea micilor funcţionari. Fronti-nus, când a fost însărcinat să restabilească ordinea în administraţie, a observat chiar că aquarir (Un-tinarii) organizaseră un adevărat serviciu al cărui responsabil purta numoie semnificativ de „împu

ternicit cu găurile!" (a punctis), adică, de fapt, cu puncţiile operate în conductele publice.

După moartea lui Agrippa, la ce! e şase apeducte precedente. August a adăugat un al şaptelea, Al-sietina*, care provenea **dintr-**un lac din FAvm în Aceasta apă nu era potabilă; în intenţia lui August, că trebuia doar să slujească alimentării aşa-numi-tei Naiunachia (amfiteatrul destinat organizării unor spectacole nautice) construit tot de el în **Trans**tevere. Însă această Naumaclua a avut o existenţă efemeră; mai exista sub Nero, care a transformat-o în cadrul adecvat marilor sărbători nocturne, însă a dispărut după moartea acestui împărat. Apa din Alsielina a fost atunci utilizată pentru irigarea numeroaselor grădini de pe ţărmul drept, pe pantele Ianiculului.

Cele mai mari şi mai celebre apeducte romane, ale căror arcade încă mai domină Campania de la munţii Albani până la Porta Maggiore, au fost construite de către Claudiu şi Nero între M şi 52 e.n. În pofida eforturilor lui Agrippa, apa lipsea! < cartierele înalte ale Romei. Pentru a le deservi, canalizările au fost făcute la un nivel foarte înalt. Din

această pricină Claadia* şi Ani-o Nonus* (cel dintâi construit de Claudiu, al doilea fie către Nero) se află încă, ia Porta Maggiore, la 32 de metri deasupra solului. De acolo, ea putea fi uşor dusă piuă ia palatele imperiale, printr-un sistem de sifoane. Volumul de apă distribuită la Roma prin reţeaua oficială, spre sfârşitul secolului I e.n., este evaluat Ja 992 200 metri cubi în 24 de ore. Această cifră pare considerabilă, chiar dacă am admite că populaţia oraşului se ridica la un milion de suflete. Trebuie de asemenea să ţinem seama de faptul că Roma

— Dispunea de o industrie care să fi utilizat mari cantităţi de apă; totul se îndrepta către nevoile publice, spre particularii ce beneficiau de concesii! gpre băi, spre atelierele boiangiilor, spre cele ale postăvarilor şi tăbăcarilor, şi mai ales spre sursele de apă potabilă. Pretutindeni, aproape la fiecare răscruce, curgea o asemenea sursă. După abundenţa surselor vii de la Pompei, putem aprecia acest gust autentic italic pentru apa curentă, un lux de care: un oraş mediteranean nu se poate lipsi. În Roma imperială, acest lux era satisfăcut cu o incredibilă mărinimie. Unele dintre aceste surse alcătuiau adevărate monumente, foarte ornate; tradiţia lor a fost reluată în Roma imperială de către anumite ansambluri cum sunt Fontana Trevi sau cea din piaţa Spaniei.

I Apa nu slujea numai pentru desfătarea cetăţenilor, căci juca un rol important în curăţirea oraşului de murdării. Tradiţia atribuie romanilor conceperea şi amenajarea unui sistem eficace de canale de scurgere. Desigur, nu trebuie să ne grăbim cu o apreciere prea rapidă, fie ea şi laudativă, a reţelei de canale romane. Este cert că geografia însăşi a Romei reclama făurirea, de la bun început, a canalelor de drenaj pentru secarea mlaştinilor din văi şi pentru evitarea acumulării apelor care curgeau Pe coline. Aceste canale constituiau, de fapt, dezvoltarea şi regularizarea unei reţele hidrografice naturale. Unul deservea Câmpul lui Marte şi servea ca mijloc de derivaţie pentru mlaştina Caprei (tocmai acest râuleţ, canalizat a fost utilizat de grippa pentru euripul terenului său de exerciţii, ni» mit Campus Agnppael: al doilea – în fond cel

II

I”!

f „mai important – deservea regiunea Argiletului şi străbătea Forul roman. Este cunoscut sub numele de Cloaca Maxima şi a

beneficiat de o mare celebritate. Multă vreme istoricii au atribuit Tarqirinilor construcţia sa şi au menţionat derivaţia a în Tibru (o boltă din blocuri de piatră) ca probă a îndemânării arhitecţilor romani din secolul al VI-lea î.e.n. Astăzi, avem dovada că bolta atât de admirată a acestui canal n-a fost edificată decât în vremea lui August, când Agrippa nu s-a mulţumii, cu reorganizarea reţelei de transport a apei, ci a modernizat şi canalele de scurgere; pe de altă parte s-a dovedit că, de fapt, Cloaca Maxima a rămas multă vreme doar un canal neacoperit, cel puţin până la sfârşitul secolului al III-lea î.e.n. Probabil că tocmai construcţia bazilicii Aemilia a impus acoperirea ei, din pricina înălţării solului. Acest canal de scurgere, cel mai important din Roma, avea ca funcţie esenţială tocmai secarea Forului, căci trebuia evitată acoperirea lui de către apele care coborau între Quirinal şi Viminal. În subsidiar, Cloaca Maxima transporta spre Tibru deşeurile şi murdăriile. Al treilea canal, era tocmai cel (ţâre, sub spina Circului Mare, urma valea Murria între Palatin şi Aventin. El drena apele celor două coline şi o parte a celor de pe Caelius care tindeau să formeze o mlaştină în ceea ce se numea Micul Velabru (Velahrnin Minus), pe locul unde se înălţa Coliseul.

Între aceste trei mari canale de scurgere, uneori ramificate şi împărţite în mai multe canale succesiv săpate, se dezvoltau ramuri secundare, însă «iestul de puţin numeroase. Multe cartiere nici nu dispuneau de canale de scurgere; circulaţia apelor de ploaie şi a murdăriilor se făcea chiar pe stradă, le-a lungul unei rigole centrale şi existau, în pie-iele publice şi în Terme, latrine publice, căci locuinţele particulare – îndeosebi casele sărace unde aglomerarea populaţiei atingea un nivel maxim erau adesea lipsite de aşa ceva. Autorii antici ne spun că adesea locuitorii azvârleau fără scrupule apele lor murdare în stradă. Roma nu era, desigur, im oraş curat. De aceea circulaţia prisosului de ape din fântâni contribuia la asigurarea unei igiene rudimentare.

A] î; i firitiniloi publice era de asemenea utilizatei ciad se produceau incendii. Cum nu existau conducte sub presiune, apa trebuia luată din bazine şi transportată pe un lanţ, găleată cu găleată, până la locul incendiului. Acest procedeu primitiv dădea un randament slab şi vom vedea cum vigilii*, aur trebuiau să lupte împotriva focului, întrebuinţau mijloacele cele mai energice când incendiul eru puternic.

Dar cum locuiau în casele lor simplii particulari în această

JRomă atât de eteroclită, care reunea ansamblurile monumentale cele mai măreţe, edificiile cele mai gigantice unde se concentrau mase imense de oameni şi serviciile de drumuri şi de salubritate cele mai primitive?

Cu mai puţin de un secol în urmă, arheologii admiteau că la Roma casele aveau toate un atrium. ki considerau că săpăturile arheologice din cetate campaniene, adică în esenţă cercetările de la

355

coroborează textelor. În preîntreprinse

Dar, indiferent care era dispozitivul adoptat, planul rămâne identic; identică este şi funcţia acestui atrium, care trebuia să furnizeze locuinţei lumină fără să se recurgă la ferestre deschise spre exterior1. În această casă închisă spre ea însăşi se pătrundea, după ce se trecea de uşa de la intrare, printr-un culoar (fauces), care dădea direct în atrium. Uneori se întâmpla ca o uşă, între acest vestibul şi atrium, să împiedice indiscreţii să se uite în casă atunci când uşa principală era deschisă. Pe axa intrării şi simetric cu fauces în raport cu centrul atrium-ului, se deschidea tablinum, considerat ca încăperea principală a locuinţei şi centrul vieţii de familie. Numele său indică, poate că iniţial el nu era decât o baracă de scânduri (tablinum derivă, evident, de la tabula, scândură), însă în epoca clasică se mai păstra amintirea vremii când tablinum era doar camera de culcare a stăpânului şi a stâpânei casei. Aci se afla îndeobşte capela zeilor penaţi şi se păstrau măştile străbunilor (în casele nobile). Tot aci se păstrau arhivele familiale, cărţile de conturi şi amintirile preţioase. Tablinum, deschis spre atrium, dădea de asemenea, cel mai adesea, spre o grădină sau spre o curte ce se întindea în spatele casei. El comunica cu grădina sau printr-o uşă pe unde se trecea sau printr-o fereastră largă. Se evita un curent prea puternic între atrium şi grădină cu ajutorul unor obloane mobile sau unor draperii ori chiar unor paravane sau unui perete glisant, aranjate după nevoi.

1 Atrium-ul descindea din coliba primilor romani şi-i Păstra structura esenţială.

337

356

Do o parte şi «le alia à la buniaii-ului se găsotui două avipi (alae), încăperi relativ vaste (mai miei totuşi, decât tablinum-n\), care puteau să dobândească diverse destinaţii: de pildă serveau ca

sufragerii sau ca saloane. În sfârşit, în jurul aşn-numitului atriiun se deschideau alte încăperi care serveau pentru diferite scopuri. Bucătăria, în casele pompeiene, nu pare să fi avut un loc fix; ca este plasată, îndeobşte, alături de tablinum şi adesea se află ia vecinătatea latrinelor.

Uneori cele două încăperi situate la stradă, de o parte şi de alta a intrării, erau separate de restul casei şi comunicau direct cu exteriorul. Ele slujeau drept prăvălii (tabernae), închiriate negustorilor sau meseriaşilor.

Domus comporta destul de des mai multe etaje, în vederea sporirii numărului de încăperi disponibile. Să nu uităm că o familie romană cuprindea pe lângă persoanele libere, mulţi sclavi, chiar în casele relativ mo deste. Pentru a ţine în casă toţi servitorii, pentru a separa bărbaţii de servitoare, erau necesare apartamente numeroase şi independente, care n-aveau cum să existe **într-**o casă alcătuită numai din**tr-**un parter. Încăperile situate la etaj se deschideau spre atriiun, însă, de asemenea, şi spre stradă, şi erau câteodată împodobite cu balcoane exterioare, ca şi la aşa-numitele insular.

Iată deci cum arăta o clasă clasică. Este cert ca la origine se află nu o locuinţă de oraş, ci o casă rustica şi că evoluţia sa marchează o adaptare treptată la condiţiile urbane. Este limpede că atrium-ul, cu bazinul său central, derivă din curtea interioară a aşa-numitelor villae rustieae. Această teorie pare ilustrată şi verificată de investigaţiile

358

arheologice din Forul rom aii unde **s-**au descoperit efectiv, în antica necropolă vecină cu templul lui intoiiis şi al Faustinei, vestigiile caselor de piatră ia care încăperea de locuit, simplă colibă dreptunghiulară, este precedată de o curte. Însă, totodată, această evoluţie a fost, probabil, mai puţin simplă decât se credea uneori. Au putut interveni şi alte influenţe care au atribuit atrium-ului funcţiile împlinite şi aspectul cunoscut în epoca clasică.

Într-adevăr, în vremea lui Cicero, casa urmă ora bogat este organizată ca să poată primi în fiecare dimineaţă o mulţime de clienţi. Începând din zori, uneori chiar înainte de a se face zi, porţile ce dau spre stradă sunt descuiate şi fiecare ins poate intra să execute salutaţia matinală1. Ceremonia a. avut loc în alrium, care nu echivala pe atunci cu peristilul încântător de la Pompei, ci cu un hol de ample dimensiuni, adesea lipsit de impluu-ium şi unde compluuium (deschiderea

acoperişului) este redus, dacă nu chiar suprimat. Însuşi termenul de atrium a desemnat, până la urmă, în limba curentă orice fel de sală mare, destinată recepţiilor oficiale. Este posibil ca acest fel de atrium, integral acoperit (ceea ce Vitruvius numeşte atrium „broască ţestoasă", atrium testudinatum) sau unde deschiderea se reduce la un coş strâmt tatrium displuu-iatum, care evacua apele către exterior) să fi avut o origine specifică şi să fi provenit din tipul de casă etruscă ce apare pe anumite urne funerare, ca aceea de la Chiusi: acolo se poate efectiv observa

1 Dimineaţa cliontii erau practic obligaţi **să-**şi salute patronii. …" …

359

V:

un fel de col.ba dreptunghiulară al cărei acoperiş este înzestrat cu patru pante, înclinate spre exterior, dar fără coamă: în locul acesteia, o largă deschidere dreptunghiulară, asemănătoare unui coş enorm, constituie un puţ de lumină. Se pare că acest tip de casă aparţinea Italiei centrale şi, poate, mai ales regiunilor muntoase ale Apeninilor. Din el descind, probabil, atria displuaiata ori testudinata ale arhitecturii romane clasice. Într-adevăr, acest tip de locuinţă reprezintă o soluţie elegantă pentru problema luminatului şi evacuării fumului **într-**o vreme când nu existau geamuri şi când ferestrele trebuiau să fie mici. Însă dacă această formă de alriam a fost integrată unui plan complex, ea n-a avut cum sugera singură cele douii caractere esenţiale ale casei romane clasice, axialitatea şi mai cu seamă faptul că ea se închide spre exterior şi îşi deschide toate încăperile spre un spaţiu interior. Evoluţia aşa-numitei domus este conformă cu ceea ce am întrevăzut până acum din civilizaţia romană: această evoluţie rezultă din**tr-**o sinteză complexă ce integrează elementele împrumutate diverselor regiuni din Italia-Exigenţele vieţii sociale au impus atria de mari dimensiuni, pe când creşterea numărului celor ce locuiau în case **–** rezultând totodată din îmbogăţirea generală şi din stabilitatea familiei patricieno **–** a impus multiplicaroa apartamentelor particulare. Acţiunea conjugată a acestor factori a provocat crearea unei domus mixtă, originală, concomitent închisă spre ea însăşi (cum era casa gentilica din gospodăriile rurale) şi, în unele părţi ale sale, suficient de amplă pentru a adăposti masa clion.

tilor. Casa pompeiană poate să ne sugereze aspectul locuinţelor

Romei republicane, dar ea nu redă imaginea exactă a acestor domiis.

Am văzut mai sus cum evoluaseră la rândul lor casele mari din Roma imperială; palatul lui Domiţian de pe Palatin, ceea ce se poate ghici din cel al lui Tiberiu, şi Casa de aur a lui Nero ne-au relevat că arhitecţii înmulţiseră porticurile, fie deschise spre grădină, fie închise spre curţi peristile. La Pompei a apărut aceeaşi evoluţie, când peristilul s-a iuxtapus vechii case cu atrium. Acest peristil luase locul fostei grădini de zarzavaturi şi fusese transformat în grădină de plimbare. Totodată atrium devenise mai puţin sever; căci dimensiunile sale sporiseră şi au fost necesare coloane pentru a susţine şarpanta, patru la număr, fie una la fiecare colţ (atrium tetrastylum), fie mai multe. Arhitecţii romani îl numeau atrium corintian. O locuinţă mare cum ora Casa Faunului se prezintă ca un şir de curţi separate prin saloane; după ce trecea pragul, vizitatorul pătrundea într-un atrium de model vechi, continuat de un tablinum; dincolo de el venea un prim peristil, sau mai degrabă un atrium corintian, eu un centru larg deschis şi un baz-m tradiţional. Simetric cu tablinum, se afla un salon (numit oecus, deci cu un termen grecesc) împodobit cu un mozaic preţios, care reprezenta bătălia de la Aibely şi dădea concomitent spre acest peristil şi spre un altul, mai mare, care se întindea în continuare. În plus, alături de primul alrium, exista un altul, tetrastil, în jurul căruia se grupau diversele încăperi care formau un apartament privat.

25 – Civilizaţia romană, vol. I

3 G1

Asemenea locuinţe luxoase, care reclamau un teren imens, erau, evident, foarte rare la Roma. Însă bogătaşii nu şovăiau să cumpere, în jurul casei lor, imobile pe care le demolau pentru a-l mări pe al lor şi a clădi peristiluri unde sădeau arbori. Astfel noi cunoaştem casa lui Tampilius, pe Qui-rinal, care a fost proprietatea lui Atticus, casa bogatului Crassus cu cei şase ulmi A'enerabili ai săi, pe Palatin, nu departe de locuinţele lui Hortensius şi Cicero. Aceste magnifice „palate particulare" rămâneau excepţii, şi cu vremea, multe au fost dezmembrate. Începând cu Imperiul, insula a devenit casa de locuit cea mai răspândită.

Noi avem norocul să cunoaştem mai multe insulae, datorită săpăturilor arheologice de la Ostia. Acest port al Romei, întemeiat foarte de timpuriu, fusese dezvoltat mai ales de către Sulla şi August; prosperitatea sa datează de la începutul Imperiului, şi decadenţa sa

rapidă după crearea, de către Traian, a portului Centumcellae (Civitavecchia) a pricinuit abandonarea sa în cursul secolelor al III-lea şi al IV-lea e.n. Sufocată lent de nisipuri, Ostia a fost aproape fosilizată, şi cercetările arheologice moderne ne-au redat astfel un oraş imperial cu siguranţă foarte asemănător Romei din aceeaşi epocă.

Casa de locuit, aşa cum o vedem la Ostia, se diferenţiază de doinim clasică în două privinţe: în loc să fie, ca aceea, centrată în jurul unei curţi interioare, ea se orientează spre exterior şi se deschide larg spre stradă; pe de altă parte, atrium dispare; nu mai există decât puţuri de lumină foarte strâmte, însă care nu sunt niciodată utilizate ca încăperi de locuit. Pe deasupra (diferenţă mai puţin

362

esenţială deoarece aşa cum am remarcat, domus, ea însăşi, comporta mai multe etaje), insulae-le se înălţau îndeobşte foarte sus. Pe când domus nu cuprindea decât două sau trei etaje cel mult, insula putea să aibă până la şapte sau opt. Creşterea în înălţime a caselor de locuit la Roma constituie un fapt cu siguranţă vechi. Cicero ne spune că, în vremea sa, apartamentele de la ultimele etaje erau închiriate săracilor. Este probabil că, încă din timpul războaielor punice, arhitecţii încercaseră să câştige în înălţime un spaţiu pe care nu-l mai puteau obţine pe orizontală. Însă exemplul Ostiei, unde cele mai vechi case sunt încă domus clasice destul de apropiate de cele de tip pompeian, ne demonstrează că insulae propriu-zise nu şi-au făcut apariţia decât în secolul I î.e.n., spre a se generaliza în Roma augusteică şi, în special, după incendiul lui Noro. Prin aspectul său exterior, insula aminteşte foarte mult imobilele din cartierele sărace din Neapole, Genova sau din vechea Nisă, în Franţa. Fiecare etaj este împărţit în apartamente independente, la care se ajunge prin**tr-**o scară ce dă direct spre stradă. Luminatul era asigurat de mari ferestre care străpungeau faţada sau care dădeau spre zonele de lumină din interior. Parterul era în general ocupat de prăvălii formate din**tr-**o încăpere independentă, larg deschisă spre stradă şi închisă, seara, de obloane mobile. Între diferitele încăperi care compuneau apartamentul, niciuna nu avea o destinaţie specială; nu existau nici bucătărie, nici băi şi nici chiar latrine. Aşa cum am mai spus, apa nu ajungea la etaje şi oamenii trebuiau **s-**o caute la sursa aflată în cea mai apropiată răspântie.

*?”

* +
p
&
25*
363

Depărtarea sursei de apă constituia un inconvenient mai micdecât **s-**ar putea crede, deoarece zilnic sfârşitul după-amiezii era ocupat de lungi vizite la terme, unde se practica igiena corpului cu o grijă şi o eficacitate ce-ar putea fi invidiate de către locuitorii multor oraşe moderne. Nu se efectua o încălzire sistematică a acestor insulae, ca de altfel nici a acelor domus. Când era foarte frig, se făcea foc la un brasero şi hrana era de asemenea preparată pe reşouri cu cărbuni de lemn, dacă nu se cumpărau mâncări gata preparate pentru câţiva bănuţi, în Therniopolium-ul vecin. Locatarii din insulae nu dispuneau decât de un personal de serviciu redus dar chiar şi cei săraci trebuiau să ţină doi sau trei sclavi, fără de care orice roman **s-**ar fi simţit dezonorat. Seara, se întindea pentru ei, chiar pe pământ, un mindir de paie ori erau culcaţi direct pe podea şi înveliţi **într-**o cuvertură. Stăpânul dispunea de un culcuş puţin mai confortabil: o somieră alcătuită din**tr-**o pânză întinsă pe o ramă şi din nişte perne, însă fără cearşaf, căci utilizarea acestuia ra practic necunoscută.

Unele dintre insulac-la de la Ostia erau foarte frumos mobilate. Faţada **–** lor era împodobită cu balcoane care avansau larg în stradă. Altele posedau tinde monumentale unde cărămida contrasta cu plăcile de stuc. Uneori un portic separa casa de drum spre folosul cumpărătorilor care veneau să-şi facă târguielile la parter, în tabernae. Mai sus se deschideau rânduri de ferestre al căror ritm calculat comunica edificiului o anumită majestate.

Din nefericire, nu toate insulae-\e romane semănau cu cele de la Ostia şi imaginea lor, alcătuită
364

după texte, este departe de a fi seducătoare. Principala preocupare a arhitecţilor era de a le conferi înălţimea cea mai mare, ca să se instaleze aci cât mai mulţi locatari. împăraţii au trebuit să intervină: August a interzis clădirea unor insulae mai nalte de 70 de picioare, adică aproximativ de 20 de metri. Această precauţie **s-**a învederat insuficientă, întrucât Traian a trebuit să coboare această Jimită la 60 de picioare (ceva mai puţin de 18 metri), însă se pare că

aceste precauţii înţelepte n-au fost totdeauna respectate. Chiar când constructorii le respectau, alte reglementări împiedicau pe zidari să realizeze fundaţii îndeajuns de solide pentru clădirile lor. Într-adevăr exista o lege care limita grosimea zidurilor exterioare ale caselor particulare; după Vitruviu, grosimea lor maximă nu putea fi decât de un picior şi jumătate (adică mai puţin de 0, 45 metri). Această regulă economisea terenul. Câtă vreme antreprenorii au întrebuinţat la zidurile de fundaţie blocuri de piatră, nenorocirea a fost mult mai mică, însă când oamenii au început să construiască numai în cărămidă, soliditatea insulae-hv s-a resimţit şi, cu timpul, surpările s-au înmulţit. Numeroase mărturii antice ne vorbesc de fragilitatea imobilelor. Vitruviu, Juvenal, Marţial şi Seneca confirmă informaţiile date de textele juridice.

Pentru a uşura construcţia, etajele superioare erau aşezate pe grinzi încrucişate, iar zidurile se alcătuiau din materiale de rezistenţă slabă, câteodată numai din chirpici: întreaga casă nu era atunci decât un simplu schelet cu intervale închise de ziduri foarte puţin solide. Totul mergea bine

36.5

l atâta timp cât nu era utilizat lemnul, însă, la cea mai mică alunecare de teren, edificiul era ameninţat de ruină, se produceau fisuri! eparate parţial, până în momentul când totul se prăbuşea. În plus – şi aceasta reprezenta o primejdie şi mai gravă – asemenea edificii erau eminamente combustibile. Incendiile erau acolo frecvente şi pustiitoare. Lemnul grinzilor, uscat de verile romane, ardea instantaneu; focul se transmitea de la o casă la alta; în câteva clipe ardea un cartier întreg, şi dacă vântul era violent, erau pustiite numeroase hectare. Aşa s-a întâmplat în 64 e.n., cu prilejul incendiului lui Nero când a fost distrusă o treime din Roma. De aceea, de îndată ce se declara un incendiu, trebuia sacrificat câte ceva pentru a nu pierde totul. Vigilii, chemaţi în grabă, doborau imobilele ameninţate pentru a izola incendiul. Când flagelul se oprea nemaiavând ce arde, unii nu mai aveau nici locuinţă şi nici avere. Însă încă de atunci, lucrătorii unui antreprenor oarecare, speculând în mijlocul ruinelor, începeau curăţirea lor şi clădeau noi insulae, tot atât de fragile şi de vulnerabile ca şi cele care abia arseseră.

Romanii atestau o activitate intensă, o veritabilă frenezie a construcţiilor. Chiriile insulae-\ov asigurau proprietarilor sume

importante: 4.000 franci aur, cifră dată ca exemplu de textul Digestelor, par să fi reprezentat produsul mediu anua-al unei insula. Aceasta era închiriată unui locatai principal care subînchiria, anumite apartamente şi obţinea astfel beneficii substanţiale. Acelaşi proprietar poseda în general mai multe insulae-Pe un teren al său, el îşi înălţa mai multe insula?

prin munca propriilor sclavi, iar banii angajaţi în această operaţie îi asigura venituri considerabile. De aceea, chiar cei mai importanţi financiari ai Romei au fost implicaţi în speculaţii imobiliare de acest fel, fără să poată totuşi vreodată să construiască suficient pentru a răspunde cererii unei populaţii în constantă creştere. La sfârşitul Imperiului, existau la Roma 46.602 de insulae şi numai 1.790 domus.

Originea aşa-ziselor insulae rămâne pentru noi obscură. Este posibil ca acest tip de locuinţă să fi fost importat din Orient, poate din Siria; însă trebuie neapărat să recurgem la această ipoteză? Aceeaşi tendinţă, care a deschis casa romană spre exterior şi care a suprimat alria, a putut foarte bine să intervină şi aci: o insulă nu reprezenta oare numai partea anterioară a unei domus, cu prăvăliile sale, cu etajele sale independente, şi de fapt amputată de toate anexele? Soluţia arhitecturală impusă de limitarea terenurilor de construcţie a putut să fie foarte bine creată de arhitecţii romani înşişi pentru rezolvarea problemelor puse de dezvoltarea Romei. În funcţie de spaţiul disponibil, arhitecţii au adoptat insula, concepând trei tipuri diferite. Insula fie că se prelungeşte, în întregime plată, de-a lungul unei străzi, fie că se sprijină de alte edificii, fie că este formată din două rânduri distincte de apartamente, şi prezintă faţade pe două străzi paralele: terenul, foarte lung şi foarte strâmt, impunea această dezvoltare liniară. În sfârşit, uneori insula, când arhitectul dispunea de un patrulater egal în lărgime şi în adâncime, oferea patru faţade care dădeau fiecare pe una dintre stră

367

zile din jurul insulei şi diferitele corpuri ale clădirii se articulau, în interior, pe curţi strâmte. Toate aceste variante sâM, foarte probabil, inovaţii pur romane.

Deşi insula şi domns stat foarte diferite vina de alta, câteodată putem urmări tranziţia de la una la alta. Astfel la Herculanum unele domns, cu atritim-ul lor, au fost transformate în insnlae, eu puţin timp

înaintea distrugerii oraşului. În vederea realizării acestui scop, a fost suficient să se suprime grădina, să se mărească numărul de etaje existente şi să se organizeze la parter, pe linia prăvăliilor, scările necesare. Constatăm astfel pe viu naşterea unei creaţii arhitecturale: sub ochii noştri se formează un nou tip urban, impus de necesităţile social-economico, însă preocupat totodată şi de frumos. Armoniei vechilor alrict, care rezulta din proporţiile şi din volumul lor intern, i se substituie o estetică a faţadelor care utiliza ritmurile plinulu şi vidului, potrivit unor noi principii foarte diferite, de pildă, de ceea ce vedem în temple sau în teatrele animate de mişcarea colonadelor sau arcadelor. Insula n-a putut recurge la aceste ornamente tradiţionale; edificiu utilitar, ea a cerut secretul unei frumuseţi severe numai de la coordonarea părţilor sale, de la punerea în valoare a diferitelor elemente care o compuneau (pilaştri, arcade, suprafeţe plane). Târgul lui Traian, clădit atunci când înmla predomina în arhitectura privată, a utilizat şi el în chip semnificativ ca ornament amestecul elemontelor şi a renunţat la disimularea cărămizii ce alcătuia faţada sub o căptuşeală de marmură. Astfel s-a format o tradiţie arhitecturală cu adevărat.ro

208

mană, mai puţin prestigioasă, poate, decât rea a templului grec, dar mai lesne utilizabilă pentru locuinţele oamenilor. Această tradiţie s-a menţinut de-a lungul veacurilor şi a marcat cu pecetea sa arhitectura Italiei medievale şi cea a unor oraşe din sudul Franţei, unde întrebuinţarea sistematică a cărămizii în marile faţade severe derivă firește din modelele romane.

CUPRINS

Prefaţă…
Profesorul Pierr e
V XXI
PARTEA ÎJVTÂIA. ISTORIA UNEI C I V I L IZ A Ţ II
CAPITOL. r hi: L E G G N D 13 ŞI R K a fi T AŢI în C E P U T V K 1 L O R
Mitul primitiv… Cele şapte coline… Italia înaintea Romei întemeierea Romei Organizarea cetăţii. Roma şi zeii săi
ALE
3
5
9

Îi
17
20
CAPITOLUL II; O K la R E PUBLIC A la I M P E II r U
Începuturile Republicii Primele primejdii; galii şi să:
Exp ansiunea romană
47 53
371
Sfârşitul Republicii. Domnia lui August şi urmaşii lui…"… 64
Vespasian… 71
Antoninii… 75
Agonia imperiului… 80
PARTEA A DOUA. POPORUL ALES
CAPITOLUL III: VIAŢA ŞI OBICEIURILE
Religia romană… g-j
Individul în cetate… 101
Familia şi riturile sale… 119
CAPITOLUL IV: V I A TA ŞI LEGILE
Dreptul roman… 130
Instituţiile… 149
Administraţia imperială… 107
CAPITOLUL V: CUCERITORII
Armata romană: organizare şi tactică… 175
Soldatul sub arme… 192
Reorganizarea militară în timpul Imperiului… 193
CAPITOLUL VI: V I A Ţ A ŞI A RTELE
Limba latină, vehicul al civilizaţiei… 207
Literatura reprezentaţiilor: teatrul şi retorica… 215
Literatura expresiei: istoria şipoczia… 220
Literatura după August: Ovidiu, Persius, Lucan 228
Seneca şi moştenirea epocii imperiale… 234
Arhitectura romană… 2 43
Sculptura şi pictura… 2 i8
372
PARTEA A TREIA* ROMA INTIMĂ
y CAPITOLUL Vili ROMA ŞI P A 31 î. N T U L
Societatea rurală… 257
Exploatarea parafatului… 232

De la gospodăria rustică la vila elegantă… 280
Parcuri şi proprictăfi… 29 i
CAPITOLUL VIII: R O ÎI A, REGINA OKAŞKLO»
Extinderea Romei… 29U
Forul roman… ÎQJ
Forrtile imperiala… 31?
Metamorfozele Romei… 82?
Circurile şi amfiteatrele… 334
Teatrele romane… 841
Termele şi apeductele… 845
Locuinţa romană: casele şi imobilele… 335
I, eclar: NICOLAE TEICA Tehnoredactor; ELENA CĂLUGĂRU
Ti, a) 50) 60 e.r. broşate. Coli ed tipar 11, 50
17.20. coli
Tiparul, executat sub comanda nr. 21) 708 Ja Combinatul Poligiatic „Casa ScHteii" Piaţa Scânteii ni.: 1, Bucureşti – Republica Socialistă România